

ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ
ДАВЛАТҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(мачаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 4 (16), 2023

Душанбе - 2023

Ниёзӣ Ёрмаҳмад Бобо – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо;
Раҳмонзода Азимҷони Шералӣ – муовини сармуҳаррир;
Одинаев Нурмуҳаммад – муҳаррири масъул;
Ҳабибов Абдураҳмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Фарҳод Раҳимӣ – академик, Президенти АМИТ;
Муҳаммад Абдурраҳмон – ноиби Президенти АМИТ;
Акбар Турсон – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;
Шодимуҳаммад Суфизода – доктори илмҳои филологӣ;
Ҳабибулло Рачабов – доктори илмҳои филологӣ;
Тоҷиддин Мардонӣ – доктори илмҳои филологӣ;
Санавбар Воҳидова – доктори илмҳои таърих;
Қосимшо Искандаров – доктори илмҳои таърих;
Ниёз Мирзоев – доктори илмҳои таърих;
Шамсиддин Каримов – доктори илмҳои сиёсӣ;
Раҳмон Улмасов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ҳисайн Исайнов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Баҳовиддин Ҷумъаев – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Фирдавс Муқаддасзода – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ғиёсиддин Қодиров – номзади илмҳои филологӣ;
Ҳусенбой Қиёмидинов – номзади илмҳои иқтисодӣ;
Муҳаммадамин Оймаҳмадов – номзади илмҳои иқтисодӣ;
Субҳиддин Зиёев – номзади илмҳои филологӣ.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар бахши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати беруна, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъби мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 305/МҚ – 97 санаи 26 июли соли 2023 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Маҷалла дар Индекси русии иқтибосоварии илмӣ (РИНЦ) ба қайд гирифта шудааст.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72.

Сомонаи мо: <https://www.osiyoavrupo.tj/majalla>.

E-mail: kotibi_ilmi.amit.ioa@mail.ru

Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2023 – № 4 (16). ISSN 2790-7198.

Ниёзи Ёрмахмад Бобо – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Рахмонзода Азимджони Шерали – заместитель главного редактора;
Одинаев Нурмухаммад – ответственный редактор;
Хабибов Абдурахмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Фарход Рахими – академик, Президент НАНТ;
Мухаммад Абдурахмон – вице-президент НАНТ;
Акбар Турсон – доктор философских наук, академик НАНТ;
Шодимухаммад Суфизода – доктор филологических наук;
Хабибулло Раджабов – доктор филологических наук;
Тоджиддин Мардони – доктор филологических наук;
Санавбар Вохидова – доктор исторических наук;
Косимшо Искандаров – доктор исторических наук;
Ниёз Мирзоев - доктор исторических наук;
Шамсиддин Каримов– доктор политических наук;
Рахмон Ульмасов – доктор экономических наук;
Хисайн Исайнов – доктор экономических наук;
Баховиддин Джумъаев – доктор экономических наук;
Фирдавс Мукаддасзода – доктор экономических наук;
Гиёсиддин Кодиров – кандидат филологических наук;
Хусенбой Киемидинов – кандидат экономических наук;
Махмадамин Оймамадов – кандидат экономических наук;
Субхиддин Зиёев - кандидат филологических наук.

Niyoz Yarmahmad Bobo – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Odinaev Nurmuhhammad – Executive Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Farhod Rahimi – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan (NAST);
Muhammad Abdurahmon – Vice-President of the NAST;
Akbar Turson – Academician of the NAST, doctor of philosophy sciences;
Shodimuhhammad Sufizoda – doctor of philology sciences;
Habibullo Rajabov – doctor of philology sciences;
Tojiddin Mardoni– doctor of philology sciences;
Sanavbar Vohidova – doctor of historical sciences;
Qosimsho Iskandarov – doctor of historical sciences;
Niyoz Mirzoev – doctor of historical sciences;
Shamsiddin Karimov - doctor of political sciences;
Rahmon Ulmasov – doctor of economic sciences;
Hisain Isainov – doctor of economic sciences;
Bahoviddin Jumaev – doctor of economic sciences;
Firdavs Muqaddaszoda – doctor of economic sciences;
Giyosiddin Qodirov – candidate of philology sciences;
Husenboy Qiyomidinov – candidate of economic sciences;
Mahmadamin Oymahmadov – candidate of economic sciences;
Ziyoev Subhiddin - candidate of philology sciences.

МУНДАРИЧА

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Каримов Ш.Т. Стратегияи нави амнияти миллии ШМА: назари неолибералӣ ба архитектураи муносибатҳои байналмилалӣ ва амнияти саросарӣ	7
Раҳмонзода А.Ш. Хусусиятҳои муносибатҳои муосири байналмилалӣ ва равандҳои трансформатсионӣ	14
Карамӣ Ч. Ҳамкории шарқӣ: холишҳои муштарак ва стратегияҳои эҳтиёткорона	24
Зиёев С.Н., Давлатова Ф.Г. Омилҳои пайдоиш ва рушди “ал- Қоида” ва “Давлати исломӣ” дар Ироқ ва таъсири он дар минтақа	37
Қудратзода К.А., Ҳамидова С.Ф. Қойгоҳи АСЕАН дар низоми идоракунии ҷаҳонӣ	43
Холназаров Н. Ҳамкорихои амниятии Ҷумҳурии Исломии Эрон бо Тоҷикистон: дурнамои ҳамкорихо	54
Камолов К.Ч. Вазъият ва дурнамои муносибатҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон	58
Мирзоев Н.С., Изатов У. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Хитой: густариши робитаҳои дӯстона	63
Соҳиби Б. Ҳамгирии Ҷумҳурии Халқии Хитой бо Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	69

ШАРҚШИНОСӢ

Ниёзӣ Ё.Б. Методология ва раҳёфтҳо дар таҳқиқи тамоюлоти муосири исломӣ	77
Каримова Ш.Т. Фаластин дар ашъори шоирони тоҷик	91
Шарофуддинов С.С. Таҳқиқоти академик В.В. Бартолд бахшида ба таърих ва фарҳанги тоҷикон дар асрҳои XIII-XV	101
Маҷидзода Р. Робитаи адабии шоирони тоҷику узбек	113
Қамаров А.З. 55-солагии таъсиси мактаби арабшиносӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	117

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Ниёзбоқиев С.Қ. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба тараққиёти инноватсионии корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ	126
Юсуфӣ Ф.Ш. Рушди иқтисодии Маҷористон дар замони муосир ва таҳкими робитаҳои иқтисодии ин кишвар бо Тоҷикистон	131

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРЧИМА ВА ТАҲИЯ

Мардонӣ Т. Зиндагии Флутин. Навиштаи Фурфуринос	139
Воҳидова С., Раҳимов Ф. Омӯзиши таълими хонагӣ дар Аврупо ва имкониятҳои он барои таҳсил дар Тоҷикистон	157
Назарзода Н.Ч. Политсияи Туркия - муқаррароти умумӣ	167
Қудратзода К.А. Дарки динии ҳаракати Толибон	173
Холназаров Н. Тақриз ба китоби устод Мардонӣ Тоҷиддин Нуриддин «Набарди нотамом»	186
Мухторова М. Нақши арзишҳои ахлоқӣ дар ташаккули ҷомеа	188
Ҳочизода А. Абурайҳони замон – муаррифигари Ҳиндустон	195
Истамбулӣ И. Бобочон Гафуров – асосгузори шарқшиносии шуравӣ	201
Соҳиби Б. Густариши дӯстии байни Индонезия ва Тоҷикистон дар руҳияи Мавлоно	203
Хуморова З. Мавзуи ватан дар шеъри Муҳаммад Ғоиб	207

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Каримов Ш.Т. Новая стратегия национальной безопасности США: неолиберальный взгляд на архитектуру международных отношений и безопасности	7
Рахмонзода А.Ш. Особенности современных международных отношений и трансформационных процессов	14
Карамидж. Восточное сотрудничество: общие вызовы и осторожные стратегии	24
Зиёев С.Н., Давлатова Ф.Г. Факторы возникновения и развития «аль-Каиды» и «Исламского государства» в Ираке и их последствия в регионе	37
Кудратзода К.А., Хамидова С.Ф. Место АСЕАН в глобальном порядке управления	43
Холназаров Н. Сотрудничество по вопросам безопасности между ИРИ и РТ: перспективы сотрудничества	54
Камолов К.Дж. Состояние и перспективы взаимоотношений Таджикистана и Узбекистана	58
Мирзоев Н.С., Изатов У. Республика Таджикистан и Китайская народная Республика: расширение дружественных отношений	63
Сохиби Б. Интеграция Китайской Народной Республики с Ассоциацией стран Юго-Восточной Азии	69

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Ниёзи Ё.Б. Методология и методы (подходы) исследования современных исламских тенденций	77
Каримова Ш.Т. Палестина в стихах таджикских поэтов	91
Шарофуддинов С.С. Исследования академика В.В. Бартольда, посвященные культурной жизни таджиков в XIII-XV вв.	101
Маджидзода Р. Литературные связи таджикских и узбекских поэтов	113
Камаров А.З. 55 – летие основания школы арабистики в ТНУ	117

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Ниёзбакиев С.К. Зарубежный опыт инновационного развития предприятий текстильной и швейной промышленности	126
Юсуфи Ф.Ш. Развитие современной экономики Венгрии и укрепление экономических связей с Таджикистаном	131

РЕЦЕНЗИИ, БИБЛИОГРАФИЯ, ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

Мардони Т. «Жизнь Плотина» Порфирия	139
Вохидова С., Рахимов Ф. Изучение домашнего обучения в Европе и его возможностей для образования в Таджикистане	157
Назарзода Н.Дж. Турецкая полиция - общие положения	167
Кудратзода К.А. Религиозное понимание движения Талибан	173
Холназаров Н. Рецензия на книгу Мардони Т. "Незавершенная битва»	186
Мухторова М. Роль нравственных ценностей в форме общества	188
Ходжизода А. Абурайхан времени – исследователь Индии	195
Истамбули И. Бободжон Гафуров – основоположник советского востоковедения	201
Сохиби Б. Развитие дружбы между Индонезией и Таджикистаном в духе Мавляне	203
Хуморова З. Тема родины поэзии Мухаммада Гаиба	207

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Karimov Sh.T. New US national security strategy: a neoliberal perspective on the architecture of international relations and security	7
Rahmonzoda A.Sh. Features of modern international relations and transformation processes	14
Karami J. Eastern cooperation: common challenges and cautious strategies	24
Ziyoev S.N., Davlatova F.G. Factors of the emergence and development of "al-Qaida" and "Islamic state" in Iraq and its impact in the region	37
Kudratzoda K.A., Hamidova S.F. ASEAN's place in the global governance order	43
Kholnazarov N.M. Cooperation on the security tracks between IRI and RT: prospects of cooperation	54
Kamolov K.J. The state and perspectives of relations between Tajikistan and Uzbekistan	58
Mirzoev N.S., Izatov U. Republic of Tajikistan and People's Republic of China: expanding of friendly relations	63
Sohibi B. Integration of the People's Republic of China with the Association of Southeast Asian Countries	69

ORIENTAL STUDIES

Niyoz Y.B. Methodology and methods (approach) in researching modern islamic trends	77
Karimova Sh.T. Palestine in the poem of Tajik poets	91
Sharofuddinov S.S. Research of academician V.V. Bartold devoted to the cultural life of the tajiks in XIII-XV centuries	101
Majidzoda R. Literary relationship of Tajik and Uzbek poets	114
Kamarov A.Z. 55 - anniversary of the foundation of arabistics in TNU	117

WORLD ECONOMY

Niyozbakiev S.K. Foreign experience of innovative development of enterprises in the textile and clothing industry	126
Yusufi F.Sh. Development of the modern economy of Hungary and strengthening its economic cooperation with Tajikistan	131

REVIEWS, BIBLIOGRAPHY, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

Mardon T. "The Life of Plotinus", written by Porfiry	139
Vohidova S., Rahimov F. Exploring homeschooling in Europe and its possibilities for education in Tajikistan	157
Nazarzoda N.J. Turkish police - general provisions	167
Kudratzoda K.A. Religious understanding of the Taliban movement	173
Kholnazarov N. Review of the book by Mardon T. "The Unfinished Battle"	186
Mukhtorova M. The role of moral values in the form of society	188
Khojizoda A. Aburaikhan of that time – Indian presenter	195
Istanbuli I. Bobojon Gafurov - founder of Soviet oriental studies	201
Sohibi B. Development of friendship between Indonesia and Tajikistan in the spirit of Mavlono	203
Khumorova Z. The theme of homeland is missing in Muhammad's poetry	207

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

**СТРАТЕГИЯИ НАВИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ ШМА: НАЗАРИ НЕОЛИБЕРАЛӢ БА
АРХИТЕКТУРАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА АМНИЯТИ
САРОСАРӢ**

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ

доктори илмҳои сиёсӣ, сарходими илмӣи шуъбаи Аврупо ва Амрикои Институти
омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо, Тел.: (+992) 93 570 17 80; Почтаи
электронӣ: shamskarimov14@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлили стратегияи нави амнияти миллии ШМА, ки аз ҷониби маъмурияти Президент Ҷо Байден дар моҳи октябри соли 2022 қабул гардидааст, баҳшида шудааст. Аз назари муаллиф, ин стратегия аз нигоҳи ҳадафҳои концептуалӣ ва сиёсии ШМА дидгоҳи нав нест. Дар он борҳо ғояи нигоҳ доштани Штатҳои Муттаҳида ҳамчун абарқудрати ягона дар арсаи ҷаҳонӣ таъкид мешавад, яъне ҳадафҳо ва интизориҳои ШМА аз лиҳози стратегия ва мундариҷаи сиёсӣ тағйир наёфтааст. Фақат шакл, восита ва усулҳои татбиқи ин идея, ки комилан ба ҷаҳонбинӣ ва равиши неолибералӣ асос ёфтааст, тағйир кардааст. Моҳияти он аз ташкили ҷамъияти либералии демократӣ бо роҳи тағйир додани системаҳо ва идоракунии миллии мамлакатҳо иборат аст, ки дар онҳо Штатҳои Муттаҳида бояд нақши асосиро дошта бошиад.

Калидвожаҳо: стратегия, геополитика, амнияти миллий, либерализм, тартиботи ҷаҳонӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, демократия, ШМА.

Ба таърихи 12-уми октябри соли 2022 Қасри Сафед ба таври расмӣ қабули Стратегияи амнияти миллии ШМА (National Security Strategy)-ро эълон намуд. Стратегияи мазкур одатан ҳар дафъа барои як давраи муайян аз тарафи маъмурияти президенти навбатии ШМА таҳия ва қабул мегардад. Ин дафъа маъмурияти президент Ҷо Байден ин санадро бо каме таъхир нашр кард, ки он зоҳиран ба тағйири вазъи байналмилалӣ ва паёмадҳои равандҳои глобалӣ вобастагӣ дорад. Стратегияи нави ШМА оид ба амнияти миллий аз 48 саҳифа иборат буда, 5 қисматро дар бар гирифтааст: мусобиқа барои он чӣ дар пеш аст (с.6-13), сармоягузорӣ барои қудратмандии мо (с.14-22), афзалиятҳои глобалии мо (с.23-36), стратегияи минтақавии мо (с.37-47, хулоса (с.48)[9].

Дар муқаддима гуфта мешавад, ки Стратегияи амнияти миллий (минбаъд - Стратегия) «тавсиф мекунад, ки Штатҳои Муттаҳида чи тавр манфиатҳои ҳаётии моро пеш бурда, барои ҷаҳони озод, ошкоро, шукуфон ва амн саъю кӯшиш хоҳад кард». Дар ҳамин ҷо ду таҳдиди асосӣ ба тартибот ва низоми демократии ҷаҳон ва манфиатҳои миллии Штатҳои Муттаҳида ба таври возеҳ гуфта шудааст - Россия ҳамчун хатари фаврӣ ва доимӣ (immediate and persistent threat) ва Чин ба ҳайси бузургтарин таҳдиди дарозмуддати геополитикӣ (most consequential geopolitical challenge): "Мо бо Ҷумҳурии Мардумии Чин, ягона рақибе, ки ҳам ният ва ҳам қобилияти тағйир додани тартиботи байналмилалиро дорост, дар баробари нигоҳ доштани хатари Россия, самаранок рақобат хоҳем кард."

Дар қисмати аввали Стратегия омадааст, ки ШМА имрӯз бо ду мушкилоти стратегӣ рӯ ба рӯ мебошад. Якум, раванди тағйирот ва навовариҳое, ки дар асари анҷоми “чанги сард” дар арсаи ҷаҳонӣ арзи вучуд кардааст, чун рақобат байни қудратҳои бузург барои ташаккули ҷаҳони нав, муносибатҳои нав ва ояндаи инсоният ҷараён дорад. “Ҳеҷ миллате барои муваффақ шудан дар ин рақобат беҳтар аз Штатҳои Муттаҳида нест”, - омадааст дар Стратегия. Биниш ва мавқеи ШМА дар ҳамкорӣ бо шариконаш ин таъмини ҷаҳони озод, ошкоро, амн ва шукуфон аст. Ин маънои онро дорад, ки усулҳои бунёдии худмуайянкунӣ, тамомияти арзӣ ва истиқлолияти сиёсӣ бояд эҳтиром карда шаванд, институтҳои байналмилалӣ мунтазам тақвият ёбанд, кишварҳо дар интиҳоби худ оид ба сиёсати хориҷии хешо зод бошанд, фазои озодонаи иттилоот таъмин гардад, ҳуқуқҳои асливу умумии инсон дастгирӣ ва фазои мусоиду ягона ба иқтисоди ҷаҳонӣ фароҳам овардашавад.

Дуюм, чолишҳои муштараке, ки фаромарзӣ ҳастанд, сарҳад надоранд, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, амнияти озуқаворӣ, бемориҳои сироятӣ, терроризм, нарасидани нерӯи барқ ё таваррум ва ғайра. Ин чолишҳои муштарак моҳияти геополитикӣ доранд ва дар ҷавҳари амнияти миллӣ ва байналмилалӣ қарор гирифтаанд. Ҳалли ин мушкилот фазои рақобатпазири байналмилалӣ ва ҳамкориҳои муштаракро тақозо мекунад, аммо афзоиши рақобати носолими геополитикӣ, миллатгарой ва популизм ин ҳамкориро боз ҳам душвортар мекунад ва ШМА-ро лозим меояд, ки ба таври нав ва диди тоза амал намояд.

Аз назари таҳиягарони Стратегия, имрӯз иддае аз кишварҳои ғайридемократӣ (низомҳои авторитарӣ ва тоталитарӣ) ба раванди озодӣ, таъмини рушди устувор ва амнияти саросарӣ монё мешаванд. Россия, масалан, ба низоми озоду шаффофи байналмилалӣ таҳдиди ҷиддӣ эҷод карда, қонунҳои асосии тартиботи байналмилалиро дағалона вайрон мекунад. Мушкилоти кишвари Чин тафовут дорад: он ягона рақибест, ки ҳам нияти тағйир додани тартиботи байналмилалӣ дорад ва ҳам дорои қудрати иқтисодӣ, дипломатӣ, низомӣ ва технологӣ барои амалӣ сохтани аҳдофи мазкур мебошад. Дар ҳамин қарина кишварҳои Эрон ва Кореяи Шимолӣ низ ба ҳайси кишварҳои хатарзо барои амнияти байналмилалӣ номбар шудаанд. “Мақсади мо равшан аст — мо тартиботи озод, ошкоро, шукуфон ва беҳатари байналхалқиро мехоҳем. Мо тартиботеро мечӯем, ки озод бошад, зеро он ба одамон имкон медиҳад, ки аз ҳуқуқу озодиҳои асосӣ, универсалии худ истифода баранд”, - таъкид шудааст дар Стратегия.

Стратегия доираи миллатҳоеро, ки мавқеъ ва дидгоҳи ШМА-ро дар бобати ҷаҳони озод, ошкоро, шукуфон ва амн дастгирӣ мекунанд, муайян намуда, ба ин гурӯҳ кишварҳои дорои низоми демократии Аврупо ва ҳавзаи Ҳинду Уқёнуси Оромро шомил месозад. Гурӯҳи дигарро кишварҳои ташкил медиҳанд, ки ба нисбати озод ва демократӣ набуданашон ба тартибот ва низоми байналмилалӣ ва амнияти он хавфи ҷиддӣ ворид месозанд, аз қабилӣ Россия, Чин, Эрон, Кореяи Шимолӣ. Масалан, дар мавриди кишварҳои Чин ва Россия таъкид карда мешавад, ки онҳо аз анҷоми чанги сард ва паёмдҳои мусбати он баҳравар шуданд, иқтисодашон рӯ ба инкишоф ниҳод, кишвари Чин ҳатто ба як кишвари абарқудрати иқтисодӣ мубаддал гашт, Россия ба G8 ва G20 пайваст ва дар солҳои 2000-ум аз ҷиҳати иқтисодӣ барқарор шуд, аммо ин ҳар ду кишвар аз тарси он ки ташаккул ва тақомули ҷомеаи озод ба низомҳои авторитарии онҳо хатар

эҷод мекунад, роҳи дигари ғайридемократии инкишофро пеш гирифтанд, ки на аз тарафи ШМА ва на аз ҷониби шарикони демократии он пазируфта нахоҳад шуд.

Масъалаҳои марбут ба оқибатҳо ва паёмдҳои ногувори пандемия, мушкилиҳои муҳити солими зист ва тағйири иқлим дар саросари ҷаҳон, ба таври ғайриқобили қабул ва ташвишвар кам шудани масоҳати ҷангалҳо ва дигар захираҳои табиӣ, камбуди оби нӯшокӣ, боло рафтани нархи захираҳои энергетикӣ, густариш ёфтани касалиҳои сирояткунанда, боло рафтани сатҳи камбизоатӣ, ҷолишҳо ва мушкилиҳои марбут ба терроризм ва низомҳои авторитариву тоталитарӣ ва ғайра дар бахшҳои алоҳидаи Стратегия мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бо назардошти чунин ҳолати нуговор ва мақому тавонмандии ШМА, гуфта мешавад дар он, зарур аст, ки Амрико нақши пешбаранда ва раҳнаморо бар дӯш дошта бошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад се самти асосии фаъолият пешниҳод карда мешавад, ки бояд дар маркази таваччуқи стратегии ШМА қарор бигирад: 1) сармоягузори пайваста ва афзоида ба сарчашмаҳо ва воситаҳои асосии қудрат ва нуфузи Амрико, 2) бунёди эътилофи пурқудрати давлатҳои алоқаманд барои баланд бардоштани таъсири дастаҷамъона дар ташаккули муҳити стратегии глобалӣ ва ҳалли мушкилоти муштарак, 3) таҳкими ҳарчи бештар ва модернизатсияи пайвастаи қувваҳои ҳарбии ШМА ба хотири рақобатпазирӣ бо кишварҳои абарқудрати муҳолиф ва рафъи хатарҳои террористӣ.

Қисматҳои дувуму сеюми Стратегия ба шарҳу тафсир ва шеваҳои амалӣ намудани ҳамин мақсадҳои стратегӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла, дар Стратегия омадааст, ки имрӯз тафовут миёни сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар дигар вучуд надорад, зеро инҳо бо ҳам тавъаманд: қудрату тавонмандӣ ва рушду такомули дохилии кишвар, ки ба дастовардҳои навини технология ва инноватсия асос ёфтааст, ба афзоиши нуфузи он дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат хоҳад кард. Аз тарафи дигар, нуфуз ва шуҳрати ҷаҳонии ШМА ба такмили бештари давлатдорӣ миллӣ, ифтихор ва сарҷамъии миллат оварда мерасонад. Дар ҳамин замина бо иттиҳод ва созмону шабакаҳои мухталифи ҳамкориву шарикӣ, аз қабилӣ СММ, Иттиҳоди Арупо (ИА), НАТО, Иттиҳоди иқтисодии Ҳинду Уқёнуси Ором барои инкишоф (ІРЕФ), Шарикӣ барои сармоягузорӣ ва инфрасохтори ҷаҳонӣ (РГII), Чоргонаи Ҳинду Уқёнуси Ором (Австралия, Ҳиндустон, Ҷопон, Штатҳои Муттаҳида), Шурои тиҷорат ва технологияи ШМА ва Иттиҳоди Аврупо, АUKUS (Австралия, Британияи Кабир, Штатҳои Муттаҳида), I2-U2 (Ҳиндустон, Исроил, АМА, Штатҳои Муттаҳида), Шурои тиҷорат ва технологияи ШМА ва Иттиҳоди Аврупо ва ғайра дастаҷамъона амал намуда, барои таҳкими бештари низомҳои демократӣ, амнияти саросарӣ ва амалӣ сохтани усулҳои аслии оийнномаи СММ пайваста кӯшиш ба харҷ дода мешавад.

Бахши чоруми санади мазкур “Стратегияи минтақавии мо” номгузорӣ шудааст. Штатҳои Муттаҳида метавонад ба мушкилиҳои ин даҳсолаи ҳалкунанда танҳо тавассути шарикӣ бо кишварҳо ва одамон дар саросари ҷаҳон посух диҳад. Муносибатҳои густурдаву амиқи роҳбарияти сиёсии кишвар имкон медиҳад, ки амрикоӣҳо дар саросари ҷаҳон аз самараҳои чунин сиёсат баҳраманд гарданд: мо тақрибан дар ҳама кишварҳо сармоягузорӣ ва тиҷорат дорем, шаҳрвандони мо дар ҳама қитъаҳои олам қору зиндагӣ ва таҳсил мекунам. Ояндаи Амрико ва ҷаҳон бо ҳам алоқаманд аст ва аз ин рӯ, стратегияи мо стратегияи глобалӣ мебошад, - тазаккур мегардад дар ҳамин бахш.

Дар доираи сиёсати минтақавии худ ШМА ҳамкориҳои судмандро дар ҳавзаҳои Ҳинду Уқёнуси Ором самти афзалиятнок ва ҳаётан муҳим мешуморад, чун минтақаи

мазкур, аз назари таҳиягарони Стратегия, дар оянда қисмати зиёди рушди иқтисодии ҷаҳонро таъмин намуда, ба маркази асосии геополитикаи асри XXI мубаддал хоҳад гашт. Штатҳои Муттаҳида якҷо бо дигар давлатҳои минтақавӣ барои озод, амн ва дастрас нигоҳ доштани ҳавзаи Ҳинду Уқёнуси Ором саъю кӯшиш хоҳад кард. Дар маркази тавачҷуҳ, албатта, робитаву ҳамкориҳои бардавом ва судманд бо Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН), давлатҳои ҷазираҳои Уқёнуси Ором дар ҳамкорӣ бо шарикони панҷгонаи хеш - Австралия, Япония, Ҷумҳурии Корея, Филиппин ва Таиланд қарор хоҳанд гирифт. АПЕС, Quad ва AUKUS ва дигар созмону шабакаҳо низ барои ҳалли мушкилоти минтақавӣ муҳим хоҳанд буд ва ШМА қувваи дастаҷамъонаи худро тавассути ба ҳам пайвастании иттифоқчиён ва шарикони рушд корбаст менамояд, аз ҷумла тавассути ташвиқи робитаҳои зичтар байни кишварҳои ҳамфиكري Ҳинду Уқёнуси Ором ва Аврупо. Ба ҳамин муносибат махсус қайд карда мешавад, ки ШМА ҷомаҳои озодро тавассути сармоягузорӣ ба институтҳои демократӣ, матбуоти озод ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дастгирӣ намуда, дар мубориза бар зидди тақаллуб ва фасоди иттилоотӣ бо шарикони худ ҳамкорӣ мекунад.

Равобити трансатлантикӣ низ қисмати муҳими сиёсати минтақавӣ шуморида шудааст. Ба ин муносибат дар Стратегия омадааст, ки Аврупо шарикони асосии ШМА дар ҳалли маҷмуи пурраи мушкилоти глобалӣ буд ва хоҳад монд. Таҳкими минбаъдаи НАТО дар ҳамин замина мақоми махсусро касб кардааст ва содиқ будани ШМА ба паймони мазкур ва моддаи 5 он дар бобати дифои дастаҷамъӣ таъкид гардидааст. Дастгирӣ ва ҳамкориҳои минбаъда бо Украина, Молдова, Гурҷистон, кишварҳои минтақаи Балкан ва Кавкази Ҷанубӣ зикр гардида, сиёсати Россия ва роҳбарияти сиёсии он (президент Путин В.В.) маҳкум карда шудааст.

Дар мавриди кишварҳои Осиёи Марказӣ бошад, омадааст, ки ШМА минбаъд ҳам аз раванди таҳкими истиқлолияти давлатӣ, соҳибхитиёрии сиёсӣ ва тамомияти арзии кишварҳои минтақа пуштибонӣ хоҳад кард. “Мо кӯшишҳои барои баланд бардоштани устуворӣ ва рушди демократӣ дар панҷ кишвари ин минтақа афзоиш медиҳем. Мо корро тавассути платформаи дипломатии C5+1 (Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Штатҳои Муттаҳида) барои пешбурди мутобиқшавӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ, тағйири иқлим, беҳтар кардани амнияти минтақавии энергетикӣ ва озукворӣ, густариши ҳамгироӣ дар дохили минтақа ва эҷоди робитаи бештар идома хоҳем дод,” - омадааст дар Стратегия. Шарҳи тафсиلى ҳамкориҳо бо кишварҳои африқоӣ, таъмини минтақаи озод ва амни Уқёнуси яхбастаи Шимолӣ, мусоидат ба фазои хушоянд дар ақсои олам, баҳру бар ва кайҳон бахши мазкурро хотима бахшидаанд.

Дар қисмати хулоса зикр мегардад, ки ШМА дар ҳамкорӣ бо шарикони ҳамкораш масъала ва мушкилиҳои дар пеш истодаро муваффақона ҳаллу фасл хоҳад намуд. Дар ин раванд масъалаҳои марбут ба густариш ва таҳкими бештари низомҳои демократӣ, таъмини фазои амну ороми саросарӣ барои рушди устувор дар дохил ва хориҷи кишвар мақом ва мавқеи асосӣ хоҳанд дошт: “Мо демократияро дар саросари ҷаҳон таҳким мебахшем, зеро барои ояндаи муташаккил аз ниҳод ва низомҳои ҳуқуқбунёд, одилона ва озод, муҷаҳҳаз бо технологияҳои нав ва киберамният заминаи боэътимод хоҳем гузошт. Ҳамин аст вазифаи таърихӣ мардуми Амрико, ки ҳамеша дар муборизаҳои тақдирсоз пирӯз гаштааст, мушкилиҳоро сарбаландона пушти сар кардааст. Вақтро ғанимат бояд донист”.

Стратегияи мазкур аз нигоҳи концептуалӣ ва ҳадафҳои сиёсии ШМА диди нав нест. Дар он ҳамоно идеяи давлати абарқудрати яккатоз боқӣ мондани ШМА дар арсаи ҷаҳонӣ такроран таъкид гаштааст. Яъне, ҳадафҳо ва интизориҳои ШМА аз нигоҳи стратегия ва муҳтавои сиёсӣ тағйир наёфтааст. Он чи тағйир ёфтааст, шаклу восита ва роҳҳои амалӣ сохтани идеяи мазкур мебошад, ки он комилан ба назар ва бархӯрди неолибералӣ асос ёфтааст. Моҳияти онро барпо намудани ҷомеаи либералии демократӣ бо роҳи тағйири низомҳо ва давлатдорӣ миллии кишварҳо [5, 33] ташкил медиҳад, ки дар он нақши асосиро ШМА бояд ба уҳда дошта бошад. Таваҷҷуҳ ба созмонҳои байналмилалӣ, мусоидат ба равандҳои ҳамгироии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои густурда бо шарикони рушд, истифодаи васеъ аз имконот ва тавонмандии “нерӯи нарм” аз рӯиҳои асосии стратегия мазкур ба ҳисоб мераванд.

Албатта, стратегияи амнияти миллии Байден аз стратегияҳои ҳамтоёни собиқаш, масалан аз стратегияи “изолатсионии “ Доналд Трамп, ки он ба сиёсати хориҷии “таъмини сулҳ бо истифода аз қудрат ва мусоидат ба таъсири ШМА дар ҷаҳони рақобатпазир” [4, 10] асос ёфта буд, чандон тафовути ҷиддӣ надорад. Аммо бархӯрди неолибералӣ тақозо мекунад, ки “усулҳои бунёдии худмуайянкунӣ, тамомияти арзӣ ва истиқлолияти сиёсӣ бояд эҳтиром карда шаванд, институтҳои байналмилалӣ мунтазам тақвият ёбанд, кишварҳо дар интихоби худ оид ба сиёсати хориҷии хеш озод бошанд, фазои озодонаи иттилоот таъмин гардад, ҳуқуқҳои асливу умумии инсон дастгирӣ ва фазои мусоиду ягона ба иқтисоди ҷаҳонӣ фароҳам оварда шавад” [9, 4]. Ба ибораи дигар, “эҷоди низоми муносибатҳои нави байналмилалӣ дар шакли бозори ягона (глобалӣ) ва ҷомеаи шаҳрвандии ҷаҳонӣ” [3, 7].

Масоили дар боло зикр шударо метавон ба таври зайл натиҷагирӣ намуд:

1. Стратегияи нави амнияти миллии ШМА аз ҷумлаи асноди дараҷаи олии роҳбарияти сиёсии ШМА ба ҳисоб рафта, мазмун ва мундариҷаи дигар асноди марбут ба стратегияи давлатиро дар доираи сиёсати дохиливу хориҷии ин кишвар муайян месозад;

2. Ин стратегия, мутаассифона, диди нав ва ҷавобгӯ ба он равандҳои тақдирсоз, ки архитектураи нави муносибатҳои байналмилалиро муайян мекунад ва гуногунҷутба/бисёр ҷутба мебошанд, нест. Мазмун ва муҳтавои онро ҳамоно назари неолибералии амрикоӣ, ки ба қудрат ва яккафармой асос ёфтааст, ташкил додааст;

3. Ҷои таассуф аст, ки таҳиягарони стратегия мазкур манфиат ва ҷойгоҳи аразандаи кишварҳои дигарро, ки имрӯз дар арсаи ҷаҳонӣ аз ҷумлаи акторони асосӣ ба шумор мераванд, ба эътибор нагирифтаанд, зеро чунин бархӯрд ва гузориши масъала, дар ниҳояти қор, фазои носолим ва низоъҳои номатлубро ба бор меоварад;

4. Дар ҳамин қарина кишварҳои дунёро ба “дӯст” ва “душман” гурӯҳбандӣ кардан ҳам ҷоиз нест. Албатта, ҳар як кишвар манфиатҳои миллии худро дар навбати аввал мегузорад, манфиатҳои шариконашро муқаддам медонад, аммо чунин манфиатҷӯӣ ҳаргиз набояд, ба зарари тарафҳои дигар бошад: сиёсати мусолиҳатомез дар чунин ҳолатҳо айни муддао хоҳад буд, ки сиёсатмадорони ШМА онро сарфи назар кардаанд;

5. Ҳақиқат ин аст, ки ШМА дар стратегияи нави миллии ҷанӯз ҳам худро дар майдони сиёсати ҷаҳонӣ аввал ва беҳтарин – яккатоз медонад ва ё мехоҳад, ки дар ҳамин мақом барои ҳамеша боқӣ монда бошад. Чунин тарзи гузориши масъала хилофи воқеияти замони муосир аст. ШМА ҷанӯз ҳам давлати абарқудрат ҳаст, аммо дигар абарқудрати ягона ва яккатоз нест;

6. Аз стратегия мазкур чунин бармеояд, ки ШМА сиёсати солҳои ахири худро, ки дар асари пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ имконпазир гашт, идома хоҳад дод: ҳамчун абарқудрати яккатоз ба доираи сиёсати хориҷии худ бештар ҷалб намудани кишварҳои Аврупо ва давлатҳои ҳавзаи Ҳинду Уқёнуси Ором, дар ҳоле ки минтақаи дуюм дар ин радда ба маркази муомулот ва сиёсати nobасомони арсаи байналмилалӣ табдил дода хоҳад шуд;

7. Дар стратегияи мазкур ҷойгоҳи муносиб ба кишварҳои нотараққӣ ва рӯ ба инкишоф пешбинӣ нашудааст, яъне ин кишварҳо тибқи муқаррароти маъмул ҳамчун манбаи захираҳои табиӣ мавриди баррасӣ қарор хоҳанд гирифт. Дар ҳамин замина кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон низ мавриди таваҷҷуҳ ва алоқамандии зиёди ШМА қарор нагирифтаанд;

8. Аз тарафи дигар, санади мазкурро ҳамчун намунаи хуби таҳияи асноди стратегӣ дар низоми давлатдорӣ ва татбиқи манфиатҳои миллӣ метавон арзёбӣ кард. Санади мазкур аз нигоҳи сохтдор, банду баст ва гузориши масъалаҳо мантиқан пурқувват ва аз нигоҳи муҳтаво ҷавобгӯ ба меъёрҳои байналмилалӣ идора (менечмент) ва роҳбарии пурсамари давлатӣ (Good Governance/идоракунии пурсамар) мебошад;

9. Дар стратегияи мазкур бисёр ҷолиб аст, ки манфиатҳои дохиливу хориҷӣ дар як сатҳ баррасӣ шудаанд. Аз ин рӯ, дар байни сиёсати дохиливу хориҷӣ тафовут гузошта нашудааст, ин ду бахши стратегия бо ҳам тавъан ва ҷудонопазир арзёбӣ шудаанд, ки натиҷаи ҳар гуна фаъолиятҳои марбут ба рушди устувори кишварро бештар тақвият мебахшад;

10. Дар стратегияи мазкур ҷиҳати пурсамар амалӣ сохтани доктрина ва стратегияи нави амнияти миллии ШМА ба истифодаи дуруст ва васеъ аз имконоти “нерӯи нарм” борҳо ишора шудааст, ки аз нигоҳи давлатдорӣ солим шоистаи таҳсин ва омӯзанда аст. Аз ин нигоҳ, барои Тоҷикистони соҳибистиқлол низ зарур аст, ки ба истифодаи васеъ аз “нерӯи нарм” дар беҳтар амалӣ сохтани нақшаи барномаҳои созандаи худ, аз як тараф, ва муаррифии беҳтару муассиртари худ дар арсаи ҷаҳонӣ, аз тарафи дигар, бештар таваҷҷуҳ намояд. Дар ин радиф истифода аз дипломатияи ҷамъиятӣ (публичная дипломатия/public diplomase) ва дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ, аз қабилӣ созмонҳои ғайридавлатӣ, марказҳои илмиву фарҳангӣ ва ҷамъиятҳои дӯстиву равобити фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷӣ ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Березина Е.К. Российская публичная дипломатия в Аргентине: институты и инструменты в сфере культуры и образования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – Санкт-Петербург, 2023.

2. Бордачев Т.В. Отношения Россия – Европейский союз и происхождение кризиса европейскомеждународного порядка. Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук. – Санкт-Петербург, 2021.

3. Неолиберализм в международных отношениях // https://spravochnick.ru/politologiya/neoliberalizm_v_mezhdunarodnyh_otnosheniyah/ Дата обращения: 23.08.2023

4. Новая национальная стратегия безопасности США и Центральная Азия // Eurasian Research Institute. - <https://www.eurasian-research.org/publication/novaya-natsyonalnaya-strategiya/?lang=ru> Дата обращения: 23.08.2023

5. Публичная дипломатия: Теория и практика: Научное издание / Под ред. М. М. Лебедевой. — М.: Издательство «Аспект Пресс», 2017. — 272 с.
6. Тебин П. О новой Стратегии национальной безопасности США// Валдайские записки. №120. 09.12.2022
7. Ткачева Е. Политический неолиберализм // https://spravochnick.ru/politologiya/politicheskaya_ideologiya/politicheskij_neoliberalizm/ Дата обращения: 23.08.2023
8. Цыганков П. А. Современные школы и направления в теории между народных отношений. Спор неореализма и неолиберализма. Неолиберализм // Теория международных отношений. — М.: Гардарики, 2003. — С. 132—136. — 590 с.
9. National Security Strategy of the USA - 2022 <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> Санаи муроҷиат: 17.10.2022
10. P. Stronski (2017). Uncertain Continuity: Central Asia and the Trump Administration. Central Asia Program, Paper No: 188. // <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://centralasiaprogram.org/wpcontent/uploads/2017/08/CAP-Papers-188-July-2017-Paul-Stronski.pdf>. Дата обращения: 26.01.2018.
11. Стратегия амнияти миллии ШМА. Вашингтон, 2022. – 48 с.

НОВАЯ СТРАТЕГИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ США: НЕОЛИБЕРАЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА АРХИТЕКТУРУ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И БЕЗОПАСНОСТИ

КАРИМОВ Ш.Т.

доктор политических наук, главный научный сотрудник отдела стран Европы и Америки Института изучения вопросов стран Азии и Европы. Тел.: + (992) 93 570 17 80;
E-Mail: shamskarimov14@gmail.com

Данная статья посвящена анализу новой стратегии безопасности США, принятой администрацией президента Джо Байдена в октябре 2022 года. Согласно автору статьи, эта стратегия не является новым видением с точки зрения концептуальных и политических целей США. В ней неоднократно подчеркивается идея сохранения США единой сверхдержавой на мировой арене, то есть цели и ожидания США в плане стратегии и политического содержания не изменились. Изменились форма, средства и методы реализации этой идеи, полностью основанной на неолиберальном мировоззрении и подходе. Ее суть – создание либерально-демократического общества путем изменения систем и национального управления стран, главную роль в котором должны сыграть США.

Ключевые слова: стратегия, геополитика, национальная безопасность, либерализм, миропорядок, международные отношения, демократия, США.

NEW US NATIONAL SECURITY STRATEGY: A NEOLIBERAL PERSPECTIVE ON THE ARCHITECTURE OF INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

KARIMOV Sh.T.

Doctor of Political Sciences, Chief Researcher of the Department of Europe and America of the Institute for the Study of Asian and European Countries. Tel .: + (992) 93 570 17 80;
Email: shamskarimov14@gmail.com

This article is devoted to the analysis of the new US security strategy adopted by the administration of President Joe Biden in October 2022. According to the author of the article, this strategy is not a new vision in terms of US conceptual and political goals. It repeatedly emphasizes the idea of maintaining the United States as a single superpower on the world stage, that is, the goals and expectations of the United States in terms of strategy and political content have not changed. The form, means and methods of implementing this idea, completely based on the neoliberal worldview and approach, have changed. Its essence is the creation of a liberal democratic society by changing the systems and national governance of countries, in which the United States should play a major role.

Keywords: *strategy, geopolitics, national security, liberalism, world order, international relations, democracy, USA.*

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

РАХМОНЗОДА АЗИМДЖОН ШЕРАЛИ

кандидат исторических наук заместитель директора Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Телефон: 900-18-00-38. E-mail: raxmonzoda92@bk.ru

В данной статье анализируются и исследуются особенности современных международных отношений и трансформационных процессов в контексте формирования современной мировой системы. Сделана попытка выявить и понять особенности и закономерности процессов, происходящих в современной системе международных отношений. Основной целью статьи является поиск новых гипотез и концепций в изучении международных отношений.

Также подчеркнуто, что одной из определяющих черт современной системы международных отношений является ее трансформации. На основе таких трансформаций в определенной степени изменились и поведение основных участников системы международных отношений, использование средств и способов достижения целей.

Ключевые слова: *трансформационные процессы, международные отношения, синергетика, эволюция, глобализация, евразийская интеграция, мировая политика, монополярность, многополярность.*

В современных условиях формируется новая и сложная мировая система, которую, по существу можно назвать многополярной и многоуровневой. Одной из определяющих черт современной системы международных отношений является ее трансформации. На основе таких трансформаций в определенной степени изменились и поведение основных участников системы международных отношений, использование средств и способов достижения целей.

Мироустройство XXI века характеризуется формированием современной структуры мировой политики, процессы перемен меняют привычный ландшафт международных отношений практически до неузнаваемости. Выражения «железный занавес», «холодная война», «биполярная структура», «власти сверхдержав» вошли в историю. Сегодня «мир ищет современные отношения и современные темы» [15].

Во втором десятилетии XXI века становится ясно, что формы, степени и критерии, на которых раньше базировалась политическая наука, уже не подходят и не соответствуют существующим реалиям. Кризисная ситуация, в которой сейчас находится наука о международных отношениях, создает условия для формирования современных концепций и предположений. Как правильно отмечает российский исследователь П.А. Цыганков: «...поле международных отношений представляет собой современный мир случайностей, картину взаимосвязи различных событий и процессов, причины и следствия которых асимметричны, поэтому их описания и объяснения малоэффективны в силу совпадения» [15].

Современный мир меняется. Сегодня этот факт никем не оспаривается, и в то же время существует множество оценок, как сути процесса трансформаций, так и его конечных результатов и характер научной дискуссии, что подтверждается многогранность современных событий, охватывающих практически все сферы общественной жизни, в том числе и сферу международных отношений.

Направление и содержание их трансформаций имеют особое значение для международного сообщества, поскольку определяют будущий миропорядок. Следует учитывать и другую ситуацию, что мировое сообщество через систему международных отношений может организовать метод, а затем скорректировать процессы трансформации человеческой цивилизации во избежание абсолютного хаоса. Если такая ситуация произойдет, то вряд ли какая-либо страна, подобная «острову счастья», добьется успеха. Природа современных трансформаций заключается в том, что они могут быть изменены членами международного сообщества.

Глобализация как естественный исторический процесс еще не осмыслена, прежде всего, с точки зрения ее последствий для международных отношений.

Обзора двусторонних международных отношений недостаточно, чтобы понять развитие международных отношений. Становление новой мировой экономики, являющееся одной из особенностей переходного периода, делает данное исследование еще более актуальным. Рассмотрение глобализации как одной из основных составляющих современных мировых тенденций является влияющим фактором во всех сферах государственной деятельности, а также требует анализа и пересмотра внешней политики [9, 7-8].

Речь идет о возможном установлении нового мирового порядка, поскольку мировое сообщество переживает переходный период. То есть эпоха биполярных противоречий закончилась и показан только современный дизайн. Также это влияет на характер дальнейшего развития международных отношений. С этим напрямую связаны вопросы международной безопасности (национальной и региональной). Речь идет об основных структурных элементах международных отношений, их взаимосвязи друг с другом, значении межгосударственных отношений, роли и функциях таких факторов, как негосударственные организации, международные и региональные организации, транснациональные объединения и др.

В процессе глобализации все государства экономически и политически взаимозависимы и связаны друг с другом в международной системе. Богатые страны в силу своего господствующего положения в мире способны направлять рыночные законы таким образом, чтобы привлекать иностранные инвестиции и высококвалифицированные кадры в большом количестве. Продолжает расширяться деление мира на господствующий центр и отсталые углы и окраины [7, 10; 14, 11; 16, 26].

При рассмотрении всех этих и других вопросов следует учитывать особенности современных трансформаций.

Во-первых, она характеризуется глубоким неравенством в мировом хозяйстве, его социальной структуре: с одной стороны, это группа государств с высоким и средним уровнем цивилизационного развития, в эту группу входят государства, входящие в Организацию экономического сотрудничества и развития. С другой стороны, существует большое количество развивающихся стран, находящихся на начальном этапе индустриальной и научно-технической цивилизации. 20% населения мира или так называемый «золотой миллиард» имеют 83% мирового дохода. С другой стороны, в странах планеты 75% бедного населения. В «слепых», т.е. неуправляемых условиях глобализации наблюдается тенденция к увеличению этих диспропорций. Причина неравномерности развития человечества увеличивается, так как, по прогнозам, местное население первой группы показывает неуклонное сокращение, а второй группы - неуклонный рост. В результате иммиграция (легальная и нелегальная) становится все более обширной, а индустриальный и неиндустриальный миры «смешиваются». Необходимо помнить, что в условиях современной глобализации, возможно, их раздельное существование.

Во-вторых, современные трансформации в международных отношениях характеризуются возрастающей зависимостью национальных государств в реализации экономических, технологических, социальных и других целей. Большая степень взаимозависимости, но не в равной степени для всех, наблюдается в материальных сферах общества. Поэтому глобализация имеет, прежде всего, экономические, технологические и информационные черты. Но при этом усиливается его политическая составляющая, влияющая на безопасность государств и их ответственность.

В-третьих, повышается совместимость или сочетаемость национальных интересов все большего числа стран, и это связано с необходимостью поиска ответов на риски, угрозы и вызовы, воплощенные в глобализации и современных трансформациях. В контексте интеграционных объединений, количество которых значительно увеличилось за последние десятилетия. Также консолидированные интересы формируются и реализуются через наднациональные и национальные способы власти.

В-четвертых, необходимо управлять процессами глобализации и современными трансформациями. Учитывая отсутствие каких-либо глобальных центров силы, лучше думать не об управлении, а о выработке методов координации действий мирового сообщества на международном и региональном уровне по отношению к современным угрозам, используя преимущества глобализации и снижая ее негативные последствия. Следует сказать, что после окончания «холодной войны» многосторонняя составляющая в мировой экономике и политике значительно выросла и считается одним из проявлений ее понимания. Поэтому страны должны действовать в современной ситуации и на многосторонней основе. Действительно, спрос на такие отношения очень высок.

Эти характеристики современных трансформаций в международных отношениях во многом определяют их дальнейшую эволюцию.

В этом контексте важно учитывать соотношение глобализации и национальных интересов. С точки зрения дальнейшего развития международных отношений нельзя игнорировать этот важный фактор. С окончанием биполярного конфликта некоторые политики склонны считать, что «анархия политики национальных интересов» ушла в прошлое и настало время «глобальной ответственности». С этим трудно согласиться. Предуций век прошел с бурными процессами становления и развития национальных государств. То есть достаточно сравнить их количество в начале и конце века. «Развитие» различных национальных государств — одно из главных противоречий современности.

Глубокие трансформации в структуре международного сообщества, трансформация геополитической карты мира, формирование международных интеграционных группировок заставили многие государства искать новые формы коллективной безопасности и экономического сотрудничества. Процессы сближения независимых государств и их объединение в основные региональные институты стали главным фактором современных международных отношений [10, 46].

Современные трансформации в человеческой цивилизации оказывают глубокое влияние на национальные интересы. В условиях глобализации их реализация выходит за пределы государственных границ. Однако ничто не отменяет и не заменяет эти интересы, ибо не устраняет противоречия между ними. Даже в интеграционных группах они вместе прилагают национальные и наднациональные усилия. При этом на национальном уровне принимаются дополнительные решения для согласования и определения направлений развития. Сегодня при анализе этой проблемы наблюдаются определенные крайности, то есть игнорируется национально-государственная или абсолютная независимость. Часто утверждают, что национальное государство должно отказаться от интересов неизвестной мировой державы. Полезнее анализировать трансформацию задач государственных и национальных интересов в условиях глобализации.

Различают три формы развития международных отношений:

- гегемонистская (гегемонистская культура или культурная гегемония - это практика доминирования одной культуры над другими. Эта культура считается единственно принятой культурой в обществе. Гегемония - это греческое слово, которое означает «вести» или «быть во главе». другой используется «проводник» или «лидер»);
- космополитизм (идеология глобального гражданства, ставящая интересы всего человечества выше интересов отдельной нации или государства и рассматривающая человека как свободную личность в пределах Земли);
- демократичная.

Они связаны со способностью Соединенных Штатов Америки навязать народам мира «гегемонию современного типа», как ее определяют некоторые политологи, но суть ее не изменилась, а именно отношения подчинения между государствами.

Вторая форма основана на использовании глобализации с целью устранения «путаницы суверенитета», то есть размытия государственных границ. В последнее время появились различные политические трактовки последствий глобализации, в том числе: «ограниченная независимость», «гуманитарная интервенция», «приоритет личной безопасности над безопасностью государства». Реализация этих рекомендаций еще больше разрушит существующий миропорядок и международно-правовую базу регулирования международных отношений. В обмен на это практически ничего не предлагается, что можно было бы использовать в качестве стабилизатора в международной жизни.

Эти предложения в основном направлены на то, чтобы лишить государство его суверенитета и дееспособности. Но кто может взять их на себя? Мировых тел в настоящее время не существует и вряд ли когда-либо будет.

Но при всем этом метод суверенитета часто приводит к неопределенным последствиям.

Во-первых, каждая страна должна совмещать, казалось бы, противоречивые задачи (национальные интересы с межгосударственными отношениями).

Во-вторых, каждое государство обязано защищать свои национальные ценности, при этом обеспечение безопасности одного государства воспринимается как угроза другому

государству, что может спровоцировать такие ответные меры, как гонка вооружений или «превентивная война».

В-третьих, государства «равны» на бумаге. Ведь, например, все государства равны с точки зрения международного права, но на практике невозможно обратить внимание на разнообразие населения, государств, ресурсов, экономики и вооруженных сил, которые имеют различные аспекты с точки зрения активности [11, 277].

Эйфория 1970-х и 1980-х по поводу возможности создания «мирового правительства» в будущем осталась в прошлом, и сегодня эти программы не слышны, но тема мирового управления по-прежнему остается. Сторонники открытого или скрытого космополитизма в международных отношениях прикрывают интересы определенной группы развитых государств, которые сами вовсе не придерживаются «ограниченной самостоятельности». Но если этому примеру последуют и другие страны, у сторонников космополитизма откроются большие возможности для реализации своих национальных интересов. Такую ситуацию создала «гуманитарная интервенция». В любом случае космополитическая система международных отношений, на наш взгляд, была бы несправедливой и, следовательно, бесперспективной.

Уважение суверенитета государства и его национальных интересов должно оставаться непререкаемым методом международных отношений. Следует отметить, что именно с этим методом связано обеспечение безопасности и стабильности в XXI веке. Никакая система глобализации не будет жизнеспособной, если она не будет отражать национальные интересы, и не будет основываться на сотрудничестве государств. Глобальная ответственность может быть достигнута, если она включает учет и реализацию национальных интересов всех членов мирового сообщества. Одним из положительных последствий глобализации является то, что возможности разнообразия в реализации национальных интересов государств-членов мирового сообщества увеличиваются. «Анархию» можно устранить только в этом направлении. Глобализация и национальные интересы государств не исключают друг друга, а являются структурными элементами системы развивающегося мира.

В современной системе международных отношений понятие «суверенитет» имеет как внутренний, так и внешний аспекты. С одной стороны, это свобода государства в своем выборе, государственном устройстве, своем законодательстве и т. д. С другой стороны, это концепция о невмешательстве государств в дела друг друга, об их независимости и равноправии. Однако суверенный метод часто приводит к неопределенным результатам [11, 277].

Развитие такого мироустройства заключается в формировании демократических структур международных отношений. Поэтому глобализация способствует появлению необходимых технологических возможностей для развития мироустройства. Более того, необходимость демократизации мироустройства также связана с ускорением демократических процессов, связанных с формированием и деятельностью гражданского общества во многих странах мира.

В этих процессах главным субъектом должно быть государство. В условиях глобализации его функции закономерно модернизируются, но не упраздняются. В мировой политике сегодня нет другого субъекта, способного регулировать систему международных отношений, основным структурным элементом которой остаются межгосударственные отношения. Именно их природа предопределяет движение к современному мироустройству. Другие участники, такие как неправительственные организации, играют вспомогательную роль. Усиление роли государства в международных действиях, соблюдение демократических

правил во внутренней и международной жизни отвечает интересам международного сообщества.

Поэтому особое значение приобрел анализ теоретических отношений относительно внешнеэкономической деятельности государства, определяющих поведение государства на международной арене. В рамках политических наук сформировались определенные школы и процессы, в центре внимания которых находится вопрос о системе международных отношений, ее преобразовании, введении в эту систему новых субъектов, использовании методов и основных средств в достижении целей отдельными государствами [12, 51].

Глобализация, которая по своей природе не характеризуется специфическим способом устройства, не может заменить международные отношения. Но есть и противоположное мнение в некоторых трактовках последствий глобализации. Еще раз подчеркнем, что выполнение предположений об отрицании суверенитета государства или вмешательстве в его внутренние дела под разными предлогами действительно приведет к изношенности, бесформенности и запутанности международных отношений.

Много спорят о форме формирующегося мирового порядка, в том числе об однополярном или многополярном? Представляется, что такая постановка вопроса значительно упрощает контекст исторического процесса, в рамках которого существует несколько цивилизаций, не только западноевропейских или, шире, заокеанских. При этом некоторые из них растут, о чем свидетельствует динамика их экономического развития, увеличение их доли в мировом валовом внутреннем продукте и ряд других показателей. Действительно, сегодня по доле в мировой экономике наблюдается определенное выравнивание, в том числе на долю Соединенных Штатов Америки и Евросоюза приходится по 21% всего мирового внутреннего продукта, что чуть меньше доли Стран Азии (Японская Республика, Китайская Народная Республика и Ассоциация государств Юго-Восточной Азии). По прогнозу, их доля увеличивается. Учитывая большой потенциал Республики Индии, ее экономический и технический прогресс также будет более впечатляющим по ряду показателей.

В самой постиндустриальной цивилизации как бы есть два центра, каждый из которых стремится быть движущей силой глобальной политики и экономики. Один из них – Соединенные Штаты Америки, обладающие необходимыми ресурсами (экономическими, денежными, военными, технологическими); другой центр - Евросоюз, обладающий экономическим потенциалом, намерен наращивать его за счет денежных и военных реформ. В настоящее время более половины мировой торговли осуществляется в долларах. Введение в отдаленном будущем единой валюты Евросоюза (евро) сузит «жизненное пространство» доллара, подорвет стратегические позиции Соединенных Штатов Америки и заставит их искать дополнительную опору за пределами этой менее - полярной (монополярной) цивилизации. Учитывая центральные тенденции Евросоюза, можно предположить, что отношения внутри этой цивилизации (иными словами, евроатлантического сообщества) не будут иметь влияния. С точки зрения международных отношений можно говорить преимущественно о малополярном технологическом единстве.

Следует также обратить внимание на то, что эта цивилизация не является самодостаточной, несмотря на имеющиеся мощности. Другой стороной современной взаимозависимости, какой мы ее знаем, является уязвимость.

Однако «неравномерность реальной картины» связана с тем, что многообразие современного мира стало менее поляризованным, тогда как многополярность международных отношений сегодня является реальностью. Кроме того, она имеет несколько измерений -

экономическое, валютное, военное, технологическое. Экономические полюса интеграции характеризуются высокой степенью плотности экономических отношений и сложной взаимозависимостью. Именно они сегодня занимают лидирующие позиции в мировой экономике.

Многополярность в различных ее измерениях является реальной площадкой для балансировки интересов участников глобального процесса. Многополярная система международных отношений позволяет национальным интересам стран устанавливать соответствующие отношения и партнерские отношения с современным миром.

Если многополярные и биполярные системы стали предметом всесторонней научно-исторической оценки, то современный этап остается обширным, малоизученным научным пространством. Этот этап отличается от предыдущих быстрыми трансформациями в структуре международных отношений и более широким размахом глобального развития [13, 18].

По мнению американского политолога Джеймса Розенау, отношения между различными структурами и участниками международной политики происходят по-современному, появились течения «постмеждународной политики» [13, 170]. Дж. Розенау подчеркивает, что на наших глазах рождается «второй и полицентричный мир» современных международных отношений, для которого характерны хаос и непредсказуемость, искажение личностей, переориентация отношений силы и лояльности, связывающих индивидов воедино. В то же время основные структуры «постмеждународных отношений» обнаруживают реальный разрыв между конкуренцией государства и полицентричных миров, которые влияют друг на друга и никогда не могут найти истинного примирения» [13, 170].

Предметом обсуждения является вопрос определения участников международных отношений. Такая позиция, которая увеличила разнообразие акторов международных отношений, действительно общепризнана. К основным субъектам международного частного права относятся физические и юридические лица, а также негосударственные организации и транснациональные объединения, вступающие в международные несиловые отношения. Неосновными субъектами международного частного права являются могущественные субъекты - государство, международные межгосударственные организации и временные субъекты - народы, борющиеся за свою независимость. Они могут вступать как в авторитетные, публично-правовые, так и в неимператорские товарищества. Отношения между государственными и негосударственными субъектами называются зависимыми и регулируются международным частным правом [3].

Представляется, что Евросоюз стал одним из ярких примеров интеграции государств в единую наднациональную систему. Однако, по мнению российского исследователя Р.В. Бугрова: «в настоящее время интеграционный процесс в Евросоюзе находится в глубоком кризисе, если не остановлен» и причина, по его мнению, в том, что «концепция суверенного и национального государства в настоящее время менее подходит для Евросоюза» [1, 30].

Российский ученый-международник Н.А. Косолапов рассматривает историческую эволюцию феномена международных отношений как процесс, исходным пунктом которого отношения между народами в собственном смысле слова постепенно делятся на внутренние и внешние. Тогда международная политика будет разделена. Международные отношения как явление «возникают из тройственного процесса взаимодействия международной жизни, политики и ее субъектов». По мнению автора, при этом мировая политика складывается как поле силовой борьбы за установление норм и правил реализации международных отношений [5].

С точки зрения других исследователей, в начале XXI века политические инструменты международной политики были малоэффективны для решения современных проблем глобального масштаба, международная политика вышла за рамки «межгосударственной» и стала началом мировой политики [6, 33].

Среди множества утверждений о необходимости создания современной научной гипотезы речь идет о синергетике. Как известно, термин «синергетика» был введен Германом Хакеном и происходит от греческого «синергетика» — сотрудничество, помощь, партнерство [8].

Слово «синергетика» означает «совместное действие», что означает согласование решительных действий и проявляется в поведении всей системы. Дискуссии о синергетике включают основные критерии, объясняющие это явление, в том числе нелинейность, открытость, саморегуляцию, саморазвитие и непоследовательность. Более распространенное объяснение заключается в том, что синергизм — это теория эволюции и самоорганизации сложных систем мира, выступающая в качестве современной гипотезы эволюции. Понятие «международные отношения» можно рассматривать в контексте теории синергетика, которая является одной из предпосылок способности социальных систем к самоорганизации. Отсюда следует, что для анархизма характерна интернациональная жизнь, то есть при высокой степени свободы развития международные отношения являются средством социальной саморегуляции, воздействующей на «интернациональную» структуру и придающей ей определенные формы [15].

Представляется, что соответственно необходимо установить критерии, позволяющие понять отличительные черты международных отношений. Среди этих критериев П.А. Цыганков «перечисляет особую сущность международных отношений и характеристики участников или игроков международных отношений» [15].

В условиях трансформаций, произошедших в мире за последние несколько десятилетий, международные отношения существуют и изменяются как синоним межгосударственных отношений наряду с трансформациями самого государства и всей международной жизни. Российский исследователь С.В. Картунов считает, что начало XXI века ознаменовалось окончательным закатом классической вестфальской системы.

Общей чертой современного мира является его предсказуемость, которая пытается предсказать перспективы развития международных отношений, а также наличие процессов интеграции и дезинтеграции, что создает синергетику и самоуправление. Организационные системы можно назвать естественным явлением постбиополярного мира. Учитывая эти тенденции мирового развития, представляется очень важным разобраться в некоторых определениях, понимание которых претерпело некоторые трансформация. В этом контексте степень пространства очень интересна при более внимательном рассмотрении. С одной стороны, пространство является свойством реальности и выражается в расширении, структуре, сосуществовании и взаимодействии ее элементов. Согласно основному геополитическому тезису, пространство есть не количественный, а качественный уровень, и он предопределяет структуру пространства и структуру истории (прежде всего, истории политической). Таким образом, процессы глобализации и фрагментации формируют глобальное политическое пространство. Понятно, что когда мировая политика пытается организовать пространство и создать определенные процессы, она реагирует очередной кризисной ситуацией. Н.А. Косолапов отмечает, что в современных условиях «суть глобализации состоит в перестройке международных отношений и глобального развития в

реальное построение современной архитектуры пространств, которая будет определять жизнь и развитие мира в ближайшие десятилетия» [4, 10].

Как известно, во времена классической Вестфалии международная политика понималась как борьба за лидерство и власть, что в большей степени способствовало дезинтеграционным процессам. Сегодня «если глобализацию можно рассматривать как хаотичный и неуправляемый процесс, то регионализм — это процесс самоорганизации игроков мировой политики» [2, 111].

Только в процессе самоорганизации систем, управляемых компетентными действиями, могут образовываться устойчивые союзы. Следует помнить, что эволюция системы в первую очередь направлена на адаптацию, а неустойчивость по законам синергетики может быть условием стабильного и динамичного развития самосознания в результате разрушения нефункциональных форм. Сегодняшняя мировая политика – это особое искусство управления глобальными процессами и современная предпосылка управления. Поэтому целью мировой политики является «согласование интересов большинства участников мировых процессов (государственных и негосударственных), обеспечение недопущения возможной структурной неразберихи и решение существующих проблем» [6, с. 38].

В заключение характеристики современных международных отношений и процессов их трансформация можно подытожить следующим образом:

1. Серьезные трансформации происходят в сфере международных отношений и мировой политики. Характерными чертами современного этапа являются процессы интеграции и распада интеграции, которые можно объяснить с точки зрения синергетики.

2. Процессы трансформаций, происходящие в сфере международных отношений, нуждаются во влиянии компетентного руководства, разработка которого затруднена из-за разногласий предположений в научном сообществе.

3. Для реализации такого влияния необходимо понимание развития современной системы мировой политики, что с большой вероятностью приведет к окончательному изменению научной гипотезы в области международных отношений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бугров Р.В. Интеграция vs суверенитет: есть ли будущее у Европейского Союза? // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. – № 5 (43). Т. 2. – С. 29–32.

2. Васильева Н.А., Лагутина М. Л. Глобальный евразийский регион: опыт теоретического осмысления социально-политической интеграции / Н. А. Васильева, М. Л. Лагутина. СПб.: Из-во Политехн. ун-та, 2012. – 424 с.

3. Галенская Л.Н. Международное частное право. Понятие международного частного права и его место в системе права / Л.Н. Галенская. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.antonshishkov.narod>. (дата обращения: 28.11.2019).

4. Косолапов Н.А. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н.А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. 2005. – № 6. – С. 3–13.

5. Косолапов Н.А. Явление международных отношений: историческая эволюция предмета исследования / Н.А. Косолапов. [Электронный ресурс] // Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. –М.: НОФМО, 2002. URL: <http://www.obraforum.ru/pdf/Essays-bogaturov-chapter2.pdf> (дата обращения: 29.11.2019).

6. Лагутина М.Л. Мировая политика как инструмент глобального управления / М.Л. Лагутина // Вестник международных организаций. 2011. – № 1 (32). – С. 29–40.
7. Молдобаев К. К. Этносоциальная память, идентичность и глобализация / К.К. Молдобаев. – Бишкек, 2005. – 102 с.
8. Моисеев В. И. Философия и методология науки [Электронный ресурс]. URL: http://society.polbu.ru/moiseev_sciencephilo/ch46_i.html (дата обращения: 09.12.2014).
9. Рахмонзода А.Ш. Международные отношения Республики Таджикистан на современном этапе. Монография / А.Ш. Рахмонзода. – Душанбе, 2022. – 172 с.
10. Рахмонзода А.Ш. Трансформация системы международных отношений Республики Таджикистан в конце XX – начало XXI вв.: дисс. кан. ист. наук: 07.00.15 / А.Ш. Рахмонзода. – Душанбе, 2021. – 179 с.
11. Рахмонзода А.Ш.,. Роль суверенного государства в теории международных отношений. / А.Ш. Рахмонзода // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – 2023. – №2. – С. 277–285. (с автором).
12. Рахмонзода А.Ш. Анализ основных теоретических концепций современной системы международных отношений / А.Ш. Рахмонзода // журнал Азия и Европа Национальная академия наук Таджикистана (научный журнал). – 2019. – №2. – С. 50–53.
13. Розенау Дж. К исследованию взаимопересечения внутривластной и международной систем // Теория международных отношений: хрестоматия / под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2003. – 400 с.
14. Франк А. Смещение мировых центров с Востока на Запад / А. Франк // Латинская Америка. 1993. – № 2. – С. 3–11.
15. Цыганков П. А. Политическая социология международных отношений [Электронный ресурс]. URL: http://www.textfighter.org/raznoe/Polit/cugan/tsygankov_p_politicheskaya_sotsiologiya_mejdunarodnyh_otnoshenii_politologii.php (дата обращения: 29.11.2019).
16. Wallerstein I. The Capitolist World-Economy/I.Wallerstein. – Cambridge. 1979. – 324 p.

PECULIARITIES OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS AND TRANSFORMATION PROCESSES

RAHMONZODA AZIMJON SHERALI

Candidate of Historical Sciences, Deputy Director of Institute for the Study of Asian and European Countries. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 900-18-00-38. E-mail: raxmonzoda92@bk.ru

This article analyzes and explores the peculiarities of modern international relations and transformational processes in the context of the formation of the modern world system. An attempt has been made to identify and understand the features and regularities of the processes taking place in the modern system of international relations. The main purpose of the article is to search for new hypotheses and concepts in the study of international relations.

It was emphasized that one of the defining features of the modern system of international relations is its change. On the basis of such changes, the behavior of the main participants in the system of international relations, the use of means and methods for achieving goals have also changed to a certain extent.

Keywords: *transformational processes, international relations, synergetics, evolution, globalization, Eurasian integration, world politics, monopolarity, multipolarity.*

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ МУОСИРИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА РАВАНДҲОИ ТРАНСФОРМАТСИОНӢ

РАҲМОНЗОДА АЗИМҶОН ШЕРАЛӢ

номзади илмҳои таърих, муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои муносибатҳои байналмилалӣ муосир ва равандҳои тағйирёбӣ дар заминаи ташаққули низоми ҷаҳонӣ муосир таҳлил ва таҳқиқ ғайтааст. Барои муайян кардан ва дарк кардани хусусиятҳо ва қонуниятҳои равандҳои муосир, ки дар низоми муосир муносибатҳои байналмилалӣ ба амал меоянд, кӯшиши карда шудааст. Ҳадафи асосии мақола ҷустуҷӯи фарзияҳо ва мафҳумҳои нав дар омӯзиши муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

Инчунин, таъкид ғайтааст, ки яке аз хусусиятҳои муайяншудаи низоми муосир муносибатҳои байналмилалӣ тағйирёбии он ба ӯисоб меравад. Дар асоси чунин тағйирёбӣ рафтори шишироқчиёни асосии низоми муносибатҳои байналмилалӣ, истифодаи восита ва методҳои бадастории мақсадҳои низ то андозае дигаргун гардидаанд. Самт ва мазмуни тағйирёбии онҳо барои ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо тартиботи ояндаи ҷаҳониро пешакӣ муайян мекунанд. Як ҳолати дигарро бояд дар назар дошт, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ тавассути низоми муносибатҳои байналмилалӣ метавонад усулро пайдо намояд, ки он дар навбати худ равандҳои тағйирёбии тамаддуни башариятро ислоҳ мекунанд ва бо ҳамин васила бесарусомонии мутлақ пешгирӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *равандҳои тағйирёбӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, синергетика, таҳаввулот, ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии АвруОсиёӣ, сиёсати ҷаҳонӣ, камқутбӣ, бисёрқутбӣ.*

EASTERN COOPERATION: COMMON CHALLENGES AND CAUTIOUS STRATEGIES

JAHANGIR KARAMI

Associate Professor in International Relations, University of Tehran

At the beginning of the 21st century, the international environment has become more chaotic than ever before. The competition of great powers has become very dangerous and it is not easy to reach an understanding about the international order. At the regional level, various governmental and non-governmental actors have started challenging security behaviors. The phenomenon of failed states and quasi-governments has become a bitter reality. In the Eurasian region, there is a combination of global, regional and internal competitions. Therefore, security environment of Iran, Russia and China exposed to insecure currents from East Asia to Eurasia and the Middle East. Based in these realities, the main question is that considering the trend of international and regional developments, how have the three countries reacted to it? Is it possible to reach a strategic triangle against America? The author's idea is that three states will gradually expand interactions and

cooperation for regional stability and security, economic development in the Eurasian area through organizations such as the Shanghai Cooperation Organization, the Eurasian Economic Union, the Belt-Road Initiative and the International North-South Transit Corridor. They have tried to limit America's interference, but taking into account different attitudes about global issues, the possibility of reaching a strategic alliance remains limited. In order to investigate this idea, I have tried to first examine the fields of cooperation between the three countries, and then present the American views on the cooperation triangle. In other parts, I will analyze the opportunities and limitations on the way of cooperation between the three countries, and in the end I will mention the future perspectives.

Keywords: cooperation, strategies, challenges, Iran, Russia, China, competitions.

Introduction

The world has faced fundamental changes in the 21st century, and the position of Asia has improved compared to the last century, and the general trends are towards greater economic and political importance of this region. In such a situation, the three great and ancient civilizations of China, Iran and Russia in Asia, Eurasia and the Middle East will play a more effective role in shaping the regional and global order. Iran, Russia and China are three ancient civilizations, whose history of cooperation is more than a thousand years. In particular, since 1991, new conditions have been provided for the cooperation of the three countries in the Eurasian region, and at the beginning of the 21st century, a series of developments has expanded the situation for their bilateral, regional and international cooperation more than before.

Issues such as economic need to expand regional cooperation and the development of transportation and confront the terrorism and the importance of creating international balance and the limitation of the unilateral and destabilizing policies of the United States in the world, lead the three countries to strategic relations. Despite initiatives and organizations such as Belt-Road Initiative (BRI), Shanghai Cooperation Organization (SCO), and Eurasian Economic Union (EAEU), the cooperation is very important for regional stability and security in Central Asia.

But the main question is that considering the trend of international and regional developments, how have the three countries reacted to it? Is it possible to reach a strategic triangle against America? The author's idea is that three states will gradually expand interactions and cooperation for regional stability and security, economic development in the Eurasian space through organizations and Initiatives and tried to limit America's interference, but taking into account different attitudes about global issues, the possibility of reaching a strategic alliance remains limited.

In this research, I try to discuss the main variables of the hypothesis based on the data available in articles, reports, books, as well as official and reliable websites and research centers in three countries. In this regard, my focus will be on the main plans of the three countries for regional cooperation such as China's Belt and Road Initiative, Russia's Greater Eurasia Project, the Shanghai Cooperation Organization, and the structural changes in the international system.

The subject domain of my discussion is mainly focused on political, security and economic cooperation and I avoid entering into the historical, geographical and cultural issues of the relations of the three countries. In terms of time limitation, I will focus mostly on the years 2014 to 2022, and of course, sometimes I will have to make brief references to past times. In terms of location, the focus of the discussion will be on the geostrategic region of Eurasia, and especially the Central Asian region as the point of geographical connection of the three sides, and I have not entered into the issues of East Asia or the Middle East.

In order to study this idea, I have tried to first examine the fields of cooperation between the three countries, and then present the American views on the cooperation triangle. In other parts, I will

analyze the opportunities and limitations on the way of cooperation and in the end I will mention the future perspectives.

The Increasing Cooperation

The three states of Iran, Russia and China have gradually become closer to each other in the last three decades. Various factors have influenced their approach, especially since 2000, which I will mention here. Of course, to avoid the length of the article, I try to briefly address the most important issues of cooperation. Therefore, I only refer to the developments of recent years and do not discuss about the history of these relations.

Three countries have important similarities to each other in terms of political systems and internal needs. The economic need for trade and interaction and complementarity of the three countries is a very important issue. Based on these necessities, important contracts have been concluded between these countries. I can point to the 25-year Comprehensive Strategic Partnership between Iran and China in 27 March 2021.¹ Based on this agreement, cooperation between the two states in the economic and technical fields will reach the level of 400 billion dollars. This level of cooperation is unprecedented considering the limits of cooperation between Iran and other states after the nuclear sanctions and creates a very important opportunity for the two sides.

Also, the 20-year strategic cooperation agreement between Iran and Russia will be signed soon.² Since 1991, Iran and Russia have signed several agreements for economic, technical and political cooperation. The experience of cooperation between both sides in confronting the Taliban and supporting the Northern Afghanistan coalition from 1996 to 2001 with the effective cooperation of the government of Tajikistan and supporting the Syrian government since 2015 has been very fundamental for regional stability and security in Central Asia and the Middle East.³ Since Trump's withdrawal from the nuclear agreement in 2018, the eastern policy became a necessity and an unavoidable reality for Iran. This matter has been the concern of Iran's high officials and Ayatollah Khamenei has said about this approach:

In foreign policy, preference of East over West, preference of neighbor over distance, preference of nations and countries that have common features with us over others, is one of our priorities today. We must look to the east. There are countries that can help us, we can face them with an equal face, we help them, and they help us.⁴

President of Iran Ebrahim Raisi has been seeking to further strengthen ties with China, and has referred to as an 'Asia centric' policy which focuses on China. During his visit to Russia in January 2022, Iranian Raisi presented a draft of a 20-year agreement between Russia and Iran. Iran seeks to strengthen economic and trade relations through this agreement (as of 2021, bilateral trade between Moscow and Tehran was estimated at \$3.5 billion). Iran has also been seeking to strengthen economic relations with Russia under the umbrella of the Eurasia Economic Union.⁵

The three states have important common interests in the Eurasia, Asia and Middle East. Under the influence of technological developments and especially the expansion of communication and transportation, the three regions of Eurasia, East Asia and the Middle East have come closer together.

¹ Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between Iran, China. In Website: <http://www.president.ir>. Archived from the original on 13 September 2020, Retrieved 11 October 2020.

² Russia expects to sign strategic cooperation agreement with Iran soon — Kremlin, 18 JUL 2022, In Website: <https://tass.com/economy/1481325>

³ Jahangir Karami, Iran and Russia: Past Experiences and Future Prospects, *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Vol.2, No.1, 2019, P 1-21.

⁴ <https://www.leader.ir/fa/speech/20596/www.leader.ir/>

⁵ Tridivesh Singh Maini (2022), The Complexities of the Iran-China-Russia Triangle, *The Geopolitics*, May 27, 2022, In website: <https://thegeopolitics.com/the-complexities-of-the-iran-china-russia-triangle/>

China's Belt and Road Initiative (BRI) since 2013, and Russia's Greater Eurasia Project since 2016, and Iran's Eastern Policy since 2021, emphasize regional and trans-regional cooperation.

The Belt and Road Initiative, supposed to expand China's connections with the world by 2049, is China's most important plan and of course beyond Central Asia and Eurasia. According to this grand plan, the Chinese government will mainly seek access to Russia, the Caucasus, Iran and the Persian Gulf as well as the surrounding areas for road and rail transport through Central Asia. At first, Russia was worried about this plan and thought it was a tool of China to penetrate its backyard in Central Asia, but gradually its view changed.⁶ Other Eurasian countries and Iran welcome this initiative from the very beginning and consider it to strengthen cooperation and convergence in the region. The BRI along with the SCO seems to be the last stage of China's return to the Eurasian landmass after the collapse of the Soviet Union. China has in many ways reshaped Eurasia, which was previously perceived as a Russian entity. The new initiative also symbolizes efforts to create an alternative order in Eurasia and the wider world as part of its global role to challenge US hegemony, heightening Mackinder's warning of an emerging challenger from Eurasia.⁷

On June 16, 2016, Vladimir Putin announced the "Greater Eurasia" project, which aims for greater cooperation between the EAEU, the SCO, China's BRI, and regional countries such as Iran and Turkey. Sergey Karaganov believes that the origin of the concept of Greater Eurasia is caused by various trends in the world. From his point of view:

First, we should pay attention to the importance of trends such as the change in the centrality of the world economy from the West to the East, the rapid rise of China, India and other Asian countries, the beginning of the competition between the United States and its allies with the powerful China. He also refers to China's strategy, which seeks to meet the needs of its economic development, to ensure a friendly environment and expand access to global markets in the manner of the Belt and Road Initiative.⁸

In 2018, Iran signed a preferential trade agreement with the EAEU. This union is one of the institutional tools of cooperation between Eurasian countries and the peripheral countries of the region. Iran attaches great importance to this cooperation and hopes to increase the level and extent of its economic and commercial cooperation with the member countries of this organization. In the last three years the reduction of tariffs along the lines of the agreement will bring benefits to both trading partners.⁹

On May 8, 2015, Russia and China issued a joint statement on cooperation to connect the Eurasian Union and the Belt and Road Initiative, where Russia expressed its support for the initiative and China agreed to Russia's efforts to advance the economic integration of the EAEU. In October 2016, China started one-year talks on trade and economic cooperation, including five rounds of talks, three meetings of joint working groups and two ministerial consultations. On May 17, 2018, China and the Eurasian Union signed an agreement on trade and economic cooperation, which included customs cooperation, trade facilitation and intellectual property protection along with new issues such

⁶ Abbas Maleki and Majid Raoufi (2015), *New Silk Road; Chinese Belt-Road Initiative*, Tehran, International Studies & Research Institute of Tehran, p. 54.

⁷ Harper, Tom (2019), China's Eurasia: the Belt and Road Initiative and the Creation of a New Eurasian Power, *The Chinese Journal of Global Governance*, No. 5 (2019) 99–121.

⁸Karaganov, Sergey (2019), Russia in Great Eurasia, *Russia in Global Affairs*, Available at: <https://globalaffairs.ru/articles/rossiya-v-bolshoj-evrazii>.

⁹ Amat Adarov and Mahdi Ghodsi (2020), The Impact of the EAEU-Iran Preferential Trade Agreement, The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), *Working Paper* No. 179, May 2020.

as electronic commerce, which is the first important systematic agreement between the two sides.¹⁰ According to the estimate of the Asian Development Bank, by the end of 2022, trade turnover between EAEU and China will reach 230-250 billion dollars.¹¹ In recent years, the leaders of Russia and China are trying to further economic integration of the Eurasian region and the leader of Iran also has a positive view of this process.

Iran became an official member of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in 2022. The SCO was formed in 2001 based on the Shanghai-5 summit and became a new organization that included China, Russia, Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. Then, in 2017, India and Pakistan, and on September 16, 2022, Iran was accepted as its member. The organization started from solving border issues, grew from cooperation in fighting terrorism, developed and deepened cooperation in political, economic, cultural, educational and other fields of cooperation and gradually turned into a new model of multilateral cooperation.¹²

Iran's SCO membership will strengthen security and military cooperation with China and Russia.¹³ Although this organization is not an anti-Western alliance according to its constitution, it seems that the strengthening of this organization can slowly advance the efforts of China, Iran and Russia to change and shape the world order. Central Asia is geographically, economically and politically the point of connection of three countries. After the fall of the Afghan government in 2021, the Shanghai Cooperation Organization has become more important and the cooperation between Iran and Russia and China has become more necessary than before.

One of the important areas of regional cooperation is the International North–South Transport Corridor (INSTC), whose agreement has been signed since 2000, and since 2021, transportation between Russia, Iran and India has gradually started in it. The International North-South transport Corridor is a 7200 km long route, including sea routes, railways, and road network that can connect Mumbai in India to Helsinki in Finland. This route is approximately 40% shorter in terms of distance and time, and costs 30% less.¹⁴ In the summer of 2022, this corridor has started its activity for the first time. Russia's serious will to exploit this corridor is now very important for its activation.

The most important factor in the three states' rapprochement can be considered the opposition to the unipolar international system and the unilateralism desired by America and the interventionism of the West. This issue has become more important after the Syrian crisis since 2012 and the Ukrainian crisis in 2014. In recent years the US government and its allies have challenged Russia in Ukraine, China in Taiwan and Iran in the Persian Gulf.

The Iranian perspective on international order has reflected the themes articulated by the Russian and Chinese discourse about an anti-hegemonic multipolar world order, sustained by respect for sovereignty and civilizational diversity. Like Moscow and Beijing, Tehran's narrative on multi

¹⁰ Safari, Farzaneh, Hamid Ahmadi & Kayhan Barzegar (2021), A Study of the Sino-Russian Approach to Regional Order in Eurasia, *International Studies Journal*, Vol. 18, No. 1. P. 89. DOI: 10.22034/ISJ.2021.259549.1305.

¹¹ Increasing the volume of exchanges between Eurasian countries and China to 151.1 billion dollars, in Website: <https://www.ilna.ir/1285984/> 2022/10/11

¹² Xue Yamei and Benjamin Mwadi Makengo (2021), Twenty Years of the Shanghai Cooperation Organization: Achievements, Challenges and Prospects, *Open Journal of Social Sciences*, Vol.9 No.10, October 2021, School of Politics and International Studies, Central China Normal University, Wuhan, China, DOI: 10.4236/jss.2021.910014, Available at: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=112637>.

¹³ Mercy Kuo (2022), the China-Iran-Russia Triangle: Alternative World Order? Insights from Benjamin Tsai. 7 July 2022, Interview in the Diplomat, Available at: <https://thediplomat.com/2022/07/the-china-iran-russia-triangle-alternative-world-order/>

¹⁴ Sahar Hossein Babaei Mamaghani and Ali Asadikhomami (2021), China and Chabahar; Opportunities and Challenges of the Cooperation of Iran and China in the Indian Ocean, *World Sociopolitical Studies*, Volume 5, Issue 4, October 2021, P. 803, DOI: 10.22059/wsp.2022.336595.1270.

polarity has highlighted the essential role of non-Western organizations and countries like Iran, India, Brazil, China, and Russia in shifting the centralization of power away from the West. Russia, China, and Iran have aimed to challenge “Western” standards both discursively and procedurally through various international organizations.¹⁵

From this short review about the needs of relations, we can conclude that a set of needs at the national, regional and international levels has made the three countries we are talking about have to enter into important cooperation that their common interests and also it seriously supply the countries of Eurasia, Asia and the Middle East.

America's Reaction

The cooperation between Russia, China and Iran in recent years has been observed by the Western powers, especially the United States, and it has been mentioned as a threat. This issue has intensified especially after the recent crisis in Ukraine, and East-phobia has become a Western propaganda and narrative line against constructive cooperation between the three countries.

In 1997, Zbigniew Brzezinski, the former national security adviser of the United States, made an insightful and exclusive analysis of geopolitical patterns in his famous book "The Grand Chessboard", mentioned the possibility of creating an "anti-hegemonic alliance" with the participation of China, Russia and Iran. He writes that:

The biggest danger is that China, Russia and Iran form a big alliance against America. But this alliance can only be realized if the US adopts a hostile and very short-sighted policy against China and Iran at the same time.¹⁶

. Brzezinski wrote, Eurasia is the "chessboard on which the struggle for global primacy continues to be played," where there are many "geostrategic players" and "geopolitical pivots." In the view of Brzezinski, China and Russia are classified into geostrategic players, while Iran is one of the geopolitical pivots. This can illustrate the importance of the three countries.¹⁷ Many of his predictions are still vital today. While US relations with China, Russia, and Iran have been strained to varying degrees, the latter three countries have made new progress in developing their mutual relations. This pattern has led some media and analysts to believe that Brzezinski's prediction is now becoming a reality.

Also recently the United States has mentioned the three countries China, Russia and Iran as a main challenge of the United States and its allies in the National Security Strategy document. In the new document of National Security Strategy in October 12, 2022 address:

The United States derives security and economic benefits from the region’s democratic stability and institutions, as our shared values provide a basis for collaboration and peaceful dispute resolution. To help preserve and enhance these traditions, we will support partners striving to build transparent, inclusive, and accountable institutions. Together, we will support effective democratic governance responsive to citizen needs, defend human rights and combat gender-based violence, tackle corruption, and protect against external interference or coercion, including from the PRC, Russia, or Iran.¹⁸

¹⁵ Nicole Grajewski (2022), An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran “Axis”, Asian Affairs, Volume 53, 2022 - Issue 114 Feb 2022, Pages 164-183.

¹⁶ Bakhshali Bairamlu (2021), Chinese Perspective on the Iran-China 25-Year Comprehensive Strategic Partnership Agreement, Tehran, Institute of International Studies & Research, P. 38.

¹⁷ Zhang Tengjun (2021), US ignores Brzezinski’s warning, faces dilemma, Global Times, Apr 06, 2021, In Website: <https://www.globaltimes.cn/page/202104/1220323.shtml>.

¹⁸ National Security Strategy, 10 October 2022, In Website: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

In the Annual Threat Assessment report of the Intelligence Community of United States in February 7, 2022, threats of China, Russia and Iran were mentioned.¹⁹ As a result, the three countries are bound to share efforts at the international level. Brand Hall wrote in a report titled "China, Russia and Iran Are Slowly Ganging Up on the US":

Russia and China proclaimed a strategic partnership "without limits". Iran is reportedly giving Moscow drones and lessons in sanctions evasion, which are quite useful amid a continuing war in Ukraine. Russia-Iran convergence, US National Security Adviser Jake Sullivan has remarked, is "something that the whole world should look at and see as a profound threat." It's easy to understand the logic of this cooperation. All three powers seek to preserve and protect illiberal political systems, push the US out of their geographic neighborhoods, and roll back a post-Cold War order dominated by Washington.²⁰

Chinese analyst Zhang Tengjun wrote that Faced with the development of friendly, non-aligned interstate relations between China, Russia and Iran, the US is once again suffering from its delusions of persecution. It went back to its old ways of looking for enemies and trying to tie the entire West to its chariot against non-Western countries. Regardless of the development of the trilateral relations, Washington should realize that the time when the US could confront several countries at the same time has long passed.²¹

Based on the existing realities and content of American strategic documents, we noticed that cooperation of Asian powers has been one of the concerns of American statesmen in recent years, and they are trying to create a narrative of security and otherness in front of them. Another US policy towards these three countries is trying to convince their allies in other regions to participate in a series of activities against them.

Institutionalization of Interactions

The cooperation between Iran, Russia and China in these new conditions has had new possibilities and opportunities. In this regard, we can refer to the process of pluralization of the international system and the plurality of sources of power and international actors, the independence of states, the necessity of cooperation against extremism, terrorism and separatism, and the existence of common regional structures and institutions.

Since the end of the first decade of the new century, the international system has gradually moved away from the unipolar situation claimed by America, and as a result, it has become more pluralistic. Based on this trend, the international multilateralism has increased and the sources and centers of power have become more multiple. Undoubtedly, 2008 can be considered a turning point in the international system, which slowly moved towards a multi-polar and multi-center model.²² The

¹⁹ Annual Threat Assessment report of the Intelligence Community of United States in February 7, 2022, In Website: <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/reports-publications/reports-publications-2022/item/2279-2022-annual-threat-assessment-of-the-u-s-intelligence-community>.

²⁰ Hal Brands (2022), China, Russia and Iran Are Slowly Ganging Up on the US, Bloomberg, September 1, 2022, In Website: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-09-01/china-russia-and-iran-are-slowly-ganging-up-on-the-us>

²¹ Zhang Tengjun (2021), US ignores Brzezinski's warning, faces dilemma, Global Times, Apr 06, 2021, In Website: <https://www.globaltimes.cn/page/202104/1220323.shtml>.

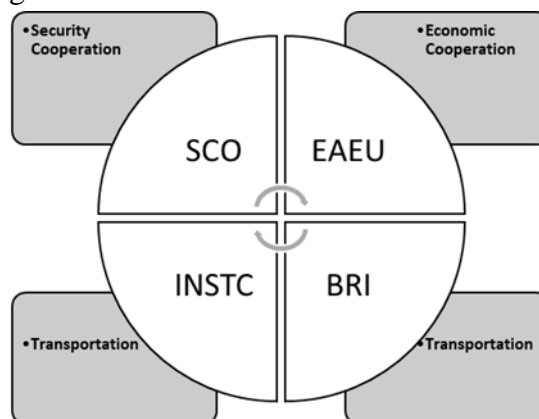
²² Sergio Fabbrini & Marchetti, Raffaele (2018), *Still a Western World? Continuity and Change in Global Order*, London, Routledge, pp. 4-6.

formation of organizations such as BRICS²³ and Group of Twenty (G20)²⁴ and the increasing weight of regional powers are among the most important realities of this new world.

Also, the main focus of international politics and economics has moved away from the West and towards Eurasia and Asia. According to Richard Sakwa, "the old vast West is now being balanced by a Greater Eurasia led by Russia and China and the selective alliance of other countries with them."²⁵ In this new international system, regional powers play a wider role. Other states also have more independence compared to the past. In these changing international conditions, China, Russia and Iran can have extensive regional cooperation from Central Asia to Afghanistan and the Persian Gulf. The preparations for this cooperation are available within the framework of regional organizations. Therefore, at the same time, the pressures of the United States against them in the crisis of Ukraine, Taiwan, and the Persian Gulf force them to take a more serious position against Western interventions.

Moscow, Beijing and Tehran have important interests in the regional stability of Central Asia and Extremism, separatism and terrorism threaten the interests and security of all three states.²⁶ America's withdrawal from Afghanistan in 2021 has fueled more security concerns in the region. The existence of joint regional organizations such as SCO, EAEU, and regional initiatives such as BRI and INSTC provide important possibilities for the cooperation of the in regional issues.

Organizations and Initiatives in Greater Eurasia



By nature of its geographic position and economic potential, Iran has assumed a prominent place in both Russian and Chinese effort for fostering regional connectivity. Russia has stressed Iran's potential to assume a pivotal role as a geographic bridge connecting Europe and Eurasia to the Middle East and South Asia and thus broaden opportunities for transcontinental trade. The INSTC and BRI rely on Iranian port infrastructure in the Caspian and overland trade routes to expand exports into the Persian Gulf and South Asian markets.²⁷ These Interactions can help the economic development of the countries in the region. Without economic development and the ineffectiveness of governments

²³ BRICS is the acronym coined to associate five major emerging economies: Brazil, Russia, India, China and South Africa. Since 2009, the governments of the BRICS states have met annually at formal summits.

²⁴ The G20 or Group of Twenty is an intergovernmental forum comprising 19 countries and the European Union (EU). It works to address major issues related to the global economy, such as international financial stability, climate change mitigation, and sustainable development.

²⁵ Richard Sakwa (2018), "Russian Perspective on International Order", in Sergio Fabbrini & Marchetti, Raffaele (2018), *Still a Western World? Continuity and Change in Global Order*, London, Routledge, pp. 4-6.

²⁶ Article one of the Shanghai Cooperation Organization Charter emphasizes this: "joint combating terrorism, separatism and extremism in all their manifestations, fighting against illicit narcotics and arms trafficking and other types of transnational criminal activity, and also illegal migration." Available in Website: <http://eng.sectsc.org/documents/2002>.

²⁷ Nicole Grajewski (2022), An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran "Axis", *Asian Affairs*, Volume 53, 2022 - Issue 114 Feb 2022, Pages 164-183.

in supply the economic needs of the people, national and regional security will be unstable and the weakness of economic development and the poverty of the people creates the ground for the spread of extremism and terrorism.

Different Horizons

Although there are suitable fields and possibilities for the cooperation of Iran, China and Russia, the limitations and challenges of the relations between the three countries should not be ignored. Public opinion in the three countries has a different situation. Especially in Iran and Russia, the opinions of a part of the people do not agree with confronting the West and paying attention to the East. The two governments of Iran and Russia see this situation as affected by the western media and virtual environment. This issue is much more serious in Iran, and the policy of looking to the east and agreements with eastern countries are opposed by sections of the people and especially the political faction of the reformists of Iran, who emphasize balanced relations with the East and the West.

Another limitation of cooperation is the differences between the three countries in some regional issues. In Russia, there are concerns about the demographic situation in the Far East region, as well as China's growing influence in Central Asia. The policy of Iran and Russia towards the Caspian Sea and the Caucasus is not very clear and the two countries' attitudes towards some important issues in the region are different. It is also possible to point out the difference in attitude towards the foreign enemies of each country. Regarding Israel, Russia follows a very different policy than Iran. Both China and Iran have a cautious policy towards the war in Ukraine.

Also, one of the limitations of regional cooperation is the tendency of some countries in the region towards Western countries and other regional institutions. NATO and the European Union are important for some Eurasian countries, and these institutions also offer concessions to these countries to limit their relations with Eurasian powers. It is natural that in a more pluralistic international system, all countries try to have wider connections.

I should also add this point that in the second article of the SCO charter, it is emphasized that "SCO being not directed against other States and international organizations".²⁸ Some member states such as India and Pakistan have good relations with western countries, and even Central Asian countries are reluctant to cooperate with an anti-Western institution and as a result, it cannot be considered an anti-America and anti NATO security entity.

One of the important challenges of the relations between the three countries is to securitization of this cooperation in the media narrative of the West in order to force other countries of the world to participate in sanctions and confrontational policies. Naturally, this issue can cause problems for the three countries. The main goal is to influence countries that try to be independent in international issues and remain neutral in the competition of the West and other countries. Naturally, this issue can cause problems for the three countries.

Iran's nuclear program has also caused differences between Iran, Russia and China in the last two decades. Although Western countries have generally claimed against Iran in this case, Russia and China also played an important role in referring the case from the International Atomic Energy Agency to the United Nations Security Council and also in passing six sanctions resolutions against Iran. At the same time, unlike the West, the two Asian countries have tried to prevent this issue from becoming a major crisis. Also, Russia and China have played a positive role in the nuclear agreement between Iran and the member states of the Security Council. But if Iran and America do not reach

²⁸ Charter of the Shanghai Cooperation Organization, 2002. In Website: <http://eng.sectsc.org/documents/>

any agreement and if Iran withdraws from the nuclear agreement, it is natural that China and Russia will be in difficult conditions.

Despite the gradual process of forming institutional cooperation in the form of Shanghai Cooperation Organizations, Eurasian Economic Union and BRI, their interactions are still mostly bilateral and we still cannot speak of a strategic triangle and the existing organizations and initiatives are still not very efficient and effective. The economic relations between Iran and Russia have also remained limited and have not been able to create effective integration and convergence. In this regards Nicole Grajewski he wrote that:

Despite ideational convergences and coordination on salient issues, it would be erroneous to suggest the existence of a formidable Russia-China-Iran axis. Rather, the tripartite relationship between Russia, China, and Iran remains an illusory entente – bereft of regularized, institutionalized relations outside of their respective bilateral ties which tend to allow only modest trilateral coordination.²⁹

Therefore, based on the above discussions, the existing limitations on the way of expanding the cooperation of the three countries is a fact that cannot be denied, and based on this, we cannot talk about the existing strategic cooperation, but what exists is the process of important cooperation between the three countries and its gradual expansion. Whether these relations can create a triangle of strategic cooperation depends more on the conditions of internal, regional and international dynamics.

Conclusion

As it was said in this article, the trend of global developments is towards the role of the Asian region and its great civilizations. In a multi-polar and multi-level international system, where actors and sources of power will be more numerous, regional big powers will play a greater role in Asia. The three states of Russia, China and Iran have found important opportunities for cooperation due to their common region from Eurasia to East Asia and the Middle East. Economic and technical needs and necessities within the three countries, relatively similar political systems, common security concerns in the Eurasian space, the possibility of crisis spreading from one region to other regions due to globalization and trans nationalization of threats, especially separatism, extremism and terrorism, and most importantly, the simultaneous international pressure from the West and Western organizations against national and regional security and stability, have made the cooperation of the three countries inevitable. Therefore, they are under the pressure of economic sanctions, political competition and indirect security conflict of America and its allies in different ways, and this issue creates a good opportunity for their cooperation.

This issue is especially important regarding America's withdrawal from the nuclear deal, military and economic support for Ukraine, and provoking the issue of Taiwan. Even if the US returns to the nuclear agreement with Iran, the possibility of establishing a stable relationship with Iran will be less feasible, and even the sanctions will continue under other pretexts. Regarding the Ukraine crisis, there is still no clear outlook, and even if a solution is found to end the crisis, it will not be easy to return the relations between Russia and the West to the conditions before February 2022. The Taiwan crisis also has the same ambiguous situation and there is even a possibility of its escalation. Therefore, the direction of international developments and the relations of the three countries with the Western world will remain dark.

²⁹ Nicole Grajewski (2022), An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran “Axis”, Asian Affairs, Volume 53, 2022 - Issue 114 Feb 2022, Pages 164-183.

Therefore, although we cannot mention an existing alliance between the three countries, and each of them has a different path in front of the pressures of the West, but the process of their developments and interactions is towards a wider cooperation, which may even lead to wider strategic cooperation. But a basic point is that Tehran, Beijing and Moscow must take effective steps for the stability and expansion of bilateral, regional and international relations, which can be strengthening and efficiency of common organizations and initiatives such as SCO, EAEU, BRI and INSTC. And so strengthening economic cooperation with Eurasian countries to help economic development with the aim of substantially reducing the roots and contexts of extremism and terrorism.

A. Constructive interaction with the Afghan government with the aim of reducing extremism and countering terrorism and reducing the pressure on the poor people of Afghanistan.

B. Iran's activation in extra-regional organizations such as BRICS

C. Replacing monetary exchanges with common currencies of the region

D. Establishing and expanding scientific and technical cooperation between the universities of the three countries and the region.

E. Cultural and legal cooperation with the aim of Asian civilizational and cultural standardization.

F. Scientific and cultural interaction in the direction of cultural renewal and Asian values with the aim of efficient and updating political institutions in accordance with the age of communication, globalization and human rights and security.

G. Through cultural and media cooperation, the three countries should prevent Western narratives to securitization eastern cooperation and create a global front against them.

H. A long-term, stable and constructive civilizational and cultural approach to regional issues with the aim of building a world free of violence and based on global common cultural values.

I. Multilateral cooperation with Central Asian countries.

REFERENCES:

Adarov, Amat & Mahdi Ghodsi (2020), The Impact of the EAEU-Iran Preferential Trade Agreement, The Vienna Institute for International Economic Studies, *Working Paper* No. 179.

Annual Threat Assessment report of the Intelligence Community of United States in February 7, 2022, In Website: <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/reports-publications/reports-publications-2022/item/2279-2022-annual-threat-assessment-of-the-u-s-intelligence-community>.

Babaei Moghadam, Sahar Hossein & Ali Asadikhomami (2021), China and Chabahar, Opportunities and Challenges of the Cooperation of Iran and China in the Indian Ocean, *World Sociopolitical Studies*, Volume 5, Issue 4, October 2021, P. 803, DOI: 10.22059/wsps.2022.336595.1270.

Bairamlu, Bakhshali (2021), Chinese Perspective on the Iran-China 25-Year Comprehensive Strategic Partnership Agreement, Tehran, Institute of International Studies & Research, P. 38.

Brands, Hal (2022), China, Russia and Iran Are Slowly Ganging Up on the US, *Bloomberg*, September 1, 2022, In Website: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-09-01/china-russia-and-iran-are-slowly-ganging-up-on-the-us>

Fabbrini, Sergio & Marchetti, Raffaele (2018), *Still a Western World? Continuity and Change in Global Order*, London, Routledge, pp. 4-6.

Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. China. In Website: <http://www.president.ir>. Archived from the original on 13 September 2020. Retrieved 11 October 2020.

Grajewski, Nicole (2022), An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran “Axis”, *Asian Affairs*, Volume 53, 2022 - Issue 114 Feb 2022, Pages 164-183.

Harper, Tom (2019), China’s Eurasia: the Belt and Road Initiative and the Creation of a New Eurasian Power, *The Chinese Journal of Global Governance*, No, 5 (2019) 99–121.

Karaganov, Sergey (2019), Russia in Great Eurasia, *Russia in Global Affairs*, Available at: <https://globalaffairs.ru/articles/rossiya-v-bolshoj-evrazii>.

Karami, Jahangir (2019), Iran and Russia: Past Experiences and Future Prospects, *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Vol.2, No.1, 2019, p. 1-21. Available at: <https://www.leader.ir/fa/speech/20596/www.leader.ir/>

Kuo, Mercy (2022), the China-Iran-Russia Triangle: Alternative World Order? Insights from Benjamin Tsai. 7 July 2022, Interview in *the Diplomat*, Available at: <https://thediplomat.com/2022/07/the-china-iran-russia-triangle-alternative-world-order/>

Maini, Tridivesh Singh (2022), The Complexities of the Iran-China-Russia Triangle, *The Geopolitics*, May 27, 2022, In website: <https://thegeopolitics.com/the-complexities-of-the-iran-china-russia-triangle/>

Maleki, Abas & Majid Raoufi (2015), *New Silk Road; Chinese Belt-Road Initiative*, Tehran, International Studies & Research Institute of Tehran, p. 54.

National Security Strategy, 10 October 2022, In Website: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

Russia expects to sign strategic cooperation agreement with Iran soon — Kremlin, 18 JUL 2022, In Website: <https://tass.com/economy/1481325>.

Safari, Farzaneh, Hamid Ahmadi & Kayhan Barzegar (2021), A Study of the Sino-Russian Approach to Regional Order in Eurasia, *International Studies Journal*, Vol. 18, No. 1.P. 89. DOI: 10.22034/ISJ.2021.259549.1305.

Sakwa, Richard (2018), "Russian Perspective on International Order", in Sergio Fabbrini & Marchetti, Raffaele (2018), *Still a Western World? Continuity and Change in Global Order*, London, Routledge.

Tengjun, Zhang (2021), US ignores Brzezinski’s warning, faces dilemma, Global Times, Apr 06, 2021, In Website: <https://www.globaltimes.cn/page/202104/1220323.shtml>.

Yamei Xue & Benjamin Mwadi Makengo (2021), Twenty Years of the Shanghai Cooperation Organization: Achievements, Challenges and Prospects, *Open Journal of Social Sciences*, Vol.9 No.10, October 2021, School of Politics and International Studies, Central China Normal University, Wuhan, China, DOI: 10.4236/jss.2021.910014, Available at: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=112637>.

ҲАМКОРИИ ШАРҚӢ:

ҶОЛИШҲОИ МУШТАРАК ВА СТРАТЕГИЯҲОИ ЭҲТИЁТКОРОНА

ҶАҲОНГИР КАРАМӢ

дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи Техрон

Дар ибтидои асри XXI, вазъи байналмилалӣ беи аз пеш бесарусомонтар шуд. Рақобати қудратҳои бузург хеле хатарнок шудааст ва дар бораи тартиботи байналмилалӣ фаҳмидан осон нест. Дар сатҳи минтақавӣ, субъектҳои гуногуни ҳукуматӣ ва ғайриҳукуматӣ ба рафтори амниятӣ шубҳа карданд. Падидаи давлатҳои ноком ва квазиҳукуматҳо воқеияти талх гардид. Дар минтақаи Авруосиё омезиши рақобати глобалӣ, минтақавӣ ва дохилӣ

мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, муҳити амнияти Эрон, Русия ва Чин ба ҷараёнҳои хатарнок аз Осиёи Шарқӣ ба Аврусиё ва Шарқи Наздик дучор мешавад. Дар асоси ин воқеиятҳо, саволи асосӣ ин аст, ки бо назардошти тамоюли рӯйдодҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, се кишвар ба ин чӣ гуна муносибат карданд? Оё бар зидди Амрико секунҷаи стратегӣ сохтан мумкин аст? Идеяи муаллиф аз он иборат аст, ки се давлат тадриҷан ҳамкориро ба манфиати субот ва амнияти минтақавӣ, рушди иқтисодӣ дар фазои Аврусиё тавассути созмонҳои, ба монанди созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Иттиҳоди иқтисодии Аврусиё, ташаббуси "Як камарбанд - як роҳ" ва долони транзити байналмилалӣ Шимол-Ҷануб густариш медиҳанд. Онҳо кӯшиши карданд, ки даҳолати Амрико маҳдуд кунанд, аммо бо назардошти равишҳои гуногун ба масъалаҳои глобалӣ, имкони бастанӣ паймони стратегӣ маҳдуд боқӣ мемонад. Барои таҳқиқи ин идея, ман кӯшиши кардам, ки аввал соҳаҳои ҳамкориҳои се кишварро таҳқиқ кунам ва сипас нуқтаи назари Амрико дар бораи секунҷаи ҳамкорӣ пешниҳод кунам. Дар қисматҳои дигар, ман имкониятҳо ва маҳдудиятҳоро дар роҳи ҳамкориҳои се кишвар таҳлил мекунам ва дар охир дурнамои ояндаро зикр мекунам.

Калидвожаҳо: ҳамкорӣ, стратегияҳо, мушкилот, Эрон, Русия, Чин, рақобат.

ВОСТОЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО: ОБЩИЕ ВЫЗОВЫ И ОСТОРОЖНЫЕ СТРАТЕГИИ

ДЖАХАНГИР КАРАМИ

Доцент кафедры международных отношений Тегеранского университета

В начале 21 века международная обстановка стала более хаотичной, чем когда-либо прежде. Конкуренция великих держав стала очень опасной, и нелегко достичь понимания относительно международного порядка. На региональном уровне различные правительственные и неправительственные субъекты начали бросать вызов поведению в области безопасности. Феномен несостоявшихся государств и квазиправительств стал горькой реальностью. В Евразийском регионе наблюдается сочетание глобальной, региональной и внутренней конкуренции. Таким образом, среда безопасности Ирана, России и Китая подвержена опасным течениям из Восточной Азии в Евразию и на Ближний Восток. Исходя из этих реалий, главный вопрос заключается в том, что, учитывая тенденцию международных и региональных событий, как отреагировали на это три страны? Возможно ли создать стратегический треугольник против Америки? Идея автора заключается в том, что три государства будут постепенно расширять взаимодействие и сотрудничество в интересах региональной стабильности и безопасности, экономического развития на Евразийском пространстве через такие организации, как Шанхайская организация сотрудничества, Евразийский экономический союз, инициатива "Один пояс, один путь" и Международный транзитный коридор Север-Юг. Они пытались ограничить вмешательство Америки, но, принимая во внимание различные подходы к глобальным проблемам, возможность заключения стратегического альянса остается ограниченной. Чтобы исследовать эту идею, автор попытался сначала изучить области сотрудничества между тремя странами, а затем представить американские взгляды на треугольник сотрудничества. В других частях проанализируются возможности и ограничения на пути сотрудничества между тремя странами, а в конце упомянуто о перспективах на будущее.

Ключевые слова: сотрудиничество, стратегии, вызовы, Иран, Россия, Китай, конкуренция.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ “АЛ-ҚОИДА” ВА “ДАВЛАТИ ИСЛОМӢ” ДАР ИРОҚ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО ДАР МИНТАҚА

ЗИЁЕВ СУБҲИДДИН НАСРИЕВИЧ

номзадми илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики
ИОМДОА. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: +992 92-704-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru

ДАВЛАТОВА ФАРИДА ГУЛМАҲМАДОВНА

ходими хурди илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА. Суроға: 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992 919343894; E-mail:
davlatova.farid@gmail.com

Гуруҳҳои радикалии таҳрибкор дар минтақаи Шарқи Наздик вазъи ҷомеаро ба таъшиш оварда, омил аз байн рафтани ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва тамаддуни Шарқ гардидаанд, ин ташиклоти террористӣ-экстремистии “ал-Қоида” ва “Давлати исломӣ”, ки бо номи “ДОИШ” машҳур аст, мебошанд. Дар ин мақола сухан перомунӣ сабабҳои пайдоишу густариши ин ду гуруҳ ва таъсири онҳо ба минтақа меравад, ки аз пешгомотарин созмонҳои террористӣ дар минтақа мебошанд, ва аксари дигар гуруҳҳои террористӣ аз ҳамин гуруҳҳо маниаъ мегиранд. Дар мақолаи мазкур перомунӣ фаъолият, ҳадаф, мақсад ва бартарӣ миёни ин ду гуруҳ таҳқиқот анҷом дода шудааст.

Калидвожаҳо: Ироқ, Шарқи Наздик, терроризм, экстремизм, ифротгароӣ, “ал-Қоида”, “Давлати исломӣ”.

Созмони террористии “Ал-Қоида” солҳои 80-уми садаи ХХ дар Афғонистон аз «чиҳоди зиддишӯравӣ» ба вучуд омада, муассиси он Усома бин Лодан буд, ки бо якчанд шариконаш баъди «ғалаба» бар мамлакати пуриқтидор руҳбаланд гардида, кушиш намуданд, ки ин ҳаракати чиҳодро дар сатҳи ҷаҳонӣ бароранд. Онҳо кӯшиш менамуданд, ки як авангарди “муборизони элита”-ро таъсис диҳанд, то тавонад ин лоиҳаи ҷаҳониро амалӣ сохта, садҳо гуруҳҳои хурди чиҳодчиёнеро, ки ба муқобили ҳукуматҳои мамлакатҳои худ мубориза мебаранд, муттаҳид намояд. Дар миёнаҳои солҳои 1990-ум, ӯ тасмим гирифт, ки ин ҳаракатро барои мубориза бурдан ба муқобили низомҳои маҳаллӣ дубора тамаркуз кунад. Чунин самт барои ҷалби фаъолияти гуруҳҳои чиҳодии маҳалли “Ал -Қоида» пешбинӣ шуда буд. Дар баробари ин онҳое, ки ба Бин Лодан байъат намуда, “Бренд”-и созмони ӯро пазируфтанд, маънои дастрасӣ ба пул, силоҳ ва лагерҳои таълимии ҳарбиरो доштанд[5, с. 409].

Дар соли 1998 ҳамлаҳо ба ду сафорати Амрико дар Африқо ва ҳамлаҳои 11-уми сентябр бренди “Ал-Қоида”-ро ба як номи машҳур табдил доданд. Ин ҳамлаҳо қудрат, қобилиятҳо, дастовардҳо ва сатҳи хеле баланди омодагии созмонро нишон доданд. Воқуниши ИМА дар тӯли даҳсолаи оянда боиси халалдор шудани низомии маблағгузорӣ, таҳриби инфрасохтори омӯзишии низомӣ гардид, ки воқеан фаъолияти созмонро фалаҷ

кард. Маҳз хидматҳои Бин Лодан ва пирӯзиҳои ӯ дар "ҷангҳои"-и қаблӣ аст, ки то ҳол ҷойгоҳи муҳими "Ал-Қоида" дар манзараи сиёсии Ховари Миёнаро нигоҳ медорад. Марги Бин Лодан ва ба ҷои ӯ таъин шудани Айман ал-Завоҳирӣ ба раҳбарии ин гурӯҳ тадриҷан ба заиф шудани мавқеъҳои созмон мусоидат кард[8].

Пас аз оғози ишғоли Ироқ, Абу Мусобу аз-Заркавии Урдунӣ дар моҳи сентябри соли 2004 ба тамоми ҷомеаи мусалмонон бо даъвати кӯмак ба муҷоҳидини Ироқ мууроҷиат кард. Бо дарёфти пуштибонии Бин Лодан, ӯ раҳбари ҷиҳоди "Ал-Қоида" дар ин давлат шуд.

Номи аслии ал-Заркавӣ Аҳмад Фозил Наззол ал-Халайла аст. Ӯ дар соли 1989, пас аз хуруҷи нерӯҳои шӯравӣ аз ин кишвар вориди Афғонистон шуд. Дар ибтидои солҳои 90-ум ӯ бо идеологи маъруфи исломгарои радикали муосири урдунӣ Муҳаммад ал-Мақдисӣ (номи аслиаш Исом Тоҳир ал-Баркавӣ), ки дар ҷаҳонбинии ал-Заркавӣ таъсири бузург дошт, вохӯр [6, с. 102].

Соли 1992 дар Урдун гурӯҳи «Ат-Тавҳид» (яккахудой)-ро ташкил карданд. Ин созмон ташкилот ба қори таблиғоти машғул шуда, ба захира кардани аслиҳа ва моддаҳои тарканди шуруъ намуданд. Теъдоди он босуръат меафзуд ва дере нагузашта фаълони он ба тавачҷуҳи ҳадамоти махфии Урдун афтода, ал-Мақдисӣ ва ал-Заркавӣ ба ҳабс гирифта шуданд. Пас аз раҳой аз зиндон дар соли 1999 Ал-Заркавӣ ба Пешовар (Покистон) рафт ва аз он ҷо ният дошт бо мардуми содиқаш ба Чеченистон биравад, аммо аз ҷониби мақомоти Покистон боздошт шуд. Сипас, ба Афғонистон рафт. Ал-Зарқовӣ, ки хеле шуҳратпараст буд, бар хилофи бисёре аз муҷоҳидине, ки ба Бин Лодан савганди байъат (мубайя) кардаанд, аз ин кор даст кашида, мустақилона амал карданро афзалтар донист ва ба "Бин Лодани кӯчак"-и як созмони хурд табдил ёфт. Бо иҷозати Толибон дар Ҷирот лагери таълимии ҷарбии худро таъсис дода, як гурӯҳи нави террористиро ташкил кард, ки ҳамаи аъзоёнаш аз зодгоҳи фармондеҳони Зарқо буданд.

Пас аз шикасти Толибон дар Афғонистон аз-Зарқовӣ тавассути Эрон ба шимоли Ироқ рафт. Маълум аст, ки вай муддате аз ҷониби гурӯҳи исломгарои "Ансор ул-ислом" паноҳ бурда буд. 8 июни соли 2006 дар натиҷаи ҳамлаи ҳавоии Амрико ба яке аз паноҳгоҳҳои террористон дар наздикии шаҳри Бақуба, ал-Зарқовӣ кушта шуд [6, с. 103].

Соли 2006 дар Ироқ боз як созмони нави террористӣ ба вучуд омад, ки бо номи "Давлати исломӣ" шинохта шуд. Ин созмон як падидаи ҳоси асри ХХІ шуд. Дар байни муаррихону сиёсатшиносони варзидаи замони мо дар бораи таъсис ва ташаккули "Давлати исломӣ" ақидаҳои гуногун мавҷуд аст.

То соли 2013 "Давлати исломӣ", ки соли 2006 дар натиҷаи муттаҳидшавии ёздаҳ гурӯҳе, ки аз "Ал-Қоида"-и Ироқ ҷудо шуда буд, он қадар маълум набуд ва шумораи он дар солҳои аввал аз чанд ҳазор нафар иборат буда, асосан собиқ сарбозону офитсерони армияи Саддом Ҳусейнро ташкил медоданд. Исламгароён нуфузи худро дар Ироқ густариш доданд ва дар моҳи апрели соли 2013 ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Сурия дахлат карданд. Аз ҳамон лаҳза ин созмон худро "Давлати Исломии Ироқу Шом" (ДОИШ) номид. Аммо ширкати исломгароёни ироқӣ дар ҷанги Сурия норозигии раҳбарони "Ал-Қоида"-ро ба бор оварда, моҳи феввали соли 2014 раҳбари нави "Ал-Қоида" Айман ал-Завоҳирӣ изҳор дошт, ки ДОИШ дигар ба "Ал-Қоида" иртибот надорад.

Дар моҳи июни соли 2014 таҳти раҳбарии Абубакр ал-Бағдодӣ нерӯҳои ДОИШ худро хилофати ҷаҳонӣ эълон карданд (хилофатро мақомоти дунявии Туркия дар соли 1924 барҳам доданд, то он вақт султонҳои Империяи Усмонӣ халифа буданд). Пас аз он

чунбиш худро "Давлати исломӣ" эълон кард, ки қароргоҳаш дар Раққа (Сурия) ва Мосул (Ироқ) буд[2, с.4].

Баъд аз ин дар байни гурӯҳи марказии "Ал-Қоида" таҳти сарвари Шайх Айман ал-Завохирӣ ва раҳбари ДОИШ Абубакр ал-Бағдодӣ низоъ сар зад. Ин низоъ як дигаргунии асосии сиёсӣ ва идеологиро дар ҳаракати ҷиҳодӣ нишон медиҳад. Тафовут байни "Ал-Қоида" ва ячейкаи Ироқии он таърихи тӯлонӣ дорад, аммо ҷудошавии ниҳой дар заминаи ҳаводиси ҷанги шаҳрвандӣ дар Сурия рӯх дод.

Суоле ба миён меояд, ки омилҳои асосии пайдоиш ва рушди созмонҳои террористӣ кадомҳоянд? Барои ҷавоб ба ин савол омилҳоро ба таври зайл метавон тақсим намуд:

Якум: Тавре ки муҳаққиқи рус Ворошилова А. А. қайд мекунад: "Силсилаи инқилобҳои «Баҳори араб» боиси ноором шудани вазъи минтақа, тезтунд шудани зиддиятҳои мавҷудаи этникӣ-динӣ ва этникӣ-фарҳангӣ, афзоиши тамоюлҳои ҷудоихоҳӣ ва таҳдиди як қатор низоъҳои байнидавлатӣ гардид. Дар байни хатарҳои геополитикии кунунӣ ҷиддитаринаш камони бузурги бесуботӣ мебошад, ки аз кишварҳои Мағриб то сарҳади Афғонистону Покистон тӯл мекашад"[1, с. 81]. Яъне омилҳое, ки ба ноустувории сиёсии Шарқи Наздик марбут ҳастанд, ки ин ба кишварҳое, ки қаблан бехатар буданд, таъсири манфӣ мерасонад.

Дуюм: Набудани ваҳдати давлатҳои Шарқи Наздик ва Аврупо дар муқобила бо терроризм.

Сеюм: Фақр ва сатҳи пасти зиндагӣ дар як қатор кишварҳо дар ташаккул ва рушди гурӯҳҳои террористӣ нақши муҳим дорад. Қашшоқӣ ва ноумедии тулонӣ дар ҳаёти миллионҳо ҷавонони араб боиси ба вучуд омадани насли нави ҷанговарони ноумед мегардад, ки барои вазъияти ногуворашон Ғарбро айбдор мекунад.

Чаҳорум: "Давлати исломӣ" идеологияи худро пешниҳод намуда, аз такфир фаъолона истифода мекунад. Дар асл, он ба хидмати манфиатҳои низомии созмон гузошта мешавад. Агар лозим бошад, ҳар яке безътибор дониста мешавад. Шарт ба зӯрварии кулӣ аст, ки дар он ҳама ҷангҷӯёни комилҳуқуқ тавассути системаи масъулияти мутақобила, террор ва тарсонидани аҳолии осоишта ҷалб карда мешаванд. Ин сафҳоро муттаҳид намуда, ба идоракунии самарабахш мусоидат мекунад. Ҷангиён бо пешво (халифаи "Давлати исломӣ") на танҳо аз ҷиҳати идеологӣ, балки аз ҷиҳати молӣ ва корпоративӣ ҳам иртибот дорад. Дарвоқеъ, ҳама барои коре, ки кардаанд, масъулияти худро ба дӯш доранд ва аз ин рӯ, ба ҳамдигар манфиат доранд.

Панҷум: Албатта, иқтисодиёт аст. Дар қисматҳои Ироқ, ки ҳоло таҳти назорати "Давлати исломӣ" қарор дорад, истихроҷи нафт идома дорад ва бо роҳи қочоқ ба бозорҳои хориҷӣ интиқол дода мешавад. Ва дурнамои лағви дар мавриди тадриҷан барканор намудани таҳримҳо алайҳи содироти нафти Эрон ба ин маъност, ки сармоягузори мустақими хориҷӣ ба ин соҳа барои афзоиши зарфиятҳои тавлид ва содирот оғоз мешавад. Ҷангҳои шаҳрвандӣ, ки миллионҳо одамонро ба гуреза табдил додаанд, метавонанд Аврупоро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бесубот гардонанд ва ин як зарбаи қавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ хоҳад буд. Илова бар ин, иқтисод ва ҷомеаҳои кишварҳои сарҳадӣ ба мисли Лубнон, Урдун ва Туркия бо хатарҳои бештаре рӯбарӯ ҳастанд, ҳарчанд ин кишварҳо барои қабули миллионҳо ҳамон гурезаҳо аллакай таҳти фишори зиёд қарор доранд.

Шашум: Имеч. Кӯшишҳои ДОИШ барои нигоҳ доштани "бренд"-и худ бо суботкории бефосила фарқ мекунад. Онҳо рақибони худро гумроҳ мекунад ва дар

баробари ин кунҷкобу беҳифозатро ба худ ҷалб мекунанд. "Бренди" ДОИШ аз рехтани хуни душманонаш дида бештар аст. Ҳадафи таблиғот на танҳо ба ситоиши ДОИШ дар хориҷи кишвар - ҷалби ҷонибдорони нав, ҳамчунин дар нигоҳ доштани таваҷҷуҳи ҳамсабақон ва ҷалби сарпарастон аст. Он ҳамчунин барои нигоҳ доштани вазъ дар дохили ДОИШ тарҳрезӣ шудааст. Фаъолияти ҷангиёни "Давлати исломӣ" дар саросари ҷаҳон даҳҳо гурӯҳи террористиро водор кардааст - аз ифротгароён, ки дар ҷангалҳои Филиппин то ҳуҷайраҳои террористӣ дар биёбонҳои Либия амал мекунанд, садоқати худро ба принципҳои ДОИШ эълон кунанд.

Ҷадвали зерин вазъи кунунии созмонҳои террористии "Ал-Қоида" ва ДОИШ-ро баррасӣ мекунад ва инчунин дар ин ҷадвал амалҳои анҷомдодаву нақшаҳои ояндаи ин гурӯҳҳо ба тариқи муфассал зикр гардидааст, ки хонанда меавонад бевосита аз ҳадафҳои ин гурӯҳҳо ошноӣ пайдо намояд ва фарқиати миёни ин гурӯҳҳоро дарёбад:

"Ал-Қоида"	"Давлати Исламӣ"
- кушиш мекунад, ки дар зери замин монад	- давлат шудан мехоҳад
- мубориза бар зидди ИМА, кишварҳои «ҷаҳони ғарбӣ» ва ҷонибдорони онҳо дар кишварҳои исломӣ; - сарнагун кардани низомҳои дунявӣ дар кишварҳои исломӣ; - таъсиси "хилофати исломӣ" - давлати ҷаҳонии ислом	- таъсиси «хилофати бузург», ки бояд кишварҳоеро дар бар гирад, ки ҳамеша зери ҳукмронии истилогарони араб, империяи Усмонӣ ва инчунин кишварҳои ҳамсоя буданд.
- фундаментализми исломӣ; - Панисломизм	- ваҳҳобия; - салафия; - зидди шиа; - Панисломизм
- ба муборизаи зидди ШМА ва иттифоқчиёни сионистии он, ба ибораи дигар, салибчиён (мамолики Ғарбро дар назар дорад), инчунин шарикон — хоинони он нигаронида шудааст; - бо ҳар роҳ кушиш мекунад, ки аз марги мардуми бегуноҳ ва муҷоҳидин раҳна кунад; - аз анҷом додани амалиёт дар ҷойҳои серодам худдорӣ мекунад	- маблағи асосиро ба ҷанг гузоштан. Тӯли чанд сол онҳо дар Ховари Миёна бомуваффақият меҷангиданд ва то соли 2015 дар як минтақаи васеъ аз ғарби Сурия то шимолу маркази Ироқ давлати бунёдгароии худро таъсис доданд.
- дар ҳоли ҳозир қисми зиёди вилояти Идлиби Сурияро назорат мекунад.	- Ироқ; - Сурия; - Либия
- Боингҳои аз ҷониби террористон рабудашуда ба манораҳои Маркази тичорати ҷаҳонӣ дар Нью-Йорк ва ба боми бинои Пентагон дар Вашингтон афтоданд.	2015: - як силсила ҳамлаҳои террористӣ дар Париж - суқути ҳавопаймои Русия нимҷазираи Синай

- як силсила ҳамлаҳои террористӣ дар метрои Лондон - ҳамлаи террористӣ ба идораи ҳафтаномаи ҳаҷвии фаронсагии Charlie Hebdo	2016: - таркиш дар Истанбул - силсилаи таркишҳо дар Чакарта - як силсила ҳамлаҳои террористӣ дар Брюссел - куштор дар Орландо
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Хулоса, пӯшида нест, ки терроризми байналмилалӣ яке аз мушкилоти асосии замони мост. Аз ин рӯ, ин масъаларо омӯхтан, роҳҳои ҳалли онро ёфтани ва пешгирӣ кардан зарур аст.

Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда сабабҳои терроризми исломиро муайян намуда, асосҳои идеологии терроризми муосирро баррасӣ намуда ва созмонҳои террористии "Ал-Қоида" ва ДОИШ-ро муқоиса намуда, таъсири иқтисодии ин созмонҳоро ба инкишофи муносибатҳои байналхалқӣ ошкор карда шуд.

Бартараф намудани терроризми байналмилалӣ ҳамчун мушкилоти рӯзафзуни ҷаҳонӣ саъю кӯшиши дастаҷамъонаи аксарияти давлатҳо ва халқҳои сайёраи мо, тамоми ҷомеаи ҷаҳониро талаб мекунад. Барои мубориза бо терроризми байналмилалӣ ҷидду ҷаҳди як давлати бузург ва ё ҳатто як гурӯҳ давлатҳои ба дараҷаи баланд тараққиқарда кофӣ нест.

Барои ба роҳ мондани сулҳу оромӣ дар Ироқ ва дигар кишварҳои Шом пеш аз ҳама лозим аст, ки кишварҳои бегона даҳлати худро қатъ намуда аз ин сарзаминҳо берун шаванд.

Ҳукумати Ироқ бояд ба захираҳои ғоибданоки худ соҳиб шавад ва онро ба манфиати кишвари худ самаранок истифода наояд. Бо ин роҳ сатҳи зандагии мардуми Ироқ метавонад каме беҳтар шавад, чун аксари шахсон ба гуруҳҳои ифротгарой аз рӯи шароити пасти зиндагӣ ба ин гурӯҳҳо шомил шуданд ва террористон ба ивази корашон ба онҳо маблағ ваъда намуданд.

Ба назар мерасад, ки тамоми аъзои ҷомеаи байналмилалӣ бидуни ҳеҷ қайду шарт терроризмро дар ишколи он маҳкум намуда, бо гирифтани тадбирҳо ва усулҳои пешгирифти ба сурати ҳамоҳанг боби мубориза бар зидди афроду гурӯҳҳои террористӣ аз қабилӣ "ал-Қоъида" ва "Давлати исломӣ" мубориза наоянд.

АДАБИЁТ:

1. Ворошилова. А. А. Террористические организации «Аль-Каида» и «ИГ» как фактор развития международных отношений в XXI в.: сравнительный анализ. Екатеринбург 2019.- 86 с.
2. Долгов Б. В. "Исламское государство": причины возникновения //Азия и Африка сегодня № 6, 2016. С. 2-10
3. Зиёев С. Одинаев А. Ироқ миёни эътирозҳои мардумӣ ва амалкарди қудратмандон/ Маҷаллаи Осиё ва Аврупо №1, (3) 2020 с.29-35
4. Куделов В. В. «Аль-Каида» и война в Ираке. Москва, 2009. 256 стр.
5. Нечитайло Д.А. «Аль-Каида» и «Исламское государство» – общее и особенное //Азимут научных исследований: экономика и управление. 2017. т. 6. № 3(20) стр. 409-412
6. Нечитайло Д.А. «Аль-Каида» В Ираке//Азия и Африка сегодня, М., 2009 г., № 9, стр. 102-109

7. Влияние ИГИЛ на страны региона – классификация. Электронный ресурс: <http://islamreview.ru/vmire/vlianie-igil/> (дата обращения: 27.05.2022)

8. Сабабҳои ҳуҷуми нерӯҳои ИМА ба Ироқ / <https://tg.cultureoeuvre.com/> (санаи муроҷиат 12.04.2022)

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ «АЛЬ-КАИДЫ» И «ИСЛАМСКОГО ГОСУДАРСТВА» В ИРАКЕ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ В РЕГИОНЕ

ЗИЁЕВ СУБХИДДИН НАСРИЕВИЧ

кандидат филологических наук, заведующий отделом Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: +992 92-704-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru.

ДАВЛАТОВА ФАРИДА ГУЛЬМАХМАДОВНА

младший научный сотрудник отдела Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: +992 919343894; E-mail: davlatova.farid@gmail.com

Радикальные группировки на Ближнем Востоке привнесли состояние тревоги в общество и стали фактором разрушения историко-культурных памятников и цивилизации Востока. В данной статье говорится о возникновении и расширении двух террористическо-экстремистских организаций «Аль-Каида» и «Исламское государство», известное как «ИГИЛ» и их влияния на регион, которые входят в число ведущих террористических организаций, и большинство других террористических группировок происходят из этих групп. В статье было проведено исследование деятельности, целей, задач и различий между этими двумя организациями.

Ключевые слова: Ирак, Ближний Восток, терроризм, экстремизм, «Аль-Каида», «Исламское государство».

FACTORS OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF "AL-QAIDA" AND "ISLAMIC STATE" IN IRAQ AND THEIR IMPACT IN THE REGION

ZIYOEV SUBHIDDIN NASRIEVICH

candidate of philological sciences, head of the Middle and Near East department of the ISPAEC. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel.: +992 92-704-09-08; E-mail: rakesh-23@mail.ru

DAVLATOVA FARIDA GULMAHMADOVNA

junior researcher of the Middle and Near East department of the ISPAEC. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel.: +992 919343894; E-mail: davlatova.farid@gmail.com

Radical groups in the Middle East brought a state of alarm to society and became a factor in the destruction of historical and cultural monuments and the civilization of the East. This article talks about the emergence and expansion of two terrorist extremist organizations, Al-Qaeda and the Islamic State, known as ISIS, and their influence on the region, which are among the leading terrorist organizations in the region, and most other terrorist groups come from these groups. In

this article, a study was conducted on the activities, goals, objectives and differences between these two organizations.

Keywords: *Iraq, Middle East, terrorism, extremism, "al-Qaeda", "Islamic State".*

ҶОЙГОҶИ АСЕАН ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ҶАҶОНӢ

ҚУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБӢ

Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

ҶАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРУХОВНА

Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 98868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

Сарфи назар аз тавачҷуҳ ба шумораи афзояндаи субъектҳо ва фаъолони идоракунии ҷаҳонӣ ба таври назаррас нуфузи созмонҳои ҳамгирои минтақавӣ дар идоракунии ҷаҳонӣ боло рафта истодааст. Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН), ки пешрафтатарин гурӯҳи минтақавии ҳамгиро ба ҳисоб меравад, берун аз идоракунии ҷаҳонӣ мондааст. Дар даҳсолаҳои охир АСЕАН кӯшиши дорад, ки ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва ҳамгироии худро дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором фаъол гардонад. Консепсияи марказии АСЕАН маънои онро дорад, ки АСЕАН бояд дар равандҳои идоракунии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ нақши пешбаранда дошта бошад.

Дар ин мақола фаҳмиши идоракунии ҷаҳонӣ, масъалаҳои ҷойгоҳ ва қобилияти АСЕАН дар идоракунии ҷаҳонӣ, баррасии АСЕАН ҳамчун як субъекти эҳтимолии идоракунии ҷаҳонӣ ва оё АСЕАН метавонад мақоми худро ҳамчун як фаъоли комилхуқуқи идоракунии ҷаҳонӣ муаррифӣ намояд, таҳлил гардидаанд.

Бо вучуди ин, дар мақола кӯшиши карда шудааст, ки АСЕАН ва манфиатҳои он вобаста ба ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ, ки ба Осиёи Ҷанубу Шарқӣ низ дахл дорад, мавриди баррасӣ қарор гиранд. Қайд кардан зарур аст, ки имрӯзҳо АСЕАН ба як қудрати классикии ҷаҳонӣ ба монанди ИМА, Чин ё Русия табдил гаштааст ва метавонад худро ҳамчун қудрати ҷаҳонӣ, чуноне ки Иттиҳоди Аврупо дорад нишон диҳад. Аз ин рӯ, АСЕАН ҳама имкониятҳоро дорад, иштирокчиӣ идоракунии ҷаҳонӣ бошад.

Калидвожаҳо: *ASEAN, идоракунии ҷаҳонӣ, қудрати ҷаҳонӣ, қудрати минтақавӣ, тартиботи ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ.*

Низоми идоракунии ҷаҳониро одатан афзалияти давлатҳои абарқудрат, ба монанди панҷ аъзои доимии Шурои Амнияти СММ, кишварҳои G7, G20 ва ё БРИКС меҳисобанд. Кишварҳои аъзои АСЕАН (ба истиснои Индонезия, ки аъзои G20 мебошад) ба қатори ин кишварҳо дохил намешаванд. Бо вучуди ин, аҳаммияти АСЕАН дар ҷаҳони муосир мунтазам меафзояд ва таъсири байналмилалӣ он хеле фаротар аз доираи минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ қарор дорад. Ин далел таҳлилгаронро водор намудааст, ки АСЕАН-ро ҳамчун довталаби асосӣ бо нақши меҳварӣ ва қудратӣ рушдбанда, ки қодир

аст, дар идоракунии ҷаҳонӣ фаъолна иштирок кунад, баррасӣ намоянд. Аммо ин фарзияҳо то чӣ андоза асосноканд? Оё АСЕАН-ро ҳамчун субъекти эҳтимолии идоракунии ҷаҳонӣ баррасӣ кардан дуруст аст? Оё барои ин заминаҳо вучуд доранд ва агар ҳа, ин заминаҳо кадомҳоянд? Ин саволҳо, бешубҳа, на танҳо мутахассисоне, ки минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқиро меомӯзанд, балки сиёсатшиносони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва умуман сиёсатшиносони ҷаҳонро низ ба таҳлил водор месозад.

Омӯзиши раванди субъекткунони АСЕАН, яъне аз объекти ғайрифаъол ба субъекти мустақили сиёсати ҷаҳонӣ табдил ёфтани он муҳим гардидааст. Дар ин бора аввалин шуда шарқшинос ва назарияпардозии машҳури муносибатҳои байналхалқӣ Богатуров А. суҳан рондааст. Сохтори роҳбарикунанда бо бартарии марказҳои анъанавии қудрат - давлатҳои абарқудрат, ки қобилияти ба сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсири бевосита расониданро доранд, тавсиф карда мешавад. Дараҷаи худидоракунии давлатҳои хурду миёна, ки онҳо метавонанд «дастачамъона» амал кунанд ва самти мувофиқро нисбат ба давлатҳои пурқудрат пеш гиранд.

Дар ин таҳқиқот омилҳо ва механизмҳои, ки ба АСЕАН имкони дар арсаи байнамилалӣ таъсири муайян расониданро медиҳад, баррасӣ мегарданд ва ин гувоҳи гузариши тадриҷии АСЕАН аз гурӯҳи «объектҳо» ба гурӯҳи «субъектҳо»-и сиёсати ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлили бевоситаи замина, имконият ва дурнамои табдили АСЕАН ба субъекти идоракунии муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳочубаи асосии таҳқиқот ба ҳисоб меравад.

Аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ истилоҳи идоракунии ҷаҳонӣ дар миёнаҳои солҳои 90-уми асри XX ба гардиши илмӣ ворид гардидааст, гарчанде идоракунии равандҳои ҷаҳонӣ аз ҷониби давлатҳо ва иттиҳодияҳо, ки бо ташаббуси онҳо таъсис ёфта буданд, пештар низ вучуд дошт [9, с. 23-24]. Муҳаққиқон доираи васеи муфҳум ва истилоҳи мазкурро, аз қабилӣ «идоракунии равандҳои ҷаҳонӣ дар набудани ҳукумати ҷаҳонӣ» [6, с. 10], “ҳалли дастачамъонаи мушкилоти умумӣ дар сатҳи байналмилалӣ” [5, с. 11], “кӯшиши пешниҳоди ҷавобҳои мушаххастар ва боэҳтимодтар ба мушкилаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ки аз доираи имкониятҳои давлатҳои алоҳида берунанд” [13, с. 8], пешниҳод намудаанд.

Муаллифони монографияи «Идоракунии ҷаҳонӣ: имконият ва хавфҳо», ки ин падидаро ҳамчун “системаи ниҳодҳо, принципҳо, меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ меҳисобанд, ки танзими масъалаҳои фаромиллӣ ва ҷаҳониро дар фазои табиӣ ва иҷтимоӣ” муайян менамояд [14, с. 7]. Дар ин масъала се ҷанбаи муҳимро метавон таъкид намуд:

- мавҷудияти субъектҳои идоракунии ҷаҳонӣ, яъне давлат ва созмонҳои байналмилалӣ, ки принцип, меъёр ва стандартҳои фаъолияти муштарак доранд;
- хусусиятҳои объектҳои идоракунии ҷаҳонӣ, яъне мушкилиҳои табиӣ ва иҷтимоӣ дорони хусусиятҳои фаромиллӣ ва ҷаҳонӣ, ки давлатҳо дар танҳои аз уҳдаи он баромада наметавонанд (аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, терроризми байналмилалӣ ва ғ.);
- хусусиятҳои усулҳои идоракунии ҷаҳонӣ, яъне амалҳои дастачамонае, ки ба ҳали мушкилаҳои дар боло зикргардида равона шудаанд.

Маълум аст, ки на ҳама давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ субъектҳои идоракунии ҷаҳонӣ мебошанд, танҳо давлатҳо, ки имконияти дар ҳалли равандҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҷаҳон таъсири назаррас гузоштанро доранд, субъекти

идоракунии ҷаҳонӣ ҳисобида мешаванд. Саволе ба миён меояд: оё АСЕАН субъекти идоракунии ҷаҳонӣ ҳаст? Агар бошад, пас кадом омилҳо онро муайян карда метавонад? Агар не, оё он метавонад дар ояндаи наздик ба чунин субъект табдил ёбад?

Дар назари аввал, АСЕАН барои чунин нақш заминаҳои на он қадар зиёд дорад. Агар рӯйхатти кишварҳои аъзои иттиҳодно таҳлил намоем, метавон дид, ки ягон кишвари узви АСЕАН ба гурӯҳи мамлакатҳои тараққикарда шомил намешавад, илова бар ин, се кишвари аъзои АСЕАН (Камбоҷа, Лаос ва Мянма) аз рӯи таснифи СММ ба гурӯҳи кишварҳои рӯ ба тараққӣ шомиланд. Таъсири кишварҳои АСЕАН дар ниҳодҳои байналмилалӣ идоракунии ҷаҳонӣ – Фонди умумиҷаҳонӣ асбор, Бонки ҷаҳонӣ, Созмони умумиҷаҳонӣ тичорат то он дараҷа ночизанд, ки онҳоро амалан ба ҳисоб нагирифта ҳам мумкин аст. Аксари сохторҳои асосии идоракунии ҷаҳонӣ аз ҷониби кишварҳои абарқудрат пеш аз таъсис ва рушди АСЕАН таъсис ёфтаанд. Дар он замон АСЕАН ҳатто хоҳиши ба кори ин сохторҳо таъсир расонданро иброз накарда буд, чи расад ба тағйир додани тартиботи деринаи муқарраршуда [10, с. 452]. Бинобар ин, дар бораи АСЕАН ҳамчун субъекти байналхалқӣ сухан рондан каме бармаҳал ба назар мерасад. Танҳо ин назарро метавон пайгирӣ намуд, ки мо наметавонем АСЕАН-ро субъекте номем, ки қудрати муайян намудани миқёс, динамика ва хусусияти равандҳои идоракунии ҷаҳониро дошта бошад [14, с. 250]. Дар ин раванд зарур аст, ки иқтидори дар тӯли ним аср бадастовардаи АСЕАН мавриди таҳлил қарор гирад.

АСЕАН даҳ кишвари Осиёи Ҷанубу Шарқиро бо ҳудуди умумии 4,5 миллион километри мураббаъ муттаҳид менамояд. Аҳолии ин иттиҳод бештар аз 660 миллион нафар [3] ва маҷмуи маҳсулоти дохилии он (ММД) 3,66 триллион долларро [7] ташкил медиҳад, ки тибқи омили котиботи АСЕАН аз рӯи нишондодҳои иқтисодӣ дар ҷаҳон дар ҷои шашум ва дар Осиё дар ҷои сеюм меистад. АСЕАН дар аввал ҳамчун як ташаббус барои густариши равандҳои ҳамгирӣ аз ҷониби панҷ кишвари муассис - Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд ва Филиппин пешниҳод шуда буд ва он чор марҳалаи густариширо паси сар намуд: моҳи январи соли 1984 Бруней-Даруссалом, моҳи июли соли 1995 - Вьетнам, июли соли 1997 – Лаос ва Мянма ва апрели соли 1999 - Камбоҷа ба АСЕАН пазируфта шуданд. Танҳо Тимори Шарқӣ, ки моҳи майи соли 2002 аз Индонезия истиқлолият ба даст овард ба иттиҳод дохил нагардид. Эҳтимолан, бо мурури замон марҳалаи панҷуми густариши АСЕАН низ ба вуқӯ мепаивандад.

Мавриди зикр аст, ки АСЕАН мавқеи хуби стратегӣ ва геосиёсиро ишғол менамояд, яъне АСЕАН дар чорроҳаи роҳҳои баҳриё, ки уқёнуси Ҳиндро ба уқёнуси Ором мепаивандад, қарор дорад. Маҳз бо ҳамин масир нафтро аз халиҷи Форс ба бузургтарин иқтисодҳои Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором - Ҷопон, Қореяи Ҷанубӣ ва Чин интиқол медиҳад. Ҳар гуна таваққуф дар таҳвили карбогидратҳо метавонад боиси бӯҳрони энергетикӣ минтақавӣ гардад, ки барои ҷомеаи ҷаҳон оқибатҳои на он қадар хуб дорад. АСЕАН инчунин, барои табдил додани кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба кишварҳои шукуфову осоишта ва минтақаи озод аз яроқи ядрӯӣ кӯшиш менамояд ва метавонад дар ин самт дар арсаи байналмилалӣ нақши бузургро дошта бошад. Ҳамкориҳои ҳарбии давлатҳои аъзои иттиҳод бо кишварҳои абарқудрати минтақавӣ ва ғайриминтақавӣ, аз қабилӣ ИМА, Чин, Ҳиндустон, Ҷопон, Қореяи Ҷанубӣ, Австралия, Зеландияи Нав ва Русия дар формати воҳӯриҳои солонии вазирони мудофия (“СМОА плюс”) ба роҳ мондааст.

Омӯзиши таҳаввулоти АСЕАН ҳамчун як иттиҳоди минтақавӣ, ки тавонист дар тӯли ним асри мавҷудияташ дар сохтори зернизомии муносибатҳои байналмилалӣ Осие ва уқёнуси Ором мавқеи муҳимро ишғол намояд, хеле муҳим аст. Махсусан, дида баромадани он, ки кадом омилҳо боиси таъмини субъективияти АСЕАН гардидаанд, ки тавассути он АСЕАН имкони рушди шарикӣ баробархуқуқро бо қудратҳои ғайриминтақавӣ ва дигар иттиҳодияҳои минтақавӣ пайдо намудааст.

Ба ҳайси мафҳуми асосӣ метавон концепсияи меҳварии АСЕАН -ро (ё концепсияи асеанмеҳвариро) пазируфт, ки бо назардошти ҳамоҳангсозии муносибатҳои байниминтақавӣ дар атрофи «ядро», яъне АСЕАН, роҳандозӣ гардидааст. Мафҳуми АСЕАНМЕҲВАРӢ дар миёнаҳои солҳои 1970-ум пайдо гардид. Маҳз, дар ҳамин давра вазирон дар асоси конференсияҳои вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои аъзои Ассотсиатсия шуруъ намуданд ба гузаронидани мулоқотҳо бо ҳамкасбони худ аз Австралия, Аврупо, ИМА, Япония ва ин мулоқотҳо баътар номи «конференсияҳои баъди вазирон»-ро гирифтааст. Ҳамин тавр, ба механизми имтиёзноки ҳамкориҳои АСЕАН ва кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ, ки дар миёнаҳои солҳои 90-ум тавассути ба он ворид шудани Чин, Ҳиндустон ва Русия густариш ёфт, асос гузошта шуд [18, с. 33]. Ин механизм боиси он гардид, ки кишварҳои хурду миёнаи Осиеи Чанубу Шарқӣ, ки вазифаи роҳбарро дар ташкили ҳамкориҳои бисёрҷониба бо субъектҳои берун аз минтақа, ки аз ҷиҳати қудрат ва нуфуз ба таври назаррас бартарӣ доранд, ба уҳда гирифтанд ва тадриҷан ба қувваи пешбарандаи равандҳои ҳамгироии макроминтақавӣ табдил ёфтанд.

Ба шарофати рушди муносибатҳои шарикӣ баробар бо кишварҳои абарқудрат дар самтҳои сиёсат, иқтисодиёт, ҳарбӣ ва ғ. ба кишварҳои аъзои АСЕАН муяссар гардид, ки нуфузи байналмилалӣ худро баланд бардоранд ва ҳатто барои ҳамкориҳо дар соҳаи иқтисодиёт ва аминият дар Осие ва Уқёнуси Ором намуна бошанд.

Ин ба сиёсатмадорон ва таҳлилгарон имкон дод, ки хусусияти АСЕАН меҳвариро ба ҷанбаҳои асосии амалқарди он нисбат диҳанд. Аз ҷумла, дар Оинномаи АСЕАН “марказият, нақш ва фаъолияти АСЕАН-ро ҳамчун қувваи пешбарандаи муносибат ва ҳамкориҳо бо шарикони беруна дар фазои кушоди минтақавӣ” яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷа номидаанд [12].

Бо вуҷуди ин, чунон ки аксари вақт дар мавриди истилоҳҳои сиёсикунидашуда дида мешавад, дар зири ин истилоҳи сиёсикунидашуда то ҳол мафҳуми “меҳварӣ”-и АСЕАН-ро наметавон дарк намуд. Тан Си Сенг ҳадди аққал панҷ гузинуи муайяни истифодаи истилоҳи мазкурро шаҳр медиҳад [11, с. 721-723]:

- ҳамчун принсипи роҳбарӣ ё нақши пешбарии АСЕАН;
- ҳамчун нақши ташаббускор ё миёнравии равандҳои ҳамгироӣ дар Осиеи Шарқӣ;
- ҳамчун вазифаи «нуқтаи марказӣ», ки дар атрофи он ниҳодҳои пайдошудаи ҳамкориҳои минтақавӣ ҷамъ мешаванд;
- ҳамчун механизми, ки пешрафти ҳамгироии минтақавиро таъмин менамояд;
- ҳамчун абзоре, ки кишварҳои АСЕАН барои ҳифзи манфиатҳои дастаҷамонаи худ ва нигоҳ доштани афзалият дар равандҳои ҳамгироии Осиеи Чанубу Шарқӣ ва пешгирӣ аз дигаргуниҳои стурктуравии номусоид истифода мебаранд.

Ба ин рӯйхат боз як нуктаи дигарро илова кардан мумкин аст — фаҳмиши АСЕАНМЕҲВАРӢ ҳамчун принсипи асосии он, чунин маъно дорад, ки иттиҳод вазифаи ҷалбкунандаи манфиатҳои бозигарони ғайриминтақавиро иҷро мекунад ва онҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи иттиҳод ва ё тавассути сохторҳои макроминтақавии АСЕАН муттаҳид

менамояд. Аз чумла, мувофиқи ин принцип, АСЕАН ҳуқуқи муқарар намудани рӯзномаро дар фаъолияти чунин ниҳодҳои байналмилалӣ - форумҳои ҳамкориҳои иқтисодии Осиё ва Уқёнуси Ором (АРЕС), Форуми Минтақавии Амнияти АСЕАН (АРФ), Саммити Осиёи Шарқӣ (ЕАС) пайдо намуд ва ин эҳтимол вучуд дорад, ки дар оянда ҳуқуқи муаян намудани рӯзномаро дар Шарикии Ҷамаҷонибаи иқтисодии минтақавӣ низ ба даст орад (RCEP) [19, с. 113].

Сарфи назар аз он, ки ҳар як кишвари узви АСЕАН нисбат ба кишварҳои шарикӣ худ дар арсаи байналхалқӣ таваҷҷуҳи беандоза доранд, вале бо кӯшишҳои дахгона ба онҳо муяссар мегардад, ки як мавқеи устуворро дар мушкilotҳои ба вучуд омада, пайгирӣ намоянд ва дар ҳалли мушкilotи ҷойдошта мавқеи онҳо ба назар гирифта шавад. Маълум аст, ки ин вазъият бо ризояти хомӯшонаи кишварҳои абарқудрати ғайриминтақавӣ, ки аз кӯшишҳои АСЕАН барои нигоҳ доштани фосилаи баробар дар муносибатҳои байни худ каноатманданд ва ин ба кишварҳои абарқудрат имкони рақобати ошкороро дар минтақа намедихад, ба амал омадааст. Метавон гуфт, ки "меҳварӣ"-и АСЕАН пеш аз ҷама натиҷаи сиёсати хирадмандона ва мутаваззин нисбат ба шарикони ғайриминтақавии худ аст.

Ҷамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои АСЕАН-ро аз чумлаи фаъолони эҳтимолии идоракунии ҷаҳонӣ ҳисобидан заминаҳо вучуд доранд. Дар ин ҳолат суоле ба миён меояд, ки оё АСЕАН метавонад (ва ё меҳодад) бо иқтисодии доштаи худ дар якҷоягӣ бо дигар аъзоёни ҷомеаи байналмилалӣ масъулияти қабули қарорҳоро ба уҳда гирад ва давлатҳои дигар розӣ мешуда бошанд, ки ин нақши нави ҷаҳонии АСЕАН-ро дар идоракунии ҷаҳонӣ эътироф намоянд. Барои дарёфти посух ба ин суол бояд хусусиятҳои рушди муносири АСЕАН-ро мавриди омӯзиш қарор дод.

“Меҳварӣ”-и АСЕАН бо мақоми “роҳбарияти дастаҷаъмона”- и он мувофиқ буда, ба мамлакатҳои аъзо иҷозати амалӣ намудани имкониятҳои навро медиҳад, ки ҳеҷ кадоме аз онҳо дар алоҳидагӣ доро нестанд. Иштирок намудан дар идоракунии ҷаҳонӣ аз чумлаи онҳост. Тавре, ки сиёсатшиноси канадагӣ Амитав Ачария қайд намуда буд “АСЕАНМЕҶВАРӢ яке аз сиёсатҳои хеле хуб бароҳмонда буда, ҳадафи асосиаш шукуфоии минтақа мебошад” [1, с. 274]. Дар ин замина изҳороти сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои минтақа дар эълומияи муштараки “Созишномаи Бали II” қобили таваҷҷуҳ аст. Дар он «зарурияти мустаҳкам намудани ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои АСЕАН оид ба масъалаҳои мубрами ҷаҳонӣ, ки ба манфиати умумии онҳо нигаронида шудааст, дар доираи форумҳои дахлдори бисёрҷониба ва ташкилотҳои байналмилалӣ, аз чумла СММ», зикр гардидааст [4]. Ҷамин тариқ, метавон дар бораи манфиатдор будани роҳбарони АСЕАН дар идоракунии ҷаҳонӣ суҳан ронд.

Самаранокии татбиқи идеяи “АСЕАНМЕҶВАРӢ” аз ҷониби мутахассисон зери шубҳа гузошта мешавад. Суолҳо дар бораи қобилияти АСЕАН барои расондани таъсири назаррас ба сиёсати хориҷии шарикони муколамавии худ ба миён гузошта мешаванд, ки аввалан аз рӯи манфиатҳои стратегии худ амал мекунанд. А. Ачария чор гурӯҳи махсусро ҷудо менамояд, ки ба ин мушкilot воқеан иртибот доранд [1, с. 277-278]:

- коҳиш ёфтани консенсус дар дохили худӣ АСЕАН (масалан, набудани мавқеи ягона оид ба вазъияти баҳри Чини Ҷанубӣ);
- тадриҷан даст кашидани АСЕАН аз сиёсати бетарафии катъӣ дар муносибат бо давлатҳои абарқудрат, ки манфиатҳои геосиёсии худро дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ думболагирӣ менамоянд.

- фаълотар гардидани бозингарони ғайриминтақавӣ дар равандҳои ҳамгирии минтақавӣ (масалан, Чин бо лоиҳаи як камарбанд, як роҳ);

- мавқеи Вашингтон, ки равобити дуҷонибаро аз созишномаҳои бисерҷониба дар минтақа афзалтар меонад ва умуман меҳвари АСЕАН -ро ноҳида мегирад.

Мушкилоти асосие, ки ҳоло АСЕАН ба он дучор шудааст, гузаштан аз «меҳварӣ» ба мустақилона дар амал татбиқи намудани нуқтаҳои асосии изҳорот мебошад. Ассотсиатсия аллакай дар ин самт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст. Яке аз далелҳои асосии муваффақияти АСЕАН дар ин самт робитаҳои доимии он бо дигар созмонҳои байналмилалӣ мебошад, ки аз солҳои 1990-ум то 2000-ум дар шакли созишномаҳои дахлдор ба имзо расонидааст. Дар байни ташаббусҳои муҳимтарини АСЕАН дар ин самт Форуми Осиё ва Аврупо (ASEM), Форуми ҳамкориҳои Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотинӣ (WAZLAF) ва Муколамаи ҳамкориҳо дар Осиё (DSA)-ро зикр намудан мумкин аст. Нақши АСЕАН дар ташкили платформаҳои муколама ва нишастҳои бисерҷониба барои ҳамкориҳои байниминтақавӣ, бидуни муболиға, муҳим аст. Ин шаҳодати он аст, ки иттиҳод то чӣ андоза ба мустақам намудани субъективияти байналхалқии худ муваффақ шудааст. Бояд шаҳр дод, ки субъективияти байналхалқии АСЕАН чӣ тавр шарикӣ эҳтимолӣ гардидани он дар идоракунии ҷаҳонӣ алоқаманд аст.

Муҳаққиқон Митрофанова А.В. ва Кулматов К.Н. бар ин назаранд, ки ҳамкориҳои байниминтақавӣ ба ташаккули идоракунии бисерҷонибаи равандҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунад [17]. Масалан, ташкили як шабакаи томи ташаббусҳои ҳамгирии «АСЕАНМЕҲВАРӢ» ба давлатҳои АСЕАН имкон медиҳад, ки мавқеи худро бо мавқеи дигар мамлакатҳои тараққиқунандаи ҷаҳон ҳамроҳ созанд ва таклифу пешниҳодҳои худро дар сатҳи давлатҳои тараққиқунандаи ҷаҳон баррасӣ намоянд. АСЕАН ба як ҳалқаи калидии механизми идоракунии байналхалқии инкишоф додани ақсуламали дастаҷамона ба муқобили мушкилаҳои умумӣҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдил меёбад.

Дар баробари ин «меҳварӣ»-и АСЕАН-ро бо нақши он дар танзими равандҳои ҷаҳонӣ баробар гузоштан нодуруст аст. Бешубҳа, ташаббусҳои АСЕАН оид ба ҳамкориҳои ҳаматарафа дар самти Шимол-Ҷануб ва Ҷануб-Ҷануб ба ташаккули механизмҳои нави идоракунии ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. Аммо дар хусуси муносибатҳои АСЕАН бо ниҳодҳои байналмилалӣ идоракунии ҷаҳонӣ, ки тайи солҳои дароз фаолият менамоянд, дар бораи «АСЕАНМЕҲВАРӢ» сухан рондан ғайриимкон аст. Ҳатто бо назардошти он, ки шарикони асосии муколамавии АСЕАН манфиатҳои онро дар арсаи байналмилалӣ ҳимоя наменамоянд. Мисоли муқаррарӣ, яке аз кишварҳои асосгузори АСЕАН - Индонезия мебошад, ки ҳарчанд аз замони таъсиси G20 узви он буд (Декабри соли 1999), дипломатҳо ва сиёсатмадорони Индонезия борҳо таъкид намуда буданд, ки кишвари онҳо дар G20 аз рӯи иқтисодии инфиродии худ ҳамчун "бозори рӯ ба тараққӣ" дохил мегардад, на ҳамчун намоienda ё сухангӯи манфиатҳои дигар давлатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ. Ҷолиби диққат аст, ки Индонезия барои ба самитҳои G20 даъват намудани шахсони мансабдор аз кишварҳои аъзои АСЕАН (раис ва дабири кулл) фаълоне пофишрорӣ намуда, ин мавқеи худро чунин шаҳр медиҳад, ки вай вазифадор нест, ки кишварҳои дигари минтақаро дар ин форуми байналмилалӣ намоiendaгӣ намояд [8, с. 80-81]. Баъзе коршиносон ҳатто ба ин назаранд, ки Индонезия дигар ба АСЕАН эҳтиёҷ надошта, кӯшиши бо давлатҳои абарқудрат як ба як муколама намуданро дорад, вале то ҳол чунин тавр амал нанамудааст.

Индонезия мунтазам ба шарикони худ дар доираи АСЕАН дар бораи натиҷаҳои ҷаласаҳои G20 маълумот медиҳад, то онҳо аз масъалаҳои, ки дар ҷаласаҳои G20 мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, огоҳ бошанд [2, с. 15]. Илова бар ин, дар 15-умин саммити Ассотсиатсия, ки моҳи октябри соли 2009 дар Чаам (Таиланд) баргузор гардид, Индонезия пешниҳод намуд, ки гурӯҳи робитаи ASEAN + G20 бо ҳайати (1) намояндаи Индонезия ҳамчун узви ягонаи G20 аз Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, (2) Раиси АСЕАН, яъне роҳбари давлате, ки дар соли қорӣ дар Ассотсиатсия раисӣ мекунад ва (3) Котиби генералии АСЕАН, ки аз ҷониби роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои Ассотсиатсия ба муддати панҷ сол интихоб мегардад, таъсис дода шавад. Вазифаи гурӯҳи мазкур мутобиқ кардани мавқеъҳои мамлакатҳои аъзои АСЕАН оид ба масъалаҳои мубрами ҷаҳон ва кор карда баромадани нуқтаи назари мувофиқашуда, ки баъдан дар ҷаласаҳои G20 садо хоҳад дод, мебошанд. Индонезия инчунин гузаронидани ҷаласаҳои мунтазами вазирони молияи АСЕАН-ро пешниҳод карда буд, то АСЕАН назар ба G20 баргарӣ байдо намояд [8, с. 81]. Пас метавон гуфт, ки Ҷакарта ҳама кори дастрасашро барои ҳимояи манфиатҳои АСЕАН дар сохторҳои идоракунии ҷаҳонӣ анҷом дода истода аст.

АСЕАН дар айни замон имкони даъвои субъекти баробарҳуқуқи идоракунии ҷаҳонӣ шуданро надорад. Имкониятҳои он барои идора кардани равандҳои ҷаҳонӣ бо се механизми институтсионалӣ: (1) шарикии муколамавӣ бо кишварҳои узви G7, G20 ва БРИКС, ки метавонад инфиродӣ амал кунанд, (2) ҳамкориҳои байниминтақавӣ дар доираи ташаббусҳои аз ҷониби АСЕАН пешниҳодшуда: ASEM, WAZLAF, DSA ва ғ. ва (3) узвияти Индонезия дар G20 маҳдуд нагардад. Ҳеҷ яке аз ин механизмҳо (шояд ба истиснои охири) ба Ассотсиатсия имкон намедиҳад, ки ба рафти идоракунии равандҳои ҷаҳонӣ бевосита таъсир расонад. Бо вучуди ин, сохторҳои аз ҷониби АСЕАН таъсисгардида ба он имкон медиҳанд, ки манфиатҳои худро аз пушти парда дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳимоя намояд. Инчунин кишварҳои аъзои АСЕАН метавонанд, ба воситаи фаъолияти СММ дар идоракунии ҷаҳонӣ ширкат варзанд.

Дар мавриди нақши фаъолтар дар равандҳои идоракунии ҷаҳонӣ, ки АСЕАН даъво дорад, сухан рондан ҳануз бемаҳал аст. Бо вучуди ин, ки Ассотсиатсия мақоми «пешвои дастаҷамъона»-и равандҳои ҳамгироии макроминтақавиро дорад, аммо ҳоло ҳам ба як абарқудрати ҷаҳон табдил наёфтааст (ба монанди Иттиҳоди Аврупо). Хуллас, Ассотсиатсия аллакай қодир аст, ки ба ҳалли масъалаҳои ҷаҳонӣ дар доираи минтақавӣ худ таъсири муайян расонад ва аз эҳтимол дур нест, ки дар ояндаи наздик таъсири Ассотсиатсия аз минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ берун барояд. Масалан, Ассотсиатсия як унсури ташаккулдиҳандаи сохтори Форуми минтақавӣ АСЕАН оид ба амният, ки соли 1994 таъсис ёфтааст мебошад. Ваифаҳои асосии ин форум мусоидат ба муколамаи созанда ва машваратҳо оид ба масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ва амниятӣ, инчунин муқаррар намудани тадбирҳои боварии ҳамдигарӣ ва дипломатияи пешгирикунанда дар минтақавӣ Осиё ва уқёнуси Ором мебошад.

Ҳамчун субъекти эҳтимолӣ баромад кардани АСЕАН-ро метавон чунин шахр дод: аввалан, нақши махсус дар танзими равандҳои ҷаҳонӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи минтақавӣ бо хусусиятҳои дунамудаи худ идоракунии ҷаҳонӣ алоқаманд аст: аз як тараф, иерархӣ аст ва аз тарафи дигар, он ба принципи шабакавӣ асос ёфтааст. Мувофиқи ин назар АСЕАН дар асоси принципи «меҳварӣ»-и худ нақши яке аз субъектҳоро вобаста ба минтақавӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебозад.

Дуюм, таҷрибаи АСЕАН ақидаҳоро дар бораи идоракунии ҷаҳонӣ, ки аз ҷониби созмонҳои умумиҷаҳонӣ ба воситаи қисман соҳибхитиёрии давлатҳоро аз онҳо гирифта, идоракунии ҷаҳониро дар болои институтҳои миллӣ қарор медиҳанд, рад мекунад (ин роҳи пешгирифтаи Иттиҳоди Аврупо мебошад). Ба иборати дигар, идоракунии ҷаҳонӣ маҷмуи кӯшишҳост, ки давлатҳо дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ барои ҳалли мушкилоти ҷаҳоние, ки ба як давлат ва ё минтақаи мушаххас дахл дорад, анҷом медиҳанд.

Сеюм, дар ҳоли сухан рондан дар бораи маделҳои идоракунии ҷаҳонӣ бояд қайд намуд, ки ҳеч як аз онҳо вазъияти ҳақиқии кори ин соҳаро пурра инъикос намекунад. Коршиносон ҳадди аққал чаҳор модели идоракунии ҷаҳониро омӯхтаанд, ки аз рӯи дараҷаи мутобиқшавӣ бо ниҳодҳо ва бозингарони ҷаҳонӣ аз якдигар фарқ мекунанд: (1) ташаккули системаи идоракунии ҷаҳонӣ дар муқоиса бо сохторҳои миллӣ, аммо дар миқёси ҷаҳонӣ («ҳукумати ҷаҳонӣ»); (2) идоракунии ҷаҳонӣ аз ҷониби низоми ниҳодҳои байналмилалӣ амалишаванда (СММ, ХБА, Бонки Ҷаҳонӣ, G7, G20 ва ғайра); (3) концепсияи идоракунии ҷаҳонӣ, ки асосашро модели якҷутбӣ ташкил медиҳад, ва он қудрати иқтисодӣ ва ҳарбии давлатҳои абарқудрати низоми муносибатҳои байналмилалиро нишон медиҳад; ва (4) концепсияи системаи полицентризми идоракунии ҷаҳонӣ, ки ба омезиши ниҳодҳои байнидавлатӣ ва блокҳои минтақавӣ асос ёфтааст [15, с. 62-63]. Дар мавриди АСЕАН бошад, охири модели чандмехвари идоракунии ҷаҳонӣ наздиктар аст, вале ин модел низ пурра бо АСЕАН мувофиқ намеояд, зеро АСЕАН-ро наметавон ҳамчун "қутб" ё "маркази қудрат"-и мустақил баррасӣ кард.

АСЕАН самаранокии худро дар робита бо идоракунии ҷаҳонӣ собит кардааст. Самаранокии АСЕАН дар “қобилияти аъзоҳои ин иттиҳод барои мувофиқ кардани уҳдадорҳои дастаҷамъона, ки ба амалӣ намудани қарорҳои қабулшуда ва тағйиротҳои сиёсӣ равона гардидааст, зоҳир мегардад, ки барои ҳалли мушкилаҳои дастаҷамъонаи зарурӣ равона шудааст” [16]. Хусусияти хоси модели идоракунии АСЕАН ин инкори пурраи кишварҳои аъзои он дар таъсиси ниҳодҳои фаромиллӣ мебошад, ки маънои поймол накардани ҳуқуқи соҳибхитиёрии онҳоро дорад. Ҷамаи қарорҳои даҳгонаи АСЕАН ба таври дастаҷамъона ва бо консенсус қабул карда мешаванд. Ҷар як давлат соҳибхитиёрии комилро нигоҳ дошта, дар қабули қарорҳо аз ҳуқуқи вето бархӯрдор аст.

Мавриди зикр аст, ки ин методи қабули қарорҳо ҷанбаҳои манфӣ низ дорад. Масалан, борҳо дар рафти қабули қарорҳои дорои аҳамияти умумиминтақавӣ кишварҳои аъзои АСЕАН манфиатҳои миллии худро аз манфиатҳои умумиминтақавӣ болотар мондаанд. Кишварҳои минтақа ба ҳолатҳои бархӯрди манфиатҳои миллӣ рӯ ба рӯ шудаанд, вале онро ба мушкилоти умумиминтақавӣ табдил намедиҳанд. Сарфи назар аз он, ки ин гуна ихтилофҳо миёни кишварҳои аъзои АСЕАН ба назар мерасанд, ин ихтилофҳо ягонагии АСЕАН-ро ҳамчун як қувваи тараққиқунанда зери шубҳа намегузоранд. Читавре, ки яке аз олимони сингапурӣ Саймон Тай қайд намудааст “ин ки кишварҳои аъзои АСЕАН як рӯз бо як овоз сухан ронанд, як чизи ғайриимкон нест, ҳарчанд онро яку якбора ба даст овардан намешавад” [11, с. 14].

Дар мавриди шабоҳати АСЕАН ба ИА метавон гуфт, ки қудрати иқтисодӣ, сиёсӣ ва низомӣ ба Ассотсиатсия имкони дар як сатҳи баробар бо абарқудратони эътирофшудаи ҷаҳон музокира карданро намедиҳад. Яке аз омилҳои муҳими дигар муқаррар намудани меъёрҳост, ки дар сиёсат қабул гардидаанд (дар сиёсати ҷаҳонӣ зери мафҳуми меъёр густариши арзишҳои худ дар арсаи ҷаҳон фаҳмида мешавад) [9, с. 259]. Ҷояе, ки тибқи он ассотсиатсия имкони табдил ёфтани ба “қувваи меъёрие”, ки ИА ба он даъво дорад, дар

зеҳни элитаҳои АСЕАН амиқ реша надавонидааст. Суол ба миён меояд, ки оё кишварҳои аъзои АСЕАН имкони пешниҳоди низоми нави арзишхоро барои ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки аз низоми арзишҳои амалкунанда, яъне либерализми ғарб фарқ кунад, доранд?

Бояд гуфт, ки дар ҳақиқат чунин низоми арзишҳо вуҷуд дорад ва ин арзишхоро арзишҳои осийӣ ном мебаранд, ки аз ҷониби зиёиён ва сиёсатмадорони пешбари кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (Ли Куан Ю, Махатхир Муҳаммад, Го Чок Тонг, Кишор Маҳбубонӣ, Билахари Каусикан ва дигарон) пешниҳонд шудаанд. Асоси идеологии ин арзишхоро ҳамзистии осоишта ва рушди ҷаъмиятҳои Осиёӣ ташкил медиҳад. Ба инҳо инчунин маҷмуи меъёрҳои равобити мутақобилаи байнидавлатӣ, ки бо номи “Роҳи АСЕАН” (*The ASEAN Way*) машҳур аст, шомил мешавад. Дар радифи ин меъёрҳо инчунин даҳлат накардан ба корҳои дохилии якдигар, эҳтироми соҳибхитирии миллӣ, эҳтироми қарорҳои қабулгардида, муоширати нарм дар рафти гуфтушунидҳо ва ҷустуҷӯи роҳҳои аз ҳама мусоид барои расидан ба ҳадафҳои дарпешгузошта ва ғ. дохил мегарданд. АСЕАН на танҳо худаи ин меъёрҳо пайғирӣ мекунад, балки дар муносибат бо шарикони муқоламавии худ ин меъёрхоро фаъолона пеш мегузорад ва онҳоро барои ба ин пайвастан даъват менамояд.

Метавон гуфт, ки ҳарчанд ин иттиҳод имкони маркази қудрати ҷаҳонӣ ба мисли ИМА, Русия ва Чин шудан надорад, вале метавонад ҳамчун Иттиҳоди Аврупо як маркази ҷолиби таваҷҷуҳ гардад. АСЕАН имконияти ба “қувваи меъёрӣ” таъя намудан ва ба як субъекти комилхуқуқи идоракунии ҷаҳонӣ табдил ёфтандро дорад.

АДАБИЁТ:

1. Amitav Acharya The Myth of ASEAN centrality? – Contemporary Southeast Asia. 2017. Vol. 39. No. 2. P. 273-280. URL: https://www.researchgate.net/publication/319479056_The_myth_of_ASEAN_centrality (санаи муроҷиат 22.08.2023).
2. ASEAN Economic Community: progress, challenges, and prospects // A World Trade Organization for the 21st Century. Edward Elgar Publishing. Chapter 10, pages 269-315. Author Siow Yue Chia. URL: https://ideas.repec.org/h/elg/eechap/15991_10.html (санаи муроҷиат 22.08.2023).
3. ASEAN: Market Profile // Hong Kong Trade Development Council. URL: <https://research.hktdc.com/en/article/Mzk5MzcxNjEz> (санаи муроҷиат 22.08.2023).
4. Bali Declaration on ASEAN Community in a Global Community of Nations (Bali Concord III). Bali, 17.11.2011. URL: <http://www.asean.org/storage/archive/documents/19th%20summit/Bali%20Concord%20III.pdf> (санаи муроҷиат 22.08.2023).
5. Global Governance 2025: At a Critical Juncture. 2010. Paris: The EU Institute of Security Studies (EUISS) URL: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/Global%20Governance%202025.pdf> (санаи муроҷиат 22.08.2023).
6. Global Governance from Regional Perspectives: A Critical View. 2017. Ed. by A. Triandafyllidou. Oxford: Oxford University Press. URL: <https://academic.oup.com/book/26365> (санаи муроҷиат 22.08.2023).
7. Gross domestic product (GDP) of the ASEAN countries from 2018 to 2028 URL: <https://www.statista.com/statistics/796245/gdp-of-the-asean->

countries/#:~:text=In%202022%2C%20the%20estimated%20total,increase%20from%20the%20previous%20years. (санай муроҷиат 22.08.2023).

8. Hermawan Y.P., Sriyuliani W., Hardjowijono G.H., Tanaga S. 2011. The Role of Indonesia in the G-20: Background, Role and Objectives of Indonesia's Membership. Jakarta: Friedrich-Ebert-Stiftung Indonesia Office.

9. International Organization and Global Governance. T.G. Weiss, R. Wilkinson. N.Y.: Routledge. London and New York : Routledge, 2013. URL: <https://research.manchester.ac.uk/en/publications/international-organization-and-global-governance> (санай муроҷиат 22.08.2023).

10. Stubbs R. The ASEAN Alternative? Ideas, Institutions and the Challenge to “Global” Governance. Pacific Review. 2008. Vol. 21. No. 4. P. 451-468. URL: https://www.researchgate.net/publication/233133384_The_ASEAN_alternative_Ideas_institutions_and_the_challenge_to_'global'_governance (санай муроҷиат 22.08.2023).

11. Tan S.S. Rethinking “Asean Centrality” in the Regional Governance of East Asia. – The Singapore Economic Review. 2017. Vol. 62. No. 3. P. 721-740. URL: <https://www.worldscientific.com/doi/10.1142/S0217590818400076> (санай муроҷиат 22.08.2023).

12. The ASEAN Charter. 2007. Jakarta: ASEAN Secretariat. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf> (санай муроҷиат 22.08.2023).

13. Whitman J. The Fundamentals of Global Governance. ISBN 10: 0230572537 ISBN 13: 9780230572539 N.Y.: Publisher: Palgrave Macmillan, 2009. 208 pp.

14. Глобальное управление: возможности и риски. 2015. Под ред. В.Г. Барановского, Н.И. Ивановой. М.: ИМЭМО РАН.

15. Колдунова Е.В. Роль стран БРИКС в глобальном управлении. – Сравнительная политика. 2014. Т. 5. № 1. С. 60-64. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/a1f/a1f789c6f953b2dddaf3486f20abf6df.pdf> (санай муроҷиат 22.08.2023).

16. Куклин Н. Итоги саммита АСЕАН в Индонезии // Российский совет по международным делам (РСМД) URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/itogi-sammita-asean-v-indonezii/> (санай муроҷиат 22.08.2023).

17. Кулматов К.Н., Митрофанова А.В. Интеррегионализм и глобальное управление. – Мир и политика. 2010. № 2. С. 59-69.

18. Қудратов К.А. Ҳамгирии иқтисодӣ дар минтақаи осӣи ҷанубу шарқӣ дар доираи ҷаҳонӣ АСЕАН // Маҷаллаи илмӣ Осӣ ва Аврупо. Душанбе, 2023. №1(13). С. 26-43.

19. Қудратов К.А. Заминаи таърихӣ ва марҳилаҳои ташаккули АСЕАН // Маҷаллаи илмӣ Осӣ ва Аврупо. Душанбе, 2022. №4(12). С. 102-117.

МЕСТО АСЕАН В ГЛОБАЛЬНОМ ПОРЯДКЕ УПРАВЛЕНИЯ

КУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБИ

Институт изучения проблем стран Азии и Европы

Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

ХАМИДОВА САРВИНОЗ ФАРУХОВНА

Институт изучения проблем стран Азии и Европы

Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: mail: sarafarukh11@gmail.com

Несмотря на внимание к растущему числу субъектов и акторов глобального управления, влияние региональных интеграционных организаций в глобальном управлении существенно возрастает. Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), которая считается наиболее развитой региональной интеграционной группой, исключена из глобального управления. В последние десятилетия АСЕАН пытается активизировать межрегиональное сотрудничество и интеграцию в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Центральная концепция АСЕАН означает, что АСЕАН должна играть ведущую роль в процессах регионального и глобального управления.

В данной статье анализируется понимание глобального управления, вопросы места и возможностей АСЕАН в глобальном управлении, рассмотрение АСЕАН как потенциального субъекта глобального управления и может ли АСЕАН представить свой статус полноценного участника глобального управления.

Тем не менее, в статье предпринята попытка обсудить АСЕАН и ее интересы в отношении решения глобальных проблем, которые затрагивают и Юго-Восточную Азию. Важно отметить, что сегодня АСЕАН стала классической мировой силой, такой как США, Китай или Россия, и может проявить себя как мировая держава, такая как Европейский Союз. Поэтому у АСЕАН есть все возможности быть участником глобального управления.

Ключевые слова: АСЕАН, мировое управление, мировая держава, региональная держава, мировой порядок, глобализация, Юго-Восточная Азия.

ASEAN'S PLACE IN THE GLOBAL ORDER OF GOVERNANCE

KUDRATZODA KOMRON ABDUNABI

Institute for studying the issues of Asian and European countries

Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.

Tel.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

HAMIDOVA SARVINOZ FARUKHOVNA

Institute for studying the issues of Asian and European countries

Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.

Tel.: (+992) 98 868 32 22. E-mail: sarafarukh11@gmail.com

Despite the attention to the growing number of subjects and actors of global governance, the influence of regional integration organizations in global governance is increasing significantly. The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), which is considered the most advanced regional integration group, is left out of global governance. In recent decades, ASEAN has been trying to activate its interregional cooperation and integration in the Asia-Pacific region. The central concept of ASEAN means that ASEAN should play a leading role in regional and global processes of governance.

This article analyzes the understanding of global governance, issues of ASEAN's place and ability in global governance, consideration of ASEAN as a potential subject of global governance and whether ASEAN can present its status as a full-fledged actor in global governance.

Nevertheless, the article tries to discuss ASEAN and its interests in relation to the solution of global problems that also affect Southeast Asia. It is important to note that nowadays ASEAN has become a classic world power like the USA, China or Russia and can show itself as a world power like the European Union. Therefore, ASEAN has every opportunity to be a participant in global governance.

Keywords: ASEAN, world governance, world power, regional power, world order, globalization, Southeast Asia.

ҲАМКОРИҶОИ АМНИЯТИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН БО ТОҶИКИСТОН: ДУРНАМОИ ҲАМКОРИҶО

ХОЛНАЗАРОВ НАЗАР МИРЗОЕВИЧ

ходими калони илмӣи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.
Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел: (+992) 501 99 50 33

Дар мақолаи мазкур оид ба таърихи барқарорӣи муносибот, умуман ва муносиботу ҳамкориҳои амниятӣ дар алоҳидагӣ, кӯмакҳои ҶИЭ ба Тоҷикистон дар баҳши дифоӣ, беҳтар гардидани муносибот ва ҳамкориҳои дифоӣ-амниятӣ, рафту омади ҳаياتҳои олирутбаи ҳарду кишар, бастанӣ қарордоду шартномаҳо дар бахшҳои мухталиф, ва дурнамои ин ҳамкориҳо дар шароити имрӯза маълумоти муфассал дода шудааст.

Муаллиф бар аҳамият ва зарурати ин ҳамкориҳо дар шароити кунунӣ, таҳким ва густариши муносиботи байниҳамдигарӣ, истифода аз имкониятҳои ҳамдигар таъкид намудааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Исломии Эрон, Тоҷикистон, ҳамкориҳо, амният, кӯмакҳо, муносибот, шартномаҳо, вазирон, Ситоди Кулл, Қувваҳои Мусаллаҳ, бесарнишинҳо, ракета, Президент.

Новобаста аз он ки тоҷикистониён ва эрониҳо аз қадимулайём дорои забон, фарҳанг, таърих ва дини муштарак мебошанд, муносибатҳо миёни ин ду кишвар тайи наздик ба сад соли охир мустақиман сураат намегирифтанд.

Дар замони Шуравӣ ҳарчанд Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ном ҷумҳурии мустақил эълон шуда буд ва дар таркиби сохти давлатдорӣи тоҷикон тақрибан тамоми вазорату идораҳо (ба истисноӣ як-ду вазорату чанд идора) таъсис дода шуда буданд, аммо таъйин ва пешбурди сиёсати дохилӣ ва хориҷӣи комилан дар дасти Кремл қарор дошт ва ҳеҷ як ҷумҳурӣ наметавонист, ки ба таври мустақил бо кишварҳои хориҷӣ муносибот барқарор намуда, асноди ҳамкорӣ имзо намояд.

Муносибатҳои мустақили дучониба ва бисёрҷониба миёни ин ду кишвари дорои муштаракоти ниҳоят зиёд танҳо баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо шарофати ин падидаи муҳимми таърихӣ дар солҳои 90-уми садаи гузашта ба вуҷуд омаданд.

Баъд аз барқарорӣи муносибот дар миёни даҳҳо асноде, ки то солҳои 2020 байни Эрон ва кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла бо Тоҷикистон ба тасвиб расида буданд, танҳо дар чанд маврид масъалаи ҳамкориҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-техникӣ ва умуман, масъалаҳои амниятӣ ҷой доштаанду ҳалос.

Яке аз онҳо оид ба ҳамкориҳои низомӣ ва марзӣ бо Туркманистон мебошад, ки январи соли 1994 ва дигаре як Ёддошти тафохум бо Тоҷикистон будааст, ки моҳи декабри соли 1997 дар заминаҳои ҳамкориҳои дифоӣ ба имзо расидааст [4, с.256-257].

Санади дигар “Протокол оид ба ҳамкориҳои минбаъдаи ҳарбӣ-техникӣ” ном дошта, дар моҳи майи соли 2007 хангоми ба Душанбе бо сафари корӣ ташриф овардани вазири мудофияи онвақтаи ҚИЭ генерал Мустафо Муҳаммад Начҷор, миёни вазирони дифоӣ ҳарду кишвар: Ш.Хайруллоев ва М.Начҷор ба имзо расидааст.

Баъдтар, 10-уми майи соли 2010 вазири дигари мудофияи ҚИЭ Аҳмад Ваҳидӣ бо даъвати вазири дифоӣ вақти Тоҷикистон Ш. Хайруллоев ба Тоҷикистон ташриф овард ва дар ин сафар “масоили ҳамкориҳои дучониба дар баҳши мудофиявӣ дар ҳар ду кишвар ва минтақа” мавриди баҳс қарор гирифтанд [1].

Набудани ҳамкориҳои доимӣ ва муносиботи расмӣ амниятӣ то соли 2019 маънои онро надорад, ки масоили амниятии минтақавӣ дар мулоқотҳо миёни роҳбарони Осиёи Марказӣ ва Эрон баррасӣ нашуда бошанд. Баръакс, ин масоил борҳо мавриди баҳсҳои тӯлонӣ қарор доштаанд.

ҚИЭ тайи солҳои 1993 -2015 дар баробари дигар кӯмакҳо ба Тоҷикистон (сохтани нақби «Истиклол», Нерӯгоҳи оби барқии «Сангтӯда-2», манзили истиқоматӣ, воридоти молу коло ва хӯроқа ба кишвар), барои таъмини амният ва ба хусус, баланд бардоштани кудрати дифоӣ кишвар ба Вазорати дифоӣ чумхурӣ низ кӯмакҳои зиёде кардааст. Ин кӯмакҳо асосан иборатанд аз: сару либоси низомӣ, пойафзоли низомӣ, як миқдор яроку аслиҳа ва ҷангафзорҳо, воситаҳои алоқа, дурбинҳои диди рӯзона ва диди шабона, васоити таълимӣ, таҷҳизонидан, омӯзонидани персонал ва ба истифода додани корхонаи дӯзандагии либосҳои низомӣ дар шаҳри Душанбе, ташкил ва таҷҳизи синфхонаҳои омӯзишии забони форсӣ дар як қатор донишкадаву донишгоҳҳо, аз ҷумла дар донишкадаи ҳарбии Вазорати мудофия, сохтан ва ба Душанбе ирсол намудани дастгоҳҳои як хати истехсолии маводи аҳамияти низомидошта ва ғайраҳо.

Соли 2021 миёни Эрону Тоҷикистон Протокол «Оид ба ҳамкориҳои амниятӣ» низ ба имзо расид. Вобаста ба ин мавзӯ баъзе коршиносон бар ин назаранд, ки: «Бо дарназардошти тағйироти куллӣ дар сиёсати ҷаҳон, муносиботи ҳасана байни Тоҷикистону Эрон ин дафъа тӯлонӣ хоҳад буд, зеро дар сурати заиф шудани Россия ва имкони аз бозингари асосӣ берун шудани он, нақши Эрон дар минтақа зиёд хоҳад шуд».

Тибқи ахбори сомонаи Авеста.тҷ рӯзи 04.03.2020 сафири Тоҷикистон дар Техрон, донишманд ва дипломати шинохта Низомиддин Зоҳидӣ оид ба масъалаи рушди муносибот дар баҳши амниятӣ бо котиби Шурои Олии амниятии миллии ҚИЭ оқои Алӣ Шамхонӣ мулоқот намуд. Тарафҳо дар ҷараёни мулоқот масъалаҳои дар амал пиёда намудани «Меморандум оид ба принципҳо ва чорҷӯби ҳамкориҳо миёни Тоҷикистону Эрон дар баҳши амниятӣ»-ро мавриди баҳс қарор дода, зарурати андешидани чораҳои амалӣ оид ба иҷрои моддаҳои ин ҳуҷҷати муҳимро қайд намуданд.

Бо мақсади барқарорӣ ва таҳким баҳшидани ҳамкориҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-техникӣ бо ҚИЭ, вазири мудофияи ҚТ генерал-полковник Ш.Мирзо дар даҳаи аввали апрели соли 2021 ба Техрон сафар намуда, бо мақомоти дахлдори ҚИЭ чандин мулоқоту вохуриҳои судманд анҷом дод. Дар ҷараёни мулоқоти Шералӣ Мирзо бо ҳамтои Эронияш, тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки як Кумитаи муштараки дифоӣ ташкил диҳанд. Оид ба ин масъала сардори Ситоди Генералии Қувваҳои мусаллаҳи ҚИЭ генерал-майор Муҳаммад Ҳусайн Боғирӣ хабар дода, ибраз намуд, ки «Техрон ва Душанбе дар бораи ташкили Кумитаи муштараки мудофия ва масоили ҳарбӣ ба мувофиқа расиданд. Кумитаи мазкур ба коркарди дурнамои рушди ҳамкориҳои ҳарбӣ миёни ҳар ду давлат машғул хоҳад

гашт». Ба гуфтаи Боғирӣ сафари Вазири мудофияи Тоҷикистон ба Техрон ба рушди ҳамкориҳо заминаи мусоид гузошт. Дар хабар омадааст, ки «Ҳамкориҳои ҚМ ЧИЭ мушаххасан ба таҳкими амният ва суботи устувор мусоидат намуда, ҳамчунин ояндаи ҳамкориҳои ҳарбӣ ва дифоии ҳар ду кишвари ҳамзабонро муайян хоҳад намуд. Вазирони мудофияи ҳарду кишвар қайд намуданд, ки дар шароити феълӣ ҳам Эрон ва ҳам Тоҷикистон аз хавфу хатароти терроризм эмин нестанд. Бинобар он, ин ҳамкориҳо як амри воқеӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мубориза бо терроризм дар минтақа аз рушди ин ҳамкориҳо вобастагии зич дорад. [2]

22-юми феввали соли 2021 вазири корҳои дохила (дар Эрон Вазири кишвар гӯянд)-и ЧИЭ оқои Абдулризо Раҳмон Фазлӣ ба Душанбе ташриф оварда, бо мақомоти ВКД, роҳбарияти кишвар ва роҳбарони дигар ниҳодҳо мулоқот доир намуд. Дар охири мулоқоту вохӯриҳо миёни вазоратҳои корҳои дохилаи ҳар ду кишвар як қатор санадҳои воқеан муҳим ба имзо расиданд. Бештари ин санадҳо мавзӯи ҳамкориҳо дар бахши мубориза алайҳи терроризм, қочоқи маводи муҳаддир, ифротгароӣ ва мубодилаи маҳбусонро дар назар доштанд.

Рӯзи 31-уми майи соли 2021 таҳти роҳбарии Вазири корҳои дохилаи ҷумҳурӣ генерал-полковник Р.Раҳимӣ як ҳайати расмӣ ба Техрон ташриф овард. Чӣ тавре ки интизор доштем, ҳайати Тоҷикистон бо раҳбарияти олии Эрон оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба дар бахши амният, мубориза бо терроризм, экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир ва дигар масоили доғи рӯз мулоқоту вохӯриҳо анҷом дода, ба имзои як қатор асноди лозима ноил гаштанд [8].

Ташрифи Президенти ЧИЭ ба Тоҷикистон дар сентябри 2021, ҳалли масоили вобаста ба қабули Эрон ба Созмони ҳамкориҳои Шанхай (ШОС) бо пешниҳод ва пуштибонии Тоҷикистон, сафари Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба Эрон ва диду боздидҳои бозро раҳбарияти сиёсӣ ва низомии ин кишвар низ аз нармавии муносибатҳои фимобайн дарак медиҳанд. Дар чараёни сафари Президенти ҚТ ба ЧИЭ, 16 санади ҳамкориҳо дар бахшҳои гуногун ба имзо расиданд [6,7].

Ногуфта намонад, ки ЧИЭ 16-уми сентябри соли 2022 дар Саммити навбатии ШОС, ки дар Самарқанд доир гардид, Меморандум дар бораи уҳдадорӣ (обязательствах)-и давлати аъзои ШОС-ро имзо намуд. Қарор дар бораи қабули ЧИЭ ба узвияти комилҳуқуқи ин созмон дар Саммити 23-юми ин созмон таҳти Раисии Ҳиндустон рӯзи 04.07.2023 ба имзо расид. Бо ҳамин ЧИЭ узви 9-уми ШОС гардид.

Ташрифи сардори Ситоди кулли Қувваҳои мусаллаҳи ЧИЭ генерал Муҳаммад Ҳусайн Боғирӣ ба Тоҷикистон, ифтиҳои заводи истеҳсоли бесарнишинҳои эронӣ-Абобил-2 дар Душанбе бо мақсади рушди ҳамкориҳои ҳарбӣ бо иштироки Муҳаммад Боғирӣ ва Ш.Мирзо, аз беҳбуд ёфтани муносибот бо ЧИЭ дарак медиҳанд [5].

Дар чорҷӯбаи густариши ҳамкориҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-техникӣ ва амниятӣ миёни ҚТ ва ЧИЭ ва чиҳати иштирок дар ҷаласаи 4-уми гуфтугӯҳо оид ба амнияти минтақавӣ, рӯзи 26.05.2022 таҳти роҳбарии Котиби Шурои Олии амнияти миллии Эрон ҷаноби Шамхонӣ, як ҳайати бонуфуз ба Душанбе ташриф овард. Мутобиқи нақша, ҳайати мазкур рӯзи 27.05.2022 бо роҳбарият ва кормандони амнияти миллии Тоҷикистон, Федератсияи Россия, Чин, Ҳиндустон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон, ки бо мақсади ширкат дар Ҷаласаи 4-ми гуфтугӯҳо дар бораи амнияти минтақавӣ ба Душанбе ташриф оварда буданд, мулоқот ва суханронӣ намуд.[3]

Бо ба сари қудрат расидани Толибон дар Афғонистон, хатару таҳдид ва нигарониҳо боз ҳам бештар гардиданд. Вақте мо терроризмро мавриди баҳс қарор

медихем, пеш аз ҳама, симои фалокатбори Толибон ва ДИИШ дар дарку фаҳмиши мо таҷассум мегардад ва ё замоне, ки оид ба Толибон ва ДИИШ суҳбат менамоем, аз паси парда терроризм башараи хунук ва хуношомашро ба намоиш мегузорад.

Бо дар назар доштани хатарот ва фишорҳои аз тарафи ДИИШ ва Толибон пахшшаванда роҳбарияти ҚИЭ «аз бало ҳазар» гӯён бо Толибон сари мизи гуфтушунид нишаста, ба онҳо иҷозат дод, ки дар Эрон намояндагӣ дошта бошанд.

Ҳамин корро Русия ҳам ба иҷро расонида, бо мақсади таъмини амният дар Россия ба онҳо иҷозаи фаъолият дар кишварашро дод.

Ҷумҳурии мардумии Чин бошад, сафирашро дар Афғонистон нав карда, сафораташро дар он кишвар фаъол сохт.

Аз пасманзари фаъолияти давлатҳои дар боло зикр гардида, метавон пай бурд, ки онҳо нияти ба расмият шинохтани ҳукумати Толибонро доранд ва ин кор вақт меҳодад.

Хулоса ва пешниҳодот

ҚИЭ дорои имконот ва зарфиятҳои бузурги молиявӣ, иқтисодӣ, техникӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо буда, яке аз кишварҳои пешрафтаи минтақаи Шарқи Миёна ва Наздик шинохта шудааст. Артиши ҚИЭ дар минтақа яке аз артишҳои сершумор, мучаҳҳаз, чангдида ва дорои руҳияи қавӣ ба шумор меравад. ҚИЭ дорои корхонаҷоти дифоии зиёде буда, ниёзмандиҳои хешро худ бароварда месозад. Ин кишвар барои ҷалби хусни ният ва дастгириву пуштибониҳои сиёсиву иқтисодӣ ба иддае аз кишварҳо ва гурӯҳҳои мусаллаҳи минтақа, аз ҷумла Сурия, Яман, Фаластин, Ливия, Ироқ, Афғонистон, Индонезия (ҳатто Русия) ва дигарҳо дасти ёрӣ дароз карда кӯмакҳои амалӣ расонида истодааст.

Истифодаи бесарнишинҳо ва ракетаҳои эронӣ аз ҷониби Русия дар ҷанг бо Украина, аз тарафи коршиносон баҳои баланд гирифтани онҳо низ аз пешрафти технологияи ҳарбии ҚИЭ дарак медиҳад.

Рафту омад, табодули ҳайатҳои расмӣ, бастанӣ шартномаву қарордодҳои дучонибаву бисёрҷониба миёни ҳарду кишвари дорои умумиёти муштарак ҷавобгӯи тақозои замон мебошад.

Аз ин рӯ, беҳбуди муносибот, рушди ҳамкориҳо дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла дар самти ҳамкориҳои амниятӣ, ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ бо ин кишвар, ҷавобгӯи мановфеи ҳар ду ҷумҳурӣ хоҳад буд. Шароити мавҷуд дар минтақа ва ҷаҳон низ ҳаминро тақозо мекунад, ки мо пеш аз ҳама бо кишварҳои, ки бо мо умумиятҳои муштарак доранд, дар бахшҳои мухталиф, бахусус дар масоили таъмини амният ҳамкориҳои гуногунҷабҳа дошта бошем ва то ҷое, ки имкон бошад, аз имконот ва зарфиятҳои ҳамдигар истифода намоем.

АДАБИЁТ:

1. Иран.ру. Росинформагенства от 11 мая 2010г.
2. Rus.ozodi/org/a/31217673.html,08.04.2021
3. Чаҳорумин муколамаи амнияти минтақавӣ оид ба Афғонистон, Душанбе, 27.05.1922
4. Эдмунг Ҳерзиг, Эрон ва Осиёи Марказӣ маҷмуаи мақолаҳо таҳти унвони «Амният дар Осиёи Марказӣ», Техрон, 2003
5. <https://tgspuniknews.ru>
6. <https://fsiaplustg.info/tagikistan;politiks>
7. rusozodi.org/a/31466536.htm/
8. sputniknews.ru/2021531/

СОТРУДНИЧЕСТВО ПО ВОПРОСАМ БЕЗОПАСНОСТИ МЕЖДУ ИРИ И РТ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА

ХОЛНАЗАРОВ НАЗАР МИРЗОЕВИЧ

старший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес:
734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел: (+992) 501 99 50 33

Автор данной статьи обращает внимание читателя на историю восстановления отношений с Исламской Республикой Иран в целом, и в отдельности по восстановлению и укреплению сотрудничества в вопросах обороны, обеспечении безопасности, обмена делегациями, подписанию договоров и других документов в различных областях.

Автор статьи указывает на важности этих отношений на сегодняшний день и перспективы развития сотрудничества в будущем. По указанным вопросам ИРИ имеет большие возможности и нам необходимо воспользоваться этими возможностями.

Ключевые слова: ИРИ, РТ, сотрудничество, безопасность, помощь, оборона, договор, министры, Главный штаб, Вооруженные силы, беспилотники, ракеты, Президент.

SECURITY COOPERATION BETWEEN THE ISLAMIC REPUBLIC IRAN AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROSPECTS FOR COOPERATION

KHOLNAZAROV NAZAR MIRZOEVICH

Senior Observer at the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel: (+992) 501 99 50 33

In this article the history of the restoration of relations, in general and security relations and cooperation in particular, assistance of the Islamic Republic of Iran to Tajikistan in the defense sector, improvement of relations and defense-security cooperation, visits of high-ranking delegations of both countries, agreements and contracts in various sectors and collaborations' prospects has been discussed in details accordingly.

The author emphasized the importance and necessity of this cooperation in current conditions, strengthening and expansion of mutual relations.

Keywords: *Islamic Republic of Iran, Tajikistan, security cooperation, assistance in the defense sector, softening of relations, signing of agreements and contracts, exchange of high-ranking delegations, ministers, General Staff, Armed Forces, "Abol-2" drones, missile, President.*

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА И УЗБЕКИСТАНА

КАМОЛОВ КАМОЛИДИН ДЖУРАЕВИЧ

научный сотрудник Института изучения вопросов стран Азии и Европы, тел. моб. 918
45 98 17, электронная почта: kamolov57@bk.ru

Статья посвящена состоянию и перспективам взаимоотношений Республики Таджикистан с Республикой Узбекистан на ближайшие годы. В материале сделана попытка вкратце раскрыть историю опыта многовекового совместного проживания и

плодотворного взаимодействия и взаимовыгодного сотрудничества двух поистине братских соседних народов – таджиков и узбеков. В статье предлагается перечень рекомендаций и мер по дальнейшему углублению и расширению взаимовыгодного сотрудничества между двумя братскими соседними странами по широкому спектру проблем в различных сферах политического, экономического и гуманитарного взаимодействия.

Ключевые слова: *Таджикистан, Узбекистан, история совместного проживания, символ дружбы, перечень рекомендаций, экономическое и культурно-гуманитарное сотрудничество, стратегическое партнерство, взаимные интересы.*

По нашему мнению, важность и необходимость дальнейшего расширения и углубления таджикско-узбекских всесторонних и взаимовыгодных отношений обусловлены опытом долгого по историческим меркам совместного проживания и сосуществования двух близких по культуре, менталитету и религии народов – таджиков и узбеков и характеризуются нижеследующими факторами.

История совместного проживания, развития и многовекового мирного добрососедского сосуществования двух братских народов имеет свои специфику и особенности и в обоих государствах личность и дружба великих мыслителей и выдающихся поэтов Мавлоно Абдурахмон Джоми и Мир Алишера Навои, а в дальнейшем известных литераторов и общественных деятелей советского времени Мирзо Турсунзаде и Гафура Гуляма и многих представителей интеллигенции воспринимается как символ нерушимой дружбы между таджиками и узбеками. Да и по количеству межнациональных браков, таджики и узбеки занимают ведущее место во всем регионе Центральной Азии. Помнится, покойный Первый Президент Узбекистана Ислам Абдуганиевич Каримов как-то метко заметил, что таджики и узбеки - это единый народ, говорящий на разных языках. В произведениях выдающегося государственного деятеля, бывшего Первого секретаря ЦК Компартии Таджикистана, а в дальнейшем известного востоковеда, директора Института востоковедения Академии наук СССР, академика АН СССР устода Бабаджана Гафурова высказана гипотеза об антропологической близости таджиков и узбеков. По мнению академика Бабаджана Гафурова, по своему происхождению и генеалогии таджики и узбеки восходят к древним согдийцам, ферганцам, хорезмийцам, сакам и отчасти к бактрийцам. У наших народов одна культура, религия, менталитет, обычаи, традиции и во многом схожая история и развитие.

Опыт совместного проживания и развития в эпоху Советского Союза, подтверждает, что в те времена экономика и коммуникации обеих стран были во многом общими. Тут можно отметить и Единое энергетическое кольцо, транзитное сообщение и общее использование водных ресурсов и т.д. В условиях государственной независимости в обеих странах ощущается острая необходимость в возрождении и восстановлении позитивного опыта сотрудничества во многих сферах, начиная от торгово-экономического до культурно-гуманитарной сфер.

На сегодняшнее состояние взаимовыгодных взаимоотношений плодотворного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан влияют такие основополагающие документы: в начале 2000 года между странами был подписан Договор о вечной дружбе, а в августе 2019 года был подписан документ о стратегическом партнёрстве. Фактор «стратегического партнёрства» на сегодня во многом определяют характер межгосударственных отношений.

Торгово-экономические отношения между странами на сегодня являются примером на всем постсоветском пространстве, товарооборот между двумя странами суммарно уже

перешел рубеж \$500 млн. и политическое руководство обоих государств нацелено на \$1 млрд. [5]

Завершение процесса демаркации и делимитации государственных границ между Таджикистаном и Узбекистаном, на фоне аутентичных проблем обоих государств с Кыргызской Республикой выглядит как удачная модель решения пограничных проблем. Поскольку сформировался прецедент на Ферганской долине, отличительной чертой которой является 1) наличие политической воли при решении проблем; 2) готовность сторон на взаимные уступки; и 3) соблюдение всех ранее подписанных документов.

Важную и во многом определяющую роль играет фактор водно-энергетического сотрудничества. Известно, что этот вопрос долгое время держал в плену весь спектр отношений между странами и после 2017 года стороны превратили фактор «угроз», на возможность устойчивого развития сторон. Сегодня Узбекистан является крупным покупателем электроэнергии из Таджикистана по цене 2 цента и продаёт Таджикистану газ по заниженной цене. Если страны построят два ГЭС на реке Зарафшан, что сторонами запланировано, то тогда можно будет говорить о лучшем примере сотрудничества между государствами Центральной Азии в водно-энергетической сфере.

Сотрудничество в сфере обеспечения региональной безопасности выступает одним из ключевых сфер взаимодействия и на фоне неопределенности ситуации в Афганистане приобретает особую значимость. Хотя, позиция сторон на сегодня отчасти расходятся, но, по сути, обе страны заинтересованы в безопасности своих южных рубежей и в мирном и стабильном развитии соседнего Афганистана.

Третья Министерская конференция стран – соседей Афганистана (31 марта, КНР) и Ташкентская недавняя встреча по проблемам Афганистана была посвящена содействию его постконфликтного обустройства. 25-26 июля 2022 года в Ташкенте состоялась Международная конференция **«Афганистан: безопасность и экономическое развитие»**, посвящённая вопросам реализации ряда инфраструктурных и гуманитарных проектов в Афганистане. [1]

В мероприятии приняли участие спецпредставители по Афганистану Великобритании, Европейского союза, Ирана, Испании, Италии, Казахстана, Катара, Киргизии, Китая, Норвегии, Пакистана, России, США, Таджикистана, Турции, Японии, эксперты аналитических центров, а также и. о. главы МИД и Минфина Афганистана, руководители Организации Объединенных Наций и ее органов, Организации исламского сотрудничества, а также представители международных финансовых институтов, всего около 100 зарубежных делегаций.

Данная конференция является логическим продолжением инициатив руководства Узбекистана и демонстрирует открытость внешней политики республики, нацеленную на восстановление исторической взаимосвязанности регионов Центральной и Южной Азии.

Основными задачами мероприятия были выработка скоординированных действий международного сообщества на афганском направлении, конкретных предложений и действий по экономическому восстановлению страны, оказание афганскому народу срочной гуманитарной помощи.

В ходе сессии состоялась презентация реализации проекта строительства железнодорожного маршрута «Термез – Мазари-Шариф – Кабул – Пешавар» протяжённостью 750 км. По предварительным расчетам АО «Боштранслойиха» проект включает в себя строительство более 1200 искусственных сооружений, в т.ч. 3 тоннелей, более 100 переездов и 336 мостов. Общая ориентировочная стоимость реализации проекта по предварительным

данным составляет 4,6 млрд. долларов США. Реализация данного проекта позволит не только создать тысячи новых рабочих мест, но и решить многие социально-экономические проблемы афганского общества, что будет способствовать установлению мира и стабильности в этой стране.

Важность данного проекта заключается в том, что он соединяет железнодорожную инфраструктуру между Центральной и Южной Азии, обеспечивая, таким образом, взаимосвязанность регионов. Его реализация создаст уникальные перспективы и реальные возможности для развития экономик стран, наращивания прочного межрегионального сотрудничества.

В ходе секционного заседания были также представлены результаты деятельности международного многофункционального транспортно-логистического хаба в Термезе, через который в Афганистан отправляется гуманитарная помощь, и образовательного центра по обучению афганских граждан в Термезе.[4]

Также участникам конференции зачитали обращение главы Узбекистана Шавката Мирзиёева. В нем говорилось, что общим приоритетом должно стать восстановление экономики Афганистана, которое является важным условием достижения прочного мира в стране. Это включает ее интеграцию в межрегиональные экономические процессы, реализацию инфраструктурных и социально значимых проектов. [3]

Кыргызскую делегацию возглавлял специальный представитель президента по особым поручениям Таалатбек Масадыков.

"В выступлении Масадыков высоко оценил инициативы Узбекистана в оказании помощи Афганистану. Отметил, что дальнейшее развитие ситуации в Афганистане во многом зависит от того, как мировое сообщество и страны региона будут помогать вернуть эту многострадальную страну в международное правовое поле. Он призвал мировое сообщество перейти к более конструктивному сотрудничеству с нынешним афганским правительством, оказать афганскому народу политическую и действенную экономическую помощь, поддержать в борьбе с терроризмом и незаконным оборотом наркотиков", — говорится в сообщении. [1]

Делегация Таджикистана, в которую входили замдиректора ЦСИ при Президенте РТ и начальник Управления МИД страны, приняла участия в работе Международной конференции по Афганистану в Ташкенте.

Были рассмотрены, в частности, возможности достижения договоренностей о выполнении основных условий международного сообщества – создания правительства на основе широкого представительства, обеспечения прав женщин и национальных меньшинств, допуска к получению афганскими девочками полноценного школьного образования.

Президент Таджикистана Эмомали Рахмон считает, что движение «Талибан» не предприняло шагов, чтобы убедить мировое сообщество в легитимности своей власти в Афганистане. Об этом он заявил 21 июля в ходе IV Консультативной встрече глав государств Центральной Азии, которая прошла в Чолпон-Ате (Кыргызстан).

«За прошедшее время руководство движения «Талибан» так и не предприняло реальных шагов для того, чтобы убедить мировое сообщество и населения Афганистана в легитимности своей власти, способности контролировать ситуацию в стране, обеспечить безопасность своих граждан, решать возникающие социально-экономические вопросы», — заявил Глава Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. [7]

Лидер Таджикистана добавил, что вопреки обещаниям и заявлениям руководство запрещенного во многих странах «Талибана» всячески препятствует созданию инклюзивного правительства с широким участием всех политических и этнических сил.

В рамках конференции состоялась презентация региональных экономических проектов, отмечена важность их реализации для обеспечения устойчивого развития Афганистана, стран Центральной и Южной Азии, в том числе строительство железной дороги Узбекистан — Афганистан — Пакистан, Китай — Кыргызстан — Узбекистан, а также имплементация субрегионального энергетического проекта CASA-1000.

ЛИТЕРАТУРА:

1. В Ташкенте прошла конференция по Афганистану — что сказал представитель КР/ <https://ru.sputnik.kg/20220726/afganistan-situaciya-pred-lozheniya-kr-1066345824.html> дата обращения 08.08.2022

2. В Ташкенте состоялись переговоры президентов Узбекистана и Таджикистана https://cis.minsk.by/news/23434/v_tashkente_sostojalis_peregovory_prezidentov_uzbekistana_i_tadzhikistana - дата обращения, 04.09.2023

3. Международная конференция по Афганистану на тему «Афганистан: безопасность и экономическое развитие» 26 июля 2022 года, <https://e-cis.info/news/568/102089/> - дата обращения 08.08.2022

4. Проект строительства Трансафганской железной дороги «Термез — Мазари-Шариф — Кабул — Пешавар» <https://www.gazeta.uz/ru/2022/12/06/afghan-transit/> - дата обращения, 10.07.2023

5. Товарооборот между Таджикистаном и Узбекистаном должен превысить 1 миллиард долларов. Комментарий научного сотрудника Национальной академии наук Таджикистана Камолитдина Камолова//<https://khover.tj/rus/2022/06/tovarooborot-mezhdu-tadzhikistanom-i-uzbekistanom-dolzhen-pre-vysit-1-milliard-dollarov-kommentarij-nauchnogo-sotrudnika-natsionalnoj-akademii-nauk-tadzhikistana-kamoliddinakamolova/?ysclid=lmt6dz5d7p876162709>, 21.09.2021

6. Таджикистан и Узбекистан – потепление отношений <https://www.caanetwork.org/archives/21952/tadzhikistan-i-uzbekistan-poteplenie-otnoshenij-no-do-serdechnoj-druzhby-daleko> - дата обращения, 05.09.2023

7. Эмомали Рахмон, выступление на IV Консультативной встрече Глав государств Центральной Азии <https://mfa.tj/ru/main/view/10726/uchastie-v-chetvertoi-konsultativnoi-vstreche-glav-gosudarstv-tsentralnoi-azii>-дата обращения, 14.08.2023

ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ЎЗБЕКИСТОН

КАМОЛОВ КАМОЛИДИН ҚЎРАЕВИЧ

ходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо, тел. моб. 918 45 98 17, почтаи электронӣ: kamolov57@bk.ru

Мақола ба ҳолат ва дурнамои муносибатҳои дӯҷонибаи Қумҳурии Тоҷикистон ва Қумҳурии Ўзбекистон дар солҳои наздик бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур кӯшиши ба таври мухтасар рӯйи коғаз овардани таҷрибаи таърихи ҳамзистибиҷасрасра ва ҳамкориҳои тарафайн муфиди ду халқи воқеан дӯсту бародар – тоҷикон ва ўзбекон анҷом дода шудааст. Дар мақола тавсияҳо ва чораҳои минбаъд тавсеа додан ва амиқу густариши ҳамкориҳои

тарафайн муфид байни ду кишвари дӯсту бародар оид ба доираи васеи масоил дар соҳаҳои мухталифи сиёсӣ, иқтисодӣ ва гуманитарӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Ўзбекистон, таърихи ҳамзистӣ, рамзи дӯстӣ, рӯйхати тавсияҳо, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва фарҳангии гуманитарӣ, шарикии стратегӣ, манфиатҳои дучониба.

STATE AND PROSPECTS FOR RELATIONS BETWEEN TAJIKISTAN AND UZBEKISTAN

KAMOLOV KAMOLIDIN DJURAEVICH

Researcher at the Institute for the Study of Asian and European Issues, tel. mob. 918 45 98
17, e-mail: kamolov57@bk.ru

The article is devoted to the state and prospects of relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan in the coming years. The article attempts to briefly reveal the history of the experience of centuries-old cohabitation and fruitful interaction and mutually beneficial cooperation of two truly fraternal neighboring peoples - Tajiks and Uzbeks. The article offers a list of recommendations and measures to further deepen and expand mutually beneficial cooperation between the two fraternal neighboring countries on a wide range of issues in various spheres of political, economic and humanitarian cooperation.

Keywords: *Tajikistan, Uzbekistan, the history of living together, a symbol of friendship, a list of recommendations, economic, cultural and humanitarian cooperation, strategic partnership, mutual interests.*

УДК 327 (575.3:51)

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ: ГУСТАРИШИ РОБИТАҲОИ ДҶУСТОНА

МИРЗОЕВ НЕКҚАДАМ САИДАМИРОВИЧ

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ.
Телефон: (+992) 988-52-56-54. E-neqqadam.mirzoyev@mail.ru

ИЗАТОВ УМЕДҶОН

докторанти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
АМИТ. Телефон: (+992) 906-70-00-11.

Дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва геополитикии ҷаҳони муосир тағйироти сиёсӣ ва иқтисодӣ босуръат боиси тағйироти ҷиддии низоми муносибатҳои байналмилалӣ мегардад, ки муаллифони мавод дар мақолаи худ онро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ҳодисаҳои даҳсолаҳои охири асри XXI гувоҳӣ медиҳанд, ки рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар давраи гузариш қарор дошта, системаи ҷаҳонии бисёрқутбӣ низ ҷамаҷониба рушд мекунад.

Муаллифон дар матлаби худ эътимоди мутақобилаи сиёсиро заминаи муҳимми равобити Тоҷикистону Чин дар ҷаҳорҷубаи шарикии ҷамаҷонибаи стратегӣ муаррифӣ намуда, робитаҳои Тоҷикистону Чинро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии ду

кишвар медонанд. Ин ду кишвари бо ҳам дӯсту ҳаммарз дар чаҳорҷӯбаи Консенсияи ҳамкорӣ ва рушд муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва шарикӣ стратегиро ҳамарӯза ба мановфеи ҷомеа ва кишварҳои беш аз пеш гузариши медиҳанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Хитой, муносибат, шарикӣ стратегӣ, геополитика, геоиқтисодӣ, байналмилалӣ, ҳамкорӣ, дипломатӣ, Осиёи Марказӣ.

Дар равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир, тағйироти амиқи сиёсату иқтисодӣ суръат гирифта, боиси дигаргуниҳои ҷиддӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ мегарданд. Воқеаҳои даҳсолаҳои охири асри XXI баёнгари он аст, ки рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар давраи гузариш қарор дошта, низоми ҷаҳонии бисёрқутбӣ дар ҳоли рушду инкишоф мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои сиёсати хориҷии худро бо дарназардошти ҳадафҳо ва манфиатҳои миллӣ муайян ва амалӣ менамояд. Хусусиятҳои геополитикиву геоиқтисодии таҳаввулоти ҷаҳони имрӯза тақозо менамоянд, ки ин афзалиятҳо пайваста мавриди бозбинӣ қарор дода шаванд. Мавриди зикр аст, ки онҳо бо дарназардошти сатҳ ва муҳтавои муносибатҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои алоҳида ё гурӯҳи давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, инчунин бино ба ниёзҳои манфиатҳои милливу давлатӣ метавонанд тағйир пазиранд [4].

Раванди ташаккулёбии босуръати геоиқтисодии замони муосир ва тамоюлҳои инкишофи иқтисодӣ ҷаҳонӣ сабаби аҳамияти беш аз пеш пайдо кардани пешравиҳои иқтисодӣ ва пайваста афзудани нақши унсурҳои иқтисодии масъалаҳои умдаи сиёсати байналмилалӣ гардиданд. Аз ин рӯ, истифодаи муассир ва самараноки усулу василаҳои дипломатияи иқтисодӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии миллию давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон аст.

Дар ин замина, дар пасманзари вазъияти мураккаби байналмилалӣ, ҷолишҳо ва таҳдидҳои доимо тағйирёбанда дар ҷаҳон ва минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти муносибатҳои Тоҷикистону Хитой объективона меафзояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамсоғигони хуб ва шарикони наздиканд, ки ҳамдигарро дастгирӣ мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушд ва пешрафти ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой аҳамияти калон медиҳад.

Натиҷаҳои таъсирбахши ислоҳоти иқтисодӣ дар Хитой, дар охири садаи XX, моро водор сохт, ки дар бораи ин кишвар ҳамчун як неруи ҷиддӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳарф занем. Ҷумҳурии Халқии Хитой пас аз Русия ва Канада сеюмин кишвари калонтарини Осиёи аст ва бо ҳамсоғигонаш робитаи зич дорад.

Иқтисодиёти Хитой хеле босуръат рушд мекунад. Суръати афзоиши он баландтарин ба ҳисоб меравад ва ба ҳисоби миёна 10% дар як сол. Дар тӯли 30 соли охир Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҳафт баробар афзоиш ёфт. Хитой дар соҳаи истеҳсоли ғалладона, гӯшт, тухм, пахта, матоъҳои пахтагӣ, телевизорҳо, истихроҷи ангишт ва ғайра дар ҷаҳон ба ҷойи аввал баромад.

Рушди муносибатҳо бо Хитой афзалияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон аст ва Душанбе ин кишвари дӯстро ҳамчун шарикӣ боэътимоди стратегӣ дар арсаи байналмилалӣ меҳисобад. Ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой дар сатҳи олии заминаи таъсирбахши ҳуқуқӣ тавсиф карда мешавад.

Муносибатҳои дипломатии байни Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оғози соли 1992 бо имзои изҳороти дахлдори дучониба 4 январи соли 1992 таъсис ёфтанд. Мувофиқи муқаррароти изҳорот, ҳарду давлат ваъда доданд, ки муносибатҳои худро дар асоси дӯстӣ, эҳтироми тарафайн ба соҳибхитиёрӣ ва тамомияти арзӣ, истисно кардани таҷовуз,

дахолат накардан ба корҳои дохилии якдигар, баробарӣ, манфиати тарафайн ва ҳамзистии осоишта ба роҳ мемонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитойро ҳамчун мақомоти ягонаи қонунӣ дар қаламрави Хитой ва Тайванро ҳамчун чузъи чудонашавандаи Ҷумҳурии Халқии Хитой эътироф кард [1].

Асоси ҳуқуқии муносибатҳои дучонибаро зиёда аз 200 қарордод ва созишномаҳо дар соҳаҳои гуногун дарбар мегирад. Аз ҷумла, Эъломияи муштарак дар бораи принципҳои асосии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚХХ (Пекин, 9 март 1993). Соли 1999 байни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой Созишнома оид ба нақлиёти автомобилӣ ба имзо расид.

Пойгоҳи ҳуқуқии муносибатҳои Тоҷикистону Хитой идома ва такмил меёбад. Танҳо дар соли 2008 байни ду кишвар 17 санади байнихукуматӣ ва байниидоравӣ ба имзо расид. То моҳи январи соли 2009 шумораи умумии ҳуҷҷатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ба 118 адад расидааст [10]. Аҳдномаи ҳамсоғии нек, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, ки 15 январи соли 2007 дар Пекин ба имзо расидааст.

Моҳи ноябри соли 2010, як эъломияи муштаракро, ки мувофиқи он ҚХХ ва Тоҷикистон муносиботро дар соҳаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, инчунин дар самти амният, аз ҷумла дар мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм амиқтар мекунанд ду кишвар имзо гузошанд [15]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҳамтои чинии худ дар моҳи июни соли 2011 гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба густариши робитаҳои дӯстона бо Хитой манфиатдор аст ва таъкид кард, ки кишвараш ҳамеша муносибатҳо бо Хитойро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии худ медонад [15].

Эъломияи муштарак сарони давлатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи барқарор намудани муносибатҳои шарикӣ стратегӣ (Пекин, 20 майи соли 2013), инчунин Эъломияи муштарак Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи барқарор намудани муносибатҳои ҳамҷонибаи шарикӣ стратегӣ (Пекин, августи 2017) [13, 272].

Соли 1997 ҳаҷми савдои тарафайн аллакай афзоиш ёфта, \$20,23 млн-ро ташкил дод. 1999 ҳаҷми мубодилоти мол \$8 млн ташкил дод, дар соли 2001 ҳаҷми савдои дучониба \$10.76 млн. [9] Дар охири соли 2008 мубодилаи мол байни ду кишвар аз марзи \$1,25 миллиард гузашт ва Хитой бо қатъият ба се шарикӣ савдо ва сармоягузори асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил шуд [14,11].

Дар ҳамин ҳол, тақрибан тамоми мубодилаи мол миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ба ноҳияи мухтори Шинчон-Уйғур рост меояд. Дар солҳои охир ҳиссаи муомилоти мол ҚАШУ бо Тоҷикистон 72% ҳаҷми умумии муомилоти моли байни Чин ва Тоҷикистонро ташкил медиҳад [6].

Соли 2010 мубодилаи мол байни ду кишвар \$685,2 млн-ро ташкил дод, ки қариб 17,8% ҳаҷми умумии савдои хориҷии Тоҷикистонро ташкил дод [13, 272].

Соли 2010 Хитой пас аз Русия дуввумин шарикӣ тичорӣ Тоҷикистон шуд. Ҳаҷми гардиши савдои Тоҷикистону Хитой дар соли 2011 беш аз \$660 млн ташкил дод ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дубора ҷойи дуюмро ишғол намуда, боз ба Русия ҷойи якум дода шуд [12,147-149]. Чунин вазъ дар соли 2012 низ мушоҳида шуда буд.

Ҳаҷми табодули мол миёни ду кишвар тақрибан \$670 млн-ро ташкил додааст [11, 225, 226].

Дар соли 2014 гардиши савдои хориҷӣ байни ду кишвар \$770 млн ташкил дод ва ҚХХ мақоми худро ҳамчун дуввумин шарикӣ тичоратии Тоҷикистон пас аз Русия нигоҳ дошт [12].

Гайр аз ин, имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ зиёда аз 2/3 қарзи Хитойро соҳиб аст [7].

Маблағи умумии қарзи хориҷии Тоҷикистон дар аввали моҳи январи соли 2012 ба беш аз \$2 миллиарду \$124 млн расид, ки \$878,47 млн он ба Бонки содиротии кредитии Хитой рост меояд [3].

Моҳи июни соли 2013 лоиҳаи интиқоли технологияҳои муосир аз ҷониби Ширкати чинии Shondong Tonga Textile Machinery Limited ба фабрикаи ресандагии “Ресандаи Қўрғонтеппа” ба маблағи умумии \$4,5 миллион амалӣ карда шуд.

Моҳи майи соли 2013 дар шаҳри Ваҳдат як Корхонаи муштаракӣ коркарди чарм ва пашми “Тоҷик-Хуа-Ши Тай” таъсис дода шуд. Ҷониби Хитой барои мучаҳҳазгардонии ин корхона ба маблағи умумии \$60 ҳазор доллар ҷудо кардааст. Ин корхонаи муштарак танҳо дар 10 моҳи соли 2014 ба Чин ба маблағи умумии \$989 ҳазор маҳсулоти чармӣ ва пашмӣ содир кардааст.

Моҳи сентябри соли 2013 дар ноҳияи Шаҳритус як Корхонаи муштаракӣ ҚДММ “Дюк” барои парвариши кирмак ва коркарди абрешим таъсис дода шуд. Ин корхона дар заминаи технологияҳои муосири ҚХХ тавассути кўмаки роӣгон ба маблағи умумии \$290 ҳазор кор мекунад. Ҳарду кишвар дар соҳаи фарҳанг ва маориф дар марҳалаи ҳозира фаъолона ҳамкорӣ мекунанд.

Масалан, шумораи донишҷӯёни тоҷик, ки дар Ҷумҳурии Халқии Хитой таҳсил мекунанд, сол аз сол меафзояд. Тибқи баъзе маълумот, агар дар соли 2009 дар 95 донишгоҳи Хитой 539 нафар донишҷӯӣ аз Тоҷикистон таҳсил мекарданд, пас дар соли хониши 2010/2011 - 923 нафар дар 111 донишгоҳ ва пас аз қабули Хитой дар соли 1994 донишҷӯёни тоҷик қариб 250 маротиба афзудаанд [5].

Тибқи маълумоти дигар, то охири соли 2011 шумораи донишҷӯёни тоҷик, ки дар Хитой аз ҳисоби давлат таҳсил мекунанд, аз 400 нафар, аз ҳисоби худӣ онҳо - тақрибан 1000 нафар буд.

Воқеаи муҳим дар рушди муносибатҳои дучониба дар соҳаи маориф кушодашавии Донишкадаи Конфутсий соли 2008 дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар ва дар назди Донишгоҳи омӯзгорӣ Шинчон - Маркази омӯзиши мероси Рӯдакӣ мебошад. Воқеан, дар Донишгоҳи омӯзгорӣ Шинчон 168 нафар донишҷӯён ва аспирантҳои тоҷик таҳсил мекунанд ва танҳо дар солҳои 2009-2011 шумораи донишҷӯёни Тоҷикистон дар ин донишгоҳ чор маротиба афзудааст [6].

Ба иттилои сафири Ҷумҳурии Халқии Хитой, дар ҳоли ҳозир Донишкадаи Конфутсий дар Тоҷикистон 7 маркази таълими забони чиниро таъсис додааст [2].

Табиист, ки амиқтар шудани муносибатҳои ду кишвар дар соҳаи илм ва маориф мусбат аст ба муносибатҳои Тоҷикистон ва Хитой таъсир мерасонад.

Дар доираи СХШ мо омодаем, ки бо Ҷумҳурии Халқии Хитой ва дигар давлатҳои СХШ ба манфиати ноил шудан ба ҳадафҳои, ки дар ҳуҷҷатҳои оинномавии ташкилот муайян шудаанд, ҳамкорӣ кунем. Бояд қайд кард, ки кишвари мо ба Вазорати қорҳои хориҷии як кишвари дӯст мурочиат намуда, изҳори нияти роҳбарии Конфронси ҳамкорӣ ва тадбирҳои эътимод дар Осиёро (СІСА) дар давраи солҳои 2018-2020 кардааст [14].

Дар маҷмӯъ, бояд тазаккур дод, ки эътимоди мутақобилаи сиёсӣ заминаи муҳимми муносибатҳои Тоҷикистон ва Хитой дар шарикӣ ҳамаҷонибаи стратегӣ мебошад. Ҷонибҳои дастгирии тарафайнро дар масоили монанди соҳибхӯштиерии давлатӣ, амният ва тамомияти арзӣ идома медиҳанд. Тоҷикистон ва Хитой муносибатҳои Тоҷикистону Хитойро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии ду кишвар меҳисобанд. Онҳо дар доираи Консепсияи

хамкорӣ ва пешрафти Тоҷикистону Хитой муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва шарикӣ стратегиро рӯз то рӯз равнаку ривоч медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Бабаян Д.К. Политика Китая в Центральной Азии, на Кавказе и в северном Прикаспии в конце XX – начале XXI вв. дисс. д.п.н. Москва-2016.с.135.
2. Двадцатилетие добрососедства и дружбы // Бизнес и политика [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gazeta-bip.net/society/3596-dvadcatiletie-dobrososedstva-i-druzhiby> (дата обращения: 04.02.2019).
3. Китай намерен наращивать экономическое сотрудничество с Таджикистаном//Avesta.tj.Режим доступа: <http://www.avesta.tj/business/11360-kitay-nameren-paraschivat-ekonomicheskoesotrudnichestvo-s-tadzhikistanom.html> (дата обращения: 01.03.2019).
4. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Электронный ресурс]. <https://mfa.tj/tg/main/view/4255/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston>. (дата обращения: 25.10.2020)
5. Отмечается повышенный интерес таджикской молодежи получить образование в Китае.
6. Отношения между Китаем и Таджикистаном выросли из саженца в большое дерево//China.org [Электронный ресурс].Режим доступа: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2012-01/04/content_24321646_5.htm (дата обращения: 04.01.2012).
7. Парамонов В., Строков А., Столповский О. Экономическое присутствие Китая в Таджикистане. Часть 2 // Центральная Евразия [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ceasia.ru/ekonomika/ekonomicheskoe-prisutstvie-kitaya-v-tadzhikistane.-chast-2.html> (дата обращения: 18.08.2010).
8. Подробнее о товарообороте между двумя странами за 2010 год см., в частности, Таджикистан в цифрах. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. - С.127, 129, 130, 131.
9. Подробнее о товарообороте между Таджикистаном и КНР за 1992-2001 гг. см., напр.: China and Tajikistan // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Op. cit.
10. Посол Таджикистана в Китае об итогах таджикско-китайского сотрудничества в 2008 году // Международное радио Китая [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://russian.cri.cn/841/2009/01/24/1s274971.htm>. (дата обращения: 24.02.2019).
11. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за январь-декабрь 2012 года // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе. - 2013. - С. 225, 226.
12. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за январь – декабрь 2014 года // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе. - 2015. - С. 242.
13. Таджикистан в цифрах 2012. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. - С. 147-149.
14. Таджикистан и Китай: от исторической дружбы к стратегическому партнерству. Под общей редакцией: Академика Академии наук Республики Таджикистан Назарова Талбак Назаровича. Руководители редакционной коллегии: Кодирзода Диловар Бахриддин, Ван Фушэн, Чэнь Фужун, Душанбе . Эр-граф. 2019. С.272.

15. Blank S. Revising the Border: China's Inroads into Tajikistan // The Jamestown Foundation. China Brief. Volume 11. - Issue 14. - July 29. - 2011. - P.11.

16. China, Tajikistan sign joint communique to promote ties, cooperation.// Xinhua [Electronic resource]. Available at: http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2010-11/26/c_13622716.htm(Mode of access:25.11.2010).

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА: РАСШИРЕНИЕ ДРУЖЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

МИРЗОЕВ НЕККАДАМ САИДАМИРОВИЧ

соискатель кафедры политологии Кулябский государственный университет им.
А.Рудаки. Телефон: (+992) 988-52-56-54. E-neqkqadam.mirzoyev@mail.ru

ИЗАТОВ УМЕДДЖОН

докторант PhD-и Институт философия, политология и права им А. Баховаддинова
НАНТ. Телефон: (+992) 906-70-00-11.

В системе международных и геополитических отношений современного мира политические и экономические изменения стремительно приводят к серьезным изменениям в системе международных отношений, о которых авторы материала рассказали в своей статье. События последних десятилетий XXI века свидетельствуют о том, что развитие международных отношений находится в переходном периоде, а глобальная многополярная система также развивается всесторонне.

В своей статье авторы представляют политическое взаимное доверие как важную основу отношений между Таджикистаном и Китаем в рамках всестороннего стратегического партнерства, а также рассматривают отношения между Таджикистаном и Китаем как одно из приоритетных направлений внешней политики двух стран. Эти две дружественные и граничащие страны в рамках Концепции сотрудничества и развития с каждым днем расширяют добрососедские отношения и стратегическое партнерство на благо своего общества и стран.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, добрососедские отношения, стратегическое партнерство, геополитика, геоэкономика, международные отношения, сотрудничество, дипломатические отношения, Центральная Азия.

REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: EXPANDING OF FRIENDLY RELATIONS

MIRZOEV NEKKADAM SAIDAMIROVICH

Applicant of the Department of Political Science Kulyab State University. A. Rudaki.
Phone: (+992) 988-52-56-54. E-neqkqadam.mirzoyev@mail.ru

IZATOV UMEDDZHON

doctoral student PhD and Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.
Bahovaddinov NANT. Phone: (+992) 906-70-00-11.

In the system of international and geopolitical relations of the modern world, political and economic changes rapidly lead to serious changes in the system of international relations, which the authors of the material discussed in their article. The events of the last decades of the 21st century indicate that the development of international relations is in a period of transition, and the global multipolar system is also developing comprehensively.

In their article, the authors present political mutual trust as an important basis of relations between Tajikistan and China in the framework of comprehensive strategic partnership, and consider relations between Tajikistan and China as one of the priority areas of the foreign policy of the two countries. These two friendly and bordering countries, within the framework of the Concept of cooperation and development, are expanding good neighborly relations and strategic partnership every day for the benefit of their society and countries.

Key words: Republic of Tajikistan, People's Republic of China, good neighborly relations, strategic partnership, geopolitics, geoeconomy, international relations, cooperation, diplomatic relations, Central Asia.

ҲАМГИРОИИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ БО АССОТСИАТСИЯИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

СОҲИБИ БАҲРУЛО

ходими илмии шуъбаи Осиеи Ҷанубу Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупо, суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33;
тел.:(+992) 917-82-02-02; E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Дар ин мақола муаллиф марҳилаҳои таърихии ҳамгироии Ҷумҳурии мардумии Чин ва Иттиҳоди кишварҳои Осиеи Ҷанубу Шарқиро мавриди омӯзиши қарор додааст. Аз назари муаллиф, мавқеи хуби ҷуғрофӣ, аҳолии сершумор ва сарватҳои табиии Чин ва АСЕАН ҳамгироии кишварҳои мазкурро ба вуҷуд овардааст. Ҳамгирӣ ба зарурати объективии механизмҳои мусоидат ба тиҷорати байниминтақавӣ ба монанди минтақаҳои тиҷоратии озод ва Созишнома оид ба шарикӣ ҳамаҷонибаи иқтисодии Осиеи Шарқӣ байни давлатҳои АСЕАН ва Чин ташкил шудааст.

Калидвожаҳо: ҳамгирӣ, Ҷумҳурии мардумии Чин, Ассотсиатсияи кишварҳои Осиеи Ҷанубу Шарқӣ, ҷуғрофӣ, Созишнома, тиҷоратии озод

Дар ҷаҳони муосир раванди ҳамгирӣ, пеш аз ҳама ҳамгироии минтақавӣ, босуръат рушд карда истодааст. Давлатҳое, ки аз ҷиҳати мавқеи ҷуғрофӣ ва захираҳои табиӣ бартарият доранд, бо мақсади рушди истифодаи иқтисодии иқтисодӣ ҳамкориҳоро дар самти муколама ва шарикӣ густариш медиҳанд. Айни замон шумораи зиёди ташкилотҳои хусусияти ҳамгироии иқтисодӣ дошта асосан минтақавӣ мебошанд.

Моделҳои ҳамгирӣ дар минтақаи Осие ва Уқёнуси Ором низ ташкил шудаанд, ки ҳадафи асосии ҳамгироии онҳо рушди иқтисодию иҷтимоии ҷаҳонӣ ва таъмини амнияти субот мебошад. Арзёбии самаранокии фаъолияти ҳамгироии иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳамгирӣ аз рӯи модели нарми осиеи сурат гирифта истодааст. Дар робита ба ин, таҳлили ҳамгироии Ҷумҳурии мардумии Чин (минбаъд-Чин) бо яке аз ташкилотҳои муваффақ ва рушдфтои Осие – Иттиҳоди кишварҳои Осиеи Ҷанубу Шарқӣ (Association

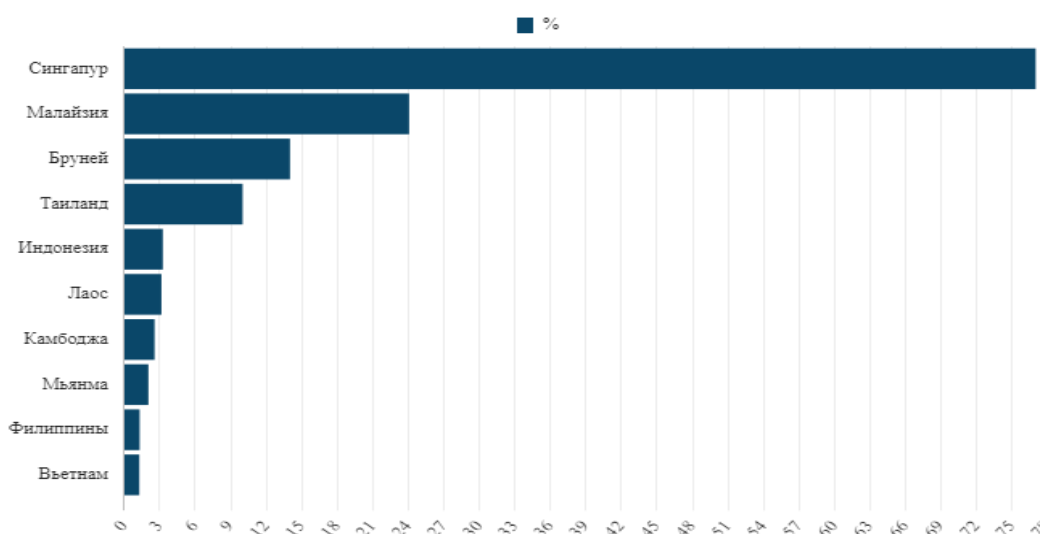
of South East Asian Nations) (минбаъд-АСЕАН), ки аз муколама оғоз ёфтааст, муҳим мебошад.

Бояд қайд кард, ки пас аз хотимаи Ҷанги ҷаҳонии дуюм бӯҳрони сиёсӣ ҳарбӣ, иқтисодӣ ва инчунин рақобати давлатҳои абарқудрат (ҷанги сард) ба Чин имконият дод, ки дар сиёсати минтақавӣ худ, махсусан дар муносибат ба минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (минбаъд-ОҶШ), сиёсати мудохила ба қорҳои дохилро истифода намояд ва он то солҳои 90-ум давом кардааст. Соли 1949 Ҳизби коммунист бо роҳбарии Мао Сзэдун ба сари қудрат омад ва ҳудудҳои қисман зери мустамлика будаи худро аз Ғарб озод карда, давлати мустақилро бо номи Ҷумҳурии мардумии Чин эълон намуд. Чин шуруъ аз ибтидои солҳои 1950 ба минтақаи ОҶШ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, барои воридшавӣ ба ин минтақа ҳизбҳои коммунисти маҳаллии давлатҳои минтақаи ОҶШ-ро аз ҷиҳати молиявӣ ва сиёсӣ дастгирӣ мекард. Моҳи августи соли 1965 дар маҷлиси Бюрои сиёсии Кумитаи Марказии ҳизби Коммунисти Чин Мао Сзэдун чунин қайд карда буд: “Моро зарур аст, ки давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, аз ҷумла Ветнами Ҷанубӣ, Тайланд, Бирма, Малайзия ва Сингапурро ба даст орем. Зеро минтақаҳои мазкур аз сарватҳои табиӣ хеле ғанӣ буда, арзиши ба даст оварданро доранд. Пас аз ба даст овардани минтақаҳои ОҶШ қувваҳои худро метавон дар ҳудуди онҳо зиёд кардан гирифт. Онҳо мо қувваи нави пайдо хоҳем кард, то ба блокҳои шуравӣю аврупоӣ, ки аз Шарқ ба Ғарб густариш ёфтаанд, муқобилият карда тавонем”[6. С-21].

Омилҳои зерин тавачҷуҳ ва сиёсати минтақавӣ Чинро асоснок менамоянд.

Якум, яке аз омилҳои, ки минтақаи ОҶШ-ро дар сиёсати Чин авлиятноқ месозанд, диаспораи бузурги чинӣ дар минтақа мебошад. Айни замон беш аз 60 миллион муҳоҷири хитой дар саросари ҷаҳон ба сар мебаранд, ки беш аз 25-26 миллион нафарашон дар минтақаи ОҶШ қарор доранд[4]. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ ҳуасяҳо (яке аз қабилҳои муқимии хитойҳо) аз қадим дар кишварҳои Индонезия - 10,8 млн, Тайланд - 9,4 млн, Малайзия - 6,6 млн, Сингапур - 3,1 млн, Мянма - 1,6 млн, Филиппин - 1,3 млн, Ветнам - 820 000, Камбоҷа - 300 000, Лаос - 190 000 ва дар Бруней 43 000 нафар зиндагонӣ мекунанд[3].

Шумораи ҳуасяҳо дар кишварҳои АСЕАН



Манбаъ: The Key Driving Forces for Geo-Economic Relationships between China and ASEAN Countries

Чунин шумораи зиёди аҳоли, муштарақоти таърихӣ ва фарҳангии хуасяоҳо таваҷҷуҳи ҚМХ-ро ҷалб менамояд.

Дуюм, омили дигар, мавқеи геосиёсӣ ва геоктисодии он мебошад.

Мавқеи ҷуғрофӣ, иқтисодии захираҳои табиӣ ва аҳолии минтақаи ОҚШ таваҷҷуҳи давлатҳои бузургро ба ин минтақа ҷалб намудааст. Чин ва АСЕАН дар як минтақа ҷойгиранд ва сарҳадди муштарақ доранд, ки ба рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ мусоидат мекунад. Бойгариҳои онҳоро захираҳои табиӣ, истеҳсоли ришта, кокос, рағғани хурмо ва биринҷ ташкил медиҳанд. Айни замон иқтисодии иқтисодии давлатҳо на танҳо ба рушди саноати истихроҷи маъдан ва соҳаи кишоварзӣ, балки ба рушди саноати сабуки бофандагӣ, либос, пойафзол, саноати металлургияи вазнин, кимиё, мошинсозӣ ва истеҳсоли таҷҳизоти саноатӣ, инчунин истеҳсоли нахҳои синтетикӣ вобаста мебошад[7.С-188].

Хусусиятҳои иқтисодӣ дар рушди робитаҳои иқтисодию тиҷоратӣ байни АСЕАН ва Чин нақши назаррас дорад, ки он ба манфиатҳои мутоқобила асос меёбад. Хусусиятҳои қиёсии иқтисодии АСЕАН ва Чин чунинанд. АСЕАН сеюмин бозори калонтарини минтақавӣ дар ҷаҳон аст, ки беш аз 650 миллион аҳоли дорад. Чин аз рӯи нишондиҳандаҳои ММД бузургтарин иқтисоди ҷаҳон аст ва дорои бозори бузурги дохилӣ бо аҳолии беш аз 1,4 миллиард нафар мебошад. АСЕАН молҳо ва хидматрасониҳоро, монанди электроника, мошинҳо, маҳсулоти бофандагӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайра фаъолона содир мекунад. Чин бузургтарин содиркунандаи молҳо ва хидматрасониҳо дар ҷаҳон аст. Молҳои содиротии кишвари мазкур асосан электроника, либос, пойафзол, мошинҳо ва ғайра мебошад.

Минтақа тавассути сатҳи баланди инфрасохтор, шароити ҷолиби сармоягузорӣ ва дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ сармояи мустақими хориҷиро ҷалб мекунад. Чин ба туфайли саноати пешрафтаи худ, дастрасӣ ба бозори кории арзон, сатҳи баланди инноватсия ва инфрасохтори васеъ миқдори зиёди сармоягузориҳои мустақими хориҷиро ҷалб мекунад. Чин ташаббуси "Як камарбанд, як роҳ"-ро фаъолона пеш мебарад, ки ба таҳкими робитаҳои тиҷоративу иқтисодӣ бо дигар кишварҳо тавассути сармоягузорӣ ба инфрасохтор, тиҷорат ва ҳамкориҳои иқтисодӣ равона карда шудааст. АСЕАН бо дигар шарикони минтақавӣ ва байналмилалӣ, монанди Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Австралия ва Зеландияи Нав созишномаҳои тиҷоратӣ бастааст[15].

Рушди иқтисоди рақамии минтақа рушдҳои истодааст, ки технологияҳои рақамӣ ва иқтисоди рақамиро фаъолона рушд медиҳад, ки ба рушди бахшҳои тиҷорати электронӣ ва дигар соҳаҳои инноватсионӣ мусоидат кардааст[2]. Чин мекушад, ки пешвои ҷаҳонӣ дар соҳаи технология, монанди зеҳни сунъӣ, blockchain, evs ва ғайра гардад ва ба ин соҳаҳо сармоягузорӣ намояд[10].

Метавон зикр кард, ки зарурати объективии ҳамгироии Чин ва АСЕАН чанд сабаб дорад ва пеш аз ҳама, дорои ҷанбаҳои иқтисодӣ мебошад, ки аз хусусиятҳои муқоисавии иқтисодии АСЕАН ва Чин ёдовар шудем. Ҳамгироии иқтисодии АСЕАН ва Чин асосан чунин самтҳоро дар бар мегирад.

1. Рушди робитаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ. Чин бузургтарин шарикони тиҷоратии АСЕАН аст ва АСЕАН, дар навбати худ, барои Чин манбаи муҳимми ашёи хом ва қувваи кории арзон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, тақвияти ҳамгироӣ рушди тиҷорати байниминтақавӣ ва муносибатҳои иқтисодиро таъмин менамояд.

2. Тавсеаи бозорҳои тиҷоратӣ ва ҷустуҷӯи имкониятҳои нави сармоягузорӣ. Ширкатҳо барои ҳамгирии Чин ва аъзои АСЕАН кумак мерасонанд ва ба ин восита бозорҳои тиҷоратии худро васеъ намуда, ҳамгирии иқтисодӣ ва имкониятҳои нави сармоягузорию фароҳам меоранд ва аз он хуб ҳам истифода мебаранд, ки ба рушди иқтисодӣ ва ба суботи шукуфоии минтақа мусоидат карда истодааст.

3. Коҳиш додани хатарҳои иқтисодӣ. Ҳамгирии Чин ва АСЕАН ба тӯфайли эътимоднокии бештари шарикон ва афзоиши тиҷорат амалиёти тиҷорати хориҷиро таъмин намуда, ба коҳиш додани хатарҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд.

3. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ. Ҳамкорӣ ҷиҳати рушди роҳҳои инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла роҳҳои оҳан ва автомабил, дар доираи лоиҳаи “Як камарбанд, як роҳ” сурат гирифта, барои пайвастан ва рушди нақлиёти кишварҳо кӯмак мерасонад, инчунин рушди робитаҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорию самаранокро таъмин мекунад. Роҳи оҳан яке аз самтҳои асосии лоиҳа ба шумор меравад.

Зарурати объективии ҳамгирии Чин ва АСЕАН дар асоси омилҳои гуногун арзёбӣ карда мешавад, ки ба назар гирифтани динамикаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии ҳарду ҷониб, инчунин манфиатҳои мутақобилаи онҳо муҳим аст. Чин дар ҳамаи форматҳои системаи АСЕАН музокироти бисёрҷонибаро ҷонибдорӣ менамояд, яъне: форуми Минтақавии АСЕАН, саммити Осиёи Шарқӣ, Шӯрои вазирони мудофияи АСЕАН+8, инчунин дар формати ҳамкорию иқтисодии АСЕАН+3 шарикӣ муқолимавӣ мебошад.

Имрӯз, минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ то рафт бештар ба равандҳои ҳамгироӣ ва тамоюлҳои ҷаҳонишавии иқтисодӣ ворид мегардад. Иттиҳодияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (англ. Association of South East Asian Nations (АСЕАН)) як созмони байниҳукуматию минтақавӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳо дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошад. АСЕАН 8 августи соли 1967 дар шаҳри Бангкоки Тайланд бо имзои Эълумияи АСЕАН, маъруф ба Эълумияи Бангкок, таъсис ёфтааст. Ба созмони мазкур давлатҳои зерин дохил мешаванд: Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайланд, Филиппин, баъдан Бруней Доруссалом (аз 7 январи соли 1984), Ветнам (аз 28 июли соли 1995), Лаос ва Мянма (аз 23 июли соли 1997), Камбоҷа (аз 30 апрели соли соли 1999). Папуа-Гвинейи Нав мақоми махсуси нозир дорад[13]. Шиори АСЕАН: "Як дидгоҳ, як шахсият, як ҷомеа" мебошад. Ҳадаф ва вазифаҳои иттиҳодия чунинанд: таҳкими рушди иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа, мусоидат ба сулҳу суботи минтақа, тавсеаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои тиҷорату иқтисод, маориф ва фарҳанг.

Эълумияи Бангкок дар бораи таъсиси АСЕАН ҳадафҳои зерини қонуниро муайян кард:

- мусоидат дар рушди ҳамкориҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои узви созмон;
- мусоидат ба таҳкими сулҳу субот дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ.

Марҳалаи сифатан нави инкишофи рушди ҳамгироӣ дар доираи панҷ давлати аъзои Иттиҳод дар соли 1976 қабули Эълумияи ризоият ва Барномаи амалиёт дар Саммити Бали буд.

Созишномаву ҳуҷҷатҳои ҷаҳор ҷанбаи ҳамкорию мутақобилаи иқтисодиро муайян карданд:

-таъмини дастрасии имтиёзнок ба бозори минтақавии молҳои асосии содиротӣ (асосан сӯзишворӣ ва озуқаворӣ);

- кооператсияи саноатӣ;
- ҳамкориҳои тиҷоратӣ (аз ҷумла дар бозорҳои кишварҳои сеюм);
- коркард намудани платформаи умумии давлатҳои иштироккунанда оид ба мушкилоти иқтисодӣ ба манфиати тарафайн[14].

Таърихи сиёсати берунаи Иттиҳодияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ соли 1976 оғоз ёфта, пас аз даҳ сол ҳуҷҷатҳои нави худро дар самтҳои сиёсати давлатҳои аъзои созмон қабул намуд, ки иборат аст, аз:

- татбиқи лоиҳаҳои рушди ҳамкориҳои минтақавӣ бо дастгирӣ ва кумакҳои берунаи техникӣ;

- мусоидат ва дастгирӣ ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ;

- таҳкими робитаҳои сиёсӣ бо кишварҳои сеюм ва созмонҳои минтақавӣ.

АСЕАН ҳамгироиро барои рушди минтақа истифода намуда, барои ҳамкорӣ бо кишварҳои дигар моделҳои АСЕАН +1, АСЕАН+3, АСЕАН+6 ва АСЕАН+8-ро таҳрезӣ намуда, ба воситаи онҳо бо давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ҳамкориҳои гуногунро ба роҳ мондааст. Аз аввали солҳои 90-ум АСЕАН ҳамкориҳои фаъолро бо дигар кишварҳои минтақа шуруъ кард. То ҳол ин ҳамкориҳо аз рӯи форматҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

- **формати АСЕАН +1.** Дар ин формат ҳамкориҳои АСЕАН бо Чин , Япония, Ҷумҳурии Корея, Ҳиндустон, Австралия ва Зеландияи Нав дар алоҳидагӣ ба роҳ монда шудааст;

- **формати АСЕАН +3.** Платформаи муколамавӣ байни АСЕАН ва кишварҳои Чин , Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ мебошад;

- **формати АСЕАН +6.** Муколама байни кишварҳои АСЕАН+3 ва Ҳиндустон, Австралия ва Зеландияи Нав гузаронида мешавад.

- **формати АСЕАН+8.** Формати мазкур бо номи Саммити Осиёи Шарқӣ маъруф аст, ки он як форуми муколамавӣ буда, дар байни кишварҳои АСЕАН+6, ИМА ва Россия амал мекунад[1. С. 90].

Соли 2003 Чин ва Ҳиндустон, соли 2004 Ҷопон, Покистон, Русия ва Кореяи Ҷанубӣ ва соли 2005 Зеландияи Нав, Австралия ва Муғулистон ба **формати АСЕАН** пайвастанд.

Мавриди зикр аст, ки маҳз форматҳои дар боло зикргардида барои бунёди шарикӣ ва муколамавӣ асос гузошт ва ин шарикӣ боиси пайдо шудани модели нави ҳамкорӣ бо шарикони муколамавии АСЕАН гардид. Яке аз аввалин кишварҳое, ки бо Иттиҳодияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳамкориҳои фаъолро ба роҳ монда буд, Чин мебошад. Ҳамкориҳои бисёрҷонибаи кишварҳои АСЕАН бо Чин дар соҳаҳои сиёсат, иқтисод, тиҷорат, сармоягузорӣ ва гуманитарӣ рушд намуда истодаанд.

Таърихи ҳамгироии Чин ва АСЕАН дар охири солҳои 90-ум оғоз ёфтааст. Айни замон сиёсати хориҷии Чин бо ҳадафи таъмини муҳити мусоиди беруна, ки барои идомаи рушди босуръати иқтисодии кишвар зарур аст, мутобиқ карда шудааст. Ин муҳит, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои муҳимми стратегӣ равона карда шудааст. Дар давраи ҳукумати Ху Сзинтао тағйироти сиёсати хориҷии Чин оғоз ёфт. Си Чинпин, роҳбари кунунии Чин , онро идома дода ва нигоҳ доштани муносибатҳои созанда, шарикӣ ва ба қадри имкон дӯстонаро бо давлатҳои ҳамсоя дар асоси "дипломатияи ҳусни ҳамҷаворӣ" пеш мебарад[8].

Муколамаи байни АСЕАН ва Чин замоне оғоз шуд, ки Сян Сичен, вазири онвақти корҳои хориҷии Чин дар Иҷлосияи 24-уми вазирони кишварҳои АСЕАН моҳи июли

соли 1991 дар шаҳри Куала-Лумпури Федератсияи Малайзия ширкат варзида, изҳори ҳавасмандии Чин-ро барои ҳамкорӣ бо давлатҳои аъзои АСЕАН ба манфиати мутақобила изҳор намуда буд. Дар конференсияи моҳи июли соли 1996 дар шаҳри Чакартаи Индонезия ба Чин мақоми шарикӣ ҳамаҷониби муколимавӣ дода шуд. Раиси Чин моҳи октябри соли 2003 бори аввал дар ҳамоиши ғайрирасмии роҳбарони АСЕАН ҳузур дошт, ки 7-умин Ҳамоиши АСЕАН буд. Дар чараёни ин вохӯрӣ тарафҳо шартномаи "шарикӣ ҳусни ҳамҷаворӣ ва эътимоди тарафайн"-ро имзо карданд[11]. Соли 2003 Чин аввалин шарикӣ муколимавӣ гардид ва дар таъсиси шарикӣ стратегӣ бо АСЕАН саҳмгузор шуд. Нақшаҳои якум ва дуҷуми амалҳо оид ба татбиқи Эълумияи муштарақ дар солҳои 2010 ва 2015 ба анҷом расиданд. Сеюм, нақшаи стратегияи амалиёт барои солҳои 2016-2020 дар раёйпурсии моҳи ноябри соли 2015 аз ҷониби вазирони корҳои хориҷии АСЕАН ва Чин қабул карда шуд[5.С-85].

То ин давра, моҳи ноябри соли 2002, Чин ва АСЕАН созишномаи Чорҷӯбаи ҳамкориҳои ҳамаҷонибаи иқтисодӣ имзо карданд. Санади мазкур барои Созишномаи тиҷорати озод байни АСЕАН ва Чин мусоидат намуд, ки 1 январи соли 2010 ба имзо расонд ва 1 январи соли 2015 пурра эътибор пайдо кард[12].

Моҳи сентябри соли 2012 Чин аввалин сафири доимии худро дар АСЕАН таъин кард, ки дар шаҳри Чакарта ба фаъолият оғоз намуд. Моҳи ноябри соли 2011 дар ҳамоиши 14-ум дар қазираи Бали Маркази АСЕАН ва Чин кушода шуд. Маркази мазкур маркази иттилоотӣ буда, вазифаи асосиаш мусоидат ба ҳамкориҳои байни АСЕАН ва Чин дар соҳаи тиҷорат, сармоягузорӣ, сайёҳӣ, маориф ва фарҳанг пешбинӣ шудааст. Соли 2016 аз оғози муносибатҳои муколамавии АСЕАН ва Чин 25 сол гузашт. Давлатҳои узви АСЕАН ва ЧИН як қатор чорабиниҳоро бахшида ба ин марҳилаи муҳим баргузор карданд. Ҳамоиши тантанавӣ дар баробари ҳамоиши АСЕАН дар моҳи сентябри соли 2016 дар Ветнам баргузор шуд. АСЕАН ва Чин тақвияти муколама ва ҳамкорӣ дар соҳаи сиёсат ва амният тавассути механизмҳои гуногуни "АСЕАН ҷамъи як", аз ҷумла ҳамоишҳо, вохӯриҳои вазирон ва мансабдорони баландпоя ва дар чаҳорҷӯбаи сохторҳои АСЕАН ба монанди форуми Минтақавии АСЕАН, АСЕАН ҷамъи се, ҳамоиши Осиёи Шарқӣ ва мулоқоти вазирони мудофияи давлатҳои АСЕАН Ҷамъи... ҳамкорӣ менамояд[9].

Дар натиҷаи ҳамгирӣ Чин ва АСЕАН ба чунин дастовардҳои назаррас ноил гардиданд:

- ҳамкорӣҳои иқтисодӣ амиқтар шуданд ва монеаҳои тиҷоратӣ коҳиш ёфтанд, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодии ҳар ду ҷониб мусоидат намуд;
- татбиқи амалияи лоиҳаҳои сармоягузориҳои Чин воридшавии зиёди сармоя ба минтақа ва рушди иқтисодии маҳаллиро таъмин намуд;
- ба таҳкими амният ва субот дар минтақа мусоидат намуд. Дар доираи ҳамгирӣ Чин ва АСЕАН дар масъалаҳои амният, мубориза бо терроризм, назорати захираҳои зеробӣ ва дигар масъалаҳо фаъолона ҳамкорӣ мекунанд;
- ба мубодилаи фарҳанг ва таваҷҷуҳ ба фарҳанги Чин дар АСЕАН мусоидат намуда, ба таҳкими муносибатҳои дӯстонаи байни халқҳо ва гуногунии фарҳангии минтақа нақши назаррас гузошт;

Хулоса, дар даҳсолаҳои охир Чин ба кишварҳои АСЕАН фаъолона сармоягузорӣ намуда, робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии худро дар минтақа мустақкам карда истодааст. Яке аз омилҳои асосии ҳамгирӣ Чин бо АСЕАН талаботи афзоянда ба

танзим ва ҳамоҳангсозии тичорат ва сармоягузори байналмилалӣ мебошад. Дар баробари ин, ба таъмини суботи муҳити иқтисодӣ ва бартараф кардани мушкилот дар системаҳои гуногуни иқтисодӣ байни ЧИН ва кишварҳои АСЕАН мусоидат менамояд. Илова бар ин, ҳамгироӣ байни давлатҳо ба коҳиши мушкилоти гуногуни иқтисодӣ дар минтақа, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши рушди иқтисодӣ мусоидат кардааст. Бояд хотиррасон кард, ки ҳамгироии давлатҳо боиси таҳкими робитаҳои иқтисодӣ, тичоратӣ ва фарҳангии байни Чин ва кишварҳои АСЕАН шудааст. Ҳамгироии Чин бо АСЕАН инчунин омили таҳкими амният ва субот дар минтақа ба шумор меравад.

Ҳамгироии АСЕАН ва Чин ба наздикшавии минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Осиёи Шарқӣ мусоидат намуда, дар доираи лоиҳаи “Як камарбанд, як роҳ” ба давлатҳои Осиёи Марказӣ барои таҳкими робитаҳо шароити мусоид фароҳам меорад ва дар оянда ба воситаи роҳҳои нақлиётӣ минтақаҳоро ба ҳам мепайвандад.

АДАБИЁТ:

1. Арапова Е.Я. Экономическая интеграция в Восточноазиатском регионе. Ретроспективный анализ и будущие возможности./ Арапова Е.Я.-М.: ООО «Проспект», 2015. -С. 90

2. Бамбуковая сеть китайской диаспоры в Юго-Восточной Азии// [Манбаи электронӣ] URL:<https://asiablog.com/2022/01/chinese-diaspora-asean-huaren/>(санаи муроҷиат:05.07.2023)

3. Китайская эмиграция: вековая история//[Манбаи электронӣ] URL:<https://ru.unesco.org/courier/2021-4/kitayskaya-emigraciya-vekovaya-istoriya>(санаи муроҷиат:05.07.2023)

4. Мосяков Д. В. Политика Китая в Юго-Восточной Азии: от прошлого к настоящему. — М.: Институт востоковедения РАН, 2012. —220 с.:С-21

5. Новейшая история Китая с XX века до наших дней// [Манбаи электронӣ] <https://www.advantour.com/rus/china/history/modern-history.htm> (санаи муроҷиат:15.08.2023)

6. Соҳиби Б. Омилҳои рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ// Осиё ва Аврупо №2, (10) 2022 –С.188 [Манбаи электронӣ] URL:<https://elibrary.ru/item.asp?id=49234461>(санаи муроҷиат:15.08.2023)

7. ASEAN Key Figures 2020//[Манбаи электронӣ] URL:https://www.aseanstats.org/wpcontent/uploads/2020/11/ASEAN_Key_Figures_2020.pdf (санаи муроҷиат:28.06.2023)

8. China-ASEAN Cooperation and the Dawn of the Asian Century [Манбаи электронӣ] URL: <http://www.cnfocus.com/china-asean-cooperation-and-the-dawn-of-the-asian-century/>(санаи муроҷиат:20.08.2023)

9. Overview of ASEAN-China Dialogue Relations[Манбаи электронӣ]URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/2012/05/Overview-of-ASEAN-China-Relations-22-Apr-2020-00000002.pdf> (санаи муроҷиат:25.07.2023)

10. ASEAN Secretariat Information Paper, April 2020

11. Overview of ASEAN-China Dialogue Relations//Association of Southeast Asian Nations. [Манбаи электронӣ] URL:https://asean.org/?static_post=overview-asean-chinadialogue-relations (санаи муроҷиат:25.06.2023)

ИНТЕГРАЦИЯ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ С АССОЦИАЦИЕЙ СТРАН ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

СОХИБИ БАХРУЛО

научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии, Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел.: (+992)917820202; E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

В данной статье автор исследует исторические этапы развития Китая и АСЕАН. С точки зрения автора, удачное географическое положение, большая численность населения и природные ресурсы КНР и АСЕАН сделали возможную интеграцию этих стран. В основе международных соглашений лежит объективная необходимость создания условий для создания межрегиональной торговли, таких как зона свободной торговли, Соглашение о полном обеспечении партнерства в Восточной Азии, АСЕАН и Китае.

Ключевые слова: Интеграция, Китайская Народная Республика, Ассоциация государств Юго-Восточной Азии, география, Соглашение, свободная торговля

INTEGRATION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA WITH THE ASSOCIATION OF SOUTHEAST ASIAN COUNTRIES

SOHIBI BAHRULO

Research Fellow, Department of Southeast Asia of Institute of studying of the Issues of Asian and European countries. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33, tel.: (+992) 917820202; E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

In this article, the author examines the historical stages of the integration of China and ASEAN. From the author's point of view, the favorable geographical position, large population and natural resources of the PRC and ASEAN made the integration of these entities possible. Integration is based on the objective need to create mechanisms to promote interregional trade, such as free trade zones, the Comprehensive Economic Partnership Agreement for East Asia, ASEAN and China.

Keywords: Integration, People's Republic of China, Association of Southeast Asian Nations, geography, Agreement, free trade.

МЕТОДОЛОГИЯ ВА РАҲЁФТҶО ДАР ТАҲҚИҚИ ТАМОҶОЛОТИ МУОСИРИ ИСЛОМӢ

НИЁЗӢ ЁРМАҲМАД БОБО

д.и.ф., директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

Илми шарқшиносӣ чи хеле ки дар ин мақола зикр кардем, яке аз илмҳои байнисоҳавие мебошад, ки таҳқиқоти худро дар заминаи илмҳои гуногуни гуманитарӣ ба роҳ менамояд. Яке аз масъалаҳои муҳим дар илми шарқшиносӣ шинохти дини ислом на ҳамчун дин, балки ҳамчун фарҳанг мебошад, ки мавзӯи таҳқиқи шарқшиносон дар ҳар марҳилаи таърихӣ шудааст. Таҳқиқ дар ин мақола нишон медиҳад, ки методология ва раҳёфтҷо дар таҳқиқи тамоҷолати муосири исломӣ яке аз мавзӯҳои муҳим дар илмҳои шарқшиносӣ мебошад ва тамоҷолати кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин гарчанде ба самтҳои нав ҳаракат карда истодаанд, лек ҳамзамон ба бархурду воқунишиҳои дохилию беруна дучор гардида, ба пешрафти кишварҳои исломӣю мусулмоннишин таъсири назаррасе надоранд. Инчунин фишурдаи ин мақола ба он маъност, ки то ба ҳол кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин модели рушди худро дар самти сиёсат, иқтисод ва фарҳанг наметавонанд пешниҳод намоянд, то суботу оромӣ ва рушду шукуфоии онҳоро таъмин намояд.

Калидвожаҳо: методология, раҳёфт, тамоҷолат, ислом, дин, сиёсат, исломи сиёсӣ, бунёдгарӣ, анъанавӣ, модернизатон, постмодернизатӣ, секуляризими исломӣ, шарқшиносӣ, Шарқи Миёна ва Наздик.

Муқаддима

Дар раванди дифференсатсия ва интегратсияи илм, илмҳои байнисоҳавӣ фаросоҳавӣ (трансдисциплинарӣ) ва чандсоҳавӣ (мултидисциплинарӣ) дар илмҳои гуманитарӣ³⁰ ташаккул ёфтанд, ки аз ҷумлаи онҳо шарқшиносӣ мебошад. Илмҳои шарқшиносӣ дар дохили худ низ ба чандин самтҳо ташаккул ёфта истодааст, ки пеш аз ҳама ба рӯйкардҳо ва методологияи худ, масъалаҳои кишварҳои шарқиро мавриди таҳқиқу пажӯиш қарор медиҳад. Гарчанде методҳои анъанавӣ дар таҳқиқотҳои шарқшиносӣ истифода мешуданд, мисли методҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърихшиносӣ, ҷуғрофияшиносӣ, мардумшиносӣ ва ғайраҳо,³¹ аммо раҳёфтҷо³² бештар дар заминаи идеологияи шуравӣ маҳдуд боқӣ монда буд. Дар назди илмҳои шарқшиносии навин олимони соҳа консепсияи худро бо раҳёфтҷо нав дар заминаи тамоҷоҷо ва арзишҳои миллию диние, ки мероси андӯхтаи чандинасраи Шарқ буданд, коркард ва аз нав барои ҷомеа пешниҳод мекунанд, то фарҳангу тамаддуни ҳар миллат ба дурустӣ шинохта шавад. Ин раванд аз назари мо як раванди кулӣ дар илмҳои шарқшиносӣ мебошад, ки то ба ҳол идома дорад. Ҳадаф аз навиштани ин мақола низ

³⁰ Шозимов П.Д. Философия как методологическая основа для междисциплинарных исследований в 21 веке: вызовы и перспективы\Материалы серии открытых лекций Проекта Ага Хана «Человековедение» Университета Центральной Азии. – Д.: Ирфон, 2013. - С.14-29.

³¹ Введение в востоковедение: Общий курс. – СПб.: КАРО, 2013. - С. 503.

³² Маънои ин истилоҳ, ки дар забони русӣ “подход” ва забони англисӣ “an approach” мебошад, дар матнҳои илмӣ забони тоҷикӣ ба маъноҳои муносибат, бархурд, роҳбурд, раҳёфт, роҳкор, дастбӣ дида мешавад, ки аз ин вожаҳо муаллиф калимаи раҳёфтҷо бештар дар ин матн муносиб менамояд.

баррасии методҳо ва раҳёфтҳои гуногун дар таҳлили тамоюлоти муосири исломӣ мебошад.

Таърифи раҳёфтҳо дар тамоюлоти муосири исломӣ

Дар зарфи 70 соли мавҷудияти собиқ Иттиҳоди Шуравӣ марксизм-ленинизм идеологияи ҳамабину ҳамагири давлатӣ буд. Ҳамаи бахшҳо ва самтҳои тамоми соҳаҳои илму фанро ба унвони ҷаҳонбинӣ ва методологияи универсалӣ фаро гирифта буд, ки то ҳол ҳамчун парадигма ё рӯйкарди форматсионӣ дар илм боқӣ мондааст. Раҳёфт, принцип ва методҳо бештар дар асри XX бар асосҳои идеологӣ нисбатан устувор буданд, лекин ин маъёрҳои арзишгузорӣ аз охири асри XIX ва XX тағйир ёфта, раҳёфтҳои нав ташаккул ёфтанд. Дар ин матн бештар дар мавриди раҳёфтҳо дар пажӯҳишҳои муосир оид ба тамоюлоти муосири исломӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор мегирад. Чи тавре ки медонем, дар замони Иттиҳоди Шуравӣ раҳёфте, ки бисёр маъмул ва “арзиши мутлақ” ҳисобида мешуд, раҳёфти форматсионӣ буд. Дар баробари ин раҳёфт боз раҳёфтҳои дигаре низ мисли раҳёфти модернистӣ, тамаддунӣ, постмодернистӣ маъмул ҳастанд, ки камтар мавриди истифодаи ҳавзаҳои илмӣ қарор гирифтаанд.

Раҳёфти модернистӣ бештар анъанаҳои гузаштаи таърихро дар асоси биниши реалистӣ (воқеиятгарой) тағйир дода, тафсиру таъвилҳои диниро бо така ба сарчашмаҳои таърихӣ, на устуравно ривоятӣ, мавриди таҳқиқу пажӯҳиш қарор медиҳад. Ин раҳёфт ё бархурде мебошад, ки дар он таърих дар раванди ташаккул, такомул ё навсозӣ қарор мегирад. Аз ҷиҳати аҳамияти таърихӣ ҷараёни гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи ҳозира ё аз ҷомеаи кишоварзӣ ба саноатӣ ҳисобида мешавад. Бештари модернистон ба он бовар буданд, ки бо гузаштан ба ҷомеаҳои саноатӣ техникаи суннатгароиро маҳдуд карда, аз анъанаҳои “пӯсидаи гузашта” раҳо мешавем. Аммо ин раванд натиҷаи мусбат ба бор наоварда, баръакс дар кишварҳои шарқи исломӣ анъанаварӣ бештар авҷ гирифта, ҳамчун хувияти миллию динӣ меҳвари ҷаҳонбинию худшиносӣ қарор гирифт.

Раҳёфти постмодернистӣ гардиш ва падидаи наво дар фарҳанги муосир мебошад, ки мавқеи хоси фалсафиро дар бар мегирад, ки зиддitezиси (ғайрирасмӣ) раҳёфти модернистӣ мебошад ва инчунин фарҳанги оммавии давраи муосирро ифода мекунад. Ин мафҳум баъди солҳои 60-уми асри XX ташаккул ёфта, баёнгари анҷоми ҳукмронии тамаддуни Ғарб дар дин ва фарҳанг мебошад. Авҷ гирифтани ҳаракатҳои гуногуни миллию динӣ дар кишварҳои шарқи исломӣ гувоҳи он аст, ки бештари ин ҷараёнҳо хусусияти ғарбсезӣ ё зидди ҳукмронии низомҳои таҳмили Ғарб мебошанд. Ин раванд на танҳо ба кишварҳои шарқи исломӣ, балки ба тамоми кишварҳои Осиё хос аст.

Раҳёфти тамаддунӣ омӯзиши тамаддунҳои маҳаллиро бо маҷмуи хусусиятҳои муҳими онҳо пешбинӣ менамояд. Олимони шумораи гуногуни тамаддунҳои маҳаллиро тақсимбандӣ мекунанд. Тамаддунҳои маҳаллӣ минтақаҳои бузурги фарҳангиро бо якҷанд давлатҳо фаро гирифта ва фаро хоҳад гирифт. Дар ташаккули тамаддунҳо динҳо (аз қабилҳои насроният, ислом ва ғ.) нақши муҳим бозиданд. Равиши тамаддунӣ ба омӯзиши вижаҳои тамаддунҳои маҳаллӣ диққати махсус дода, гуногуншаклии раванди таърихро таъкид мекунад. Ин як манзараи тасвири гуногунранг аст, ки дар он ҳамаунсурҳо ҳамдигарро пурра мекунанд. Дар баробари ин, омӯзиши тамаддунҳо низ ба мо ба саволи қонунҳои инкишофи тамоми ҷомеаи башарӣ ҷавоби пурра дода наметавонад.

Раҳёфти форматсионӣ марҳилаҳои пайдарпайи рушди инсониятро баррасӣ мекунад. Дарвоқеъ, ин раҳёфт рушди мустақими марҳила ба марҳилаи таърихи башарият ва ташаккулёбии онро тавзеҳ медиҳад.

Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ, рӯйкарди форматсиониро марксистони шуравӣ ба шакли догма ҳамчун фаъолияти назорати иделогии худ қарор дода, ба дараҷае расонида буданд, ки ҳаққу ҳуқуқи эпистемологии соҳаҳои чудогонаи илму фан дар ихтиёри фалсафаи марксистию ленинӣ воғузур намуда, ҳама масъалаҳои баҳснокро аз зовияи материализм ва идеализм ҳаллу фасл мекарданд. Чунончӣ, соҳаҳои гуногун: кибернетика, физикаи Коиноти том (космология) ва генетикаи классикӣ, дар як давра аз ҷумлаи илмҳои идеалистӣ эълон шуда, олимони соҳаҳои мазкур ба хатари таъқиб рӯ ба рӯ шуданд, ки боиси ақибмониҳои илмҳои мазкур аз сатҳи илми ҷаҳонӣ гардид. Ин ҷо бояд зикр кард, ки ҷаҳонбинӣ ва методологияи ҳуди марксизм-ленинизм моҳиятан сирату сурати аврупомеҳварӣ дошта, идомаи ҳаракати модернистии аврупоӣ мебошад, ки ниҳодҳои илмӣ дигар минтақаҳоро ҳамчун илм намепазируфт.

Масалан, мавҷудияти илмро дар дигар минтақаҳои ҷаҳон, махсусан кишварҳои Шарқи исломӣ анъанавӣ (традиционӣ) доништа, дастовардҳои илмӣ шарқиро ночиз ҳисоб мекард. Ин яке аз масъалаҳои муҳиме ба ҳисоб меравад, ки натиҷаи илмӣ воқеие ба даст наовард, ки дурнамои рушду тавсеаи худро таъмин кунад. Таҳқиқи ин масъала моро водор месозад, ки ба омӯзиши таърихи фарҳанги гузашта ва дурнамои он дар имрӯзу ояндаи хеш таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дастовардҳои илмӣ гузаштагонанро бо назардошти мушкилоту низоъҳо ва талаботу манфиатҳои имрӯзу ояндаи давлату ҷомеа мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Моҳияти тамоюлоти муосири исломӣ

Гарчанде ки дар замони Иттиҳоди Шуравӣ мо шоҳиди дастовардҳои назарраси илмӣ будем, лекин аз як тараф идеологизатсияи илмҳои гуманитарӣ ва аз тарафи дигар аҳкомпарастона маънидод кардани ақидаи марксистӣ илмҳои инсоншиносӣ ва иҷтимоии Шӯравиро ба бунбаст оварда расонид, - то дараҷае, ки мо дар бораи фаро расидани марҳилаи пасомодернии рушди инсоният дар ғафлат мондем.

Яке аз омилҳои муассири дигаре, ки боиси қафомонии илми ҷомеашиносии шуравӣ аз сатҳи тараққиёти илми ҷаҳонӣ гардид, чудоичӯиҳои идеологӣ буд, ки бо ғурури беасоси методологӣ ҳамроҳ омада, ба провинсиализми тафаккури илмӣ сабаб шуд.

Чунин муносибат дар илмҳои шарқшиносӣ низ вучуд дошт. Ба назари мо, яке аз масъалаҳои методологии, ки дар илми шарқшиносии тоҷик барои таҳлили масъалаҳои кишваршиносию минтақашиносӣ ва дигар соҳаҳои он имрӯз бисёр муҳим мебошад, таърихи хронологии ҳодисаҳоро, на танҳо бо раҳёфти форматсионӣ, ки аксари муҳаққиқони замони Шуравӣ таҳлилу баррасӣ менамуданд, балки бо раҳёфтҳои модернистӣ, тамаддунӣ, постмодернистӣ аз нав мавриди таҳқиқ қарор дод, то равандҳои воқеии минтақа ба дурустӣ шинохта шаванд. Махсусан, барои ба вучуд овардани замина ва бо низоми илмӣ овардани иттилоот дар мавриди масъалаҳои шарқшиносӣ, пеш аз ҳама ба таҳлилу таркиб ва нишон додани роҳҳои мавзуи мавриди таҳқиқ, ба тавзеҳи мафҳуму категорияҳо ва рӯйкардҳои илмӣ ниёз дорем.

Чи хеле ки зикр гардид, илмҳои шарқшиносӣ яке аз илмҳои байнисоҳавие мебошад, ки таҳқиқоти худро дар заминаи илмҳои гуногуни гуманитарӣ ба роҳ мондааст. Яке аз масъалаҳои муҳим дар илми шарқшиносӣ таҳқиқи дини ислом на

ҳамчун дин, балки ҳамчун фарҳанг мебошад, ки мавзуи таҳқиқи шарқшиносон дар ҳар марҳилаи таърихӣ шудааст. Масъалаи дигари байнисоҳавие, ки дар таҳқиқоти имрӯзи шарқшиносон бисёр муҳим мебошад робитаи байни ислом бо сиёсат аст. Пеш аз он ки моҳияти масъалаи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, ба назари мо, муайян кардани раҳёфтҳое, ки моро ба шинохти масъала роҳ нишон медиҳад, муҳим мебошад. Чи тавре ки дар боло зикр кардем, баъди аз байн рафтани идеологияи марксистию ленинӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ дар шинохти масъала метавонад раҳёфтҳои зиёд бошад, ки мо наметавонем ба ҳамаи онҳо дастрасӣ пайдо кунем. Баъзе аз муҳаққиқони имрӯза ду рӯйкарди асосӣ барои арзёбӣ ба идеология ва амалияи исломгароёни муосир истифода мекунанд: яке он ҳодисаҳои иҷтимоие, ки дар кишварҳои мусулмоннишин мегузарад, “эҳёи ислом” меноманд ва раҳёфти дигар он аст, ки сабаби фаъол шудани ҳаракатҳои исломӣ манфиатҳои мушаххаси иқтисодӣ ва сиёсӣ, вазъияти ноодилона дар муносибатҳои байналмилалӣ нисбат ба кишварҳои мусулмоннишин, тезтунд шудани мушкилоти ҳалношудаи иҷтимоию иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошанд³³.

Аз назари шарқшиноси рус В. В. Наумкин дар шинохти масъалаи радикализи исломӣ назарияҳо ва раҳёфтҳо (рӯйкардҳо)-и иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ, рафторӣ, психологӣ, функционалистӣ мавҷуд мебошанд, ки амнияти иҷтимоиро дар асоси нақши фард ё ниҳодҳои он муайян менамояд.³⁴

Раҳёфтҳо ё тавзеҳоти иқтисодӣ шароити иҷтимоиву иқтисодиро ҳамчун омили барангезанда ва боиси пайдоиши ифротгароии исломӣ медонад, ки онро масоили камбизоатӣ, ақибмондагӣ, бекорӣ ва дигар падидаҳои ба ин монанд ташкил медиҳад. Зимни таҳлили ин масъала тавзеҳоти иқтисодӣ ба статикӣ ва динамикӣ тақсим мешаванд.

Муносибати статикӣ, ки шароитҳоро дар як лаҳза ва доимӣ ба назар мегирад, бо як қатор сабабҳо эътимоднок нест. Аввалан, он наметавонад тавзеҳ диҳад, ки чаро радикализм танҳо дар як қисми кишварҳое, ки вазъи иқтисодии онҳо яксон бад аст, рӯ ба афзоиш аст. Сониян, ҳамзамон ифротгароии исломӣ дар ҷомеаҳое, ки аз лиҳози иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар муқоиса бо дигарон хеле ободтаранд, пайдо мешавад. Гузашта аз ин, таҳлилҳои омӯрӣ тасдиқ мекунанд, ки сатҳи муайяни зиндагӣ мустақиман ба афзоиши ифротгароии исломӣ оварда намерасонад. Арабистони Саудӣ яке аз давлатҳои пешрафтаи Ховари Миёна аст, аммо маҳз дар ҷомеаи Саудӣ пояи пуштибонии радикализи исломӣ мавҷуд аст, ки таҳдид ба худи давлати Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дорад. Аз сӯйи дигар, Мавритания яке аз фақиртарин давлатҳои минтақа аст, аммо то ба наздикӣ наметавон гуфт, ки ифротгароии мазҳабӣ дар он мавқеъи хеле қавӣ касб кардааст. Илова бар ин, бисёре аз раҳбарони ифротитарин гурӯҳҳои исломгаро аз хонаводаҳои сарватманд дар зинаи болоии ҷомеа қарор доранд. Идеологи асосии «Ал-Қоида» Айман ал-Завоҳирӣ на танҳо як шахси таҳсилкарда ва табиб аст, балки аз оилаи ректорони донишгоҳҳои Миср низ мебошад. Худи Усома бин Лоден, тавре маълум аст, ба яке аз сарватмандтарин хонаводаҳои Арабистони Саудӣ тааллуқ дошт.³⁵

Бо назардошти ин номувофиқатии падидаҳо ва воқеиятҳо, баъзе муҳаққиқон тавзеҳоте пешниҳод карданд, ки нисбат ба раҳёфти статикӣ иқтисодӣ бархурд ё раҳёфти

³³ Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги. М., 2005. -С. 7.

³⁴ Наумкин В. В. Ислам и мусулмане: культура и политика. Статьи, очерки, доклады разных лет. – М. Н. Новгород: ИД “Медина”, 2008. -768 с. С. 459.

³⁵ Ҳамон ҷо, С. 460.

динамикӣ ба воқеият мувофиқтар аст, равиши статистикӣ ба маҳрумияти нисбии иқтисодӣ диққат медиҳад. Ба ибораи дигар, ифротгарой дар натиҷаи хеле паст шудани сатҳи зиндагӣ, афзоиши мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ба вучуд меояд. Ин равиш бешубҳа боварибахштар аст, аммо ҳатто он афзоиши пайвастаи радикализми диниро дар як қатор кишварҳо дар тӯли чанд даҳсола наметавонад муайян созад.

Идеяи адолати иҷтимоӣ бевосита бо ин тавзеҳот алоқаманд аст. Чейсон Берк, коршиноси барҷастаи амрикоии “Ал-Қоида” навиштааст: “Дар ҷаҳони ислом эҳсоси амиқи беадолатӣ ва таҳқир вучуд дорад. Дар ислом беадолатӣ аҳамияти махсуси динӣ дошта, дар баҳси ифротгароён ҷойи аввалро ишғол мекунад”³⁶.

Фарзияи алтернативӣ ё раҳёфти фаҳмиши радикализми исломӣ, маҳдуд на ба раҳёфти иқтисодӣ, балки ба маҳрумияти сиёсӣ низ тамаркуз мекунад. Норизоятӣ аз набудани имкони иштироки сиёсӣ дар корҳои ҷомеа, ҳукмронии низомҳои репрессивӣ (сарқубгар), фасоди густурда ва бартарияти сохторҳои қабилавӣ ба ифротгарой ангега мебахшад. Аммо ин бархӯрд низ ба гуфтаи муҳаққиқ боварибахш нест, зеро дар кишварҳои дорой низомҳои шадидтарини авторитарӣ, мисли Туркменистон, исломи радикалии исломӣ реша нагирифт ва омили норизоятӣ ва эътирозӣ нагашт.³⁷

Равиши идеологӣ бошад, пас аз ҳодисаи 11-уми сентябр дар Ғарб махсусан маъмул шуд. Ислом ҳамчун дин ва баҳусус баъзе мазҳабҳои исломие, ки маъмулан ҳамчун фундаменталистӣ ё салафӣ тавсиф мешаванд, нисбат ба ғайримусулмонон таҳаммулнопазир ва нафратдоранд. Зеро ба назари мусулмонони бунёдгари ғайри мусулмонҳо гуё оинҳои исломро вайрон мекунанд.

Аммо бисёре аз пажӯҳишгарон бар ин бовар ҳастанд, ки мазҳаби Салафия чангҷӯ нест. Масалан, яке аз донишмандони барҷастаи амрикоии ислом Ҷон Эспозито бар ин назар аст: “Модернистҳо ва ҷунбишҳои исломӣ, ба монанди “Ихвон-ул-муслимин”-и Миср ё “Ҷамоати исломии Покистон”, саъй мекарданд, ки ислоҳоти диниро бо сафарбаркунии сиёсӣ муттаҳид кунанд”³⁸. Бояд гуфт, ки сафарбаркунии сиёсӣ ҳатман ғайриисломӣ ба омил ё таблиғгари хушунат табдил медиҳад.

Аксари шарқшиносони ғарбӣ бар ин назаранд, ки ақидаҳои террористони ҷиҳодӣ, аз қабиле Усома бин Лоден, дар воқеъ, ҷуз “каҷравӣ аз ислом” чизе беш нест. Эспозито ҳатто иддао дорад, ки террористон “таълимоти классикии исломии ҷиҳодро” нодида мегиранд.³⁹

Аксари рӯҳониёни исломӣ низ ҷиҳодиёни шабакаҳои террористии байналмилалиро дар нақзи аҳкоми аслии ислом муттаҳам мекунанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки “ҷиҳоди бузург”, яъне мубориза бо истифода аз силоҳ алайҳи душманони ислом, дар муқоиса бо “ҷиҳоди кӯчак”, ки талоши фардии мусалмон барои таҳкими имонаш мебошад. Аммо вақте ки ба мавҷудияти мусулмонон таҳдид карда мешавад ё ҳуқуқи онҳо поймол мешавад ва ё ҳудуди онҳо гирифта мешавад, мусулмонон барои дифоъи худ ва ҳуқуқи манфиатҳояшон ба ҷиҳод даъват мешаванд. Раҳёфтҳои рафторӣ,

³⁶ Burke, Jason. Al Qaeda Today and the Real Roots of Terrorism / Jason Burke // Terrorism Monitor. - 2004. - February 12. - P. 2.

³⁷ Наумкин В. В. Ислам и мусулмане: культура и политика. Статьи, очерки, доклады разных лет. – М. Н. Новгород: ИД “Медина”, 2008. -768 с. С. 460.

³⁸ Esposito, John. Unholy War: Terror in the Name of Islam / John Esposito. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 49.

³⁹ Esposito, John. Unholy War: Terror in the Name of Islam / John Esposito. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 49.

психологӣ, функционалистӣ низ нишон медиҳад, ки ин падида бояд ба таври системавӣ омӯхта натиҷагирӣ шавад.

Дар асоси раҳёфти фарҳангию тамаддунӣ ва модернистӣ посмодернистӣ ҳодисаҳои иҷтимоию сиёсиро, ки дар ҷомеаҳои мусулмоннишин таҳдиду хатарҳо ва нигарониҳоро ба вуҷуд овардааст, исломшиносон дар энциклопедияи «Ислом» ба се тамоюл ҷудо кардаанд, ки анъанаваро ё суннатгаро, бунёдгаро ё фундаментализм ва модернизм ё навгаро мебошанд⁴⁰. Ин ҷараёнҳо аз тарафи муҳаққиқи рус Степанянц М. Т. ҳамчун шуури динӣ шинохта шуда, ба ортодокс (традиционалист), модернизм, ислохотгарон, (реформаторство), эҳғарон (возрожденчество).⁴¹ Аммо аз назари мо бештари ин тамоюлот, ки дар баробари таҳаввулоти кишварҳои аврупоӣ ташаккул ёфтанд, суннатгароён, бунёдгароён ва модернистонро метавон ҳамчун падидаи мустақил ва тамоюл ном бурд. Албатта марҳила ба марҳила ин тамоюл бо таҳаввулоти минбаъда аз тарафи муҳаққиқон ба тарзи дигар таъбир шуданд.

Таҳаввулоти минбаъда сабаб шуд, ки кишварҳои мусулмоннишин ва ғайриисломӣ ҷараёни наве дар асоси рӯйкарди посмодернистӣ неофундаментализм ё ҷаҳонватанӣ ташаккул ёфта истодааст. Ба назари муҳаққиқи исломшиноси фаронсавӣ Оливер Руа, ки дар асари хеш “Фурӯпошии исломи сиёсӣ” (Фаронса, 2016) баён карда буд, “неофундаментализм ин як фаҳмиши пӯшида, таҳтуллафзӣ ва муҳофизакоронаи Ислом аст, ки ҷанбаи миллӣ ва давлатиро ба нафъи уммат ва ҷомеаи ҷаҳонии тамоми мусалмонон, ки бар асоси шариат (қонунҳои исломӣ) ташаккул ёфтааст, рад мекунад. Дар назари аввал, неофундаментализм нисбат ба ҷунбишҳои исломгароӣ камтар сиёсӣ шудааст, зеро он бештар ба татбиқи қоидаҳои шариат машғул аст, на ба ташаккули идеали як давлати ҳақиқии исломӣ.

Ба ривояти Оливер Руа неофундаментализм бештар дар миёни муҳожирони ҷавони насли дуюм ва сеюми мусулмон, ки ба Ғарб ҳиҷрат кардаанд, ташаккул ёфтааст. Ақаллияти ками мусалмонон ба он пайравӣ мекунад, аммо ин падида ба шаклҳои нави радикализатсия, аз ҷумла, пуштибонӣ аз “Ал-Қоида” ва инчунин як гуфтугӯи нави ҷамъиятии мазҳабӣ, ки аз бисёрфарҳангӣ (мултикултурализм) ҳамчун василаи канорагирӣ аз ҳамгирӣ (мутобиқшавӣ) ба ҷомеаи Ғарб ҳимоят мекунад, афзоиш ёфта истодааст. Мусулмонони муҳожир бо ягон давлати миллӣ ҳудро вобаста намедонанд ва бештар ба паҳн кардани меъёрҳои исломӣ дар байни ҷамоатҳо ва ақаллиятҳои мусулмонӣ, инчунин мубориза барои эҳёи ҷомеаи мусулмонӣ ё уммат машғуланд”⁴².

Гарчанде ин назар аз як ҷониб дуруст бошад, аз ҷониби дигар метавонад, ҳақиқати воқеии кишварҳои мусулмоннишинро ифода накунад, махсусан, табаддулоти сиёсии Толибон дар Афғонистон, ки моҳи августи 2021 аз роҳи инқилоб ба сари қудрат омада низоми аморатии асрҳои миёнаро аз нав эҳё намуданд ва арзишҳои имрӯзаи фарҳанги аврупоиро ба пуррагӣ маҳдуд карданд,⁴³ ки ғолибияти бунёдгароиро ба низомҳои дунявӣ нишон медиҳад.

⁴⁰ Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука. Гл. ред. вост. лит., 1991.

⁴¹ Степанянц М. Т. Мусулманские концепции в философии и политике (XIX-XX). Издательство «Наука», Москва. 247 с. С. 7.

⁴² «Крах политического ислама» (Roy, 1952). <http://islamoved.ru/2016/olivier-roy-krah-politicheskogo-islama/>. Санаи мурочиат: 16. 01. 23

⁴³ Семенов К. Роль и место движения «Талибан» на карте мирового исламизма, его вызовы и угрозы.

<https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-i-mesto-dvizheniya-taliban-na-karte-mirovogo-islamizma-ego-vyzovy-i-ugrozy/>. Санаи мурочиат: 25. 08. 22.

Имрӯз дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ сиёсат аз дин ҷудо буда, дар баробари суннатҳои миллӣ урфу одатҳои диние, ки ба таҳдиду хатарҳои ифротизавии ҷомеаи тоҷик мусоидат намекунад ҳамчун муносибатҳои иҷтимоӣ пазируфта шуда мебошанд. Академик Олимов К. бар асоси далелҳои муътамади илмӣ собит кардааст, ки “усули дунявият, ки яке аз аслҳои конституционии ҷомеаи моро ташкил медиҳад, ба фарҳангу анъанаи гузаштаи ҳам динӣ ва ҳам давлатдорӣ мо бегона нест ва ҳаққу ҳуқуқи динии қишри эътиқодманди ҷомеаро маҳдуд намесозад”⁴⁴. Аммо исломи сиёсӣ ва неоиқломизм, то ба ҳол густариши ақидаҳои худро на ба таври бевосита, балки ба воситаи широкҳои фиребандаи “озодӣ ва демократия” паҳн карда истодааст. Неофундаментализм дар раванди муҳожирати мусулмонон бо фарҳангзудӣ ва инфиродӣ кардани ислом, баракс таҳдиду хатарҳои ифротизагиро дар ҷаҳон густариш медиҳад.

Иқломшиносони муосир бо истифода аз чунин раҳёфтҳо дар шинохти исломи сиёсӣ бештар падидаҳо, ҳодисаҳо, тамоюл, ҳаракату ҷунбишҳо ва ҳизбҳои иқломиро ҳамчун объекти таҳқиқи худ мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. То ба ҳол таърифи ягона ва комили ин мафҳум вучуд надорад. Ба гуфтаи Андрей Марч «исломи сиёсӣ» дар густираи васеътар аз ҳадди мумкин ба унвони маҳдудаҳои (диапазони) ҳаракатҳои сиёсии муосир (модерн), тамоюли идеологӣ (равандҳо) ва сиёсати давлатие, ки ислом ҳамчун статуси (мақоми) муътабар (авторитет) ва писандидашуда дар ҳаёти сиёсӣ мебошад, шинохта шавад»⁴⁵.

Дар шинохти исломи сиёсӣ мо пеш аз ҳама ба раҳёфтҳо ниёз дорем, то дар иттилооти бисёр сардаргум наафтем. Раҳёфтҳо дар илм гарчанде нақши асосиро надошта бошанд ҳам, аммо дар ба даст овардани ҳадафҳо метавонанд зуд ба мақсад моро расонанд. Раҳёфтҳо, ки имрӯз дар иқломшиносӣ барои таҳқиқи тамоюли исломи сиёсӣ, чи тавре, ки зикр кардем, инҳо традиционализм, (анъанагарой ё суннатгарой) фундаментализм (бунёдгарой), модернизм (навгарой), неоиқломизм ё секуларизми иқломӣ мебошанд, ки тамоюлу ҳаракату ҷунбишҳо, гурӯҳҳо ва ҳизбҳои характери сиёсӣ иҷтимоидоштаро муайян месозад.

Моҳияти анъанагарой ба гуфтаи И.П. Добаев он аст, ки (баъзан онҳоро ортодокс ё муҳофизакор низ меноманд) муҳолифи ҳама гуна иқлолот дар ислом, барои ҳифзи ислом аз тағйиротҳо, ки дар давраи буржуазӣ ва масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва муассисаҳо ва идеяҳои сиёсӣ мадания, ки баъдан дар кишварҳои аврупоӣ ташаккул ёфтанд, доништа мешавад. Онҳо пешниҳод мекунанд, ки маҳз ба ҳолати ибтидоии ислом баргарданд ва муқобил бо ҳар гуна дигаргуниҳо, ки чи дар соҳаи дин ва чи дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба вучуд омадааст, мебошанд⁴⁶. Яъне, он доғмаҳо, ки ба шакли тақлидӣ аз тарафи пайравони ин ё он дин, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии динӣ пайгирӣ мешавад анъанагарой, суннатгарой ё ба истилоҳи муосир илмӣ традиционализм меноманд. Муҳаққиқи маъруфи иқломшиноси рус А. В. Малашенко қайд мекунанд, ки ташаккули исломи анъанавӣ бо вижагиҳои этнофарҳангии маҳаллӣ омехта ва алоқамандӣ дорад⁴⁷.

⁴⁴ Олимов К. О. Мулоҳизаҳо пиромуни баҳси “дунявӣ” ва “теократӣ”. // Рӯзномаи “Ҷунбиш”, №4 феврал соли 1999.

⁴⁵ Андрей Ф. Марч. Иқломи сиёсӣ: Назария. Andrew F. March. Political Islam: Theory. Department of Political Science, Yale University, New Haven, Connecticut 06520-8301; email: andrew.march@yale.edu. с 17.2., THE FUTURE OF POLITICAL ISLAM. Copyright © Graham E. Fuller, 2003. С . 4.

⁴⁶ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. – 120 с. С. 9.

⁴⁷ Малашенко А.В. Исламские ориентиры Северного Кавказа. – М.: «Гендальф», 2001. – С. 64.

Дар ин маврид И. П. Добаев таъкид мекунад, ки тафовутҳои иҷтимоию фарҳангии давлатҳои исломӣ ва минтақаҳои мусалмоннишин аз тариқи «ҳуқуқи урфӣ», «одат» амалӣ мешаванд. Чунин ҳуқуқи урфу одат то андозае раво аст, ки хилофи ислом набошад, пеш аз ҳама ба таълимоти бунёди исломи тавҳидии мутлақ муҳолифат надошта бошад. Аз ҷараёнҳои мазҳаби суннат ва ҷамоат, ҳанафиён одатҳои миллию қавмиеро, ки ба бунёди ягонагии ислом муҳолифат надорад, мепазиранд. Аммо равияҳои моликӣ ва ҳанбалӣ бунёдгари буда, ба урфҳои суннатӣ муҳолифат дошта, дар иҷрои аҳкоми исломӣ қатъӣ мебошанд ва шофеиён дар байни намояндагони ин равияҳо мавқеи миёнаро пайгири мекунанд⁴⁸.

Ба анъанагароён намояндагони исломи расмӣ (идороти маънавии мусулмонон ва сохторҳои мусулмонӣ, ки ба онҳо нигаронида шудаанд, мисли масҷидҳо, мазорҳо ва дигар муассисаҳои расмӣ) ва пайравони сӯфиҳо, тариқатҳо (нақшбандӣ, қодирия, мавлавия ва дигар ҷараёнҳои исломии суннатӣ) ва бародарони вирд (мурид) ва оммаи бузурги мусулмононе, ки дастурҳои диниро чун қоида, дар сатҳи хонавода рӯя мекунанд, дохил мешаванд⁴⁹. Анъанагароён чунин принсипро бо далел аз ояти Қуръон тарғиб мекунанд: «Дар дин маҷбурӣ нест. Ба дурустӣ, ки роҳи рост аз гумроҳӣ ошкор шудааст.»⁵⁰

Яке аз масъалаи асосии тамоюлоти муосири исломӣ, ки вижагии бисёр муҳим ва фарқкунандаи ҳизбу ҳаркатҳои исломи сиёсиро муайян месозад, ин масъалаи талаби ҷиҳод ва куфр мебошад. Дар 16 сураи Қуръон масъалаи ҷиҳод зикр шудааст, аз ҷумлаи онҳо, дар сураҳои Бақара (дар 8 оёт), Оли Имрон (дар 24 оёт), Нисо (дар 23 оёт), Моида (дар 2 оёт), Анфол (дар 39 оёт), Тавба (дар 25 оёт), Наҳл (дар 1 оят), Ҳаҷ (дар 2 оёт), Фурқон (дар 1 оят), Анкабут (дар 2 оёт), Ахзоб (дар 16 оёт), Муҳаммад (дар 4 оёт), Ҳучурот (дар 1 оят), Саф (дар 1 оят), Таҳрим (дар 1 оят).⁵¹ Ҷамъ, ҳамагӣ 150 ояти Қуръон ба мавзуи ҷиҳод ихтисос дорад, ки ҳар мазҳаб ва ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии исломӣ ба таври худ таъбир мекунанд. Аз назари аксари гурӯҳҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои бунёдгари исломӣ ва даҳшатафкан «чанги муқаддас» (ҷиҳод) ҳамчун вазифа ё уҳдадорӣ мусулмон эътироф шудааст, ки бар асоси он инсонҳо ба солеҳ – мусалмон ва носолеҳ – беимон тақсим мешаванд ё кишварҳоро ба дорулисом ва дорулҳарб ҷудо мекунанд. Масъалаи дигар ин кофир ё мусалмон будан аз қадом роҳ шинохта мешавад. Радикалҳо мехоҳанд, аз роҳи зӯрварӣ ва бо ҳар роҳе, ки бошад, дигарон (кофирон)-ро ба ислом даъват намоянд. Аммо ҷиҳод дар исломи суннатӣ (ҳанафӣ), бар хилофи фундаменталистҳо, бештари кӯшиш барои ислоҳи нафси саркаш ва гуноҳкунанда дониста мешавад, ки ба истилоҳи динӣ онро «ҷиҳоди акбар» меноманд. Ҷиҳод дар шакли шамшерзанӣ, ё ғазавот - ҳамчун чанги дифоӣ алайҳи зулм аз назари анъанагароён фаҳмида мешавад, ки “ҷиҳоди асғар” номида мешавад. Суннатгароён одатан дар назди худ ҳадафҳои сиёсӣ намегузоранд, онҳо омодаанд, ки бо ҳама дар сулҳу оромӣ зиндагӣ кунанд ва метавонанд бо ҳукумат ва дигар намояндагони гуногуни низомҳои сиёсӣ ҳамкорӣ дошта бошанд. Бо вучуди ин, ба эътиқоди анъанагароён, мероси ислом наметавонад мавзуи илмӣ ва

⁴⁸ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 9.

⁴⁹ Ҳамон ҷо. -С. 10.

⁵⁰ Коран. Перевод Крачковский И. Ю. 1963. Сура ал-Бақара, ояти 256.

⁵¹ Фарҳанги мавзӯии Қуръони маҷид (Алфихристи –л- мавзуи лил Қуръони –л- Карим). Тадвини Комрони Фонӣ ва Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Интишороти Ал – худо – хиёбони Валӣ Аср болотар аз Амир Акрам; Хиёбони Шаҳид Ҳошимӣ. Чопи аввал – 1364; Чопи дуюм – 1369. -С. 420.

таҳқиқоти таърихӣ бошад. Онҳо қатъиян риоя намудани усулҳое, ки дар асрҳои миёна ташаккул ёфта буданд талаб мекунанд, равишҳои илмӣ (танқидӣ) дар матнҳои муқаддас бояд истифода нашавад, дахлнопазирии урфу одатҳои гузашта ва баҳснопазир будани афкори динро таъкид мекунанд⁵².

Фундаментализм (ё эҳғароӣ ё бунёдгароӣ) тарафдорони барқарорсозии принципҳои исломи “ноб”, «пок» ва раҳой аз тағйиру иловаҳои баъдӣ, ки анъанাগароён ҳимоят мекунанд, мебошанд ва ба татбиқи пурраи (ҳамгирии) меъёрҳои исломӣ (бинобар ин онҳоро баъзан интегратор менаманд) таъкид мекунанд. Онҳо дар ҳаёти муосири мусулмонон ҷонибдори барқарор намудани институтҳо ва меъёрҳои хоси исломи ибтидоӣ, замони паёмбари ислом Муҳаммад ва ҷор халифаи аввали (одил) ислом назарияҳои худро меҷоранд, татбиқ намоянд. Маҳз дар замони ҳиҷрати Пайғамбар Муҳаммад (с) ба Мадина ҷамъияти мусулмонӣ ва нусхаи ибтидоии давлат ташаккул ёфт, ки Пайғамбар дорои қудрати комили дунявӣ, руҳонӣ ва судӣ буд ва ин давра барои бунёдгароён идеал ё тамсилаи муҳим мебошад, ки асоси онро адолати иҷтимоӣ ё баробарӣ ва бародарӣ ташкил мекард⁵³.

Шарқшиноси рус К. И. Поляков бар ин назар аст, ки фундаментализми исломӣ дорои хислатҳои ба худ хос мебошад: а) баргашт ба асли пайдоиши асосҳои исломӣ, бо мақсади азнавсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар асоси арзишҳои меҳварии динӣ (эҳёи исломи “ҳақиқӣ”); б) кӯшишҳои таъхирнопазир барои истиқрори мақомоти («ҳақамия») исломӣ дар мувофиқат ба қонунгузорӣ ва муқаррароти Қуръон ва суннат («шариат»), инчунин тарғиби меъёрҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ахлоқие, ки дар замони паёмбар ва наздиктарин асҳобаш вучуд дошт; в) бештар хусусияти идеологияи радикалӣ доштан, нисбат ба таҳаввулоти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ (ё Исломи инқилобӣ); г) ба амал баровардани сиёсати ғайриодилонаи беруна дар самти ба даст овардани ягонагӣ бо ҳаракатҳои шабеҳ дар хориҷа ва ғайриодилонаи густурдаи байналмилалӣ оид ба паҳн кардани ғояҳои «эҳёи ислом»⁵⁴. Яъне бунёдгароён меҷоранд фарҳанги асри VII-ро ба асри XXI татбиқ созанд, дар ҳоле, ки модернизатсия аз роҳи ислоҳот меҷоранд фарҳанги асри миёнагиро ба ҷаҳони пешрафта мутобиқ намоянд.

Донишмандон ва сиёсатмадорони ғарбии имрӯза истилоҳи “фундаментализми исломӣ”-ро маҷмуи андешаҳои ҷараёнҳои иҷтимоии мусулмононе, ки барои таҳкими эътиқод ба сарчашмаҳои бунёдии ислом, риояи қатъии талаботи Қуръон ва шариат, ҷорӣ намудани муассисаҳои анъанавии мусулмон ҳамаҷун меъёрҳои ҳатмӣ барои ҳама ҷанбаҳои ҳаёти онҳо муқаррар шудааст, мефаҳманд⁵⁵.

Хусусияти хоси ин раҳёфт ба масъалаи эҳёи ислом дар он аст, ки мафҳуми «исломи пок», ки бунёдгароён (фундаменталистон) таъриф мекунанд, бисёре аз суннатҳои маҳаллиро, ки аллакай ба сифатҳои ҷудонашавандаи анъанаҳои динии гурӯҳҳои

⁵² Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 11.

⁵³ Массэ А. Ислам. Москва, 1961. С.88-89.

⁵⁴ Полонская Л. Р. Современный исламский фундаментализм: политический тупик или альтернатива развития // Азия и Африка сегодня. – 1994. - 11; Jansen J.J.G. The dual nature of Islamic fundamentalism. – L.: Hurt, 1997. Vol. XVII. – P. 198.

⁵⁵ Сажин В.И. К вопросу о цивилизациях, исламе и войнах // Ближний Восток и современность. Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 1998. – С. 207.

мусулмонони миллатҳои гуногун дар саросари ҷаҳон табдил ёфтаанд, рад мекунад⁵⁶. Барои ҳамин бунёдгароён дар муқобили анъанагароён (традиционалистон) ва модернистон мебароянд.

Мафҳуми бунёдгароӣ ё фундаментализм дар матни исломӣ бештар дар мафҳуми “ас-салаф ас-солеҳ” ё аҳли салаф (гузашта), ки баъдан ҳамчун ҷараёни салафия шинохта мешавад. Салафиҳо бо шеваи хушунат, даҳшатафканӣ, исломизми ҷанганда, ҷисман аз байн бурдани рақибони сиёсии худ, сиёсӣ кардани ислом ва аз нав исломикунони ҷомеаи мусулмоннишин ба мисли кишварҳои мусулмоннишин ва давлатҳои исломӣ, Ҷумҳурии исломии Эрон, Покистон, Афғонистон (Толибон Ҷумҳурии исломии Афғонистонро сарнагун карда, Аморати исломӣ барпо карданд) қадам ба қадам мецоҳанд, бо сӯистиғода аз тамоми роҳҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ, пеш аз ҳама кишварҳои мусулмоннишин, баъдан тамоми ҷаҳонро ба асли исломи ибтидоӣ баргардонанд.

Асоси ин таълимот аз равияи суннии Ҳанбалия Аҳмад ибни Ҳанбал (вафот с.855м.) ва шогирду пайрави ӯ Абу Муҳаммад ал-Барбаҳарӣ (вафот с. 941м.), Ибни Баттӣ ал-Уқбар баъдан ба таври комил Ибн ал- Ҷавзӣ (вафот с.1200) ва Ибни Таймия (вафот с. 1328) ташаккул ёфта, баъдан дар асри XVIII аз тарафи ҷараёни Ваҳҳобия идома ёфта, асоси идеологии давлати Арабистони Саудӣ гардид. Назарияи ҷараёни Ҳанбалиро ҷонибдорони бунёдгароён имрӯза амалӣ мекунанд. Чи тавре ки дар боло зикр намудем, салафиҳо низ ба муътадил ва ифротӣ тақсим мешаванд, ки давлати Арабистони Саудӣ ба ҷиноҳи муътадили исломӣ дохил мешавад.

Салафиҳо ё фундаменталистҳо дар таълимоти худ ба ду ҷизи ҳатмӣ таъкид мекунанд, ки моҳияти фарқкунандаи онҳо аз дигар тамоюли муосири исломӣ мебошад: тақфир ва ҷиҳод. Тақфир иттиҳомӣ куфр (куфр) барои ҳамаи онҳое, ки ғайримусулмон буда, кофир (кофир) эътироф мешаванд, доништа мешавад. Аммо салафиҳо куфрро нисбат ба ҳамаи мусулмононе, ки ба тафсири мушаххаси салафии ифротии исломӣ пайравӣ намекунанд, мансуб медонанд. Салафиҳо тақфирро ба намоёндагони ҳокимияти давлатҳои исломӣ ва ғайриисломӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ ҷоиз медонанд. Принсипи дигари ин гурӯҳ мафҳуми ҷиҳод доништа мешавад. Ҷиҳодро онҳо ҳамчун муборизаи мусаллаҳона бар зидди кофирон маънидод мекунанд, ки вазифаи ҳар як мусалмон аст. Аммо боз маънои ин мафҳумро онҳо маҳдудтар карда, чунин тафсир медиҳанд: он касоне, ки бо таъбири салафиҳо муҳолифанд, кофир эълон мешаванд, пас ҷиҳод пеш аз ҳама бар зидди мусулмононе, ки ба таъбири салафӣ муҳолифанд, раво мебошад⁵⁷. Албатта, дар байни салафиҳо гоҳо ҷонибдорони муътадил низ ба назари коршиносон мавҷуд аст, ки аз доираи баҳси мо берун мебошад.

Тамоюли навбатии исломи муосир модернизм аст, ки тарафдорони он (онҳоро ислохотгароён низ меноманд) партофтанд ё қатъ кардани баъзе муқаррарот ё мансук кардани баъзе аз фармоишҳои шаръӣ ва таҳияи баъзеи дигар роҳҳои беҳтар сохтани ҷомеаи мусулмонниширо ҷустуҷӯ мекунанд ва кушиш мекунанд аз роҳи ислохот, доғмаҳои мусулмониро ба талаботи замони муосир мутобиқ созанд. Ҳамзамон он доғмаҳо ва ақидаҳо, ки дар раванди солҳо тағйир кардаанд, муосирӣ ё модернизм

⁵⁶ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 13.

⁵⁷ Игантенко А.А. Эндогенный радикализм в исламе // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. - № 2 (8). – С. 124 - 125.

номида мешаванд. Онҳо талош мекунанд имкони синтези ислом бо арзишҳо ва ниҳодҳои либерализми муосири ғарбиро (қаблан – сотсиализм) дар ҷомаҳои мусулмоннишин омезиш дода, барои пешрафти кишварҳои мусалмонӣ мусоидат намоянд. Раванди аз нав исломишавӣ, махсусан, дар кишварҳои мусулмоннишин дар таърифи муҳаққиқон модернизм номида мешавад, ки бештар хусусияти (трансформатсионӣ) тағйирпазирии суннатҳои исломӣ дар назар дошта мешавад, ки барои пиёда кардани ҳадафҳои идеологӣ ҳамчун васила истифода мешавад, ки ин яке аз назарҳо дар бораи раванди исломишавӣ мебошад. Ҷунбиши навсозии ислом аз мавқеи ратсионалистӣ (ақлонӣ) дар давраҳои нав ба вучуд омада, солҳои 70-80-уми асри XIX дар Миср ва баъдан дар тамоми кишварҳои мусулмоннишин паҳн гардид. Ба таври расмӣ ислоҳотгароён аз мавқеъҳои консервативӣ таҳти шиори эҳёи ислом дар аслу покии худ ва озодии доғмаҳои исломӣ аз таҳрифу қабатҳои дар тӯли садаҳои гузашта ҷамъшуда низ баромад мекунанд, ки шабоҳат ба бунёдгароён доранд.

Раванди аз нав исломшавӣ дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна гарчанде аз солҳои 20-уми асри XX зидди низомҳои дунявӣ, мисли сотсиализму капитализми ғарбӣ бисёр ба шакли пӯшида шурӯъ шуда бошад ҳам, аммо баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон якҷанд кишварҳои ғарбӣ ва Амрико ин ҳаракатҳои зиддиистеъморию барои барангехтани низоъҳо зидди низоми сотсиалистии шуравӣ ва аз байн бурдани он истифода карданд.

Барандагони ин намуди шуури динӣ тарафдорони «сотсиализми исломӣ» мебошанд. Модернистҳо пайравони таҳаввулоти ислом буда, тавассути ислоҳот ва "навсозӣ" талош мекунанд Қуръону суннат, дастурҳои шариат ва фикҳро аз нав дида баромада, дари иҷтиҳод ва навоарию боз кунанд.

Ислоҳотгарон ҷустуҷӯ мекунанд дар доғма, таълимоти иҷтимоӣ, мазҳаб, шариат, «тозакунии» навъҳои гуногуни элементҳои архаикӣ (қадима), маҳдудиятҳои аз ҳад зиёд ва маҳдудиятҳои ноғозим дар тамоми соҳаҳои ислом гузаронда шавад.

Модернистон, бо фарқ аз фундаменталистон, бештар барои баргараф кардани мушкилоти ақибмонии иҷтимоию иқтисодии миллатҳои мусалмон, тавассути бозгашт ба "давраи тиллоӣ"-и замони Паёмбар ва ҷаҳор халифа буданд. Онҳо тарафдорони навсозии ислом аз роҳҳои дарёфти пешрафти иҷтимоӣ ва расидан ба ҳадафи табдил додани ҷамъияти анъанавӣ, асосан феодалӣ ба ҷамъияти муосир ва дохил намудани кишварҳои мусулмоннишин ба олами мутамаддин буданд⁵⁸.

Аввалин шахсиятҳои асосии ҳаракати ислоҳотхоҳони муосир, мутафаккири маъруфи мусалмон Саид Ҷамолудин ал-Афғонӣ (1838-1897) ва шогирди ӯ, ки баъдан муфтии Миср, профессори университети Ал-Азҳари шаҳри Қоҳира шуд, Мухаммад Абду (1849-1905) буданд.

Онҳо асоси таълимоти идеологии худро аз мактаби ақлгароии муътазилиҳои асри миёнагӣ гирифта, мехостанд тамоми осори динию ирфониро аз нав бознигарӣ ва шарҳу тавзеҳ диҳанд ва ҳамагуна дари иҷтиҳодро барои олимону донишмандон боз ниғаҳ доранд. Кӯшиши онҳо бар ин буд, ки Худоро аз роҳи ақл маърифат карда, ҳамагуна маърифатҳои ҳадсию зоҳирие, ки анъанাগароёну орифон ва бунёдгароён пайравӣ мекарданд, зеро суол гузоранд. Бар хилофи таълимоти анъанাগароён ва махсусан фундаменталистоне, ки эътиқодро бе фаҳмиши оқилонаи худ қабул мекарданд,

⁵⁸ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. – С. 17.

ислоҳотгароён эҳёи ҳуқуқ ба озодона тафсири мероси муқаддаси мусалмонон (ичтиҳод) ва мустақилият дар муҳокимаҳо оид ба моҳияти матнҳои диниро пешниҳод мекарданд. Барои намуна тафсири ратсионалистии китоби муқаддаси мусулмонон асари Муҳаммад Абду «Тафсири ул-манор» мебошад. Баъдан ин чараён ба шаклҳои гуногун зуҳур карда, озодии инсонро асоси таълимоти хеш қарор додааст. Яке аз ин ислоҳотхоҳони баъдӣ Муҳаммад Иқбол мебошад, ки мегӯяд: “ аз тамоми офаридаҳои Худо, танҳо ӯ (инсон) қодир аст, ки дар фаъолияти созандаи он (Худо) огоҳона иштирок кунад”⁵⁹.

Дар концепсияи ратсионалиии ислоҳотхоҳон масъалаи имон ва дониш муҳим доништа шуда, манбаи асосии онҳо натиҷаи ваҳйи илоҳӣ мебошад. Ислом аз назари онҳо дини гуманистӣ буда, инсониятро ба баробарию бародарӣ даъват менамояд ва таҳамулгароӣ дар баробари дигар мазҳабу равияҳоро принсипи муҳимми худ мешуморад.

Дар масъалаи ҷиҳод бошад онҳо бар ин назар ҳастанд, ки «ҷиҳод» ҳамчун ҷанги истисноии мудофиавӣ, “ҷиҳоди ақлонӣ” ё ҳамчун «мубориза» барои рушду нумӯи иқтисодӣ, ё ҳамчун мубориза барои азнавсозии маънавияти башар таъбир мешавад⁶⁰.

Чараёнҳо ва тамоюлоти исломӣ рӯз то рӯз вобаста ба равандҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ зуҳур карда аз таълимоти исломӣ бардоштҳои гуногунро доранд. Аз ҷумла, муҳаққиқи ватанӣ Шерзот Абдуллозода мегӯяд: “Аммо дар мавриди рӯшанфикрии муосир ва чараёни секуляриزمии исломӣ, бояд гуфт, ки дар ду садаи гузашта ва огози садаи ҷорӣ ба тадриҷ дар олами ислом як тамоюли назариявии нави исломӣ бо номи «секулорализми исломӣ» ба истилоҳи мо «дунявияти исломӣ» зуҳур карда, алалхусус баъд аз мушоҳидаи зоеъот ва поймолшавии ҳаққу ҳуқуқҳои демократии мардум, ки Инкилоби исломии Эрон ба бор овард, фаъол гардида аст. Агар дар охири асри XIX намояндагони маъруфи ин ҳаракат: Аҳмади Дониши Бухорӣ, Алӣ Абдурозиқ ва Абдурахмон Кавокибии Мисрӣ буданд ва дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI сафи онҳо афзуд ва афзуда истодааст. Имрӯзҳо маъруфтарин намояндагони он: Юсуфӣ Ашқурӣ, Абдулкарими Сурӯш, марҳум Маҳдии Бозаргон, Муҳаммад Мучтаҳид Шабистарӣ, Мустафо Малакиён аз Эрон ва Муҳаммад Обирди ал-Ҷобирӣ, Муҳаммад Саъид ал-Ашмовӣ, Шоқир Анноблусӣ ва Абду Филонлӣ Ансорӣ аз мамолики арабӣ ва Зиёуддин Сардар покистонӣ-британиёӣ, Иршад Манҷи ва дигарон ҷонибдорӣ мекунанд⁶¹.

Ин чараён ба тадриҷ аз як ҷузъ таълимоти ислоҳоталабон (реформаторон)-и исломӣ ба яке аз чараёнҳои фикрии мӯътадил ва ба муҳимтарин назария ва дидгоҳи сиёсии рӯшанфикрӣ ва навгароии динӣ табдил гардидааст. Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони ин чараён оқои Мансури Мираҳмадӣ, ки нисбат ба ин чараён назари интиқодӣ дошта, дар китоби «Секуляризмии исломӣ: нақде бар дидгоҳи рӯшанфикрони мусалмон» ин чараёнро чунин арзёбӣ намуда: «Секуляризмии исломӣ, ба вижа дар даҳаҳои ахир, ба унвони чараёни фикрии бадил ва нисбатан пурқудрат дар баробари дигар чараёнҳои фикрии исломӣ, аз ҷумла ислоҳоталабии динӣ ва радикализими исломӣ зоҳир шуда ва ба тури аҳас дар маҳофили илмӣ ва рӯшанфикрии ҷаҳони ислом тарафдороне касб карда аст...»⁶² Ин

⁵⁹ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. С. 18. Iqbal M. Ibid. - P. 72.

⁶⁰ Rahman F. Islam and Modernity. - Chicago, London, 1982. - P. 7.

⁶¹ Шерзот Абдуллозода. Рӯшанфикрии динӣ аз сиёсатгароӣ то секуляризм дар кишварҳои исломӣ. // Маҷалли Осӣ ва Аврупо №1, (5) 2021. С. 91.

⁶² منصور میر احمدی، سکالرزم اسلامي، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 1387 ص. 122.
<http://www.almuslih.org/index.php?> с. 92. Муроҷиат: 30.08.23.

чараён ошкоро ҷудоии дин аз давлат ва ҳокимиятро пуштибонӣ карда мегӯяд, ки “давлати дунявӣ (секулярий), ки дар ҷомеаи исломӣ пиёда шавад, бояд қобили қабул – марҷаъият доштани диниро дар умур-корҳои арзишӣ ахлоқӣ қабул доранд, вале марҷаъияти динро дар умури сиёсӣ қабул надоранд, инкор мекунад. Ин назари секуляристони исломист.⁶³ Ин чараён дар таҳқиқоти Ғаффор Мирзоев ҳамчун постисломизм, евроислам, исломи либералӣ, демократияи исломӣ таъриф шудааст⁶⁴. Ин чараён дар муқобили исломизм ё исломи сиёсӣ кушиш ба харҷ медиҳад, миёни фарҳангҳо ва динҳо муқола ва гуфтугӯро ба роҳ монанд.

Натиҷагирӣ

Ҳамин тавр, ислом дар ҷаҳони муосир бо доштани тамоюлоти зиёде, аз ҷумла бунёдгарой, анъанагарой, навгарой, навбунёдгароён ва секуляристони исломӣ муборизаҳои фикрию ақлонии худро барои пешрафти худ идома бахшида истодааст. Аммо ин тақсимот ба назари И. П. Добаев характери шартӣ ва норавшан дошта, аксар вақт дар шинохти таълимоти чараёнҳои исломӣ ва фаҳмиши таърифиҳо ва таҳқиқоти илмӣ онҳо метавонем ба иштибоҳ рӯ ба рӯ шавем. Ҳамзамон наметавонем иддао кунем, ки барои ҳама кишварҳои исломӣ ё ҳамаи мусулмонон, то ҳол ягона роҳе вучуд дорад, баръакс моделҳои зиддиятнок дар ҷомеаҳои мусулмоннишин вучуд дошта, роҳи ягонаи шинохти ислом вучуд надорад⁶⁵.

- Натиҷагирии мо зимни таҳқиқ нишон медиҳад, ки методология ва раҳёфтҳо дар таҳқиқи тамоюлоти муосири исломӣ яке аз мавзӯҳои муҳим дар илмҳои шарқшиносӣ буда, барои дарёфт ва коркарди мушкилот ва масъалаҳои кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла, исломӣ мусоидат менамояд.

- Тамоюлоти кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин гарчанде ба самтҳои нав ҳаракат карда истодаанд, лек ҳамзамон ба бархурду воқунишҳои дохилию беруна дучор гардида, ба пешрафти кишварҳои исломӣ мусулмоннишин таъсири назаррасе надоранд.

- То ба ҳол кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин модели рушди худро дар самти сиёсат, иқтисод ва фарҳанг наметавонанд пешниҳод намоянд, то суботи оромӣ ва рушду шукуфоии онҳоро таъмин намояд.

- Зиддиятҳои ақидавию иҷтимоӣ дар ҷомеаҳои исломӣ мусулмоннишин, то ба ҳол аз роҳи инқилобу даргириҳо ва даҳшату тарсафканӣ печидатар гашта, роҳҳои мусолимати гуфтугӯ ва ҳамбастагиро душвор месозад.

АДАБИЁТ:

а) китобҳо:

1. Андрев Ф. Марч. Исломи сиёсӣ: Назария. Andrew F. March. Political Islam: Theory. Department of Political Science, Yale University, New Haven, Connecticut 06520-8301; email: andrew.march@yale.edu. с 17.2., The future of political islam. Copyright © Graham E. Fuller, 2003. С . 4.
2. Введение в востоковедение: Общий курс. – СПб.: КАРО, 2013- 584 с. С. 503.

⁶³ Шерзот Абдуллозода. Рӯшанфикрии динӣ аз сиёсатгарой то секуляризм дар кишварҳои исломӣ. // Маҷалли Осиё ва Аврупо №1, (5) 2021. С. 91.

⁶⁴ Мирзоев Г. Дж. Реформаторские тенденции в исламе (особенности, проблемы и перспективы). Душанбе. 2022. – 328 с. С. 192.

⁶⁵ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. С. 19.

3. Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. – 120 с.
4. Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука. Гл. ред. вост. лит., 1991.
5. Коран. Перевод Крачковский И. Ю. 1963. Сура ал-Бақара, ояти 256.
6. Фарҳанги мавзӯи Қуръони маҷид (Алфихристи –л- мавзуи лил Қуръони –л- Карим). Тадвини Комрони Фони ва Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Интишороти Ал – ҳадо – хиёбони Валӣ Аср болотар аз Амир Акрам; Хиёбони Шаҳид Ҳошимӣ. Чопи аввал – 1364; Чопи дуюм – 1369. -С. 420.
7. Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги. М., 2005, 286 стр. С. 7.
8. Оливер Руа. Крах политического ислама. (Roy, 1952). <http://islamoved.ru/2016/olivier-roy-krah-politicheskogo-islama/>. Санаи муроҷиат: 16. 01. 23
9. Семенов К. Роль и место движения «Талибан» на карте мирового исламизма, его вызовы и угрозы. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-i-mesto-dvizheniya-taliban-na-karte-mirovogo-islamizma-ego-vyzovy-i-ugrozy/>. Санаи муроҷиат: 25. 08. 22.
10. Степанянц М. Т. Мусулманские концепции в философии и политике (XIX-XX). Издательство «Наука», Москва. 247 с. С. 7.
11. Массэ А. Ислам. Москва, 1961. 230 с.
12. Мирзоев Г. Дж. Реформаторские тенденции в исламе (особенности, проблемы и перспективы). Душанбе. 2022. 328 с.
13. Наумкин В. В. Ислам и мусулмане: культура и политика. Статьи, очерки, доклады разных лет. – М. Н. Новгород: ИД “Медина”, 2008. -768 с. С. 459.
14. Burke, Jason. Al Qaeda Today and the Real Roots of Terrorism / Jason Burke // Terrorism Monitor. - 2004. - February 12. - P. 2.
15. Esposito, John. Unholy War: Terror in the Name of Islam / John Esposito. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 49.
16. Rahman F. Islam and Modernity. - Chicago, London, 1982. - P. 7.

б) маҷаллаҳо ва рӯзнамаҳо:

1. Олимов К. О. Мулоҳизаҳо пиромуни баҳси “дунияӣ” ва “теократӣ”. // Рӯзнамаи “Чунбиш”, №4 феввали соли 1999.
2. Полонская Л. Р. Современный исламский фундаментализм: политический тупик или альтернатива развития // Азия и Африка сегодня. – 1994. - 11; Jansen J.J.G. The dual nature of Islamic fundamentalism. – L.: Hurt, 1997. Vol. XVII. – P. 198.
3. Сажин В.И. К вопросу о цивилизациях, исламе и войнах // Ближний Восток и современность. Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 1998. – С. 207.
4. Шерзот Абдуллозода. Рӯшанфикрии динӣ аз сиёсатгарой то секуляризм дар кишварҳои исломӣ. // Маҷалли Осие ва Аврупо №1, (5) 2021. С. С. 89-103.
5. منصور میراحمدی. سکوالریسم اسالمی. نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی 1387 ص 122.
6. <http://www.almuslim.org/index.php?> с. 92. Муроҷиат: 30.08.23.

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДЫ (ПОДХОДЫ) ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИСЛАМСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ

НИЁЗИ ЁРМАХМАД БОБО

д.ф.н., директор Института изучения проблем стран Азии и Европы

В статье рассматривается востоковедение как одна из междисциплинарных наук, которая проводит свои исследования на основе различных гуманитарных наук. Одним из важнейших вопросов востоковедческой науки является признание ислама не религией, а культурой, которая была предметом исследования востоковедов на каждом историческом этапе.

Исследование в статье показывает, что методология и подходы в исследовании современных исламских тенденций являются одной из важнейших тем в востоковедческих науках, и хотя тенденции исламских и стран с мусульманским большинством движутся в новых направлениях, в то же время они сталкиваются с внутренней и внешней реакцией.

Также смысл данной статьи заключается в том, что до сих пор исламские страны и страны с мусульманским большинством не могут представить свою собственную модель развития с точки зрения политики, экономики и культуры для обеспечения своего развития и процветания.

Ключевые слова: методология, подход, тенденции, ислам, религия, политика, этика, философия, политический ислам, фундаментализм, традиционализм, модернизм, постмодернизм, исламский секуляризм, востоковедение, Средний и Ближний Восток.

METHODOLOGY AND METHODS (APPROACH) IN RESEARCHING MODERN ISLAMIC TRENDS

NIYOZI YORMAHMAD BOBO

Director of the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries, NAST

In this article, oriental science is considered as one of the interdisciplinary sciences that conducts its research on the basis of various humanitarian sciences. One of the most important issues in the science of Oriental studies is the recognition of Islam not as a religion, but as a culture, which has been the subject of research by Orientalists at every historical stage. The research in this article shows that the methodology and approaches in the research of modern Islamic trends is one of the most important topics in oriental sciences, and although the trends of Islamic and Muslim-majority countries are moving in new directions, at the same time they are facing internal and external reactions. Also, it means Islamic and Muslim-majority countries cannot present their own development model in terms of politics, economy, and culture to ensure their peace, development, and prosperity.

Key words: methodology, approach, trends, Islam, religion, politics, ethics, philosophy, political Islam, fundamentalism, traditionalism, modernist, postmodernist, Islamic secularism, oriental studies, Middle and Near East.

ФАЛАСТИН ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ТОҶИК

КАРИМОВА ШОҶОНА ТОЛИБОВНА

номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупо, Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 33; тел: 918-77-88-77 E-
mail: mehrofarin@list.ru

Мақолаи мазкур ба ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии мардуми мамлакатҳои Араб, ки дар шеъри шоирони муосири тоҷик таҷассум ёфтаанд, бахшида шудааст. Воқеан, шоирони

муосири тоҷик нисбат ба нооромиҳои кишвари Фаластин, Сурияву Ироқ бетарафӣ зоҳир накарда, дарду ормонҳои ин миллатро дар шеъри худ инъикос намудаанд ва бад ин васила ба мардуми ҷафокашидаи араб ҳамдардии хешро иброз доштаанд. Шоирони муосири араб аз қабиле Муин Бису, Маҳмуди Дарвеш, Ҳасан Иброҳими Наққош, Абдулваҳҳоб ал–Баётӣ ва Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум перомони Тоҷикистон шеърҳо таълиф намудаанд, ки ин баёнгари тақими равобитти мутақобилаи тоҷику араб дар замони муосир мебошад.

Калидвожаҳо: *Фаластин, Сурия, Ироқ, Гулрухсор, Гулназар, Рустами Ваҳҳоб, Сиёвуш, муқовимат, робитаҳои адабӣ, Муин Бису, Абдулваҳҳоб ал–Баётӣ, Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум, Назруллоҳ Назар, шеърҳо, мубориза.*

Пайдост, ки мушкилоти ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии кишварҳои мамолики Араб аз қабиле Фаластин ва Сурияву Ироқ ҳанӯз дар ашъори суҳанварони аҳди шуравии тоҷик инъикоси хешро ёфта буд. Масалан, қаҳрамони миллати тоҷик устод Мирзо Турсунзода нобасомониҳо ва дарду ормонҳои мамолики Арабро дар манзумаҳои хеле ҳассос ва таъсирбахш тасвир намудааст. Дар ин бора адабиётшиноси забардасти тоҷик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мақолааш ба унвони “Мавзӯи шарқи хориҷӣ дар шеъри М. Турсунзода” чунин нигоштааст: “Манзумаи “Садои Осиё” силоҳе дар дасти муборизони араб буд. Бечиз нест, ки маҷаллаи лубнонии “Ат-тариқ” фавран тарҷумаи арабии онро чоп карда буд” [11, 243]. Дар воқеъ, манзумаи “Садои Осиё” [10,8] чун малҳаме ба ҷароҳати мардуми ҷафокашидаи араб маҳсуб ёфта, онҳоро ба муқовимат, ба мубориза ба сӯи душман даъват менамуд ва бешак, достони мазкур ба афкори мардуми араб тақдир ба бузурге бахшид, то онҳо алайҳи ноадолатиҳо аз Ватани худ дифоъ намоянд.

Шоири номвари ироқӣ Абдулваҳҳоб ал–Баётӣ, ки тарҷумони манзумаи “Садои Осиё” маҳсуб меёбад, чандин сол дар Иттиҳоди Шуравӣ зиста, борҳо Тоҷикистонро зиёрат намуда, ба ин сарзамин шеърҳои зиёдеро бахшидааст ва дар ин муддат ба ӯ муяссар шудааст, то бо шоири сулҳпарвари тоҷик М. Турсунзода дӯстӣ пайдо намояд [8, с. 189]. Ба ҷуз аз ал–Баётӣ дигар шоирони шуҳратманди араб низ бо устод М. Турсунзода риштаи дӯстӣ ва пайвандҳои мутақобилаи адабӣ доштанд. Масалан, шоири тавонои ироқӣ Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум пайваста ба устод М. Турсунзода номаҳои менавишт. Баҳру-л-улум низ борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дӯстиву бародарии халқҳои тоҷику арабро дар яке аз шеърҳои таҳти унвони “تاجيك، جننا نحیی شاعراً فيك” (Тоҷик, (мо) омадем, то шоири туро марҳабо гӯем!), [14, с.197] таҷассум намудааст. Аз рӯи унвони шеър маълум аст, ки дар шеъри Баҳру-л-улум суҳан роҷеъ ба яке аз шоирони тоҷик меравад. Воқеан, шоири дар шеъри ӯ зикршуда абарустод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ мебошад, зеро чунончи Баҳру-л-улум зикр намудааст:

تقنى العصور ونبقى روح جعفرکم [14,197]

Маънои мисраи боло чунин аст: “Асрҳо нобуд (сипарӣ) мешаванду (вале) рӯҳи Ҷаъфар мондагор аст”. Яъне, Ҷаъфар Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Байти дигари шеъри ӯ чунин аст:

أنا العراق وتمجيدى لشاعرکم // شعور شعب يواخي شعب تاجيك [14,197]

Тарҷумаи байти фавқ чунин аст: “Ман (аз) ироқам ва шоири шуморо васф менамоям, / Бо мардуми тоҷик ҳисси бародарӣ дорам”.

Чунончи мебинем, шоири ироқӣ меҳру самимияти хешро нисбат ба халқи тоҷик ва сардафтари адабиёти классикии тоҷик устод А. Рӯдакӣ дар шеъри хеш таҷассум

намудааст, ки шакли комили шеъри мазкурро метавон аз китоби “Парокандабаргҳо”-и Назруллоҳи Назар дарёфт намуд.

Он сон, ки дар боло зикри ин нукта рафт, устод Турсунзода низ роҷеъ ба муборизаҳои озодихонаи мардуми Ироқ ва дигар кишварҳои арабизабон борҳо дар шеъри худ нақлҳо оварда буд. Шоиру адибони араб, махсусан Ироқ, Тоҷикистонро ба туфайли устод М. Турсунзода шинохта буданд ва ба ин марзу бум ва халқи тоҷик меҳри самимӣ доштанд. Аз ин лиҳоз, мавзӯи Тоҷикистон ва ҳаёти мардуми тоҷик низ аз нигоҳи шуарои араб дур намондааст.

Шоири дигари ироқӣ Ҳасан Иброҳими Наққош низ дар васфи Тоҷикистон якчанд шеърҳо таълиф намудааст, ки ин шеърҳо низ дар китоби “Парокандабаргҳо” нашр шудаанд.

Шоири шуҳратманди фаластинӣ Муин Бсису (1926-1984) низ бо устод М. Турсунзода, Мӯъмин Қаноат ва Гулрухсор дӯстиву робитаи ногусастанӣ дошт. Инро метавон аз нигоштаҳои ӯ бархонд, ки таассуроти хешро перомуни сафараш ба Тоҷикистон, ки ба ҷашни шастсолагии устод М.Турсунзода (соли 1971) рост омадааст, баён намудааст. Чунончи Бсису менависад, шоирони бисёре аз ҳар гӯшаю канори дунё ба ҷашни шастсолагии М. Турсунзода ташриф оварданд. Дар миёни меҳмонон аҳли қалами Фаластин, Лубнон, Ироқ ва Туниси Араб низ ҳузур доштанд. Он лаҳзаҳои хотирмон, ки онҳо бо шоирони тоҷик дар рӯи кати боғи Мирзо Турсунзода нишаста буданд, якумр дар хотири шоири Фаластинӣ нақш баст. Ӯ роҷеъ ба ин ҷашнвораи бошукӯҳ дар китоби худ "الاتحاد السوفيتي لي" (Иттиҳоди Шуравии ман) (соли 1983) хотироти некеро ёддошт намудааст, ки порчае аз он чунин аст:

الشاعر الطاجيكي - مؤمن قناعت - الشبيهه بنخلة تتدلى منها قطوف دالية.. أهداني اسمه.. حفر بسكين تفاحة وملاها بالنبيد وقال اشرب.. فأنت من القرية التي يجئ منها الشعراء -

[14,203]

Тарҷумаи порчаи боло чунин аст: Шоири тоҷик Мӯъмин Қаноат ба дарахти хурмои пурборе шабоҳат дорад, ки меваҳояш овезон аст ва гӯё аз ӯ як сар мева чида мешуда бошад. Ӯ ба ман ном ҳада кард. Ӯ себро бо корд кофта баровард ва бо шароб пур карда гуфт: “Бинӯшед. Шумо аз деҳае ҳастед, ки аз он шоирон бармеоянд”.

Ҳамин тариқ, М. Бсису дар китоби худ манзараи он маҳфилро, ки бо шоирони тоҷик дар рӯи кати боғи устод М. Турсунзода нишаста буданд, хеле ҷолиб тасвир намудааст ва яке аз бобҳои китоби худро ба Душанбе бахшидааст, ки он боб фарогири қасидаи дарозест, ки аз 56 мисраъ иборат мебошад [14, 203].

Шоирони муосири тоҷик низ дар навбати хеш ба Муин Бсису ва воқеаҳои Фаластин шеърҳо бахшидаанд. Масалан, шоири халқии Тоҷикистон, устод Гулрухсор дар ҳаққи дӯсти наздиқаш Бсису шеъре таҳти унвони “Номаи норасида” нигоштааст, ки хеле самимист:

Шабе, ки кӯҳсори ман /Ба сони тифл қад кашид, / Чу кӯҳи дигаре баланд / Хаёли ман туро бидид./ Даме ки ларза доштӣ/ Замину хонаву дарам, / Ту омадӣ ба ёди ман, /Чӣ ҳол дорӣ, додарам?/ Гурехт тифли хоби ман / Ба мулки безамини ту./ Парид мурғи ёди ман / Ба разми бекамини ту./ Ба ҷои хома теғ буд / Ба дасти гулпарастии ту./ Чу Сабраву Шатилаат / Ба разм будӣ зиндарӯҳ./Муин, Муини оташин,/Бародари самандарам,/ Ба сӯзи ақлу рӯҳи ту/Ба ҷашми раҳм бингарам./Бигӯядам алови ту /Самандарӣ фасона нест./ Шоири тирбори ту /Ду сатри маҳрамона нест./ Замини туст дар дилат,/ Барӣ варо ба ҳар макон./Биё, ба мулки ҷони ман,/ Маро ба қалби худ бихон!/Замин ба ларза омада,/ Ва ё

дили қарини дўст?!/Ва ё дили бузурги ту,/ Ки маркази замини туст?!/ Ту дар замини безамин,/Муин, Муини оташин./Барои ту биларзадо /Дили ману дили замин [9, с.43].

Он сон ки мебинем, шоир дар шеъри фавқ манзараҳои қад афрохтани кўҳҳо ва боис шудан ба зилзилаеро, ки шаби марги Бсису ба вуқуъ омада буд, тарсим намуда, иброз доштааст, ки дар ин ҳангом на танҳо дили замин, балки дили шоир низ ба ларза омад. Чунончӣ худ Гулрухсор иброз намудааст, дар шаби навишта шудани шеъри мазкур Бсису дар Лондон аз олам чашм пӯшид. Дар шеъри фавқуззикр ҳамчунин воқеаҳои ҷанги “Сабраву Шатила” таҷассум ёфтаанд. Лозим ба таъкид аст, ки дар мавриди тирборон қарор гирифтани лагерҳои “Сабраву Шатила” аз сӯи исроилиён Бсису низ дар он ноҳияҳо қарор дошт ва алайҳи ин шӯриш мубориза мебурд, ки ин масоил низ дар шеъри Гулрухсор хеле ҳассос ва таъсирбахш тасвир шудааст.

Бояд гуфт, шеъри боло бо истифода аз санъати маънавии ташбеҳ (дар калимаи “ба сони тифл”), тавсиф (кўҳи дигаре баланд, мулки безамини ту, разми бекамини ту, дасти гулпараст), маҷоз (Муини оташин, бигўядам алови ту, биё ба мулки ҷони ман) ва ғайра эҷод шудааст [2].

Ҳамчунин яке аз шеърҳои шоири халқии Тоҷикистон устод Гулназар “Нома ба шоири Фаластинӣ” ном дорад, ки намунае аз равобити адабии шоирони тоҷику араб буда, дар шеъри мазкур низ ихлосу иродати Гулназар нисбат ба Бсису таҷассум ёфтааст:

“Хонаву гаҳвораи ман / Пора шуд аз кини душман / Чун дили садпораи ман”
(Муини Бсису)

Хирмани деҳқони ту барбод шуд / Аз дами бадҳои обу донаат / Лек дар шеъри ту хирман мекунад / Хашми худро мардуми мардонаат / Гарчӣ аз гармои саҳрои кабир / Решаи бегонаи бадкин насўхт / З-оташи шеъри ту, аммо ҳар кучо / Қалби нопоки адў дар сина сўхт / Ҳамчу сарбози Фаластин ҳарфи ту / Дар масофи зиндагӣ бечора нест / Дар миёни пораҳои шеъри ту / Хоки аҷдодони ту садпора нест / Аз соқа то садр, / Ситезаҳоят арғувонист / Гунчаҳоят лолазор аст / Ту чӣ саҳрое, ки ҳар як зарра ту / Сели дарё нолабор аст [5, с. 6].

Дар ин шеър шоир санъатҳои бадеии маҷоз (оташи шеър, сели дарё, решаи бегонаи бадкин, хирман мекунад), ташбеҳ (ҳамчун сарбоз), тавсиф (бадкин), муболиға (сели дарё нолабор аст) ва амсоли инро моҳирона истифода бурда, ҳамрафӣи худро ба сарбоз, Муин Бсису ва мардуми мардонаи Фаластин, ки ба адӯи бадкин муқовимат мекунанд, баён мекунад [3, с. 65].

Шеъри дигари шодравон Гулназар Келдӣ “Эй Фаластини даруни синаи ман!” мебошад, ки бо дарду алам ва сўзу гудози қалби шоир навишта шуда, дар он низ зикри шоири бузурги фаластинӣ Муин Бсису рафтааст:

Сабзаҳоят арғувонист, / Гунчаҳоят лолазор аст. / Ту чӣ саҳрой, ки ҳар як зарраи ту / Мисли дарё нолабор аст, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман?! / Қитъа-қитъа гиря дорӣ аз ғами хеш, / Пора-пора метапӣ дар мотами хеш. / Барабас донистай нўши замонро / Марҳами ҷони ками хеш, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / Бонги майдон мекунад кар гўши овозат, / Бори зиндон мефитад дар боли парвозат, / Меҳри ту дар ҳалқаи дори баланд аст, / Шавқи ту саркўби ин чархи нажанд аст, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / Аз кадомин сарви олам ту асо чўй? / Аз кадомин муттаҷоне муттако чўй? / Лаззати ҳалво ту аз мавҷи ҳаво чўй? / Нораво чўй, носазо чўй, /Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / Аз кучо ҷамъ оварам кишти парешонатро? / Хирмани пурбори тўфонатро? / Аз кучо ҷамъ

оварам ман пораҳоятро? / Бечораҳоятро? / Овораҳоятро? / Аз аламҳое чунин рӯзе бимирам, / Чун Муин рӯзе бимирам, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман [6, с. 97-98].

Чунонки возеҳ аст, шоир зимни шеъри сафед ва истифодаи санъатҳои бадеӣ чун ташбеҳ (мисли дарё), такрор (қитъа-қитъа, пора-пора) тарсеъ (Нораво чӯй, носазо чӯй), таҷоҳули ориф (Аз кучо чамъ оварам кишти парешонатро?! Хирмани пурбори тӯфонатро?), маҷоз (мавҷи ҳаво, Фаластини даруни синаи ман), тавсиф (пурбор, нажанд, нолабор), таҷнис (муттаҷоне муттако) ва ғайра тавонистааст ҳисси таассуфи худро аз ғаму ғусса ва ҳамзамон ҳамдиливу ҳамдардии худро нисбати Фаластини порагашта бо ибораҳои зебову дилнишин ифода намояд.

Зимнан, арабшиноси номвари тоҷик Назруллоҳи Назар ашъори якчанд шоирони тоҷикро, ки дар он ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ мардуми Фаластин таҷассум шудаанд, ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Ӯ аз ҷумла, шеъри Гулназар ва шеъри Гулрухсорро низ, ки ба шоири Фаластинӣ Муъин Бсису бахшидаанд, ба забони арабӣ тарҷума карда, ба хонандаи араб пешниҳод намудааст.

Дар замони имрӯза робитаҳои Тоҷикистон бо давлати Фаластин дар сатҳи дипломатӣ ба роҳ монда шудааст. Сафорати давлати Фаластин дар шаҳри Душанбе соли 2020 ифтитоҳ гардида ва сафири мухтори Фаластин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доктор Луай Иса мебошад. Сафорати Фаластин низ барои таҳкими равобити сиёсӣ ва адабӣ ва фарҳангӣ бо кишвари Тоҷикистон талош варзида, пайваста бо муассисаҳои давлатӣ вохӯриҳо барпо менамояд. Масалан, сафорат санаи 25-майи соли 2021 бо намояндагони ахбори васоити омма ва ходимони илмиву давлатии Тоҷикистон боздид намуд. Сафири Фаластин дар Тоҷикистон Л. Иса дар рафти мулоқот роҷеъ ба масоили қазияи Исроил ва Фаластин иттилоъ дод ва аз мардуми тоҷик хоҳиш намуд, ки нисбат ба ин ҳаводис беэътино набошанд.

Воқеан, шоирони муосири тоҷик ба сарнавишти мардуми Фаластин бетарафӣ зоҳир нанамудаанд ва дар ин росто шеърҳои зиёде навишта, бо ҳамин васила ҳамдардии худро нисбат ба кишвари Фаластин баён кардаанд. Масалан, шоири халқии Тоҷикистон Рустами Ваҳҳоб дар шеъри худ зери унвони “Қиблаи нахустин” бо меҳру муҳаббати хоса Фаластинро “қиблаи нахустини дил”, “Каъба дар миёни ҷони худ” меҳонад ва аз дидани сангҳои хунолуд ва захмҳои кӯдаки фаластинӣ ашки дида мерезад:

Мекашад зи банди дил қиблаи нахустинам, / Каъба дар миёни ҷон, рӯй бар Фаластинам. / Ку ҳаловати имон? То зи Қудс маҳрумам, / Аз маломати вичдон дард мекунад динам. / Сангҳои хунолуд, сангҳои хунолуд,, / Ҳар шаб аз канори дил ситора мечинам. / Бӯса мезанам аз дур, кӯдаки фаластинӣ, / Лолаҳои захми ту – муҳри Оли Ёсинам. / Новгони Озодӣ то ба гил фуру биншаст, / Ошно нахоҳам буд, беш аз ин чу биншинам. / Эӣ башар, тафовутро бас азим меёбам. / 3-он ки ту ҳамагӯй то ман он ки мебинам. / Пойгоҳи меъроҷ, эӣ хоки поки Озодӣ, / Обрӯ зи ту дорад осмони рангинам. / Дидаам ба руъе аз миёни хоку хун / Даст мебарад Ҳуре сӯи қалби сангинам [15, с.1].

Шеъри боло низ саршор аз мазомин ва мафоҳими динии исломӣ (“қиблаи нахустинам”, “Каъба дар миёни ҷон”, “ҳаловати имон”, “даст мебарад Ҳуре”, “муҳри Оли Ёсинам” ва ғ.) буда, бо истифодаи моҳирона аз санъатҳои бадеии маҷоз “дард мекунад динам”, муболиға (ситора мечинам), истиора (“Лолаҳои захми ту”), тавсиф (осмони рангинам, қалби сангинам, сангҳои хунолуд) ва амсоли он тавачҷуҳи аҳли башарро ба муборизаи фаластинӣ баҳри озодӣ ҷалб менамояд.

Шеъри шоири халқии тоҷик Гулназар “Аналҳақ” низ фалсафаи бузургеро дар бар гирифтааст:

Эй Фаластин, эй ту Ҳаллоҷи Аналҳақ! / Бар сари ту монда Ҳақ тоҷи Аналҳақ, / Як туй ёри вафодори Аналҳақ, / Мекуни ҷавлон сари дори Аналҳақ, / Аз гулӯят мечакад хуни Аналҳақ, / Дар танат карбоси гулгуни Аналҳақ. / Эй дарего, эй дарего, / Интиқоматро кӣ меҳоҳад гирифт / Туву хубиву раъноӣ / Аз душмани дуни Аналҳақ?! / Зиндагӣ, Эй дори Ҳаллоҷ! / Аз Аналҳақ то Аналҳақ имтиҳонам мекуни, / Бе сару бе даступою бе забонам мекуни, / Бо ҳамин бечорагӣ / Сӯйи Ҷовидон равонам мекуни... [4, с.28-29].

Ин шеъри муассир ба қиссаи Мансури Ҳаллоҷ ва ибораи машҳури ӯ “Аналҳақ” – “Ман Худо ҳастам! Ман ҳақиқатам” ишорат мекунад. Дар шеъри мавриди зикр ақоид ва таълимоти сӯфия ба маънии он ки “ба ғайр аз Ҳақ вучуди дигаре нест ва ҳастии мутлақ Ӯст”, инъикос ёфтааст. Шоир Фаластинро маориҷи Ана-л-Ҳақ, нуқтаи пайванд, авҷи кибриё, аслгоҳ, мартабае, ки Мансури Ҳаллоҷ дошт, меҳисобад. Дар пеши назари хонанда лаҳзаҳои хунини қатли Мансури Ҳаллоҷ чилвагар мешавад ва ӯро ба гиристан водор менамояд.

Шеъри шоири фақиди тоҷик Неъмат Оташ “Ӯ намемирад” ҳолати кӯдаки нолону саргардонро, ки дар ҷанги меҳани ба хоку хун оғуштааш модари хешро аз даст додааст, бо сӯзу гудоз ба қалам додааст. Шоир дар шеъри худ ғаму андӯх, вайрониву бехонумонӣ, садои тӯпу мусибатҳои ҷангро тасвир намуда, умед бар пирӯзии Фаластин мебандад, ки ҳеҷ гоҳ намемирад ва қасоси хешро хоҳад гирифт:

Дар Фаластин дар дили вайронаҳо / Кӯдаке нолону саргардон бувад / Меҳаросад аз садои тупҳо / Аз ғамони ғуссаҳо гирён бувад / Дар канораш модараш ҷон медиҳад / Ин замон афтода андар хоку хун / Пеши чашми кӯдаки ҳайрону зор / Мешавад як хона ҳар дам сарнагун / Имшабу ҳар шаб насими меҳанаш / Алла мегӯяд ба ҷои модараш / Мешавад болини тифли бепаноҳ / Санги дашту кӯҳсори кишвараш / Ӯ намемирад, намирад ҳеҷ гоҳ / Ӯ намемирад ба рағми душманаш / Меситонад кини модар аз адӯ, / Меситонад кини халқи меҳанаш / Аз соқа то садр. [15, с.1].

Шоири халқии Тоҷикистон Низом Қосим ҳам шеъри пурдарде бо номи “Фаластин” навиштааст, ки дар он Фаластинро чун “хонаи бебому дар”, “хони бенони замон”, “давлати бемарзи ҷовидон”, “мурғи парбишикастаи таърих”, “харобободи ҷовидон” ва “бо ҳақиқат то абад пайвастаи таърих” тасвир мекунад:

Ашки талх бар мижаи яхбастаи таърих / Нафаси гармони дили сарди замон / Ҳар лаҳза / Обат мекунанд аз нав / Ва хунолуда ҷорӣ мешавӣ / Бар гунаҳои хастаи таърих. / Чу пеши модари дилхун / Ба пешат / Зиндагӣ ҳам / Мекунад гум сабру тамкинро, / Ки байни лола хун ёбӣ / Ҳамеша наслҳоят – тифлакони шӯхи гулчинро... / Худо дорӣ фақат, / Эй рӯи роҳи додгар бинишастаи таърих. / Фаластин, / Хонаи бебому дар, / Эй хони бенони замон, / Эй давлати бемарзи ҷовидон, / Нигоҳи хаставу умедворат бар самост, / Эй мурғи парбишикастаи таърих. / Ҷудо аз ҳақ най, / Эй бо ҳақиқат то абад пайвастаи таърих, / Биларзонанд ҳар гоҳе буну бехат, / Вале барҷост таърихат. / Харобободи ҷовидон, / Ту бо ободии ҷону дилат якумр ободӣ, / Ту дар дунёи озодипарастонат сарозодӣ, / Аё, эй бандии ворасти таърих. / Аё эй хок, / Эй дили чок, / Эй бебок, / Сано бар ҷони бечисмат, / Сано бар ҷисми бечонат, / Ки ҳастӣ кундаи қатли ҳавасҳои фаровонат / Ва то ҳастӣ, / Дарахти ноҳақиро то бибуррӣ аз бех, / Ту бо исёни беанҷому оғозат / Ва бо фарёди беовову овозат / Табар хоҳӣ шудан бар дастаи таърих. [7, с.6].

Чунонки мебинем, шоир силоҳи қалами хешро барои ифодаи ситез бо ҳамаи анвои зулму ситам ва дифоъ аз ҳақ ва ҳаққоният ба кор бурдаст. Шоир дар ин чо Фаластинро бо тавсифҳои образнок ва калимаву таъбирҳои таърихиву динӣ ботакрор мавриди хитоб қарор медиҳад, то тасаввуротеро ба вучуд орад, ки дар он моликияти барҳақи фаластиниён бар Ватани харобоободгашта чун меҳвари асосӣ таъкид карда шавад. Ӯ ба озодӣ ва пирӯзии Фаластин боварӣ дорад ва ба матонати мардуми бебоку озодипарасташ дар мубориза бар зидди душманонаш сано меҳонад. Дар ин шеър низ умед ва эътиқоди шоир ба пирӯзии ҳақиқат эҳсос мешавад.

Ба ҳамин минвол шеъри шоири муосири тоҷик Сиёвуш таҳти унвони “Номаи манзум ба рафиқи фаластинӣ”-ро низ зикр намудан мумкин аст, ки бо эҳсосоти баланд ба қалам омадааст:

Ин ҳама, охир дурӯғ аст / Шарқи ман ҳоло намурдаст! / То лабе хунбор, фарёди азоне мезанад, / То дарахте тирхӯрда, дар намоз истодааст, / Ин ватан ҳоло намурдаст! / Эй Фаластин, / Эй садои хастаи вичдони дунё, / Эй азони субҳдам дар гӯши карҳо, / Он қадар бар хоби сере рафта мағриб, / Ки ба чуз овозҳои ишкми худ / Кай садои дигаре хоҳад шунидан?[15, с. 1].

Шеъри фавқуззикр низ фарогири санъатҳои бадеии муболиға (лабе хунбор), тавсиф (дарахти тирхӯрда, садои хаста), маҷоз (вичдони дунё, дар хоби сере рафта мағриб) ва ғ. мебошад.

Шеъри шоири дигари тоҷик равоншод Муҳаммадали Аҷамӣ таҳти унвони “Садои сангҳо”, ки дар қолаби ғазал суруда шудааст, бисёр таъсирбахш ва самимӣ нидо мекунад:

Чаро имшаб ғазал дар қолаби мазмун намегунҷад? / Ба соҳилҳои худ, ҳис мекунам, Чайхун намегунҷад? / Зи худ берун шудам, дар он тараф дидам Фаластинро, / Фаластини шаҳодат, дар ҳисори хун намегунҷад. / Сукути сангҳо пур мешавад аз хандаи шайтон, / Қиёми сарвҳо дар қомати мавзун намегунҷад. / Ба изни ҳар шаҳид, ойина меборад ба шайдой, / Дигар дар ҳаҷми ҳайрат, ҳайрати Маҷнун намегунҷад. / Тамоми ишқро дидам, ба даври ишқ мечархид, / Аҷаб чархест чархи ишқ, дар гардун намегунҷад. / Ва дидам чашмҳои ту, ба дарё меҳурад пайванд, / Чаро имшаб ғазал дар қолаби мазмун намегунҷад? [1, с.6].

Дар ғазали М. Аҷамӣ низ санъатҳои бадеии маҷоз (зи худ берун шудам), (сукути сангҳо), (қиёми сарвҳо), такрор (дар ҳаҷми ҳайрат, ҳайрати маҷнун), (ишқро дидам, ба даври ишқ мечархид), (аҷаб чархест чархи ишқ), муболиға (дидам чашмҳои ту, ба дарё меҳурад пайванд) ва ғайра қилва намудаанд.

Шеъри Доро Наҷот “Чамани лоласангҳо” низ хеле муассир буда, саросар аз санъатҳои бадеии ҷиносу такрор (санг-санг, нафас-нафас, шафақ), сачъ (силоҳ, кулоҳ), ташбеҳот (ба сони асби хунчакон, чун дастони ҳазрати Зайнаб), тавсиф (шеваи сангсори шайтанатӣ, субҳдамида), нидо ва ғайра иборат аст:

Хоҳарам, / бедиранг / бичин санг-/санг, / ки санг ва фалохун бувад омода бар ҷанг. / Бояд нишон дод / дастосанг ва / бартарӣ аз тонк / ва паёӣ / дар инфичори гулӯлаҳо. / Хоҳарам, / санг бичин, / ки санг аст / силоҳи муҷоҳидат алайҳи иблис / ва ҷиҳоди мост / фаризае аз ҳақ. / Хоҳарам, / ин покубам / гулбуни паёмбарист / бо нақҳати шуҳуд / ва гулафшони муъҷиза / ва ин ҳама тапиш / фароянде аз иброҳемист, / ки зистанро шукуфтаем / дар ҳалқам ҳариқ. / Мо / нафас-нафас / муъҷизаро / таҷриба мекунем / ва ин чарма сангандоз / ёдгори каф Мӯсо(ъ) / ва рағбори санг / дурахши яди байзост. / Хоҳарам,

/ муъҷиза / дар парпари санги силаҳо / ба ҷои парандаҳои фирорӣ бол мезанад. / Магар муъҷиза нест, / ки онон / Саросар кулаҳхуд пӯшиданд ва/ ғарқ дар силоҳ / аммо кулоҳи мо / осмон аст ва силоҳи мо / Аллоҳу акбар / ва ҷиҳод / бо шеваи сангсори шайтанатӣ, / ки меҳодад / садои ғӯсола ояд аз ҳарами Қудс / ба ҷои азон. / Хоҳарам, / Фаластин / чамани субҳдамида / аз лола сангҳост / ва шукуфаҳои мардумак / бо ҳазорон чашма шафақ. / Инак / мебинам / шафақ ба сони асби хунчакони Имом Ҳусайн (а) / шиҳа мекашад, / дар остони саропардаи сапеда / ва ток ва зайтун / печ зада ба ёлаш / чун дастони ҳазрати Зайнаб (раз). / Хоҳарам, / бархез, / ту ҳам овеза шав бар гардани асб, / хуноба рез дар сӯғи мавло / аз дида, ки набарди Фаластин идома оварди ўст. / Хоҳарам, / пас аз ман озодӣ мерасад / ва ҳусайнгунагӣ меояд / ба сурати ҳумо аз биҳишт / дар гулборони пирӯзии Фаластин. / Ту он рӯз / бо азони тӯпи салом / ба ҷои ман бархон / иқомаи намози ҷамоати зайтунҳоро / ва ба ҳаво барондоз / дафтари алифбоямро / ки парпар занад / ба ҷои кабутарҳо [16, с.1].

Шеъри фавқуззикр низ дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва тарғиби муқовимат ва муборизаи озодихоҳӣ навишта шуда, умеди шоирро ба пирӯзии мардуми Фаластин ифода мекунад. Дар он пайванди мафҳуми муқовимат бо мафҳуми таъбироти исломӣ (намоз, ҷиҳод, ҳаҷ, ҳарам, муъҷиза, биҳишт), талмеҳоти қуръонӣ (яди байзо, Мӯсо, Иброҳим, Иблис), ишораҳо ба ашхоси таърихӣ Зайнаб, Имом Ҳусайн (а) ба назар мерасад.

Шеъри шоири дигари тоҷик Абдусалом “Умеди озодӣ” низ дар ин росто бисёр маҳзункунанда ба назар мерасад:

Чӣ кард бо дили сарсабзатон хазони яҳуд / Чӣ рафт бар саратон, эй арозии мавъуд / Чӣ дӯхт пираҳан аз тору пуди бахт ин шаб / Кӣ кард субҳи шуморо ба зулматаш нобуд / Чунон палиду ба хун ғарқ гаштаанд бингар / Ки рӯи зулму ситамро сияҳ намуду кабуд / Шумо ба башарафӣ шуҳраи ҷаҳон гаштед / Аҷаб зи муддаиёни ситораи Довуд / Хурӯш бар сари золим дифоъ аз мазлум / Туро вазифаи имонӣ аст, Худо фармуд / Барои нусрати дини Худо ба по хезед / Ба сабру санг кунӣ хонаи ситам нобуд / Умед, ки қиблаи аввал Худо кунад озод / Зи дасти Оли яҳуди палиду хунолуд [15, с.1].

Дар шеъри боло санъатҳои бадеии тавсиф (дар ибораҳои дили сарсабзатон, палиду хунолуд), маҷоз (тору пуди бахт, хазони яҳуд, хонаи ситам), тазод (золим - мазлум), ва ҳоказо корбаст шудаанд. Дар ин шеър ҳам даъват ба мубориза ва муқовимат, талмеҳоти қуръонӣ, нафрат ба истилогарон, умед ба пирӯзии фаластиниёни ватандӯст ба назар мерасанд.

Шоир ва арабшиноси тоҷик Назруллоҳи Назар низ бо забони арабӣ перомуни Фаластин шеъри муассире нигоштааст, ки он фарогири 18 мисраъ буда, дар китоби “Парокандабаргҳо” дарҷ ёфтааст.

Шоистаи таъкид аст, ки китоби “Парокандабаргҳо” бо шеъри Н. Назар, ки ба шоири бузурги Фаластинӣ Маҳмуд Дарвеш бахшида шудааст, оғоз шудааст, ки чанд мисраи аввали он шеър ин аст:

إلى شاعر المقاومة محمود درويش
/ أخي الشاعر / أذبت قلبك بالدمع / وألق الذوب في الصحراء /
... وفي وادٍ بلا ماءٍ / هضابٍ أصبحت عطشى [14, 13-14].

Тарҷумаи байтҳои боло чунин аст: Ба шоири муқовимат Маҳмуд Дарвеш: “Бародари шоирам, / Дилатро бо ашк об намо/ ва обро ба биёбон парто, / Дар водихоҳи беоб, / Теппаҳо ташна шудаанд...”.

Назруллоҳи Назар дар шеъри “Ба шоири муқовимат Маҳмуд Дарвеш” иродат ва ихлоси хешро нисбат ба шоир, нисбат ба сарзамини Фаластин ва қазияҳои ин қаламрав иброз намуда, бо мардуми ин марзу бум ҳамдарду ҳамормон гаштааст.

Мавриди зикр аст, ки Н. Назар силсилаи шеърҳои Маҳмуди Дарвешро аз арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст, ки онҳо дар рӯзномаҳои гуногун нашр шудаанд.

Беътино набудани аҳли қалами тоҷик нисбат ба мардуми қафокашидаи араб ва достону шеърҳо сурудани онон дар ҳаққи ин кишвари бародар ба он нукта далолат мекунад, ки имрӯз низ байни ин кишварҳо равобити адабӣ вучуд дорад.

Қобили таассуф аст, ки мардуми Сурия ва Ироқ низ дар вазъияти хеле муташанниҷ қарор доранд. Масалан, Сурияи Араб таи даҳ сол мешавад, ки ҷангу нооромиро аз сар гузаронида истодааст. Аз ин лиҳоз шаҳрвандони зиёди Сурия низ Ватани хешро тарк гуфта, ба давлатҳои дигар барои муҳоҷират рафтаанд.

Соли 2015 таваҷҷуҳи тамоми шабакаҳои интернетӣ ва расонаҳои хабариро акси писарчаи сесолае ҷалб намуд, ки дар соҳили баҳр бечон хобида буд. Оилаи ӯ мехост бо роҳи баҳрӣ аз ҷанги Сурия ба тарафи Аврупо гурезад, вале дар ин миён тӯфоне шуд ва онҳо фарзандашонро аз даст доданд. Онҳо ҷасади бечони ӯро аз соҳили баҳри Туркия баъди чандин рӯз, санаи 30-сентябри соли 2015 пайдо намуданд. Ин ҳодисаи мудҳиш тамоми мардуми дунёро маҳзун сохт. Аҳли қалам низ аз ҳар гӯшаву канори дунё нисбат ба ин воқеа бетараф намонда, онро чун дарди ҷомеаи башарӣ дар ашъори хеш таъкид намуданд. Сурудаи Шоири халқии Тоҷикистон Озарахш бо номи “Айлон” низ бозгӯи ҳамин ҳолати фоҷиабор аст, ки мегӯяд:

Дар ман ҳама хандаҳои дунё гирён, / Шодиву умедҳои зебо гирён, / Бар қисмати ман обу ҳаво ҳайрон аст / Дарё гирён, домани саҳро гирён... / Номам ба ҳама забони олам –Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон... / Дар синаву дар нигоҳи ман ханҷари кист? / Хоки сари бепаноҳи ман кишвари кист? / Бозичаи кӯдакии ман бишкаста, / Хуни дили бегуноҳи ман бар сари кист?! / Номам ба ҳама забони олам –Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон... / Дунёдорон! Фигон зи фарҳанги шумо! / Аз моли шумо! Сулҳи шумо! Ҷанги шумо! / Билло, ба Худо рӯзи ҷазо хоҳам гуфт / Аз баҳси шумо, фиребу найранги шумо! / Номам ба ҳама забони олам –Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон...[12, с. 7].

Дар ашъори ин шоири тоҷик мавзӯоти ҷанги Сурия, Ироқ ва дигар кишварҳои дунё низ чун дардномаи имрӯзи башар баён шудааст. Манзараҳои ҷангу хунрезӣ ва ноадолатиҳои сиёсии кишварҳои ноороми араб дар сурудаи дигари ӯ низ бисёр таъсирбахш ба тасвир омадаанд:

Ҳодиса ашк мешавад, манзара гиря мекунад, / Фосила оҳ мекашад, хотира гиря мекунад / Вой, ба ин замон чӣ шуд, мулк чӣ шуд, макон чӣ шуд? / Кӯҳнаҷаҳон ба ҳоли худ, шашдара гиря мекунад / Кишваракон ба сӯи ҳам тире гулӯла мезананд, / Қалби замин даридааст, бефара гиря мекунад / Ҷӯли Ироқ хастаҷон аз хатари самуми ҷанг, / Шаҳри фаранг мотамӣ, пайкара гиря мекунад. / Обу ҳавои Суриё ғаркаи хуну нафт шуд, / Мӯъмину кофари бараш яксара гиря мекунад...[12,с. 110].

Ҳамдардии адибони тоҷик ба мардуми азиятдидаи олам, аз ҷумла халқи араб дар ин гуфтаи Озарахш низ, ки дар яке аз мусоҳибаҳои иброз дошта буд, ба назар мерасад: “Вақте дар Сурия ва ё гӯшаи дигари дунё ҷанг меравад ва агар як нафаре гӯяд, ки шукри Худо, дар кишвари мо сулҳу амонӣ асту он ҷо ҷанг, хато мекунад, зеро чуноне, ки шайх Саъдӣ фармудааст,: “Бани одам аъзои якдигаранд”.

Аз баррасии манобеи боло метавон чунин бардоштҳо намуд:

1. Муносибатҳои адабии Тоҷикистон бо Фаластин дар замони истиқлолияти тоҷик вусъат ёфтаанд, зеро шоирони тоҷик нисбат ба воқеаҳои Фаластин воқуниш нишон додаанд ва ин мавзӯ дар адабиёти муосири тоҷик ҷойгоҳ хоса дорад.

2. Дар ашъори шоирони муосири тоҷик ва шоирони Фаластин мавзӯот ва мазомини муштарақ, мафҳумҳои ватан, ватандӯстӣ, зулму ситами душманон, румузи динӣ, таърихӣ, таъбироти қуръонӣ, ёдоварӣ ва гиромидошти шаҳидон, умед ба пирӯзӣ дар ҷанг мушоҳида мешаванд.

3. Равобити адабии Тоҷикистон ва мамолики Шарқи Араб мутақобилаанд, зеро, чуноне ки дар боло ироа гардид, шоирони араб чун Муин Бису, Маҳмуди Дарвеш, Ҳасан Иброҳими Наққош, Абдулваҳҳоб ал-Баётӣ ва Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум бахшида ба Тоҷикистон ва шоирони муосири тоҷик шеърҳои зиёде нигоштаанд ва шоирони тоҷик низ дар васфи онҳо шеърҳо эҷод карда, аз онҳо таъсирпазирӣ намудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Аҷамӣ Муҳаммадалӣ. Садои сангҳо. / рӯзномаи Саломат бошед. №6 (474), 11-апрели 2022, саҳ.6.
2. Зеҳнӣ Тӯрақул. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. - Сталинобод, 1960, - 258с.
3. Зеҳнӣ Тӯрақул. Куллиёт. Ҷ 1: Санъати сухан. –Душанбе: “Истеъдод”, 2021. - 431с, с. 65.
4. Келдӣ Гулназар. Туву хубиву раъноӣ.(Гулчини ашъор) –Душанбе: “Адиб”, 2010. –408с, с. 28-29.
5. Келдӣ Гулназар. Нома ба шоири Фаластинӣ: Шеър // Тоҷикистони советӣ. - 1982. - 8 сентябр, саҳ.6.
6. Келдӣ Гулназар. Дар чодари сафеди маҳтобӣ (гулчини ашъор). Ҷ. 2.– Душанбе: “Адиб”, 2015. –320с, с. 97–98.
7. Қосим Низом. Фаластин. / рӯзномаи Саломат бошед. №6 (474), 11-апрели 2022, саҳ.6.
8. Мардонӣ Тоҷиддин. Саҳифаҳои аз равобити адабии Арабу Аҷам.(Гузашта ва имрӯз). – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 236с.
9. Сафиева, Гулрухсор. Рӯҳи Бохтар: шеърҳо ва дostonҳо. – Душанбе: Адиб, 1987. – 400 с, саҳ. 43.
10. Турсунзода Мирзо. Садои Осиё. – Сталинобод: “Нашриёти давлатии Тоҷикистон”, 1957. –63с, саҳ.8.
11. Шакуров Муҳаммадҷон. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991- 272с, с. 243.
12. Озарахш. Айлон. / рӯзномаи Гулистони дониш. №3(48), март 2022, саҳ.7.
13. Озарахш. Девони ишқ. –Хуҷанд: “Ношир”, 2016. – 516с, с. 110.
14. نذر الله نزار. اوراق متفرقة. - القاهرة: "شمس للنشر و الاعلام", ٢٠١٧م-٢٢٢٩ص

ПАЛЕСТИНА В СТИХАХ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ

КАРИМОВА ШОХОНА ТОЛИБОВНА

научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: 734025. г. Душанбе, проспект Рудаки, 33; тел: 918-77-88-77 e-mail: mehrofarin@list.ru

Данная статья посвящена политической и общественной жизни арабских народов, которая нашла отражение в поэзии современных таджикских поэтов. Воистину, современные таджикские поэты не остались равнодушными к трагическим событиям в Палестине, Сирии, Ираке и Ливии, и стали отражать в своей поэзии боль и чаяния этого народа, выражая тем самым свои соболезнования многострадальному арабскому народу. Современные арабские поэты, такие как Муин Бсису, Махмуд Дарвеш, Хасан Ибрагим Наккаш, Абдулваххаб аль-Баяти и Мухаммад Салех Бахру-л-Улум посвящали стихи Таджикистану, подчеркивая тем самым высокий уровень таджикско-арабских отношений в наше время.

Ключевые слова: Палестина, Сирия, Ирак, Гулрухсор, Гульназар, Рустам Ваххаб, Сиявуш, сопротивление, литературные связи, Муин Бсису, Абдул Ваххаб аль-Баяти, Мухаммад Салех Бахру-л-Улум, Назрулла Назар, стихи, борьба.

PALESTINE IN THE POEM OF TAJIK POETS

KARIMOVA SHOHONA TOLIBOVNA

scientific researcher of the Institute for studying the issues of Europe and Asia, Address: 735025, Dushanbe city, Rudaki, Avenue 33, tel: 918-77-88-77 e-mail: mehrofarin@list.ru

This article is dedicated to the political and social life of the people of the Arab world, which is reflected in the poetry of modern Tajik poets. In fact, contemporary Tajik poets have not been indifferent to the unrest in Palestine, Syria and Iraq, reflecting the pain and aspirations of this nation in their poetry, and thus expressing their condolences to the suffering Arab people.

Contemporary Arab poets such as Muin Bsisu, Mahmud Darvesh, Hassan Ibrahim Naqqash, Abdul Wahhab al-Bayati and Muhammad Saleh Bahru-l-Ulum have written poems about Tajikistan, which highlight the high level of Tajik-Arab relations in modern times. is worthy.

Keywords: Palestine, Syria, Iraq, Gulrukhsor, Gulnazar, Rustami Wahhab, Siyavush, resistance, literary ties, Muin Bsisu, Abdulwahhab al-Bayati, Muhammad Saleh Bahru-l-Ulum, Nazrullah Nazar, poems, struggle.

ИССЛЕДОВАНИЯ АКАДЕМИКА В.В. БАРТОЛЬДА, ПОСВЯЩЕННЫЕ ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ В XIII-XV ВВ.

ШАРОФУДДИНОВ СУХРОБ САЛОМОВИЧ

кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения Таджикского национального университета, Телефон: (+992) 989152767

В статье освещаются исследования академика В. Бартольда, посвященные культурной жизни таджиков в XIII-XV вв.

Наиболее крупными представителями таджикско-персидской поэзии XIII века являются Джалал ад-Дин Руми, Саади, Амир Хусрау Дехлави, Гафиз, Камоли Худжанди, Джами, Хусайн Воизи Кошифи, Носир Бурхон и др. Их произведения «Маснави маънави», «Гулистон», «Бустон», «Хамса», «Хафт авранг» «Бахористон» и др. дополнили сокровищницу таджикского культурного наследия.

Таким образом, анализ и обобщение трудов академика В.В. Бартольда посвященным истории культуры таджикского народа привело автора к выводу о том, что всестороннее знание первоисточников позволило великому ученому внести огромный вклад в изучение средневековой культуры народов Средней Азии, особенно таджикского народа. Усердно работая с первоисточниками на многих языках народов Востока и Запада В.В. Бартольд сумел обобщить и показать высокий уровень средневековой культуры таджикского народа.

Ключевые слова: *Академик В.В. Бартольд, Центральная Азия, Туркестан, Средняя Азия, Иран, Восток, Запад, монголы, монгольские ханы, вклад, история и культура таджиков, исторической науки, XIII-XV вв.*

Среди русских и советских ученых, стоявших у истоков становления и развития исторической науки в Таджикистане, несомненно, выделяется фигура выдающегося востоковеда, создателя русской востоковедческой школы, крупнейшего историка Востока академика В.В. Бартольда. Чрезвычайно широкий диапазон научных интересов ученого охватывает все периоды средневекового и нового времени истории народов Центрального Азии.[14, 73-78]

Исследования истории культуры Центральной Азии при монголах, хотя имеет давнюю историю, однако постепенное накопление фактических материалов, совершенствование научных методов и методологии поставили перед специалистами немало сложных вопросов. Вопросы, такие как историческая и культурная информация в XIII-ом и середине XIV вв., изменения духовной и материальной культуры в покоренных монголами странах мусульманского Востока, борьба двух цивилизаций (кочевая и оседлая), проблемы городской жизни, культурных взаимоотношений народов Центральной Азии с соседними странами (в том числе с Китаем), входивших в состав Монгольской империи и многие другие, несомненно подлежат глубокому анализу имеющему прямое отношение к истории XIII-го середине XV вв. Центральной Азии.[1, 43]

В своем труде «Культура мусульманства», В.В. Бартольд отмечал, что в начале XIII века хорезмийскому султану Мухаммеду удалось, объединить под свою власть Туркестан и Иран, но его государство было так недолговечно, что едва ли могло иметь влияние на успехи культуры. При потомках Чингизхана в Туркестане образовалось особое монгольское государство, причем отношения между ханами туркестанскими и персидскими обыкновенно были враждебные.[2, 194-195] Монгольские ханы были равнодушны к местной литературе и до принятия ислама, также к мусульманскому богословию. Сам факт появления ряда серьезных и достойных исторических сочинений в годы монгольского владычества в Средней Азии и ряде сопредельных стран, так или иначе, сохранивших исторические и культурные связи с регионом, подтверждает данное мнение.[3, 97] В XIII и начале XIV вв. литература развивается главным образом в тех местах, которые не были подвластны монгольским захватчикам, - в Малой Азии, на юге Ирана и в Индии. Лишь к концу XIV-началу XVвв. литературные центры вновь сосредотачиваются в Мавераннахре и Хорасане.

Наиболее крупными представителями таджикско-персидской поэзии XIII века являются Джалал ад-Дин Руми, Саади, Амир Хусрау Дехлави, Гафиз, Камоли Худжанди,

Джами, Хусайн Воизи Кошифи, Носир Бурхон и др. Их произведения «Маснави маънави», «Гулистон», «Бустон», «Хамса», «Хафт авранг» «Бахористон» и др. дополнили сокровищницу таджикского культурного населения. [4, 206]

В XIII веке с Малой Азией была связана деятельность выдающегося персидского поэта Джалаль ад дина Руми, основателя дервишского ордена - ордена мевлеви и по мнению некоторых ученых, величайшего из мистиков. Уже первые представители ордена писали не только по-персидски, но и по-турецки;

Муслих ад-дин Саади Ширази (род. 1219 г. -ум. в 1292 г.) начал свое образование в Ширазе, затем переехал в Багдад и там закончил курс обучения. Его страсть к путешествиям и полная тревог обстановка, создававшаяся на родине Саади во время монгольского нашествия, заставили поэта долго скитаться по разным странам Востока. Во время своих многочисленных путешествий, продолжавшихся 30-40 лет, Саади посетил Хиджаз, Багдад и Северную Африку. В 1256 году он вернулся в Шираз и занялся обработкой своих произведений. Творчество поэта сформировалась под воздействием раннесредневековой таджикской поэзии и неразрывно с ней связано. Кроме известных произведений «Гулистон» и «Бустон» Саади написал множество стихов, в частности, несколько циклов газелей. Саади был также большим мастером в области прозы. Он совершенствовал и дидактический жанр. В дидактических произведениях поэт красноречиво выразил свои гуманистические взгляды, проповедовал любовь к родной земле. Саади осуждал тиранию, произвол сильных мира сего, призывал правителей уважать и ценить простых людей. Он призывал довольствоваться малым и порицал стяжательство и стремление к роскоши. В то же время творчество Саади несет печать исторической и классовой ограниченности. Так, он пишет о необходимости покоряться сильному, проповедуя свой вариант непротивления злу.[4, 208]

Амир Хусрау Дехлеви (1253-1325 гг.), отец поэта был родом из Кеша, но во время монгольского нашествия бежал из Мавераннахра в Индию. Поэт родился в одном из городов Северной Индии. Окончив учение Амир Хусрау избрал местом своего жительства город Дели, где и продолжал свою творческую деятельность при дворе султана. Кроме дивана стихов, состоящего из пяти частей, Амир Хусрау, следуя гениальному сыну азербайджанского народа Низами, написал «Пятерицу». Хотя поэт сохранил старую тематику, он изменил сюжет поэм, а также дал оригинальную характеристику героев.[4, 209]

В XIV веке дальнейшее развитие получила художественная литература. В это время творили Шамс ад-Дин Мухаммад Хафиз Ширази (ум. 1389 г.), признанный классик персидской и таджикской поэзии, и Камол Худжанди (ум. 1400 г.). В их произведениях в значительной мере отразились прогрессивные идеи того времени. Хафиз потерял отца в раннем детстве. Его мать, не имея возможности дать сыну образование, отдала его на воспитание в чужую семью, но Хафиз вскоре ушел оттуда и поступил учеником к ремесленнику. Некоторое время он учился в медресе. Затем, ведя образ жизни чтецом Корана, Хафиз постоянно пополнял свои знания. Вскоре он приобрел известность как поэт. Еще при жизни Хафиза его стихи широко распространялись в народных массах, а потом часть их вошла в фольклор. Роль Хафиза в истории персидско-таджикой литературы чрезвычайно велика. Он довел до совершенства жанры лирики, вложив в нее новое содержание. Газелям Хафиза наряду с мотивами любви, красоты, философских раздумий присущи и мотивы протеста против социальной несправедливости. В условиях средневековья Хафиз поднялся до борьбы за достоинство человеческой личности. Для лирики Хафиза характерны страстность, возвышенность порывов, осуждение ханжества и лицемерия. Он известен как великий лирик на Востоке и на Западе.[4,251]

Камол Худжанди провел детство в Ходженте, учился в Самарканде, а затем переехал в Табрез, где жил при дворе местного владельца. Когда золотоординский хан Тохтамыш захватил Тебриз, Камал был взят в плен и увезен в столицу Золотой Орды - Сарай. Где находился долгое время в заключении. Затем поэт возвратился в Табрез, где умер около 1400 года. Камал Худжанди является одним из выдающихся мастеров стиха. Его газели отличаются музыкальностью, напевностью.

Сорокалетнее (1409-1449) правление в Самарканде Улугбека, внука Тимура, оставило нам ряд памятников, как медресе в Бухаре с надписью: «Стремление к знанию - обязанность каждого мусульманина и мусульманки», медресе в Самарканде... Более кратковременной, но более славной была деятельность построенной Улугбеком обсерватории, где производились наблюдения приглашенными из Персии учеными и их учениками; к числу последних принадлежал сам Улугбек, от имени которого и были составлены астрономические таблицы, а также и каталог астрономических таблиц и каталог звезд, последнее слово средневековой астрономии и высшая ступень, которой могла достигнуть астрономическая наука до изобретения телескопа. Как ученый на престоле, Улугбек стоит совершенно одиноко в истории мусульманского мира. Учеником Улугбека сделался один из его придворных, Али Кушчи которого Улугбек называл своим сыном. Но вообще точные науки не нашли в Самарканде благоприятной почвы. Деятельность обсерватории прекратилась почти в тот час после смерти Улугбека. [2,196]

В.В. Бартольд писал, что монголы ради своих собственных материальных интересов оказывали покровительство тем наукам, которые имели практическое значение: медицине, математике (в интересах правильного счетоводства) и астрономии (в связи с астрологическими верованиями). Так например завоеватель Персии Хулагу, внук Чингиз-хана, выстроил для астронома Насир ад-дина Туси обсерваторию в городе Мераге (в Азербайджане), снабженную лучшими для того времени приборами. [2,190]

В исследуемый период в развитии исторической науки большой вклад вносили Абуумар Джузджани («Табакоти Носири»), Атомалик Джувайни («Таърихи Джахонкушо») и Фатхуллах Рашидаддин («Джомеъ-ут-таворих»). Бартольд пишет, что Джузджани, родившийся в 1193 г. находился на службе у Гурских князей, от того события, происходившие в Афганистане, рассказаны у него особенно подробно. В защите одной крепости он принимал личное участие. В 1227 году автор переселился в Индию, где потом занимал должность главного казия и где в 1260 г. написал свою книгу. Очень краткое изложение истории монголов от Чингиз-хана до Хулагу дано Насир ад-дином Туси (ум. в 1274г.) в начале его Зидж-и ильхани. [5, 86] Полный обзор монгольских походов дает в своей книге «История завоевателя мира» Ала ад-дин Ата Мелик б. Мухаммед Джувейни (ум. в 1283 г.). Труд Джувайни включает в себе историю монголов до похода Хулагу на исмаилитов. В некоторых рукописях прибавлена еще в качестве «продолжения книги» (зайл-и китаб). [5,87] Татаро-монгольское нашествие оказало разрушительное воздействие на все стороны жизни местных народов. Под руинами городов и селений оказались погребенными не только сотни тысяч мирных жителей, творения материальных культур, но и духовное достояние народа - книги и рукописи. Многие талантливые ученые, писатели, философы вынуждены были покинуть родные места и владеть почти жалкое существование на чужбине. Все это, конечно не могло не сказаться и на уровне исторического мировоззрения.

Жители иногда подвергались поголовному избиению, кроме нужных завоевателям ремесленников, которые уводились в плен. Людям, пережившим такие ужасы, естественно, казалось, что стране не оправится и в тысячу лет. Под влиянием отзывов современников и

европейские ученые полагали, что монгольским завоеванием был нанесен культурной жизни Азии и Восточной Европы еще более тяжкий непоправимый удар, чем например, культурной жизни Южной Европы, великим переселением народов. В действительности последствия монгольского завоевания были менее тяжелы уже потому, что завоевание не сопровождалось переселением завоевателей. Кроме немногочисленных военных сил монгольские ханы приводили с собой своих культурных советников, помогавших им устроить управление и применить ту стройную государственную и военную организацию, которая была выработана еще при Чингиз-хане. Культурные страны были завоеваны диким народом, еще совершавшим человеческие жертвоприношения.[2,190]

Монголы разрушали архитектурные памятники, города и села, а затем не позволяли строить новые сооружения. Однако, как считает Бартольд было бы ошибкой полагать, что культурная жизнь могла продолжаться только в областях, не подвергавшихся нашествию монгольских войск. Так в своей статье «Бухара, ее памятники и их судьба» он отмечал: «Мы знаем из письменных источников, что в первое время монгольского владычества в XIII веке Бухара была местом оживленной строительной деятельности. Но все эти постройки исчезли бесследно. Немного сохранилось от построек XIV и XV вв». [6, 280] Таких, как Мавзолей Сайфиддин Бухорои, (г. Бухара), Шохи зинда. Мавзолей Турабекхонум (кухна Ургандж). В развитии литературы и науки в период правления Тимуридов большой вклад внесли литературоведы Давлатшах Самарканди («Газкират-уз-шуаро»), Абдурахман Джами («Рисолати кифоя»), Амир Бурхониддин Атоуллох («Бадоеъ-ус- саноеъ») и др. Выдающиеся ученые Мирзо Улугбек, Козизодаи Руми, Али Кушчи, Гиёсиддин Джамшед, Мансур Коши, Саъдуддин Тафтазони, ученые- историки Ахмад ибн Арабшох («Аджойб ул- нусдур фи навсиби Темур»), Низомиддини Шоми («Зафарномаи Темури») Шарафиддин Али Язди («Зафарнома»), Абдуразок Самарканди («Матлаъ ус- саъдайн ва маджмаъ ул- бахрайн»), Мирхонд («Равзат ус- сафо»), Хофиз Абру («Зубдат ут-таворих»).

Следует отметить, что «Тимур и Тимуриды развернули грандиозное строительство. Подражали им и крупные феодалы. Особенно интенсивным было строительство в двух столицах – Самарканде и Герате. Но и многие другие города были украшены прекрасными постройками гражданского и культового назначения». [4, 239] Монументальными памятниками исследуемого периода явились Мечеть Биби-ханым (1399-1404 гг.), Мавзолей «Шохи зинда» (XV в.), Мавзолей Гури Мир (1403-1404 гг.), обсерватория Улугбека.

Академик В.В. Бартольд в своей статье «Мечеть Биби-ханым» отмечал: «В истории Тимура, написанной Шереф ад-дином Йезди, мы находим об этой постройке (знаменитой мечети) следующие известия. После своего похода в Индию, во время которого он разрушил множество языческих храмов, Тимур решил совершить еще другое богоугодное дело- построить в своей столице обширную мечеть, которая могла бы вместить всех ее правоверных обитателей. Торжественный въезд Тимура в Самарканд с победоносным войском состоялся во вторник 21 шабона 801/29 апреля 1399 года, для закладки мечети был выбран день воскресенья 4 рамазана / 11 мая. В самом здании работали 200 каменщиков из Азербайджана, Фарса, Индии других областей. В горах были заняты 500 человек, которые должны были добывать камни и отвозить их в город. Для перевозки камней служили 95 слонов, вывезенных из Индии, камни перевозились также на телегах запряженных быками. Целый ряд мастеров и ремесленников, собранных со всех концов света, принимали участие в работах. Высший надзор был поручен царевичам и эмирам. Часто при работах присутствовал сам Тимур, большую часть времени он проводил в находившемся недалеко от этого места медресе Ханым и в ханакахе Туман-ага, здесь он производил суд и решал государственные дела. Вокруг здания было 480 каменных

колонн, вышиной в 7 гязов (метров), внизу и вверху их были каменные плиты, так что высота здания до крыши достигала 9 гязов. «Купол был бы единственным, если бы его соперником не был небесный свод». В каждом из четырех углов мечети был поставлен минарет. Большие бронзовые ворота состояли из семи частей. Стены здания с внешней и внутренней стороны были украшены надписями из Корана». [7, 116]

Время окончания постройки у Шереф ад-дина не указан, из надписи сохранившемся на самом здании, видно, что оно было окончено в 806 / 1403 году, то есть в то время, когда Тимур еще находился в Персии. Вернувшись в Самарканд летом 1404 году Тимур осмотрел мечеть и нашел переднюю стену слишком низкой и короткой, она была заменена новой, более обширной и высокой, хаджа Махмуд-Давуд, один из двух министров, управлявших государством в отсутствие Тимура (очевидно, ему было поручено наблюдение за постройкой), был привлечен к ответственности за такое упущение. Снова Тимур для наблюдения за постройкой стал проводить время в медресе Сарай-мульк - ханум и здесь производить суд и расправу. Махмуд-Давуд и его товарищ Мухаммед-Джелд были обвинены и по приказанию Тимура повешены в равнине Кони гиль.[7, 117]

По рассказу испанского посла Клавихо, бывшего в Самарканде во время постройки, сам Тимур «в это время был уже болен и не мог двигаться ни пешком, ни верхом, а только в носилках и он приказывал каждый день носить себя туда на носилках и оставался там часть дня, торопя работающих. Потом он приказывал, приносить туда варёного мяса и бросать его тем, которые работали в яме, точно как собакам, иногда он сам своими руками бросал мясо и так возбуждал рабочих, что вызывало удивление. Иногда же приказывал бросать в ямы даже деньги. На этой постройке работали день и ночь, она прекратилась оттого, что начал падать снег».[7, 118]

Бартольд в своей статье «Герат и его значение» писал: «Известно, что Тимур построил вокруг Самарканда селения, которым дал названия Султания, Шираз, Багдад, Димишк (Дамаск), и Миср (Каир), желая этим наглядно изобразить превосходство Самарканда над всеми другими городами. К числу этих городов не вошел Герат. Тимур не предвидел, что именно этому городу было суждено сделаться в близком будущем счастливым соперником Самарканда, даже в политическом отношении».[8, 206]

Каковы бы не были намерения Тимура, обстоятельства сложились так, что им был нанесен непоправимый удар главному центру неиранской культуры - Хорезму, и в то же время созданы условия, давшие возможность если не всем, то многим местностям Ирана быстро оправиться от произведенных Тимуром опустошений и избиений. Часто высказывавшееся европейскими учеными, представление о последствиях произведенных Тимуром, опустошениям не соответствует действительности. Рассказы Клавихо, проезжавшего через Персию в последний год жизни Тимура наглядно показывают, что Северная Персия в то время не производила впечатления опустошенной и безлюдной страны. В отдельные города назначались правителями сыновья и внуки Тимура, что уже само по себе должно было способствовать их восстановлению. Каждый царевич старался, поднять блеск своего двора, пользуясь для этого не только местными, но и среднеазиатскими культурными элементами.

Следует отметить, что большой вклад в обогащении истории и культуры таджикского народа исследуемого периода внесла деятельность Комиссии по охране памятников страны и искусства. В своем «Отчете о командировке в Туркестан» (летом 1920 г.). В.В. Бартольд отмечает что данная Комиссия была создана при Центральном управлении архивным делом (Цуарделе), при котором работали три секции: техническо-строительная, художественная и археологическая. Первые две секции работали под руководством представителей

Всероссийской коллегии, архитектора-художника Д.М. Иофана и художника Д.К. Степанова, последняя секция, самая важная, состояла только из двух ученых, В.Л. Вяткина и И.А. Кастанье. Комиссией Цуардела прежде всего было осмотрено медресе Улугбека. При составлении плана работы, также намечался осмотр мавзолея Гур-эмир.[9,244]

Значительное место в этом плане было отведено производству раскопок для выяснения первоначального характера зданий, что должно было быть главным отличием новых работ от прежних, производившихся на средства Археологической комиссии, когда раскопки были произведены только около мечети Биби-ханым. Теперь должны были предшествовать если не всяким ремонтным работам, то осуществлению всяких более сложных реставрационных проектов. Самые спешные ремонтные работы предполагались закончить для всех зданий еще в 1920 году. Комиссией было одобрено предложение Кастаньского: «поставить на первую очередь закрепление всех крыш разрушающихся памятников» (протокол №9). Следует отметить, что 7 октября докладывал комиссии (протокол № 21), что в строительный сезон в 1920 году удастся только закончить поверхностный ремонт трех медресе на Регистане и приступить к ремонту Гур-эмира. Работы обходились до 3 млн. рублей в месяц. Протоколы комиссии заключают в себе много характерных, для переживаемого времени фактов, как члены комиссии приостанавливали работы, за неполучением обещанных средств, назначали самим себе аванс, в счет вознаграждения за неполучением соответствующих указаний и разрешений, за неполучением материала, для работ прибегали к таким средствам, как использование сосновых досок тротуара, с заменой их тополевыми. Раскопки для выяснения плана здания были произведены исключительно у медресе Улугбека для хранения, найденных при раскопках предметов в помещении медресе был устроен временный музей. В.В. Бартольд отмечает, что была найдена исключительно посуда не ранее эпохи последних чингизидов, то есть конца XIV века из чего Вяткиным был сделан вывод, что Регистан был заселен только в эту эпоху. Едва ли этот вывод, основанный на раскопках только в одном месте Регистана, может считаться доказанным. Из показаний географов X века видно, что уже тогда самый населенный квартал находился вне первоначального городского поселения, или шахристана, которому соответствует городище Афрасиаб, у южных ворот его.

Из рассказа о монгольском погроме 1220 году столь же ясно видно, что старый шахристан был уже в то время только крепостью, хотя в нем оставалась соборная мечеть, а сам город находился в том же месте, где теперь. При таких условиях трудно допустить, чтобы в XIII веке оставалось незаселенной такая местность, как Регистан, откуда, вследствие ее высокого местоположения, расходятся каналы по городу. В общем плане работ, составленном Вяткиным (протокол №2 археологической секции подписан Вяткиным и Кастанье), также высказывается ошибочное предположение. [9,246]

В.В. Бартольд пишет, что город только после монгольского нашествия «перекочевал с Афрасиаба» на юг, так что результаты предполагавшихся раскопок у мечети Биби-ханым могли бы быть положены, в основу разграничения монгольской эпохи от последующей тимуридской. Раскопками у медресе Улугбека были обнаружены первоначальный цоколь медресе на 2 1/2 аршина ниже нынешнего, и фундамент падающего минарета, на глубине около 11 1/2 аршин, последний оказался крайне массивным, его площадь в несколько раз превосходит площадь нижнего сочинения самого минарета. Нивелировкой было установлено, что северо-западный край был на 15 см выше юго-восточного, так что минарет имел уклон противоположный теперешнему. Этот факт был объяснен небрежностью при закладке фундамента дольше, однако (в протоколе №21) говорится, что как обнаружилось при исследовании самого минарета, кирпичные ряды укладывались в наклонном положении, так

что уклон был преднамеренный. Во всяком случае, предположение осадке фундамента, как причине наклонного положения минарета должно было отпасть. Вопросу об исправлении или восстановлении падающего минарета придавалось комиссией не только- научно-техническое, но и художественное значение.

В.В. Бартольд отмечает, что художник И.С. Казаков, на заседании 7 октября (протокол №21) доложил комиссии, что падающий минарет имеется на рисунках во всех подробностях и в случае падения может быть детально реставрирован». На том же заседании, однако, комиссия несмотря на текст протокола техническо-строительной секции о «недопустимости» современного положения дел и невозможности отложить перекладку минарета, приняла благоразумное решение воздержаться от всяких мер по разборке минарета «вперед до приглашения авторитетных технических консультантов из Ташкента и центра». [9,246-247] Судьбу о перекладке минарета в значительной степени разделили и другие реставрационные проекты, составлявшие главное отличие работ комиссии Цуардела от работ, производившихся бывшей Императорской Археологической комиссией и Русским комитетом для изучения Средней и Восточной Азии. Для исследователя-археолога, не преследующего других целей, кроме научных с представлением о реставрации неразрывно связано, представление о порче исторического памятника. Иначе смотрела на этот вопрос комиссия, имевшая в виду, как В.В. Бартольду, сказал Кастальский, также политические цели. С этой точки зрения казалось необходимым не ограничиваясь изучением и, по возможности, поддержанием разрушающегося, заменить его чем-нибудь более прочным, хотя, по возможности, в духе старого. Из реставрационных проектов комиссией до некоторой степени был осуществлен предпринятый Кастальским «опыт частичной реставрации наружного пилона» медресе Улугбека, окончательным постановлением комиссии эти реставрационные работы были несколько сокращены. Как Бартольд говорил: «при осмотре здания 25 мая (протокол №2) было обращено внимание на образование трещины в одной полуколонне, тогда же было решено оградить место вокруг полуколонны». [9,247]

Очевидно во избежание такого случая полуколонна была разобрана. В протоколе №15 говорится уже о «восстановлении разобранной нижней части полуколонны». Постановлением комиссии, тогда же было решено «формы не воспроизводить, а сделать таковой (базис) цилиндрической формы со штукатурной поверхностью». Кастальский еще на заседании 7 октября (протокол №21) настаивал на необходимости воспроизвести полуколонку по образцу медресе Ширдар, вообще построенного по образцу медресе Улугбека, а не заменять базис «простым штукатурным цилиндром, что будет весьма некрасиво». Комиссия однако «после оживленных прений» вновь постановила устроить базис для полуколонки «в виде штукатурного цилиндра, продолжив его до того места, где начинается майолика».

Реставрационные работы в медресе Улугбека производились средствами туземной техники. В протоколе №11 упоминается о кирпичном заводе – Абдукадира Бакиева, в то время не работавшем, и высказывается предположение, что этот завод «будет возможно приспособить к обжиганию изразцов». Комиссия постановила «осмотреть завод Абдукадира Бакиева для выяснения пригодности к предлагаемым работам». Состоялся ли осмотр и каковы были его результаты, из протоколов не видно, но во время посещения Бартольда Регистана Абдукадир Бакиев лично руководил работами по укладке кирпичей и изразцов в реставрируемой части здания. [9,248] Остальные реставрационные проекты комиссии остались в 1920 году в области предположений. В составлении таких проектов принимал выдающееся участие член Всероссийской коллегии Иофан. Им был составлен доклад об общих «технических условиях по реставрации памятников старины». Комиссия (протокол №11)

поручила техническо-строительной секции на основе этого доклада выработать более детальные положения. Там же Иофаном была составлена смета предположенных работ по ремонту мечети Биби-ханым, осмотренной им (Иофаном) и Костальским 11 июня (протокол техническо-строительной секции № 5).

В протоколе осмотра сказано, что полный ремонт мечети, не говоря уже о реставрации невозможен без разборки всего здания до основания, фундаментов и перекладки его заново, но до некоторой степени остановить дальнейший процесс разрушения можно было бы, если укрепить фундаменты, расчистить, расшить и залить цементным раствором щели, укрепить их железными скобками и анкерами, разобрать и переложить грандиозный клин, в уцелевшей части наружного купола, укрепить оставшуюся облицовку майолики, и вытые колонны и прочее». Смета на эти работы была исчислена в 105 миллионов, но тут же говорится о необходимости «колоссальной суммы» от 200 до 300 миллионов, кроме того о необходимости доставления из центра не только материала, но и высококвалифицированных мастеров. При таких условиях маловероятно, чтобы надо было ожидать или опасаться осуществления проекта в близком будущем. По поводу цифры 300 миллионов комиссия на заседании 19 июня (протокол №11) по предложению Д.И. Нечкина постановила предложить техническо-строительной секции переработать проект сметы, так как в задачу комиссии входит только «охрана памятников от дальнейшего разрушения, но не постройка новых зданий». Последнее слово, вероятно, относится к проекту разобрать и переложить клин в уцелевшей части наружного купола.[9, 248-249]

По словам В.В. Бартольда Иофан сам возражал против слишком решительных проектов «перекладки», так комиссия под влиянием принципиальных возражений Иофана отказалась от предположений «перекладки с основания» одного из мавзолеев Шах-и зинде (гробница шейха Ахмеда) и согласилась заменить ее простым «укреплением» (протоколы №6 и 9, протокол художественной секции № 6). Столь же действительным оказался протест членов Всероссийской коллегии Иофана и Степанова вместе с председателем прежней самаркандской комиссии Татевосяном против другого постановления комиссии (протокол № 8): снять и передать в местный музей остатки изразцов с постройки «Чил – Духтарон» (усыпальница Шайбанидов). Недостаток материальных и технических средств отражался, конечно, и на тех средствах, которыми располагали художники для приготовления рисунков, калек и т. п.[9, 249] В протоколе №19 говорится о приобретении за 15000 руб, 11 карандашей, из которых три цветных, два химических и шесть штук «кох-и нур». Результатом работ художников, зарисовывавших детали медресе Улугбека, будет скромный альбом, который предполагается изготовить в пять месяцев при четырех сотрудниках. Такой альбом, конечно не мог бы выдержать никакого сравнения с альбомом «Самаркандские мечети», издание которого было предпринято Императорской Археологической комиссией и остановилась за неимением средств на первом выпуске (протокол №21). Из протоколов следует, что после разговора с В.В. Бартольдом Д.И. Нечкин вполне согласился, что Петроградский материал необходимо оставить в распоряжении Академии истории материальной культуры и что в Туркестан (Средняя Азия) может быть послана только опись имеющихся фотографий, рисунков, калек и т.п., со своей стороны Академия имела бы право на получение таких же сведений о туркестанских работах. Необходимо отметить, что статья В.В Бартольда о мануческой надписи имеет большое научное значение. Его можно считать образцом исторической интерпретации эпиграфического памятника. Автор не ограничивается переводом надписи, а широко привлекая данные письменных источников и нумизматических материалов даёт

углубленное толкование встречаемых в надписях терминов и раскрывает историческое значение памятников.

Изучение ислама играет важнейшую роль в исследовании академика В.В. Бартольда. В своих работах «Ислам» и «Культура мусульманства» показывает синкретический характер мусульманской культуры, ее истоки, основные элементы, оригинальные и заимствованные черты, ее взлеты и падения, и завершается рассмотрением проблемы «ислам и современная культура».[10, 6] И.Ю. Крачковский писал об этом очерке, что он «вообще впервые ставит вопрос на надежную почву. Сделать это мог специалист, одинаково хорошо знакомый со всеми периодами жизни мусульманского мира - и арабским, и персидским, и монголо-турецким. Одинаково близко присмотревшийся к прошлой жизни, и мусульманского, и христианского Востока во взаимоотношениях, глубоко знающий и европейский и азиатский мир. Такого специалиста на Западе не было, впервые В.В. Бартольд выясняет полную преемственность в развитии этой культуры и непрерывность ее развития во все периоды».

В.В. Бартольд отмечает, что из представителей культурных народов, за немногими исключениями, только мусульмане (главным образом таджики) играли роль в управлении вне пределов своей родины и имели влияние на ханов. Религиозная вражда и политическое соперничество между представителями различных религий и культур должны были принять особенно ожесточенный характер в Средней Азии, где силы обеих партий были приблизительно равны.[11, 61]

По мнению В.В. Бартольда переход власти от иранцев (таджиков) к туркам сопровождался усилением строгости и нетерпимости в делах веры. Вообще в Туркестане, по его географическому положению и связанному с этим состав его населения, политические кризисы обыкновенно приводили к культурной реакции. Реакционные элементы, особенно в делах веры, находили поддержку в культурно отсталых горцах и степняках, в большей степени, чем жители городов и равнин, сохранявших свои военные качества и во время кризисов пользовавшихся этим преимуществом для захвата власти. Однако политическое распадение внутри мусульманского мира несколько не ослабило культурных связей между отдельными областями. Не было больше единого политического и культурного центра, каким был Багдад, но образование целого ряда соперничавших между собой столиц, причем каждый местный князь старался окружить себя деятелями литературы и науки, и этим возвысить блеск своего двора, только содействовало успехам культуры.[12, 134-135]

Следует отметить, что труды Бартольда, получив международные признания, послужили фундаментом формирования мирового исламоведения. Необходимость поддержания традиций изучения мусульманского мира продиктовало решение начать выпуск нового научного журнала об исламе. Вот почему, в 1912 г., благодаря В.В. Бартольду был основан журнал «Мир ислама».[13, 17]

Он выходил в течение года, после чего был передан Министерству внутренних дел и полностью изменил свой характер. Впоследствии, в 1917 году В.В. Бартольд возобновил издание своего журнала под названием «Мусульманский мир», однако и его история по непонятным причинам была недолгой.

Анализируя научное наследие В.В. Бартольда автор приходит к следующим выводам:

- монгольские ханы были равнодушны как к местной литературе, так и до принятия ислама к мусульманскому богословию:[3,97]

- литература и поэзия развивается главным образом в тех местах, которые не были подвластны монгольским захватчикам (в Малой Азии, на юге Ирана и в Индии);[4, 206]

- монголы, ради своих собственных материальных интересов, оказывали покровительство тем наукам, которые имели практические значения (медицина, математика, астрономия);

- монголы разрушали архитектурные памятники, города и села;

-монгольское нашествие оказало разрушительное воздействие на все стороны жизни местных народов;

-в отличии от монголов -Тимуриды в центрально-азиатском регионе – развернули грандиозное строительство;

-при Тимуридах Самарканд, Герат,Табриз и Бухара становятся центрами науки и культуры.

Таким образом анализ и обобщение трудов академика В.В. Бартольда посвященным истории культуры таджикского народа привело автора к выводу о том, что всестороннее знание первоисточников позволило великому ученому внести огромный вклад в изучение средневековой культуры народов Средней Азии, особенно таджикского народа. Усердно работая с первоисточниками на многих языках народов Востока и Запада В.В. Бартольд сумел обобщить и показать высокий уровень средневековой культуры таджикского народа.

Большую роль в исследовании средневековой культурной жизни таджикского народа оказали также труды В.В. Бартольда, посвященных изучению Средне-Азиатских актов, для написания которых, ученый проявил большую научную проницательность и дальновидность, посвящая все свое время, в тот период новой области науки.

Наиболее крупными представителями таджикской-персидской поэзии XIII-XV вв. являются Джалал ад-Дин Руми, Саади Ширази, Амир Хусрау Дехлави, Хафиз Ширази, Камал Худжанди, Аб ар-Рахман Джами и др. Их произведения «Маснави маънави», «Гулистон», «Бустон», «Хамса», «Бахористон» и др.пополнили сокровищницу таджикского культурного наследия.[15]

Ныне, изучение трудов академика В.В. Бартольда, освещающих культуру Средней Азии IX-XVвв. позволяет отечественным ученым воссоздать объективную картину исторического прошлого таджикского народа и его культуры что, безусловно, послужит расширению мировоззрения, обогащению духовного облика и повышению общей культуры граждан суверенного Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бойматов Л.Д. Социально-экономическое положение Центральной Азии в XIII-XIV вв./ Л.Д. Бойматов-Душанбе: Дониш, 2009.
2. Бартольд В.В. Культура мусульманства. Монгольское завоевание и его влияние на персидскую культуру. /В.В. Бартольд // Соч.-Т.6.-М., 1966.- 785 с.
- 3.Каримов О. К. История исторической науки Таджикистана. / О.К. Каримов //Дисс. на соиск. уч. степ. доктора ист. наук. -Душанбе, 2002.
- 4.Гафуров Б.Г. Таджики: Древнейшая, древняя и средневековая история. / Б.Г. Гафуров // Кн.2.-Душанбе:Ирфон, 1989.-480 с.
5. Бартольд В.В. Источники. Монгольское нашествия. / В.В. Бартольд // Соч.-Т.1.-М., 1963.-763 с.
6. Бартольд В.В. Бухара, ее памятники и их судьба. / В.В. Бартольд // Соч.-Т.4.-М., 1966.-497 с.
7. Бартольд В.В. Мечеть Биби-Ханим. /В.В. Бартольд // Соч.-Т.4.-М., 1966.-497 с.
8. Бартольд В.В. Герат и его значения / В.В. Бартольд // Соч.-Т.2.-Ч.2.-М., 1964.-661с.

9. Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан. / В.В. Бартольд // Соч.-Т.4.-М., 1966.-497 с.
10. Халидов А. Предисловие. / А.Халидов // Соч.-Т.6.-М., 1966.-785 с.
11. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья. / В.В. Бартольд // Соч.-Т.2.-Ч.1.-М., 1963.-1024 с.
12. Бартольд В.В. История Туркестана. / В.В. Бартольд // Соч.-Т.2.-Ч.1.-М., 1963.-1024 с.
13. Петрушевский И. Академик В.В. Бартольд (биографическая справка). / И. Петрушевский // Соч.-Т.1.М., 1963.-763 с.
14. Шарофуддинов С.С. Роль академика В.В. Бартольда в исследовании истории таджиков в эпоху Тимура и Тимуридов / С.С. Шарофуддинов // Доклады национальной Академии наук Таджикистана.-Душанбе, «Дониш», 2021.-308 с.
15. Шарофуддинов С.С. Вклад академика В.В. Бартольда в изучение истории и культуры таджикского народа / С.С. Шарофуддинов // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук.-Душанбе, 2014.-26 с.

ТАҲҚИҚОТИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД БАХШИДА БА ТАЪРИХ ВА ФАРҲАНГИ ТОҶИКОН ДАР АСРҲОИ XIII-XV

ШАРОФУДДИНОВ СУХРОБ САЛОМОВИЧ

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 989152767

Дар мақола осори илмии академик В.В. Бартолд, ки ба ҳаёти фарҳангии тоҷикон дар асрҳои XIII-XV бахшида шудааст, қайд карда шудааст.

Намояндагони назми тоҷику форси асри XIII Чалолитдини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Хусайн Воизи Кошифӣ, Носир Бурҳон ва дигарон мебошанд, ки осори онҳо «Маснави манавӣ», «Гулистон», «Бустон», «Хамса», «Ҳафт авранг», «Баҳористон» ва ғайра хазинаи фарҳангии халқи тоҷикро пурра кардаанд.

Ҳамин тавр, таҳлил ва ҷамъбасти асарҳои академик В.В. Бартолд бахшида ба таърихи фарҳанги халқи тоҷик, муаллифро ба чунин хулоса овард, ки дониши ҷамаҷонибаи сарчашмаҳо ба олими бузург имкон дод, ки дар омӯзиши фарҳанги асримиёнагии халқҳои Осиёи Миёна, махсусан халқи тоҷик саҳми арзанда гузорад. Бо сарчашмаҳои бисёр забонҳои халқҳои Шарқу Ғарб бо ғайрат кор карда, В.В. Бартолд тавонистааст, ки дараҷаи баланди маданияти асримиёнагии халқи тоҷикро ҷамъбаст ва нишон диҳад.

Калидвожаҳо: Академик В.В. Бартольд, Осиёи Марказӣ, Туркистон, Осиёи Миёна, Эрон, Шарқ, Ғарб, мугулҳо, хонҳои мугул, саҳм, таърих ва фарҳанги тоҷикон, илмҳои таърих, асрҳои XIII-XV вв.

RESEARCH OF ACADEMICIAN V.V. BARTOLD DEVOTED TO THE CULTURAL LIFE OF THE TAJIKS IN XIII-XV CENTURIES

SHAROFUDDINOV SUKHROB SALOMOVICH

Candidate of Historical Sciences, Docent of the Department of Historiography and Archival Studies of Historical Faculty, TNU. Phone: (+992) 989152767

The article highlights the studies of academician V. Bartold, dedicated to the cultural life of Tajiks in the XIII-XV centuries.

The largest representatives of the Tajik-Persian poetry of the 13th century are Jalal ad-Din Rumi, Saadi, Amir Khusrau Dehlavi, Gafiz, Kamoli Khujandi, Jami, Husain Voizi Koshifi, Nosir Burkhon and others. Their works "Masnavii manavi", "Guliston", "Buston", "Khamsa", "Haft Avrang", "Bahoriston" and others have replenished the treasury of the Tajik cultural population.

Thus, the analysis and generalization of the works of Academician V.V. Bartold dedicated to the history of the culture of the Tajik people led the author to the conclusion that a comprehensive knowledge of the primary sources allowed the great scientist to make a huge contribution to the study of the medieval culture of the peoples of Central Asia, especially the Tajik people. Working diligently with primary sources in many languages of the peoples of the East and West, V.V. Bartold was able to generalize and show the high level of the medieval culture of the Tajik people.

Keywords: *Academician V.V. Bartold, Central Asia, Turkestan, Central Asia, Iran, East, West, Mongols, Mongol khans, contribution, Jalal ad-Din Rumi, Saadi, Amir Khusrau Dehlavi, Gafiz, Kamoli Khujandi, Jami, Husain Voizi Koshifi, Nosir Burkhon and others Their works "Masnavii manavi", "Guliston", "Buston", "Khamsa", "Haft avrang", "Bahoriston", history and culture of Tajiks, historical science, XIII-XV centuries.*

РОБИТАИ АДАБИИ ШОИРОНИ ТОЧИКУ УЗБЕК

МАҶИДЗОДА РАСУЛ

н.и.ф., ходими илмии ИОМДОА. Суроға: 734025, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: +(992)938717102. E-mail: majidzoda07@mail.ru

Дар мақолаи мазкур равобити дӯстонаи адабӣ ва фарҳангии байни ду халқ – тоҷикону ўзбекон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Фарҳанг, урфу одат, санъат ва адабиёти мардумони Осиёи Миёна, махсусан, тоҷикону ўзбекон ба ҳам наздик мебошад ва дар васоити ахбори омма сухан перомунӣ ҳамин ҳамкорӣ меравад, ки шоирони тоҷик ва ўзбек шеърӯ адабро ривочу равнақ бахшида, барои ба ҳам қарин шудани ду халқ мусоидат намудаанд.

Калидвожа: *Тоҷикистон, Ўзбекистон, халқ, миллат, дӯст, воситаҳои ахбори омма, матбуот, фарҳанг, адаб, санъат, анъана.*

Фарҳангу адаб ва санъат дар тӯли таърихи ҳасти инсон аз бузуртгарин дастовард маҳсуб ёфта, ба равобити дӯстонаи байни халқҳои кишварҳо равнақ бахшидааст. Фарҳанг, урфу одат, санъат ва адабиёт мардумони Осиёи Миёна ба ҳам қарин намуда, аз қадим дӯстию ҳамсоядорӣ, ҳамкорӣ ҳасанаро устувор ва қавму миллатҳоро ба ҳам пайванд кардааст. Иртиботи наздик ва ғанӣ сохтани маданияти халқҳои ин сарзамин боиси тавлиди сарватҳои муштаракӣ маданӣ гардидаанд. Анъанаҳои маҳаллӣ, хусусият, ҷиҳатҳои ба худ хоси маданият, урфу одат, дину оин ва маросими халқҳои тоҷикӯ ўзбек далели ин гуфтаҳост.

Ин ду халқи бо ҳам наздикдоштаро робитаҳои хешовандӣ ва фарҳангӣ муттаҳид месозанд. Ба ақидаи академик Б. Ғафуров: «Тоҷикон ва ўзбекон, ки ташаккули халқияти онҳо дар асоси умумии наҷодӣ қарор гирифтааст, бо ҳамдигар алоқаи хеле наздик

доранд. Чунон ки ўзбекон аз сарвати маданияи халқи тоҷик баҳраманд мегардиданд, ҳамин тариқа, тоҷикон низ аз комёбиҳои маданияти халқи ўзбек файзёб буданд; хусусияти маданияти моддӣ, урфу одат, санъат ва ҳунарҳои халқии тоҷикон ва ўзбекон чунон наздиканд, ки гоҳо дар байни онҳо фарқ гузоштан мумкин намешавад» [1, с.7].

Дар воқеъ, дӯстии ин ду халқ аз қадим на танҳо дар анъанаву суннатҳо ифода меёфт, балки дар робитаҳои фарҳангии адабияшон низ таҷассум гардида, шуҳрати беандоза касб мекард. Ба ҳамин монанд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон дар бораи дӯстиву ҳешутабории халқҳои тоҷику ўзбек гуфтаанд: «Дар таърих кам воқеъ шудааст, ки ду халқ бо ҳамдигар мисли тоҷикону ўзбекҳо ба чунин дараҷа наздик ва омехта гашта бошанд. Муносибатҳои деринаи дӯстӣ ва ҳешутабории ин ду халқи қадимаи Осиёи Миёна онҳоро ба ҳамдигар хеле наздик кардаанд. Суннату анъанаҳо, расму оинҳо ва ҳатто феълҳои атвори мо ба акдигар ба дараҷаи ҳайратовар шабоҳат доранд» [4, с.397].

Заминаи муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо аз дӯстии самимӣ, ҳамзистии бо сулҳу сафо ва ҳамкории аҳлона фароҳам омада буд. Бо ҳамин маънӣ академик Б. Ғафуров дар китоби безаволи худ «Тоҷикон» қайд мекунад: «Дар аҳди салтанати Темуриён, ки давраи ташаккули адабиёти бадеии ўзбекизабон низ мебошад, ҷараёни таъсири мутақобили адабиёти ўзбек ва тоҷик беш аз пеш қувват мегирад» [1, 507]. Ҳамсоғии чандинасра ва иртиботи хеле наздик ва мавҷудияти бунёди умумӣ боиси ба забони ўзбекӣ нуфуз ёфтани ваҷаҳои тоҷикиву ба забони тоҷикӣ дохил шудани калимоти ўзбекӣ гардидааст.

Дар давоми ҳамзисти муштараки халқи тоҷику ўзбек ҳусни ҳамҷаворӣ дучандон гардида, имконият дод, ки фарҳангу маданият ва адабиёт инкишоф ёбад. Дӯстии адабӣ дар рушди фарҳангу санъат ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Ўзбекистон бетаъсир намонд. Пеш аз ҳама, ҳамкории шоирони тоҷику ўзбек шеърҳои адабро ривожу раванг бахшид. Дар аксари кулли маводи матбуоти тоҷик сухан перомунӣ дӯстиву бародарии халқи тоҷику ўзбек меравад ва барои боз ҳам наздик шудан мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштаанд: «Мо бояд дар соҳаҳои илм, маориф, тандурустӣ ва фарҳанг робитаҳои мунтазам ва наздик дошта бошем. Зиёиён, шоирон ва нависандагонӣ мо бояд ёдгориҳои бойи адабию илмиро тарҷума ва паҳн намоянд, фарҳанг ва урфу одатҳои халқҳои монро омӯзанд, ҷиҳати бештар наздик сохтани халқҳои мон дар заминаи арзишҳои неқ ва созанда чорабиниҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ доир намоянд» [6].

Воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон дар масъалаи робитаҳои фарҳангии халқҳои тоҷику ўзбек бештар таваҷҷуҳ мекунад. Ин далели он аст, ки сатҳи имрӯзаи ҳамкорӣ дар ин соҳа хеле густариш ёфтааст. Дар воситаҳои ахбор, дар муҳити сиёсӣ фарҳангӣ дар ин ҳолат рафоқатгузориҳо бештар мешаванд. Шахсиятҳои илмию фарҳангӣ бо ҳар василае умумият ва ҳамкориҳои фарҳангиро нигоҳ доштан ва густариш бахшидан мехоҳанд ва дар матбуот перомунӣ ин мавзӯ маводу матлаби зиёде нашр мешавад.

Тимсоли барҷастаи қаробати адабиёти ду халқи бародар ҳаёт ва эҷодиёти фарзандони баруманди халқҳои тоҷику ўзбек Мирзо Турсунзода ва Шароф Рашидов мебошанд. Дӯстии байни шоири тоҷик Мирзо Турсунзода ва шоири халқи ўзбек Шароф Рашидов дар саҳифаҳои матбуоти тоҷик ёд мешавад. Ҳам рӯзномаҳои расмӣ-давлатӣ ва ҳам рӯзномаҳои мустақили тоҷик ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ менамоянд, ки шоираи машҳур

Ш.Рашидов меҳмони олиқадр ва арзандаи хонадони устод М.Турсунзода буд. Дар замири ин дӯстие, ки дар асоси ҳурмат ва эҳтироми ду шахсияти шинохтаи миллӣ сохта шудааст, дӯстии ду халқ - тоҷику ўзбек ҳувайдо гардидааст.

Ҳамин анъанаи неку писандида ва дӯстиву рафоқати ду халқи ҳамсояро ду шахсияти барҷастаи фарҳангу сиёсат - Мирзо Турсунзода ва Шароф Рашидов идома дода, ба он мазмунҳои баланди инсондӯстона ва башардӯстона ҳамроҳ намудаанд. Васоити ахбори оммаи Тоҷикистон оид ба ин мавзӯ хабару гузориши бисёре нашр кард, ки аз дӯстӣ ва ҳамкориҳои илму адаб шаҳодат медиҳад ва равобити анъанавию таърихии ду халқи бародар – тоҷикон ва ўзбекҳоро мустаҳкамтар намудааст.

Ду шахсияти барҷастаи фарҳангу сиёсат – Мирзо Турсунзода ва Шароф Рашидов соли 1949 шинос шуда, ба сифати раисони иттифоқҳои нависандагони ҷумҳуриҳои худ баҳри тарғиби ғояҳои ягонаи дӯстию бародарӣ камари ҷиммат бастанд. Шароф Рашидов оғози ошноии худро бо шоири номдори тоҷик чунин ба қалам додааст: «Мирзо Турсунзода аз лаҳзаҳои аввал ба ман таассуроти хубу амиқ гузошт. Ин марди серғайрату фаъол доираи хеле васеи фикр дошт ва санъаткори ҳақиқӣ буданаш хуб эҳсос мешуд» [2]. Ин ду бузургмард на танҳо робитаҳои адабии ду кишвару ду халқро сазовор идома доданд, балки онро ба арсаи байналмилалӣ бароварданд.

Мақолаи узви пайвастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдуҷаббор Раҳмонзода хеле ҷолиб буда, таърихи ҳамсоядории ду халқи бо ҳам дӯст, симои дӯстии адабии ду шоири ду халқу миллатро бозгӯӣ мекунад: «Дӯстиву ҳамкориҳои Шароф Рашидов ва Мирзо Турсунзода намунаи барҷастаи дӯстии ду халқ маҳсуб ёфта, солҳои 60-70-уми қарни XX ба рафоқату бародарӣ табдил меёбад. Воҳӯриву суҳбатҳои самимии онҳо дар атрофи илму адаб, шеърӯ шоирӣ, равобити адабиву фарҳангии ду халқи бародар, таъсирпазирии онон аз ҳамдигар ва дигар масъалаҳо на танҳо дар вазъи расмӣ, балки сари як пиёла чой дар хонаҳои якдигар низ дар Душанбеу Тошканд сурат мегирифтааст» [3]. Воқеан, муаллифони тоҷик дар саҳифаи матбуот дар бораи дӯстии адабии тоҷику ўзбек сухан мегӯянд. На танҳо аз муштарақоти халқи тоҷику ўзбек ва таъкиди менамояд, балки аз таърихи миллати соҳибмаданияте, ки мавҷудияташро то ин замон, ҳифз намудааст, бо ифтихор ёдоварӣ мекунанд.

Ҳамасола ходимони давлативу ҷамъиятӣ равобити фарҳангиро густариш бахшида, дар риштаҳои гуногун як қатор корҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд. Ҳамин аст, ки девори бинои дӯстӣ ва фарҳангӣ байни халқҳо то рафт мустаҳкатар шуда, риштаи бародарӣ ва ҳамкорӣ тавсеа ёфта, бо кӯшиши фаровони шоирони ду кишвари ҳамсоя рӯди дӯстии деринаи мардумони тоҷик ва ўзбек ҳамеша бо маҷрои нав ба нав ҷараён дорад.

Дар матбуоти тоҷик силсилаи мақолаҳо дар бораи дӯстии адибони тоҷику ўзбек, аз ҷумла Мирзо Турсунзода бо Шароф Рашидов инъикос меёбад, ки аз равобити дӯстони ин ду чехраи фарҳангӣ, оғози дигаргуниҳои ҷиддӣ дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии халқҳои тоҷику ўзбек гувоҳӣ медиҳад. Адиб ва шахсияти шинохтаи олами сиёсат Шароф Рашидов дар мавриди Қаҳрамони Тоҷикистон устод Мирзо Турсунзода навишта буд: «Мирзо Турсунзода на танҳо шоири тоҷикон, балки шоири мо ўзбекон ҳам ҳаст. Мо дӯстию бародарии ин ду миллатро сар то қадамаш, дар корҳои маҳаллдорӣ, маърақаҳои ҳамсоягӣ ва ҷои қору хизмати ҳарбӣ хуб эҳсос мекунем» [5]. Воқеан, вуруди босуръати адабиёти як халқ ба адабиёти халқи дигар чунин ҳамгироиро ба вуҷуд меоварад, ки омӯзиши масъалаи раванди якҷояшавии адабу

фарҳанг ва мутобиқшавии он муҳим мегардад. Ин дар мисоли вуруди осори адибе чун М.Турсунзода ба адабиёти ўзбек ва таъсири он ба низоми адабиёти халқҳои Осиёи Миёна мебошад, ки арзиши хоса касб намудааст.

Мавзуи равобити дӯстонаи фарҳангӣ ва адабии ду чеҳраи шинохтаи ду халқи ба ҳам наздик Мирзо Турсунзода бо Шароф Рашидов доманадор буда, он на танҳо ба адабиёт ва ё фарҳанг алоқаманд аст, балки дар таърихи муносибатҳои ду халқ муайянкунандаи робитаи наздик ва ҳамзистии дирӯз ва имрӯзу оянда мебошад. Дар замони истиқололият матолиби матбуоти тоҷик вобаста ба муносиботи ду кишвар аҳамияти хосе дорад.

Матбуоти тоҷик ба масъалаҳои фарҳангии ҳарду кишвар бештар таваҷҷуҳ намуда, ба дӯстии аҳли илму адаб мароқ зоҳир мекунад, ки муносиботи нависандагони тоҷику ўзбек як таконе дар наздикшавӣ ва густариши дӯстиву бародарии халқҳои ҳарду кишвари ҳамҷавор гардидааст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади тарғиб ва инъикоси ҳаёти фарҳангӣ дар ҳарду кишвар равобит тавсеа бахшида шудаанд.

Матбуот бар он аст, ки тоҷикон ва ўзбекон фарҳанги ба ҳам наздик ва омехтадоранд. Муносибатҳои фарҳангӣ ва адабӣ аз як ҷӯй сарчашма мегиранд. Навиштаҳои сершумор перомуни мавзуи фарҳанг дар рӯзномаҳои мавриди таҳқиқ аз он шаҳодат медиҳанд, ки масоили мазкур барои тоҷикон ба масъалаи муҳим табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ:

1. Гафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе, 2008.
2. Қосим Н. Робитаҳои фарҳангӣ. Эҳёи шоҳроҳ. // Ҷумҳурият. - 2018. – 16 август.
3. Раҳмонов А. Равобити адабию фарҳангӣ — рукни муҳими таҳкими дӯстии тоҷикон ва ўзбекон. // Ҷумҳурият. – 2018. – 5 феврал.
4. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷ.3. -Душанбе, 2001. - С. 397.
5. Солиҳов Р. Тоҷикон ва ўзбекон. Таърихи навини ҳамсоядорӣ. // Ҷумҳурият. - 2018. - 4 апрел.
6. Суханронӣ дар «Шоми дӯстӣ» ба муносибати сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон. // Ҷумҳурият. - 2018. – 10 март.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ ТАДЖИКСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОЭТОВ

МАҶИДЗОДА РАСУЛ

к.ф.н., научный сотрудник ИИПСАЕ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел: +(992)938717102. E-mail: majidzoda07@mail.ru

В статье рассматриваются дружеские литературные и культурные связи между двумя народами – таджиками и узбеками. Обычаи, культура, искусство и литература народов Средней Азии, особенно таджиков и узбеков, близки друг другу. Средства массовой информации также свидетельствуют о таком сотрудничестве, когда таджикские и узбекские поэты способствуют сближению наших народов.

Ключевые слова: Таджикистан, Узбекистан, народ, нация, друг, средства массовой информации, пресса, культура, искусство, традиция.

LITERARY RELATIONSHIP OF TAJIK AND UZBEK POETS

MAJIDZODA RASUL

Candidate of Philological Science, Researcher of the ISPAEC. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 33. Тел: +(992)938717102. E-mail: majidzoda07@mail.ru

The article discusses friendly literary and cultural ties between the two peoples - Tajiks and Uzbeks. The customs, culture, art and literature of the peoples of Central Asia, especially Tajiks and Uzbeks, are close to each other. The media also indicate such cooperation when Tajik and Uzbek poets contribute to the rapprochement of our peoples.

Keywords: *Tajikistan, Uzbekistan, people, nation, friend, mass media, press, culture, literature, art, tradition.*

55-СОЛАГИИ ТАЪСИСИ МАКТАБИ АРАБШИНОСӢ ДАР ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ҚАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИТДИНОВИЧ

номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи мутолиоти шарқи факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
Тел.: (+992) 915-15-02-55. Email: asluddin89@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таърихи пайдоиши мактаби арабшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллиф сараввал мафҳуми арабшиносиро шарҳу маънидод намуда, заминаву ҳадафҳои ба вуҷуд омадани онро дар саҳнаи илм нишон додааст. Лозим ба ёдоварист, ки аввалин маркази арабшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1968 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо номи кафедраи филологияи араб арзи ҳастӣ намудааст.

Муаллифи мақола ёдовар мешавад, ки имсол аз таърихи тасисёбии ин марказ 55 сол мегузарад. Кафедраи филологияи араб ва ё шуъбаи забон ва адабиёти араб яке аз мактабҳои мебошад, ки дар замони мавҷудияти худ дар самти илми арабшиносӣ, забоншиносии тоҷик ва омода кардани кадрҳои баландихтисоси дипломат ва тарҷумонҳо саҳми арзанда гузоштааст.

Ҳамчунин, муаллиф қайд мекунад, ки то имрӯз мероси арзишманди ниёгони мо маҳз тавассути хатмкардаҳои ҳамин марказ аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидааст. Дастпарвардаҳои шуъбаи филологияи араб аз гузашта то имрӯз дар самти сиёсати хориҷии кишвар ба ҳайси дипломат қору фъолият менамоянд. Инчунин, омӯзиши илми забони тоҷикиро айни ҳол бидуни донишҷӯи забони арабӣ тасаввур қардан номумкин аст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, арабшиносӣ, кадрҳо, забон, адабиёт, миллий, академия, Қатар, ҷоиза, ҳадафи илмӣ, таърих.*

Расо 55 сол қабл (соли 1968) бо ташаббуси бевоситаи дастпарвари Донишгоҳи Санкт–Петербург (собик Ленинград) профессор Владимир Павлович Демидчик кафедраи филологияи араб ҳамчун кафедраи мустақил ва аввалин шуъбаи арабшиносӣ

дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи Ленин таъсис дода шуд. Профессор В.П. Демидчик то охири рӯзҳои ҳаёти худ (1987) сарвари кафедра ба уҳда дошт. Хизматҳои профессор В.П. Демидчик дар рушди илми арабшиносии тоҷик сазовори таҳсин мебошад.

Аз соли 1988 то соли 2004 устоди зиндаёд Хусейнзода Матин Шарипович сарвари кафедра ба уҳда дошта, дар тарбияи мутахассисони соҳаи арабшиносӣ нақши муҳим бозидааст. Аз соли 2004 то соли 2012 роҳбарии кафедра доктори илми филология, профессор Саидрахмон Сулаймонӣ ба зимма дошта, бо фаъолияти пурсамари худ барои пешрафти кафедра ва самти арабшиносӣ ҳиссаи арзандаи худро гузошт. Аз соли 2013 то 2016 сарвари кафедра ба дӯши номзади илмҳои филология, дотсент Саломов Аскар ва аз соли 2017 то 2020 ба зиммаи номзади илмҳои филология, дотсент Якубов Тоҷиддин гузошта шуда буд.

Аз моҳи феврالی соли 2020 доктори илми филология, дотсент Раҷабова Марҳабо мудири кафедраи мазкур таъйин гардидааст [8].

Арабшиносӣ аз ҷумлаи илмҳои вусъатёфта буда, дар тамоми давлатҳои ҷаҳон бо ҳадафҳои гуногун омӯхта мешавад.

Ҷои тазакур аст, ки мафҳуми арабшиносӣ ба ҳуди арабҳо чандон мувофиқ нест, вале дар асрҳои миёна ва замони муосир равандҳои ҷаҳонишавӣ ба он оварда расонд, ки арабшиносӣ аз ҷумлаи илмҳои эътирофшуда дар ҳуди кишварҳои арабӣ ба ҳисоб меравад.

Вожаи “арабшиносӣ” аз калимаи “араб” ва “шинохтан” гирифта шуда, маънояш омӯзиши чизест, ки он ба арабу арабзабонҳо тааллуқ дорад, аз ҷумла: забону адабиёт, таъриху дин, касбу ҳунарҳои гуногун, фалсафа, ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра.

Аввалин бор марказҳои арабшиносӣ дар Аврупои Ғарбӣ – Рим, Париж ва Лейден дар охири асри XVI ва аввали асри XVII расман пайдо гардидаанд. Дар Русия бошад арабшиносӣ тақрибан соли 1827 ба вуҷуд омадааст, ки дар он нақши арабшиносон А.В. Болдирев ва В.Р. Розен хеле равшан мебошад [1].

Донишмандон ҳадафҳои “арабшиносӣ”-ро мувофиқ ба матлаби шарқшиносон муайян намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки он бо ҳадафҳои зерин ба роҳ монда шудааст:

1. Ҳадафи динӣ.
2. Ҳадафи сиёсӣ.
3. Ҳадафи илмӣ.
4. Ҳадафи тиҷоратӣ.

Дар бораи таърихи “арабшиносӣ” дар Ғарб маълумоти зиёдеро донишманди ғарбӣ Дониел дар китоби худ “Ислом ва Ғарб”, ки соли 1960 нашр намудааст, овардааст.

Арабшиносони Ғарб ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: *муғриз* ва *мунсиф*.

Арабшиносони муғриз нисбати мардумони Шарқ адовату душманӣ дошта, мунсифон бошанд дар адои вазифаи худ каме ҳам бошад, инсофро рия намудаанд. Аз ин лиҳоз “арабшиносӣ” танҳо ҷиҳати манфӣ надошта, аз тарафи арабшиносони мунсиф осори зиёде дар бораи грамматикаи забони арабӣ, адабиёт, балоғат, таърих ва ғайра таълиф шудааст. Аз ҷумлаи арабшиносоне, ки таълифоти мунсифона доранд Эрпениус “Грамматикаи забони арабӣ”, Карл Брокелман “Таърихи адабиёти араб”, Селвестра Десасӣ дастурҳои таълимӣ, Г. Лейн фарҳанги 7-ҷилдаи арабӣ-англисӣ ва дигарон мебошанд.

Донишмандон натиҷаҳои *мусбати* “арабшиносӣ”-ро чунин баён кардаанд:

1. Эҳёи мероси араб.
2. Кашфи осор ва дастхатҳои таърихӣ.
3. Таҳқиқот дар самти арабшиносӣ.
4. Рушд ёфтани дарсҳо дар самти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ.

Интишорёбии “арабшиносӣ” дар Аврупо ба Русия низ таъсири худро гузошт, ки дар натиҷа омӯзиши он дар донишгоҳҳо ва марказҳои шахрҳои Петербург ва Маскав ба роҳ монда шуд, вале ба қавли донишмандон арабшиносони рус аз ҷумлаи муғризон набуда, мероси шарқӣро ҷузъе аз мероси мардуми худ медонистанд ва ҳадафашон шиносӣ ва маърифати манотиқи мусалмоннишин буд, зеро масъалаи зиддияти калосо бо мусалмонон дар замони Екетиринаи 2 ҳал гардида, мусалмонони Русия дар дини худ бе мушкили зиндагӣ мекарданд. Инчунин, лозим ба зикр аст, ки барои муносибатҳои байналмилалӣ Русия “арабшиносӣ” аз тобишҳои сиёсӣ холӣ набуд.

Инқилоби Октябр дар Русия натавон ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии собиқ Русияи подшоҳиро дигар кард, балки ҳаёти илмӣ ин мамлакатро сурату сирати дигар бахшид, зеро агар Русия дар давраи пеш аз инқилоб ҳамчун давлати мустақил илму иқтисодиёти худро роҳандозӣ мекард, пас аз инқилоб масъулияти 14 ҷумҳурии мустақил дар дохилии Иттиҳоди Шуравӣ ба зимма гирифта буд. Аз он ҷо ки русҳо худ анъанавӣ ташкил намудани арабшиносиро доштанд ва дар айни замон аксари халқҳо ки дар тобеияти ИШ вуҷуд доштанд, пайравони дини ислом буданд. Аз ин рӯ ИШ маҷбур буд, ки барои мувофиқ шудан ба як сиёсати баробар ба “арабшиносӣ” низ диққати хос диҳад. Баъди ҷудо шудани ҷумҳуриҳо ва пайдо шудани онҳо дар харитаи сиёсии ҷаҳон барои амалӣ гардонидани ин ҳадаф аввалин марказҳои “арабшиносӣ” дар Осиёи миёна кушода шуд. Барои босавод сохтани мардум дар шаҳри Тошканд аввалин донишгоҳи халқӣ ташкил дода шуд ва он барои ба вуҷуд овардани зиёиён нақши арзанда бозидааст.

Дар ташкил намудани самти арабшиносӣ дар кишварҳои Осиёи миёна нақши донишмандон И.Н. Березин, Н.И. Весилёвский, В.В. Григорев, В.А. Жуковский, К.Г. Залеман, В.В. Родилов, В.В. Розен, Ф.Н. Френ, Н.В. Хаников ва О.И. Селковский назаррас мебошад.

Дар баробари арабшиносони рус, ки дар пайдоишу пешрафти арабшиносӣ дар кишварҳои Осиёи миёна саҳми калон доштанд, донишмандони маҳаллӣ низ ба ҳайси тарғибкунандагони илму фарҳанги исломӣ ба мисли Абӯсаид Махзум, А. Аскарров, Мирзо Абдурахмон, Мирзо Бухории Мирзобарот, Сатторхон, Ҳоҷи Юсуф ва дигарон хизматҳо кардаанд.

Машҳуртарин арабшиноси рус И.Ю. Крачковский мебошад, ки пажӯҳишҳои ӯ “арабшиносӣ”-и русро ранги дигар бахшида, арабшиносони баъдӣ пайрави мактаби ӯ мебошанд. Асарҳои машҳури И.Ю. Крачковский “Бо дастхатҳои осори арабӣ” ва тарҷумаи “Қуръони карим” мебошад.

Арабшиносони ИШ таълифоти зиёдеро дар соҳаи забону адабиёт, таъриху фарҳагнигорӣ ва ғайрадоранд, ки то ҳол қимати худро гум накарда мавриди истифодаи арабшиносон қарор доранд, аз ҷумлаи он арабшиносон Я.С. Виленчик, И.Н. Винников, Х.К. Баранов, А.Я. Борисов, В.И. Беляев, О.Г. Болшаков, А.В. Болдиреф, Н.В. Юшманов, Н.А. Медников, А.А. Семёнов, А.А. Кавалёв, Г.Ш. Шарбатов, А.Б. Халидов, В.Э. Шагал, А.Д. Мамедов, В.М. Белкин, В.Д. Ушаков, О.Б. Фролова ва дигарон мебошанд.

Аз шумораи кишварҳои Осиеи Марказӣ, ки дар он “арабшиносӣ” мавриди омӯзиш қарор дода шуд, Ҷумҳурии шуравии Тоҷикистон буд. Соли 1958 дар асоси шӯъбаи адабиёти классикӣ ва шӯъбаи дастхатҳои Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳои ҶШТ шӯъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттии ҶШТ таъсис ёфт. Инчунин, дар ҳамин сол дар заминаи факултаи таърих ва филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи Ленин шӯъбаи шарқшиносӣ бо кафедраҳои забон ва адабиёти форсӣ ва забону адабиёти араб таъсис дода шуд [11].

Аввалин мудирини ин шӯъба донишманди соҳаи адабиёти советии тоҷик А. Мирзоев буда, аввалин устоди забони арабии он шаҳрванди Ҷумҳурии Ироқ Ҳасан Иброҳими Наққош буд, ки то соли 1986 инҷо фаъолият кардааст.

Арабшиносии тоҷик аслан умри беш аз ҳазорсола дорад, зеро ниёгони мо асарҳои гаронбаҳоеро дар ин самт эҷод намудаанд, ки онҳо безавол мебошанд.

Ҳадаф аз арабшиносӣ дар Тоҷикистон дар замони муосир ин аст, ки фарҳангу тамаддун ва забону адабиёти мардуми арабу тоҷик бо ҳам гусаста буда, бе донишҷӯи он дарки мероси гаронбаҳои таърихии тоҷикон номумкин мебошад. Ба андешаи арабшиносии варзидаи тоҷик, доктори илми филология, профессор Саидрахмон Сулаймонӣ ҳадафи арабшиносӣ дар ҳоли ҳозир дар се нуқта хулоса меёбад:

1. Дарку фаҳми забони тоҷикӣ, зеро вожаҳои зиёди таркиби луғавии забони тоҷикӣ арабиасос мебошанд.

2. Тарҷума ва баргардон кардани мероси гаронбаҳои илмӣ ва фарҳангии ниёгонамон, ки бо забони арабӣ навишта шудааст.

3. Омода кардани мутахассисони баландихтисос, аз ҷумла, тарҷумон ва дипломатҳо [10].

С. Сулаймонӣ, бар он аст, ки арабшиносии илмии тоҷик яке аз соҳаҳои ояндадори илм ва фарҳанг дар Тоҷикистон аст. Ӯ мегӯяд: “миллате нест, ки мисли тоҷикон шохқориҳояшро ба забони арабӣ навишта бошад, ки бояд онро дастраси хонандаи тоҷик кард” [12].

Аз ин лиҳоз, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мутахассисон ва донишмандони бо таҷрибаро ба воя расондааст, аз ҷумла:

Комил Мусофиров (1937-2014). Номзади илми филология (1973). Дотсент (1975). Аввалин хатмкардаи факултаи забонҳои Шарқи ДДТ ба номи В.И.Ленин. (1958-1963) ва муҳассили яқсолаи Донишгоҳи Бағдод (1962-1963), декани факултаи забонҳои шарқ (1983-1995). То лаҳзаҳои охири ҳаёташ (2014) дар кафедра ба ҳайси омӯзгори фанни забон ва адабиёти араб фаъолият намудааст.

Дорандаи чандин ордену медал ва таърифномаю грамотаҳои Донишгоҳиву Ҳукумати мебошанд, аз ҷумла: «Нишони аълоҷии мактабҳои олии СССР», «Медал барои меҳнати шуҷоатнок» ва дорандаи унвони фахрии «Корманди шоистаи Тоҷикистон».

Ба қалами устод бештар аз 50 мақолаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва зиёда аз 20 китобҳои тарҷумавӣ (аз арабӣ) ва худӣ тааллуқ дорад, ки аз ҷумлаи онҳо: Китоби дарсии «Забони арабӣ». (1975), «Маҷмуаи ҳикоя ва латифаҳои арабӣ» (1970), «Ҳикояҳои арабӣ» (1985), «Шарораи аввалин» (1988), «Фирор» (роман-1990), «Муҳаббати пок» (роман-1990), китоби таълимӣ «Муколама» (1998), «Арабские анекдоты» (1998), «Латифаҳои арабӣ» (2002), «Латоиф ва амсол» (2004), «Ном ва номгузорӣ» (2007), «Таълими забони арабӣ бе муаллим» (2009), китоби дарсӣ барои синфҳои 10-й мактабҳои Ҷумҳурии «Забони арабӣ»

(2009), «600 латифа ва ҳикматҳои арабӣ» (2011), «Қонуни табиат» (2013), «Наводир ва ҳикматҳои арабӣ» (2013) ва ғайраро зикр карда метавон. [5]

Тоҳиров Мирзо (1938-2020) зодаи деҳаи Арғанкули ноҳияи Сангвор). филолог-шарқшинос, муаллими забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ. Хатмкардаи шӯъбаи арабии факултети таъриху филологияи тоҷики ДДТ. (1966). Муаллими забони арабӣ дар факултети забонҳои Шарқ. (1971).

Дорандаи медали барои «Шуҷоати ҳарбӣ» (1970), медали «Ветерани ҷанги Афғонистон» (1981) ва «Корманди шоистаи Тоҷикистон» (2011).

Раҳимов Ситам (тав. 02. 05. 1940. зодаи деҳаи Саддаҳои ҷамоати Сари Хосори ноҳия Балҷувон). Филолог-шарқшинос. Муаллими калони кафедраи филологияи араб. Хатмкардаи шӯъбаи адабии факултети «Таъриху филология»-и Университети давлатии Тоҷикистон ба номи Ленин В.И. (1959-1964). Лабаранти кафедраи забони арабӣ (1964). Ассистенти кафедра (1967). Мутарҷим дар Ҷумҳурии Сурия (1968). Хатмкардаи курси ҳарбии тарҷумонии институти Ҳарбии забонҳои хориҷии Москва (1969). Мутарҷими ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Мисри Араб (1970-1972). Алҳол муаллими калони кафедраи филологияи арабӣ.

Дорандаи медали барои «Шуҷоати ҳарбӣ» (1970), медали «Ветерани ҷанги Афғонистон» (1981) ва «Корманди шоистаи Тоҷикистон» (2011) [13].

Ба қалами устод китоби дарсӣ барои синфҳои 11-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ «Забони арабӣ» (2010) тааллуқ дорад.

Сайидрахмон Сулаймонӣ (тав. 10.05.1947 ноҳияи Тоҷикободи Ҷумҳурии Тоҷикистон), забоншинос, номзади илми филология (1979). Дотсент (1980). Доктори имлҳои филологӣ (1997). Хатмкардаи шӯъбаи арабии факултаи таърих ва филологияи ДДТ (1969). Аз соли 1972 то соли 1985 ба ҳайси муаллим ва сипас дотсенти кафедраи филологияи араби факултети шарқшиносии ДДТ кор кардааст. Мутарҷими мушовири командири қувваҳои хушкигард дар Ҷумҳурии Арабии Яман (1970-1971) ва мутарҷими мушовири иқтисодии сафорати СССР дар Ҷумҳурии Ироқ (1980-1983). Ходими калони илмӣ (1985-1992) ва мудири бахши тарҷума ва таҳияи мероси фалсафии Пажӯҳишгоҳи фалсафа ва ҳуқуқи АИ ҶТ (1992-2005). Мудири кафедраи филологияи арабии ДМТ (2005-2012). Аъзои ҷамъияти дӯстии Тоҷикистон – Шоҳигарии Арабистони Саудӣ. Аъзои ҷамъияти дӯстии Тоҷикистон – Либия. Аъзои Шӯрои дифои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ доир ба илмҳои филологӣ. Узви вобастаи Академияи забони арабӣ дар Қоҳира. (Ҷумҳурии Мисри Араб). Дорандаи унвони фахрии медали "Хизмати шоиста" (2003) ва "Арбоби илм ва техника" (2011).

Осори илмии устод С. Сулаймонӣ аз китобҳои ба монанди: Ташаккули забони фалсафаи тоҷик. (монография) 1997. Сулаймонӣ. С. Фарҳанги арабӣ – тоҷикӣ (70 000 калима). 2- ҷилд, 2004-2005; Сулаймонӣ. С. Фарҳанги васити арабӣ – тоҷикӣ (30 000 калима)., 2008. Дастури мукотиботи бозаргонӣ ба забони арабӣ ва тоҷикӣ. (Дастури таълимӣ), 1999. Мавлоно Ҷомии Сони Қаротегинӣ. (Таҳқиқ ва тарҷума аз арабӣ ба тоҷикӣ), 2005; Очерки мухтасари сарф (морфология)-и забони арабӣ. (дастури таълимӣ) 2005; Фарҳанги шомили арабӣ – тоҷикӣ (100 000 калима), 2011; Фарҳанги шомили алифбоии арабӣ – тоҷикӣ – русӣ (120 000 калима), (зери таъб). Тарҷумаҳои илмӣ аз арабӣ ба забони тоҷикӣ: Омар Хайям: «Философские трактаты» (комментария и подготовка текста к изданию), 2002; Садруддин аш-Ширази: трактат «Небесная мудрость». Алмаата, 2004; Осори Ибни Сино: «Ҳикмати машриқия», «Ҳидоя», «Ибора» аз «Китобушшифо»,

маҷмӯи «Осори ирфонӣ ва динии Ибни Сино» (20 рисола), аз ҷумла рисолаҳои: «Ҳудуд», «Андар ахлоқ», «Тафсири Ибни Сино ба бархе аз сураҳо ва оятҳои Қуръон», «Андар ишқ», «Саломон ва Абсол», «Ҳай ибни Яқзон», «Рисолаи тайр», «Илми ладунӣ», «Андар салот», «Фирдавс дар моҳияти инсон», «Андар ҳузн», «Аршия дар сифоти Аллоҳтаоло» ва ғайра иборат мебошад.

Лозим ба зикр аст, ки д.и.ф., профессор Саидрахмон Сулаймонӣ аз арабшиносони сермаҳсули муосири тоҷик буда, соли 2005 фарҳанги арабӣ-тоҷикиро таълиф намуд, ки аз 70 000 калима иборат аст ва соли 2012 онро тавсия дода, дар ҳудуди 100 000 калима бори дуввум ба таъб расондааст. [4] Бояд гуфт, ки соли 2018 ин олими тоҷик барои корномаи хеш дар риштаи тарҷума дар чаҳорумин давраи маросими кадршиносии донишмандон дар пойтахти Давлати Қатар шаҳри Давҳа ба гирифтани “Ҷоизаи Амири Давлати Қатар Шайх Тамим бин Ҳамад Оли Сонӣ доир ба тарҷумаҳо ва ҳусни тафоҳуми байналмилалӣ” мушарраф гардид. [2]

Ҳамин тариқ дар тури фаъолияти илмии худ чандин солҳо дар Академияи забони арабӣ дар Ҷумҳурии Миср узвият доштанд. Бо роҳбари устод зиёда аз 12 нафар рисолаи номзадӣ ва докторӣ ҳимоя карда, боз чанд нафари дигаре дар арафаи ҳимоя кардани рисолаҳои худ мебошанд.

Тоҷиддин Мардонов (04.12.1947 ноҳияи Ҳисор деҳаи Дурбат) филолог-шарқшинос, номзоди илми филология (1986), доктори илми филология (2007). Хатмкарди шуъбаи забони арабии факултаи шарқшиносии ДДТ ба номи В.И. Ленин (1972). Тарҷумон дар давлати Яман (1970 ва 1989-90). Лаборанти Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон (1973-79). Тарҷумон дар Ҷумҳурии Ироқ (1979-1983). Корманди Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон (1983-89). Ходими калони илмӣ (1990). Раиси девони Вазорати корҳои хориҷӣ, ёвари вазир, сардори раёсати кадрҳо ва иттилооти махсус, ҷонишини вазир (1992-95). Сафири фавқульода ва Гоммулихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Узбекистон (1995-2001) ва дар Туркменистон (2001-2004). [5]

Осори устод аз китобҳои ба мисли “Рӯдакӣ ва адабиёти араб” (2010), Араб-таджикские литературные связи (2006), Арабско-таджикское двуязычие в поэзии на творчество персидско-таджикских поэтов IX-X вв. (1993), Ақвоми Шарқ дар осори Садриддин Айнӣ (2018), Саҳифаҳои аз равобитаи адабии Арабу Аҷам (2010), Масъуд Саъд Салман и арабская поэзия (2006), Слово об Абуали ибн Сина (2018), Насир Хусрав и арабоязычная культура (2005) ва ғайра иборат мебошад. [9]

Назрулло Назаров (30.01.1949 вилояти Суғд) филолог-шарқшинос, аъзои иттифоқи нависандагон. Хатмкардаи шуъбаи забони арабии факултаи шарқшиносии ДДТ ба номи В.И. Ленин (1972). Тарҷумон дар Ҷумҳурии Ироқ (1973-1974). Ходими калони Ассотсиатсияи тоҷикии дӯстӣ бо хориҷиён (1975-1978). Тарҷумон дар Ҷумҳурии Ироқ (1978-1982). Корбари калони шӯроӣ оид ба корҳои дин (1982-1987). Ҷонишини раиси кумитаи ҳамфикрии мардумони Осиё ва Африқо (1987-2002). Ҷонишини мудири шуъбаи Осиё ва Африқои ВКХ (2002-2004). Мудири шуъбаи Осиё ва Африқои ВКХ (2004-2007). Сафири фавқульода ва Гоммулихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурии арабии Миср (2007-2014).

Назрулло Назаров суруди миллии Тоҷикистон, чанде аз шеърҳои М. Миршакар, Гулназар К., Гулрухсор ва дигар шоиронро ба забони арабӣ тарҷума карда, китоби президент “**Тоҷикон дар оинаи таърих**” бо роҳбарии ӯ дар се ва чор ҷилд дар шаҳри

Қоҳира ба чоп расидааст. Соли 2007 бо ордени “Шараф” дараҷаи 2 сарфароз гардидааст. [5]

Шодиев Мирзохуча (18.02.1955 ноҳияи Тавилдара деҳаи Лочирки) филолог-шарқшинос, номзоди илми филология (1990), Хатмкарди шуъбаи забони арабии факултаи шарқшиносии ДДТ ба номи В.И.Ленин (1977). Тарҷумон дар давлати Ироқ (1977-78). Корманди Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон (1979). Тарҷумон дар Ҷумҳурии Либия (1981-1984). Хатмкардаи аспирантура дар назди кафедраи филологияи араб (1984- 1987). Тарҷумон дар Ҷумҳурии Сурия (1995-2001). Ёвари вазир ва сардори идораи Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии ҶТ (2001-2008). Ҳамзамон дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз ҷониби забони араби дарс мегуфт. Мушовир Созмони байналмилалӣ муҳоҷират (2008-2009). Аз соли 2009 то ҳоли ҳозир дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз ҷониби забон ва адабиёти араб дарс мегуяд.

Шодиев М. зиёда аз се мақолаи илмӣ ва илмӣ – оммавӣ, монография дар мавзӯи «Мансури Халлоҷ-шоири мутасаввиф» (2012) ва як идда маводи таълимӣ барои чоп расондааст.

Метавон чунин хулоса кард, ки хатмкунандагони дигари шуъбаи филологияи араб ба мисли М. Ҳусензода, К. Мусофиров, М. Тоҳиров, С. Сулаймонӣ, Т. Мардонӣ, С. Худойдодова, С. Шукроева, С. Раҳимов, Ф. Баротзода, М. Шодиев, М. Э. Раҳматуллозода, Н. Назаров, А. Юлдошев, З. Қосимӣ, Х. Нозирӣ, А. Каримӣ, М. Умаров, С. Файзиев, С. Ниёзӣ, М. Шарифов, М. Раҷабова, А. Саломов, Ш. Нуриддинова, К. Исмонов, Н. Солиҳов, Ф. Илёмов, А. Сафарализода, Ғ. Тупалов, Ф. Саидова, М. Раҳмонов, М. Маҳмудзода, А. Қамаров муддати 55 сол аст, ки дар риштаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва илмӣ кишварамон қорӯ фаъолият доранд.

Ба андешаи профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Олимов М. “Бо мустақил гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди дипломатҳо аз рӯйи тахассусшон арабшинос буданд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ин бахш дар рушди минбаъдаи дипломатияи тоҷик саҳми худро гузоштааст.”

Вобаста ба нақши арабшиносӣ дар омода кардани мутахассисони бо таҷриба дар Тоҷикистон дотсент Самиев Х.Д. - роҳбари Маркази омӯзиши таҷрибаи сулҳи тоҷикони назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон чунин қайд мекунад: “Иттиҳоди Шуравӣ чиҳати вусъат додани нуфузи худ дар мамолики араб манфиатдор буд. Аз ин рӯ низоми махсусро барои омода кардани мутахассисони арабшинос таҳия намуда, ба воситаи он шумораи бузурги арабшинос-тарҷумонҳоро барои фаъолият дар кишварҳои араб тайёр кард, ки тоҷикон дар ин самт пешсаф буданд. Намунаи барҷастаи ин гуфтаҳо ба ҳайси тарҷумони Президенти Ҷумҳурии Мисри Араб – Ҳусни Муборак фаъолият намудани мутахассиси тоҷик Раҳимов Ситам мебошад.”

Ғайр аз Институти шарқшиносӣ ва факултети забонҳои Осиё ва Аврупо (собиқ шарқшиносӣ) дигар муассасаҳо низ дар ин ришта қорӯ фаъолият мекунанд, аз ҷумла кафедраи филологияи араби Донишгоҳи Давлатии Хучанд ва кафедраи навтаъсиси мутолиоти шарқи факултети муносибаҳои байналхалқӣ, ки аксарияти мутахассисонаш хатмкардаи факултети забонҳои Осиё ва Аврупо (шарқшиносӣ)-и ДМТ мебошанд, дар пешбурди арабшиносии тоҷик саҳми арзанда хоҳанд дошт.

АДАБИЁТ:

1. Арабистика. [Электронный ресурс] <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/066/985.htm>
2. Дар Қатар ба олими тоҷик Саидрахмон Сулаймонӣ барои таълифи «Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ» ҷоиза тақдим намуданд. ДУШАНБЕ, 13.12.2018. /АМИТ «Ховар»/ [Манбаи электронӣ] <https://khovar.tj/2018/12/dar-atar-ba-olimi-to-ik-saidra-mon-sulajmon-baroi-talifi-far-angi-arab-to-ik-oiza-ta-dim-namudand/>
3. Имомзода, М. Аз остон то камолот. [Матн] / М. Имомзода, С. Сафармамадов, Қ. Расулиён, Ҳ. Раҳмон, С. Қосимов. – Душанбе: Эр-граф, 2018. 416 с.
4. Имомзода, М. 25 зинаи камолот (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар масири истиқлолият). [Матн] / М. Имомзода, С. Сафармамадов, Ҳ. Раҳмон, Қ. Расулиён – Душанбе: Эр-граф, 2016. С. 518
5. Камаров, А.З. Вклад таджикского национального университета в подготовке арабистов. [Текст] / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-5. – С. 141-147.
6. Камаров, А.З. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан с арабскими странами в советский период. [Текст] / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 5. – С. 76-83.
7. Камаров, А.З. Восстановление научно-культурных отношений Республики Таджикистан с арабскими странами (1991-2006 гг.) [Текст] / Х.Д. Самиев, А.З. Камаров // Государственное управление. 2021 / №3 (52). С. 231-244.
8. Каримова, Ш. Саҳми Тоҷиддин Мардонӣ дар таҳқиқи равобити адабии арабу ачам / Ш. Каримова // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2021. – №. 2(263). – Р. 290-294. – EDN GTCKLK.
9. Кафедраи филологияи араб. [Манбаи электронӣ] <https://zoa.tnu.tj/tj/kafedrai-filologijai-arab/>
10. Парчамбардори илм. [Манбаи электронӣ] <https://www.youtube.com/@tamoshomedia>
11. Хуросонӣ, А.М. Шарқшиносии тоҷик (1958-2008). [Матн] / А.М. Хуросонӣ, Н. Амиршоҳӣ. Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”. 2009. С. 15, 165.
12. Ҳақимова, Ф. Доктор Сулаймонӣ: миллате нест, ки мисли тоҷик асарҳои бузургро ба арабӣ навишта бошад. ДУШАНБЕ, 27 дек – Sputnik, [Манбаи электронӣ] <https://sputnik.tj/20181227/Doktor-Sulaymon-millate-nest-ki-misli-toik-asaroi-buzurgro-ba-arab-navishta-boshad-1027842298.html>
13. Энциклопедияи олимони Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. Душанбе-2008. С. 189.

55 – ЛЕТИЕ ОСНОВАНИЯ ШКОЛЫ АРАБИСТИКИ В ТНУ

КАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИДДИНОВИЧ

старший преподаватель кафедры восточных исследований факультета международных отношений Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: (+992) 915-15-02-55. Email: asluddin89@mail.ru

В данной статье изучается история появления арабистики в Республике Таджикистан и мире. Автор разъясняя понятие арабистики, определяет предпосылки и цели ее возникновения в области науки. Следует отметить, что первый центр арабистики в Республике Таджикистан был основан в 1968 году в Национальном университете Таджикистана под названием кафедра арабской филологии.

Автор статьи отмечает, что в этом году исполняется 55 лет со дня создания этого центра. Кафедра арабской филологии, или отделение арабского языка и литературы, является одной из школ, которая за время своего существования внесла значительный вклад в области арабистики, таджикского языкознания и подготовки высококвалифицированных дипломатов и переводчиков.

Также автор отмечает, что до сегодняшнего дня ценнейшее наследие наших предков переведено с арабского на таджикский язык выпускниками этого центра. Выпускники кафедры арабской филологии до сих пор работают дипломатами в направлении внешней политики страны. Также в настоящее время невозможно представить научное изучение таджикского языка без знания арабского языка.

Ключевые слова: *Таджикистан, арабистика, кадры, язык, литература, национальная академия, Катар, награда, научная цель, Западная Европа, Россия, Крачковский, история.*

55 - ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF ARABISTICS IN TNU

KAMAROV ASLIDDIN ZAINIDDINOVICH

senior teacher department of oriental studies, faculty of international relations,
Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 915-15-02-55. E-mail: asluddin89@mail.ru

This article studies the history of the emergence of Arabic studies in the Republic of Tajikistan and the world. The author, explaining the concept of Arabic studies, determines the prerequisites and goals of its emergence in the field of science. It should be noted that the first center of Arabic studies in the Republic of Tajikistan was founded in 1968 at the National University of Tajikistan under the name of the Department of Arabic Philology.

The author of the article notes that this year marks the 55th anniversary of the establishment of this center. The Department of Arabic Philology, or the Department of Arabic Language and Literature, is one of the schools that, during its existence, has made a significant contribution to the fields of Arabic studies, Tajik linguistics and the training of highly qualified diplomats and translators.

The author also notes that until today the most valuable heritage of our ancestors has been translated from Arabic into Tajik by graduates of this center. Graduates of the Department of Arabic Philology are still working as diplomats in the direction of the country's foreign policy. Also, at present it is impossible to imagine the scientific study of the Tajik language without knowledge of the Arabic language.

Keywords: *Tajikistan, Arabic studies, personnel, language, literature, national, academy, Qatar, award, scientific goal, Western Europe, Russia, Krachkovsky, history.*

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҶОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАРАҚҚИЁТИ ИННОВАТСИОНИИ
КОРХОНАҶОИ САНОАТИ НАССОҶӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ

НИЁЗБОҚИЕВ САФАРБОҚӢ ҚУРБОНОВИЧ

н.и.п., дотсент, ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё
ва Аврупо. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (992)988703565. E-
mail: safarboqi.niezboqiev.57@mail.ru

Дар мақолаи мазкур суҳан оид ба тараққиёт ва роҳҳои рушди саноати нассочӣ дар замони ҳозира ва заминаҳои гузариши техника ва технологияи замонавӣ ва усулҳои беҳтар намудани тараққиёти саноат ва пешниҳодҳо доир ба беҳбуддиашон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад. Сабаби асосии рушди нумӯи беи аз пеш-мулоқоти расмии Пешивои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо сардорони давлатҳои дӯст ва ҳамҷавори давлати тоҷикон мебошад. Ҳангоми омӯзиши, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар рушди инноватсионӣ таҳлили фаъолияти корхонаҳои саноати сабук ҷаҳор давлати бузурги бозори муосири саноати сабуки ҷаҳон ба сифати намуна оварда мешаванд: Хитой, Туркия, Олмон ва Ўзбекистон.

Калидвожаҳо: роҳҳо, рушд, саноати нассочӣ, техника, рушди инноватсионӣ, таҳлил, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ.

Индустриякунонии саноати сабук асосан аз он оғоз меёбад, ки соҳибкорон, барои тарҳрезии корхонаҳои хурди саноати нассочӣ маблағи камтаринро сармоягузорӣ намуда, дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ манфиатҳои зиёдро доро шаванд, ин сармоя тезтар гардиш мекунад ва дар натиҷа фоидаи зиёд меорад. Ҷамин тариқ, индустриализатсиякунонӣ дар ҳар як мамлакат ба таври гуногун раванқ меёбад. Барои мисол ин омил дар Британияи Кабир солҳои 70-уми асри XIX барои коркард ва истеҳсоли маҳсулот аз нахи пахта оғоз ёфта, то охири асри XIX идома ёфт. Дар Германия, ки баъд аз инқилоби солҳои 1848—1849 ба индустриякунонӣ шуруъ намуданд, дар давоми даҳсолаҳо бо суръати баланд тараққи кардани коркарди нахҳо ва истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти саноати сабук раванқ ёфт.

Бартариҳои тараққиёти саноати сабук дар марҳалаи якуми индустриякунонӣ дар ИМА дар нимаи якуми асри XIX, дар Россия то Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябри соли 1917, дар Япония дар ибтидои асри XX ва ғайра мушоҳида карда мешавад (1).

Ҳангоми омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар рушди инноватсионӣ таҳлили фаъолияти корхонаҳои саноати сабуки ҷаҳор давлати бузурги бозори муосири саноати сабуки ҷаҳонро (Хитой, Туркия, Олмон ва Ўзбекистон) ҳамчун намуна нишон дода меомӯзем.

1. Тараққиёти саноати сабуки Хитой бо дастгирии фаъолонаи давлат алоқаманд аст. Корхонаҳои саноатӣ ҳамчун объекти нақшаҳои гуногуни иқтисодии давлатӣ гардиданд. Самтҳои асосии таҷрибае, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз онҳо истифода кунад, инҳоянд:

- субсидияҳои мақсаднок ва пешниҳоди имтиёзҳои андоз барои рушди соҳа,

- тарҳрезии низоми муосири стандартҳои давлатӣ,
 - ҳавасмандгардонии эҷодии брендҳои миллий, рушд ва бақайдгирии тамғаҳои молӣ ва ғайра.

2. Дар Ҷумҳурии Туркия ба тайёр кардани мутахассисони соҳаи саноат, аз ҷумла, ба тайёр кардани конструкторҳо диққати махсус дода мешавад. Самти аввалини дастгирии рушди саноати сабук эҷод ва пешбурди брендҳои шахсӣ мебошад. Ҳукумати кишвар имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, 50% сабукӣ аз хароҷоти нерӯи барқ, қарзҳои имтиёзнок, имтиёзҳо дар бахши пардохтҳои иҷтимоӣ ва субсидияҳои гуногунро дастгирӣ менамояд (2).

Ҷунин самтҳои номбаршуда дастгирии тараққиёти саноатро барои истифода дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан қобили қабул ва имконпазир менамоянд.

3. Яке аз пешқадамтарин давлатҳои ҷаҳон дар тадқиқот ва истеҳсолоти дастгоҳҳои соҳаи саноати сабук Олмон мебошад. Маҷмеи масолаҳои саноати нассоҷиро барои тадқиқи натиҷаҳои технологӣ, техникӣ, ки маблағгузори калонро, пеш аз ҳама барои тадқиқот ва тарҳрезӣ талаб мекунад давлат ҷудо менамояд. Аммо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи Олмон дар ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиёни бозор (ташкили кластерҳо), ки барои ҳамкорӣ шароити мусоид фароҳам меоварад, хеле ҷолиб аст. Он як воҳиди калони институтсионалиро ташкил медиҳад, ки манфиатҳои коллективи иштирокчиёни онро дар ҳама самтҳо ҳимоя мекунад. Ин равия имкон медиҳад, ки дар омӯзиш, тадқиқот ва истеҳсолот рақобати солим нигоҳ дошташуда, аз пайдоиши монополия дар бозор пешгирӣ карда шавад.

4. Давлати ҳамсояи ба мо дӯст Ҷумҳурии Ўзбекистон аллакай ба ин ё он дараҷа таҷрибаи мамлакатҳои дар боло зикршударо истифода бурда истодааст. Ҳуҷҷатҳои барномавии соҳавӣ, ки солҳои гуногун аз ҷониби роҳбарияти кишвар қабул гардида буданд, тақони пурқуввате ба дигаргуниҳо дар саноати сабуки Ўзбекистон гардид. Фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва татбиқи имтиёзҳо ба сармоягузори дохилию хориҷӣ ба тавсеаи сармоягузориҳои асосӣ ва татбиқи лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ оид ба таҷдиди технологияи базаи истеҳсолӣ, дастрас намудани техникаи нав мусоидат намуд.

Ёдовар мешавем, ки дар айни замон Ўзбекистон аз рӯи истеҳсоли нахи пахта дар ҷаҳон ҷои шашум ва аз рӯи содирот ҷои панҷумро ишғол менамояд. Дар ин мамлакат ҳар сол тахминан 3,5 миллион тонна пахтаи хом истеҳсол менамоянд, ки он қариб як миллион тонна нахи пахтаро ташкил медиҳад.(2).

Аз соли 1995 инҷониб дар ин самти истеҳсолот зиёда аз 2,5 миллиард доллари ИМА сармоя ҷалб шудааст. Танҳо дар солҳои охир дар ин равия, бо иштироки сармоягузори хориҷӣ аз Британияи Кабир, Олмон, Швейтсария, Италия, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷопон, Сингапур, Ҳиндустон ва дигар кишварҳои ҳамкор зиёда аз 200 лоиҳа амалӣ гардидааст. Корхонаҳои замонавии нассоҷӣ, ки бо технологияҳои наватарини замонавӣ ҷиҳозонида шудаанд, фаъолият менамоянд, аз ҷумла, низоми пурраи истеҳсолӣ – аз коркарди нахҳои нассоҷӣ то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба кор андохта шуданд. Ва агар дар соли 1994 ҳамагӣ се корхона бо иштироки сармояи хориҷӣ ва ҳиссаи истеҳсолот дар ҳудуди ду дарсад вучуд дошта бошад, имрӯз онҳо беш аз дусад адад буда, ҳиссаи маҳсулоти онҳо аз 80 дарсад гузаштааст.

Саноати сабук аз ҷиҳати содироти маҳсулоти сердаромад ба яке аз соҳаҳои пешқадам табдил ёфт. Иқтисодии саноатии корхонаҳои нассоҷӣ оид ба коркарди нах аз

ҳафт фоизи ҳаҷми умумии пахтаи соли 1991 то 48 фоиз дар соли 2017 афзоиш ёфт. Ба нақша гирифта шудааст, ки то охири соли 2023 ба маблағи беш аз 2,6 миллиард доллар маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ ба хориҷи кишвар интиқол дода шавад.

Бо дарназардошти аҳамияти саноати нассочӣ дар рушди иқтисоди кишвар, дар Ўзбекистон Барномаи рушди минбаъдаи саноати нассочӣ, дӯзандагӣ ва кешбофӣ барои солҳои 2017-2025 амалӣ карда мешавад. Тибқи барнома то соли 2023 афзоиши истеҳсоли ресмони пахтагӣ 2,5 баробар, матоъҳои тайёр - 2,8 баробар, матоъҳои абрешимӣ - 2,7 баробар, матоъҳои бофташуда - 1,5 баробар, матои кешбофӣ - 2,7 баробар ба нақша гирифта шудааст. 3,2 баробар зиёд намудани истеҳсоли либоси дузандагӣ, 2,1 баробар зиёд трикотаж, 2,1 баробар зиёд кардани истеҳсоли шоҳии хом пешбинӣ карда шудааст. Агар ҳаҷми истеҳсоли матоъ дар соли 2011-ум 85,63 миллион метри мураббаъро ташкил дода бошад, дар соли 2023 ин нишондод аз 459,2 миллион метри мураббаъ мегузарад. Афзоиши истеҳсоли матоъ 5,4 баробар зиёд хоҳад шуд. (4).

Имтиёзҳо ва афзалиятҳо дар шакли зерин истифода мешаванд:

— Ҷорӣ кардани имтиёзҳои андоз ва гумрук барои таҷҳизот, маснуот, ашёи хом ва масолеҳи воридшаванда ва озод кардан аз пардохтҳои гумрукӣ;

– Ба таъхир андохтани пардохти боҷҳои гумрукӣ ба мӯҳлати то 60 рӯз аз рӯзи қабули декларатсияи гумрукӣ барои воридоти ашёи хом, масолеҳ ва лавозимоти зарурии барои истеҳсоли худии моли мавриди ниёзи мардум ба номгӯи номбаршуда дохилнашуда;

- Расонидани хадамоти маркетингӣ, иттилоотӣ ва машваратӣ ба корхонаҳои саноати сабук, пешбурди маҳсулоти саноати сабук барои содирот тавассути чорабиниҳои табиғотӣ, муаррифии васеи иқтисодии содиротӣ дар намоишгоҳҳо ва васоити ахбори омма;

- Мусоидат дар таҳвили (воридоти) таҷҳизоти технологӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, ҷузъҳо, ашёи хом ва мавод, лавозимот ва маҳсулотҳои дар ҷумҳури истеҳсолнашаванда, инчунин дар рушди кооператсияи дохилисоҳавӣ тавассути таъмин намудани маҳсулоти нимтайёри бофандагӣ барои истеҳсол ва экспорти маҳсулоти тайёр.

Дар ин ҳолат, сармоягузoron бояд ҳадди аққал 30% маблағҳои худро саҳм гузоранд. Яке аз тадбирҳои рушди инноватсия ҷудо кардани 6,2 миллион доллари амрикоӣ аз ҷониби ҳукумат барои оғози корҳои тадқиқотӣ мебошад. Онҳо аз ҳисоби Фонди дастгирии рушди инноватсионӣ ва ғояҳои инноватсионӣ, ки моҳи ноябри соли 2017 таъсис ёфтааст, аз ҳисоби худмаблағгузорӣ амалӣ мешавад. Илова бар ин, то соли 2025 ба муассисаҳои илмӣ якчанд имтиёз дода шуд.

Донишгоҳҳо бояд самти асосии рушди инноватсия дар кишвар бошанд. Дар донишгоҳу донишкадаҳо ба ҷои вазифаи проректор оид ба корҳои илмӣ вазифаи проректор оид ба корҳои илмӣ ва навоарӣ ҷорӣ карда шуд. Ҳамзамон, проректорҳо бояд бевосита ба Вазорати рушди инноватсионӣ итоат кунанд. Вазорат соле ду маротиба дар бораи фаъолияти проректорҳо ба дастгоҳи Раиси Ҷумҳур ҳисобот пешниҳод мекунад. Илова бар ин, дар донишгоҳҳо фондҳои инноватсионӣ ва шӯъбаҳои тиҷоратӣ барои коркардҳои илмӣ таъсис дода мешаванд. Онҳо аз ҳисоби фурӯши ихтироот ва маҳсулоти худашон бо маблағҳои бадастоварда таъмин карда мешаванд. Ба онҳо супориш дода шудааст, ки бозорро омӯхта, маҳсулоти дорои иқтисодии баланди тиҷоратӣ дошта маҳсулот истеҳсол кунанд, бо корхонаҳои, ки ба ҷорӣ намудани технологияи нав тайёранд, ҳамкорӣ намоянд.

Ўзбекистон нақша дорад, ки то соли 2025 ба коркарди пурраи нахи пахта тавассути ташкили кластерҳои пахта- нассоҷӣ – ташкилоту соҳаҳои ба ҳам алоқаманд аз таъминкунандагони ашёи хом то корхонаҳо ва коргоҳҳои дўзандагӣ гузарад.

Соли 2018 дар 20 ноҳия дар майдони 164 ҳазор гектар ҳосили кластерӣ ба роҳ монда шуд. Дар соли 2019 ҷамъоварии ҳосили пахта дар 61 кластер ба нақша гирифта шуда буд, ки 51% тамоми майдони пахтаро фаро мегирад. Дар натиҷаи бунёди иқтидорҳои нав ва ташкили фаъолияти кластерӣ дар соли 2022 78 фоизи нахи пахтаи ҷамъовардашуда дар ҷумҳурӣ коркард карда мешавад, ки нисбат ба соли 2017 ду баробар зиёд мебошад. То соли 2025 гузариш, пурра, то истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар коркарди нахи пахта анҷом дода мешавад (5).

Пешниҳодҳо барои татбиқ дар рушти саноати нассоҷӣ ва дўзандагии Тоҷикистон.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Ўзбекистонро бо назардошти шароити ҷумҳуриамон аз рӯй имкониятҳо мо метавонем татбиқ намоем.

Ҳамин тариқ, аз самтҳои асосии дастгирии рушди саноат, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз таҷрибаи Чин истифода барад: - ин субсидияҳои мақсаднок ва пешниҳоди имтиёзҳои андоз барои рушди саноат, ташкили низоми муосири стандартҳои давлатӣ, ҳавасмандгардонии эҷоди тамғаҳои миллий, таҳия ва бақайдгирии тамғаҳои молӣ ва ғайра.

Аз таҷрибаи Туркия: - ин омӯзиш (аз ҷумла, тарроҳон), дастгирӣ барои эҷод ва пешбурди брендҳои худӣ, имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, 50% дастгирии хароҷоти нерӯи барқ, қарзҳои имтиёзнок, имтиёзҳои иҷтимоӣ ва субсидияҳои гуногун мебошад.

Аз таҷрибаи Олмон ба ташаккули кластерҳо, ки платформаи ҳамкорӣ фароҳам меоранд, таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад. Бояд гуфт, ки мавҷудияти чунин низом имкон медиҳад, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни он ҳифз карда, бо ҳамин васила хусусияти рақобати бозор нигоҳ дошта шавад.

Ўзбекистон равшан нишон дод, ки аз таҷрибаи мусбати давлатҳои мутараққии ҷаҳон дар тараққиёти саноати сабук ҷамъ овардашуда (таҷрибаи Хитой, Туркия ва Олмон) имконпазир ва ҷӣ тавр истифода бурдан мумкин аст. Ўзбекистон тамоми тадбирҳои дар ин кишварҳо андешидашударо муттаҳид намуда, дар робита ба шароити худ пурра истифода кардааст. Ўзбекистон имтиёзҳои гуногуни андоз ва гумрук дорад; барои ба содирот пеш бурдани маҳсулоти саноати сабук кӯмак расонда мешавад; кӯмак дар воридот ва тадбиқи таҷҳизоти технологӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, маснуот, ашёи хом ва масолеҳ, таҷҳизоту маҳсулоте, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол намешаванд, инчунин дар инкишофи кооператсияи дохили соҳа; омодагӣ дар соҳаи тарбияи кадрҳо; мусоидат дар ташкили кластерҳои коркарди нахҳои нассоҷӣ – ташкилот ва соҳаҳои бо ҳам алоқаманд аз таъминкунандагони ашёи хом то корхонаҳо ва коргоҳҳои дўзандагӣ. Дар ин бобат мо мувофиқи шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдани онро ба мақсад мувофиқ мешуморем.

АДАБИЁТ:

1. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/90542/Индустриализация>
2. Радаев В.В. (рук. иссл. кол.), Данилина В.Н., Котельникова З.В., Назарбаева Е.А. Текущее состояние и перспективы развития легкой промышленности в России. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. — С. 333.

3. Радаев В.В. (рук. исслед. кол.), Данилина В.Н., Котельникова З.В., Назарбаева Е.А. Текущее состояние и перспективы развития легкой промышленности в России. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. — С. 387

4. <http://uzts.uz/post/strategicheskii-tekstil>

5. <http://www.lex.uz/acts/3080758#3080870>

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

НИЁЗБАКИЕВ САФАРБАКИ КУРБАНОВИЧ

н.и.п., доцент, ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: 734025 ш. Душанбе, пр.Рудаки, 33. Тел: (992) 988703565. E-mail: safarboqi.niezboqiev.57@mail.ru

При изучении зарубежного опыта инновационного развития предприятий легкой промышленности в качестве примера исследуются Узбекистан; Узбекистан наглядно показал, что можно и как нужно использовать положительный опыт, накопленный мировыми лидерами по развитию легкой промышленности; Узбекистан объединил все меры, принятые в этих странах и использовал их в полной мере применительно к своим условиям.

Ключевые слова: инновация; промышленность; капиталовложение; развитие; предприятия; прибыль; государство; отрасли; зарубежный опыт.

OREIGN EXPERIENCE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY

NIYOZBAKIEV SAFARBAKI KURBANOVICH

Researcher, Associate Professor, Leading Researcher at the Institute for the Study of Asian and European States. Address: 734025 sh. Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Tel: (992) 988703565. E-mail<safarboqi.niezboqiev.57@mail.ru

When studying foreign experience in the innovative development of light industry enterprises, Uzbekistan is studied as an example; Uzbekistan has clearly shown that it is possible and how to use the positive experience gained by world leaders in the development of light industry; Uzbekistan has combined all the measures taken in these countries and used them to the full in relation to its conditions.

Keywords: innovation; industry; investment; development; enterprises; income; states; industries; foreign experience.

РУШДИ ИҚТИСОДИИ МАҶОРИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР ВА ТАҲКИМИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ ИН КИШВАР БО ТОҶИКИСТОН

ЮСУФӢ ФАРЗОНИ ШУҲРАТ

ходими хурди илмии шуъбаи Аврупо ва Америкаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: Душанбе, Рудаки 33. E-mail: sh.farzona@bk.ru

Мақолаи мазкур оид ба рушди иқтисодиёти Маҷористон ва ҳамкориҳои иқтисодии ин кишвар бо Тоҷикистон дар замони Истиқлоли давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф хусусиятҳои хоси рушди иқтисодӣ, мафҳуми рушди иқтисодӣ ва унсурҳои асосии рушди иқтисодиро тадқиқ намудааст. Ҳамчунин қайд гардидааст, ки иқтисоди Маҷористонро дар солҳои наздик рушди устувор интизор аст ва ин сиёсати мулоҳизакоронаи мақомоти маҳаллӣ ва ҷалби фаъолонани сармоягузориҳои хориҷӣ мусоидат мекунад. Метавон гуфт, ки дурнамои ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодии Маҷористон бо Ҷумҳурии Тоҷикистон умедбахш буда, натиҷаҳои аз ин ҳам бештар дар назар мебошад.

Муаллиф таҳкими рабобити иқтисодии Тоҷикистон ва Маҷористонро дар заминаи манфиатҳои муштарак мавриди омӯзиши қарор дода, ҳамкориҳои иқтисодиро бо ин кишвар зарур ва манфиатбахш меҳисобад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Маҷористон, иқтисодиёт, рушд, афзалият, манфиат, сармоягузорӣ, ҳадаф.

Иқтисодиёти Маҷористон ва роҳҳои рушди он

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба густариши ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Маҷористон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, онро яке аз шарикони ояндадор меҳисобад. Пеш аз ҳама, муносибатҳои дуҷониба дар сатҳи муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ рушд менамояд.

Воқеан, пас аз дастбӣ ба Ваҳдати миллӣ дар соли 1997 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам омад, ки ислоҳоти сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ татбиқи амалӣ пайдо намояд. Барои комилан амалӣ сохтани ислоҳот захираҳои молию пулӣ зарур буд ва роҳбарияти олии кишвар таҳкими робитаҳои иқтисодиро бо кишварҳои хориҷӣ вусъат бахшид ва дар ин замина ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратии Тоҷикистон ва Маҷористон ривоч ёфт.

Дар шароити кунунӣ дуруст ба роҳ мондани ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодӣ миёни давлатҳо, яке аз самтҳои афзалиятноки робитаҳои байналмилалӣ байни кишварҳо мебошад. Инчунин зикр кардан ба маврид аст, ки солҳои охир рақобатҳои миёни давлатҳои абарқудрат бештар дар сиёсат ва иқтисод ба чашм мерасад.

Рушди иқтисодӣ ва мафҳуми он яке аз ҳадафҳои назарияи иқтисодӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои рушд ва рушди системаҳои иқтисодӣ мебошад. Системаҳо метавонанд аз ҷониби як субъект ё гурӯҳи агентҳои иқтисодӣ ташкил карда шаванд. Дар аксар вақт, системаҳои муосир дар шароити бозор амал мекунанд. Барои бозор шартҳои зерин хосанд:

- ҳар як иштирокчи алоҳида амал мекунад;
- ҳар як иштирокчи дар фаъолияти худ озод аст;
- ҳар як иштирокчи ба манфиати инфиродии худ саъй мекунад.

Рушди иқтисодӣ ба ҳама гуна тағйироти сифатӣ дар сохтори хоҷагидорӣ, ки соҳаҳои иҷтимоӣ, илмӣ, сиёсӣ, истеҳсолӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро фаро мегиранд, рабт дорад. Рушди асосӣ ин рушди иқтисодӣ буда, системаи иқтисодиро ба сатҳи нави фаъолият мебарад. Дар навбати худ, афзоиш захираи сармоягузори ба вучуд меорад, ки метавонад барои тағйироти сифатӣ истифода шавад.

Дар айни замон, тамоми давлатҳо аз рӯи сатҳи рушди иқтисодӣ ба се гурӯҳ тақсим карда мешаванд. Нишондиҳандаи асосии тақсимот маблағи даромади умумӣ барои як шаҳрванди кишвар мебошад. Аммо рушди иқтисодӣ мафҳуми серпахлуест, ки амалан тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро дар бар мегирад. Кишварҳои сулҳ рушдкарда, тараққикарда ва рушдбанда аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аввалинҳо сатҳи зиндагии хеле паст доранд ва соҳаи кишоварзӣ асоси иқтисоди ин кишварҳоро ташкил медиҳад. Кишварҳои пешрафтае, ки марҳилаи индустриализатсияро ба итмом расонидаанд, қисми зиёди даромади онҳо аз ҳисоби соҳаи хизматрасонӣ ба даст оварда мешавад. Кишварҳои рӯ ба тараққӣ бошанд, соҳаҳои истихроҷ ва саноатро бо унсурҳои инноватсия ва технологияҳои баланд истифода мебаранд [4].

Рушди иқтисодии муосир ба се унсур, яъне сармояи инсонӣ, навоарӣ ва пешрафти илмию техникӣ асос ёфтааст. Худи иқтисодиёт бештар ба иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Маҷористон ба кишварҳои Аврупои Шарқӣ тааллуқ дошта, иқтисодиёти онро метавон бо сатҳи баланди рушди баҳши кишоварзӣ индустриалӣ номид. Соҳаҳои, ки ба андозаи маҷмӯи маҳсулоти милли таъсири назаррас доранд, инҳоянд:

- зироаткорӣ;
- мошинсозӣ (воситаҳои алоқа, асбобҳои ченкунӣ, мошинҳо);
- саноати химия;
- дорусозӣ;
- саноати нассочӣ;
- саноати хӯрокворӣ;
- туризм [8].

Айни ҳол сатҳи рушди иқтисодии Маҷористон ба қадри кофӣ баланд аст ва тамоюлҳои мусбати рушдро нигоҳ медорад. Тақрибан 70% - и замин барои киштиҳои кишоварзӣ ҷудо карда шудааст. Ба саноате, ки сармояи хориҷӣ ба он ҷалб карда мешавад, диққати калон дода мешавад. Аммо, комплекси агросаноатӣ аз ҳама рушдкарда ва ҷолиб барои сармоягузори мебошад. То миёнаи ҳазорум, яке аз соҳаҳои муҳим металлургия буда, пас аз соли 2008 ҳаҷми истеҳсолот дар он коҳиш ёфт. Бисёр корхонаҳои соҳа дар арафаи муфлисшавӣ қарор дошта, қисми зиёди истеҳсолоти саноатиро муҳандисӣ намояндагӣ мекунанд. Маҷористон қувваи кории нисбатан арзон дорад, бинобар ин бисёр ширкатҳои фаромиллӣ дар ин ҷо тиҷорати худро оғоз мекунанд. Маҷористон нисбат ба тақсими захираҳои энергетикӣ аз Русия мавқеи мусоид дорад. Қариб тамоми ҳаҷми газ ва нафт тавассути қаламрави он ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ содир карда мешавад [3].

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иқтисодиёти кишвар ва ҷалби сармояи хориҷӣ соли 2002 барномаи сиёсати “дарҳои кушода” –ро эълон намуд. Аз ин лиҳоз, 1-уми март соли 2023 дар Будапешт нишасти соҳибкорони Тоҷикистон ва Маҷористон бо иштироки намояндагони мақомоти давлатӣ ва доираҳои тоҷирону ширкатҳои хусусии ду кишвар ҷиҳати баррасии густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, ҷалби сармоя ва татбиқи

лоихаҳои муштарак дар соҳаҳои авлавиятнок баргузор гардид. Ҳайати Чумхурии Тоҷикистонро муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон роҳбарӣ намуда, зимни суҳанронӣ дар ростии муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди Тоҷикистону Маҷористон нақши таҳкими минбаъдаи робитаҳои созанда миёни намояндагони бахши хусусиро дар соҳаҳои кишоварзӣ, нерӯи таҷдидшаванда, иқтисоди сабз, саноат, фанновариҳои муосир, дорусозӣ, гардишгарӣ, лоихаҳои бузурги зербиноӣ ва дигар масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн таъкид намуд.

Ҳамзамон имкониятҳои сармоягузориҳои Тоҷикистон муаррифӣ гардида, соҳибкорони Маҷористон ҷиҳати роҳандозии ҳамкориҳои мустақим бо ширкатҳои Тоҷикистон бо истифода аз зарфиятҳои фаровони муштарак даъват шуданд.

Иқтисодиёти Маҷористон давлатӣ рушдёфтаи саноатӣ-аграрист, ки дигаргуниҳои бозорӣ дар он қариб ба анҷом расидаанд. Маҷористон асосан маҳсулоти мошинсозӣ ва дигар молҳои саноатиро содир мекунад. Шарики асосии тиҷорати хориҷӣ Олмон (беш аз чоряки гардиши мол дар Маҷористон дар соли 2006). Бузургтарин бонки Маҷористон *OTP Bank* мебошад, ки дар Русия низ намояндагии худро дорад. Асъор форинти маҷористон (*forint*), тангаи ивазшаванда филлер (*fillér*); эмиссияи форинтро бонки миллии Маҷористон (*Magyar Nemzeti Bank*) амалӣ мекунад. Индекси Кейтс (таносуби байни ҳадди ақал ва миёнаи музди меҳнат дар кишвар) дар Маҷористон аз моҳи декабри соли 2019 (миёнаи 406 400 *HUF* (асъори маҷорӣ) ва ҳадди ақал 149 000 *HUF*) тақрибан 36,7% - ро ташкил медиҳад. Аз 1 январи соли 2022 ҳадди ақали музди меҳнат 200 000 *HUF* (133 000 *huf* соф) ва 260 000 *HUF* (172 900 *huf* соф) барои мутахассисони соҳибхитос мебошад.[2]

Сардори Вазорати молияи Маҷористон Варга: ММД-и кишвар метавонад дар соли 2023 1,5 фоиз афзоиш ёбад.

Нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии як кишвар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), Маҷмӯи маҳсулоти миллий (МММ) ва ғайра мебошанд. ММД ва МММ нишондиҳандаҳои муҳим дар омӯзиши иқтисоди як кишвар мебошанд.

Аммо ин нишондиҳандаҳои кишварҳои бузург ва ё бузургу хурд будани онро дар назар намегиранд. Бинобар ин, барои дақиқтар муайян кардани сатҳи рушди иқтисодии як кишвар дар бештар маврид ММД-и сари ҳар кас истифода мешавад

Мувофиқи маълумоти Идораи марказии омили Маҷористон (*KSH*) ММД-и кишвар дар соли 2022 4,6% афзоиш ёфтааст. Сардори Вазорати молияи Маҷористон Варга қайд кард, ки ин нишондиҳанда аз афзоиши миёнаи ММД дар иттиҳоди Аврупо 1% зиёдтар аст. Дар айни замон, тибқи маълумоти охири, таваррум дар Маҷористон яке аз баландтарин дар қитъаи Аврупо мебошад, ки дар моҳи январи соли 2023 25,7% - ро ташкил дод. Сарвазири кишвар Виктор Орбан қаблан дар назди ҳукумат мақсад гузошта буд, ки то охири соли 2023 таваррумро ба рақамҳои якмаъно расонад (коҳиш диҳад). Дар маҷмӯъ, ба гуфтаи раиси вазорати молия, ҳукумати Маҷористон дар соли ҷорӣ умедвор аст, ки иқтисодиётро аз таназзул боздорад, траекторияи рушдро нигоҳ дорад, ҷойҳои кориро муҳофизат кунад, нархҳоро мӯътадил созад, таваррумро ба як нишондиҳанда расонад ва қарзи давлатиро коҳиш диҳад, ки ин нишондиҳандаи хеле хуб мебошад.[5]

Имрӯзҳо иқтисоди Маҷористон рушдёбанда аст. Он тавонист, ки ба марҳилаи пешазбӯхронӣ бирасад. Дар кишвар ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ диққати калон дода мешавад. Давлат ба ташаккули маҷмӯи нави хизматрасониҳо дар асоси манфиатҳои ҷуғрофӣ мавҷуда саъй мекунад. Ҳоло дар кишвар яке аз калонтарин ҷойгоҳҳои

логистикӣ дар Аврупо бо минтақаҳои гумрукӣ дар марзҳо бо кишварҳои ҳамсоя сохта мешавад. Бо мақсади самаранок ҷалб намудани сармояи хориҷӣ дар кишвар системаи андоз дигаргун карда шуд. Қариб ҳамаи расмиёти маъмурӣ мутобиқ ва муттаҳид карда шудаанд.

Ягона мушкили рушди иқтисодии минтақа истеҳсоли нокифояи энергия мебошад. Вобаста аз минтақаҳо асимметрияи рушд ба назар мерасад. Бахши кишоварзӣ мисли соҳаҳои ояндадор сармоягузорию кофӣ ба даст намеорад. Дар навбати худ, ин ба сатҳи даромади аҳоли ва муҳоҷират таъсир мерасонад. Дар соли 2010 тасмим гирифта шуд, ки нақши танзими давлатӣ барои нигоҳ доштани рушди иқтисодии кишвар тақвият дода шавад. Як қисми системаи иҷтимоӣ миллий кунонида шуд, ки мушкилоти касри буҷет ва қарзи давлатро бартараф кард.

Дар натиҷа, коршиносони ҷаҳонӣ ба ин назаранд, ки иқтисоди Маҷористон дар солҳои наздик рушди устуворро интизор аст. Ба ин сиёсати мулоҳизакоронаи мақомоти маҳаллӣ ва ҷалби ғайбӣ сармоягузорию хориҷӣ мусоидат мекунад.

Таҳкими робитаҳои иқтисодии Тоҷикистону Маҷористон

Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиклол дар ҷомеаи ҷаҳонӣ нуфузи хоса дошта, узви созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ гаштаст. Дар шароити Истиқлоли давлатӣ бо мамлакатҳои пешқадами саноатӣ ва тарққикардаи ҷаҳон ҳамкориҳои сиёсӣ, дипломатӣ, тиҷоратӣ иқтисодӣ ва маданӣ барқарор гардидаанд. Табиист, ки таҳким ва густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои ҷаҳон барои Тоҷикистон самти муҳим ва афзалиятнок доништа мешавад.

Дар ин шароит иқтисодии хориҷии кишварро мавҷудияти захираҳои табиӣ, нерӯи истеҳсолӣ ва илмию техникӣ, инфрасохтор, хизматрасонии иҷтимоӣ, содироти молу хизматрасонӣ ба ташкилотҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳои хориҷӣ ва ватанӣ муайян мекунад.

Мусаллам аст, ки ягон давлати дунё бе ҳамкорию якдигар муваффақона фаолият намуда наметавонанд. Тоҷикистон низ баъд аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ ҳамкориҳои гуногунҷанбаи судмандро бо кишварҳои ҷаҳон ба роҳ монда, робитаҳои созандаю дӯстонаро бар пояи эҳтироми ҳамдигар ва баробарӣ густариш дода истодааст.

Робитаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷии дуру наздик дар пояи меъёрҳои байналмилалӣ ва бо назардошти манфиатҳои иқтисодии кишвар ба роҳ монда шуда, марҳила ба марҳила рушд меёбад.

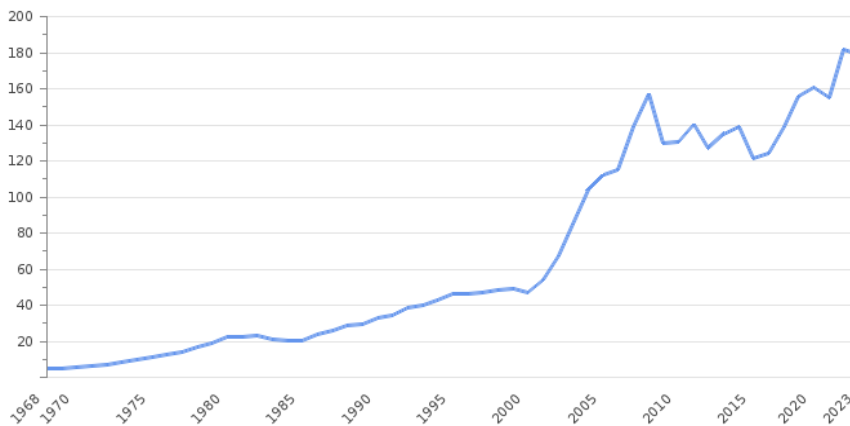
Мавриди зикр аст, ки 1- уми март соли 2023 дар ҳошияи Анҷумани соҳибкорони Тоҷикистон ва Маҷористон мулоқоти муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шараф Шерализода бо муовини вазири корҳои хориҷӣ ва тиҷорати Маҷористон Адам Штифтер барпо гардид, ки дар рафти вохӯрӣ ҷонибҳо аз баргузорию анҷумани соҳибкорони ду давлат, вобаста ба ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои мутақобилан судманди Тоҷикистону Маҷористон дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ тиҷоратӣ, инчунин дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ мубодилаи афкор намуданд [9].

Инчунин, 24- уми март соли 2023 дар Нью-Йорк дар ҳошияи Конфронси оби Созмони Милали Муттаҳид - 2023 вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сироҷиддин Мухриддин бо вазири корҳои хориҷӣ ва тиҷорати Маҷористон Петер Сийярто мулоқот намуд. Дар рафти вохӯрӣ таҳкими ҳамкориҳои дучониба дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла дастгирии иқдомҳои ду кишвар дар доираи созмонҳои

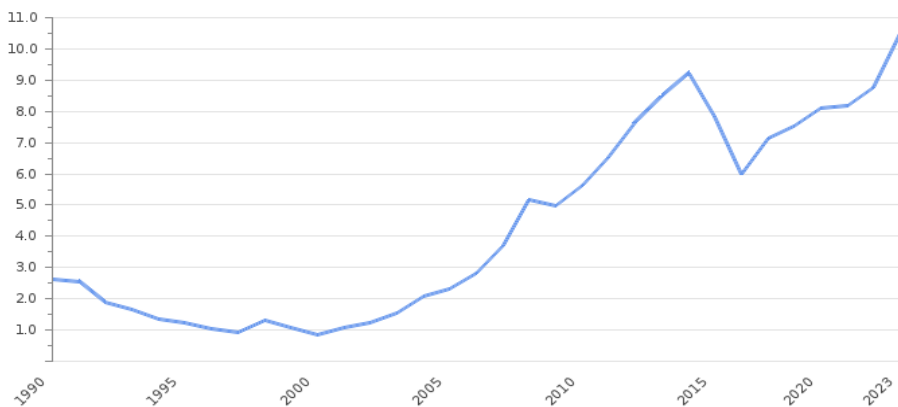
байналмилалию минтақавӣ ва мубориза бо чолишҳои марбут ба тағйирёбии иқлим баррасӣ шуд.

Ба рушд ва таҳкими муносибатҳои тарафайн асосан вохӯриҳои сарони ду давлат дар форматҳои гуногун бештар мусоидат кардааст. Дар рафти вохӯриҳои ҷонибҳо аз баргузориҳои анҷумани соҳибкорони ду давлат истиқбол намуда, вобаста ба ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои мутақобилан судманди Тоҷикистону Маҷористон дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, инчунин дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ мубодилаи афкор намудаанд.

Дар маҷмӯъ, Маҷористон дорои иқтисоди устувор ва шукуфон буда, сатҳи баланди зиндагӣ ва таваҷҷуҳи қавӣ ба устуворӣ ва масъулияти иҷтимоӣ дорад.



Расми 1. Афзоиши ММД Маҷористон то соли 2023



Расми 2. Афзоиши ММД Тоҷикистон то соли 2023

Манбаъ: сомонаҳои расмӣ.

Маҷористон ва Тоҷикистон равобити дипломатӣ доранд, ҳарчанд сатҳи ҳамкориҳои онҳо нисбатан маҳдуд аст, ин ду кишвар дар соли 1992, пас аз ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон равобити дипломатӣ барқарор намуд. Маҷористон дар Душанбе, пойтахти Тоҷикистон айна ҳол намояндагӣ надорад. Маҷористон дар пойтахти Ҷумҳурии Қазоқистон шаҳри Алмаато намояндагии дипломатро барои давлатҳои Осиёи Марказӣ қарор дорад.

Воқеан, 7-уми апрели соли 2021 дар Душанбе Дафтари консули фахрии Маҷористон кушода шуд. Дар маросими ифтитоҳи Дафтари мазкур Вазири корҳои

хориҷӣ ва тиҷорати Маҷористон ҷаноби Пётёр Сийярто ва Муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода ширкат варзид.

Мавриди зикр аст, ки ҷонибҳо таъкид доштанд, ки ифтитоҳи Дафтари консули фахрии Маҷористон иқдоми муҳим дар масири густариши муносибатҳои байни ду давлат мебошад. Петер Сийярто ва Музаффар Ҳусейнзода изҳор намуданд, ки ин Дафтар ба тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҷалби сармоя, рушди сайёҳӣ ва табодули фарҳангӣ саҳм хоҳад гузошт. [10].

Ёдовар кардан лозим аст, ки 2-юми июли соли 1992 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Эмомалӣ Раҳмон, раисҷумҳури Тоҷикистон, хонум Каталин Ева Верешне-Новак, президенти Маҷористонро бо 30-солагии равобити дипломатӣ шодбош намуд. Тибқи иттилои дафтари матбуоти раисҷумҳури Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштааст, ки дар тавсеаи муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои судманд, силсилаи мулоқоту тамосҳои сатҳи олии нақши муассир дорад.

Бо вучуди ин, вобаста ба масъалаи истиқлолияти низоми бонкии Маҷористон метавон ишора кард, ки иштироки давлат дар баҳши бонкӣ тадриҷан меафзояд. Масалан, бонке, ки ба Амрико тааллуқ дошт, харида шуд. Ҳукумат мекушад, ки ҳиссаи худро то 60% афзоиш диҳад ва сипас як қисми низоми бонкиро ба дасти хусусӣ фурушад. Талабот ба маҳсулоти истеҳсоли Маҷористон низ афзудааст. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба афзоиши истеъмоли дохилӣ мусоидат кард. Ҳоло танзими давлатӣ ба зиёд кардани музди меҳнат, инчунин кам кардани андозҳо дар баҳши тиҷорат ва андозаи андоз аз даромад барои аҳоли нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, Тоҷикистон дар доираи самти аврупоии сиёсати хориҷии худ, тақвияти ҳамкориҳоро бо кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо тақвият мебахшад. Ҷалби сармояи кишварҳои аврупоӣ, аз ҷумла Маҷористон метавонанд ба рушди иқтисодии Тоҷикистон мусоидат намоянд. Илова бар ин, таҳким ва вусъати равобити иқтисодии Тоҷикистон ва Маҷористонро дар заминаи манфиатҳои муштаракӣ иқтисодӣ ҳам барои Тоҷикистон ва ҳам барои Маҷористон зарур ва баманфиат арзёбӣ мегарданд.

Мусаллам, аст ки Тоҷикистон иштирокчии фаъоли иттиҳодҳои ҳамгароии минтақавӣ байналхалқӣ – ИДМ, СҶШ, ЕврАзЭС, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Созмони ҳамкориҳои Исломи, Созмони аҳднономаи амнияти Дастаҷамъӣ буда, пайваста талош ба он дорад, ки тавассути тавсеаи ин ҳамкориҳо масоили пешомади иқтисодиву сиёсиро ҳал намояд ва ҳамзамон барои пешгиринамудани хатароти анъанавию ғайрианъанавии имрӯзаи байналмилалӣ иттиҳоди кишварҳои манфиатдорро таъмин намояд.

Хулоса аз таҳлилҳо бармеояд, ки муносибатиҳои сиёсӣ иқтисодии Маҷористон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони ҳозира рушдбанда дуруст ба роҳ монда шудааст.

Ҳамзамон истифодаи дурусти қуввати сармоягузорӣ ва иқтисодии он дар баробари пеш гирифтани сиёсати мутаваззини хориҷӣ омили таъминкунандаи манфиатҳои мутақобила буда, ба нафъи ҷонибҳо хизмат менамояд. Аз ҷониби дигар, муносибат бо Маҷористон барои ҳар як кишвар бо назардошти иқтисодӣ он ва имкониятҳои сармоягузорӣ муҳим мебошад.

Пешрафти иқтисодии ҳар як кишвар ин ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, иқтисодии Тоҷикистон бояд аз таҷрибаи Маҷористон истифода бурда сармоягузoronро ҷалб намояд.

Дар хусуси ояндагирии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Маҷористон ва рушди ин ҳамкориҳо метавон чунин пешниҳод намуд:

- ба роҳ мондани ҳамкориҳои муштарак дар самтҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ;
- барпо намудани бизнес-форум, мизҳои мудаввар ва намоишҳо, ки бештар фарогири соҳаҳои иқтисодӣ, хоҷагии деҳот ва сайёҳӣ бошанд;
- мустаҳкам намудани ҳамкориҳои судманди тиҷоратии байни ду кишвар, ҷалби сармоя ва дарёфти шарикони нав, яъне самти сармоягузорӣ;
- ҳавасмангардонии молиявӣ барои дастрасии сармоягузoron тавассути барномаҳои дастгирии корхонаҳои навтаъсис.

АДАБИЁТ:

1. История Венгрии. С древнейших времен. Автор: (ред.) Исламов Т.М. Жанр: монографии. <https://history.wikireading.ru> Таърихи муроҷиат 14. 07. 2023
2. Пушкиш А. И. Внешняя политика Венгрии: Февраль 1937
3. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷа. <https://mfa.tj/tg/main/view>. Таърихи муроҷиат: 07.04.2023
4. Сомонаи расмии Масмедиа <https://massmedia.press/> Таърихи муроҷиат:20. 06. 2023
5. Венгрия// Энциклопедический географический словарь/ отв. редакторы Е. В. Варавина и др.-М.:Рипол-классик, 2011- С.135. (Словари нового века).-5000 экз.-ISBN 978-5-386-03063-6.
6. Újabb kedvezményt adna a kormány a minimálbér emelésének kompenzálására-Portfolio.hu. Таърихи муроҷиат:28.10. 2023 года.
7. <https://1prime.ru/> Таърихи муроҷиат: 07.04.2023
8. <https://imigrant-hungary.com> Таърихи муроҷиат: 07.04.2023
9. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷа. <https://mfa.tj/tg/main/view>. Таърихи муроҷиат: 07.04.2023
- 10.Страны и регионы мира:экономика-политический справочник. Под редакцией д.э.н., проф. А.С.Булатова.3-е издание.М. ПРОСПЕКТ, 2010
11. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷа. <https://mfa.tj/tg/main/view/> Таърихи муроҷиат: 12. 12. 2022
12. Сомонаи расмии “Равшанфикрон” - маҷаллаи электроники <https://ravshanfikr.tj> Таърихи муроҷиат: 10. 08. 2023
13. Organization for Economic Co-operation and Development, Department for Economic Development. Growth: Building Jobs And Prosperity In Developing Countries - <https://www.oecd.org/> Таърихи муроҷиат: 30. 05. 2023

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ ВЕНГРИИ И УКРЕПЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ С ТАДЖИКИСТАНОМ

ЮСУФИ ФАРЗОНА ШУХРАТ

Младший научный сотрудник отдел Европы и Америки Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: г. Душанбе, ул. Рудаки 33

E-mail: sh.farzona@bk.ru

В статье рассматривается развитие экономики Венгрии и сотрудничество с Таджикистаном в период его государственной независимости. В статье дается характеристика, понятие и основные элементы экономического развития. Отмечается, что экономику Венгрии ожидает стабильное развитие в ближайшие годы. Этому способствует продуманная политика местных властей и активное привлечение иностранных инвестиций. Можно сказать, что перспективы политического и экономического сотрудничества между Венгрией и Республикой Таджикистан многообещающие, и ожидается еще больше результатов.

Анализируя процесс укрепления экономических отношений между Таджикистаном и Венгрией, автор делает заключение, что это взаимовыгодное сотрудничество и дальше надо развивать и расширять.

Ключевые слова: *Таджикистан, Венгрия, экономика, развитие, приоритет, выгода, инвестиции, цель.*

DEVELOPMENT OF THE MODERN ECONOMY OF HUNGARY AND STRENGTHENING ITS ECONOMIC COOPERATION WITH TAJIKISTAN

YUSUFI FARZONAI SHUKHRAT

Junior Research Fellow, Department of Europe and America, Institute for the Study of Asian and European Studies. E-mail: sh.farzona@bk.ru, address: Dushanbe, st. Rudaki 33

The article discusses the development of the Hungarian economy and its cooperation with Tajikistan during the period of state independence. The article describes the characteristics, concept and the main elements of economic development. It is noted that the Hungarian economy expects stable development in the coming years. This is facilitated by the thoughtful policy of local authorities and the active attraction of foreign investment. It can be said that the prospects for political and economic cooperation between Hungary and the Republic of Tajikistan are promising, and even more results are expected.

Analyzing the process of strengthening economic relations between Tajikistan and Hungary, the author concludes that this mutually beneficial cooperation should be further developed and expanded.

Key words: *Tajikistan, Hungary, economy, development, priority, benefit, investments, goal.*

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРҶИМА ВА ТАҲҶИЯ**ЗИНДАГИИ ФЛУТИН****Навиштаи Фурфуриус****Тоҷиддин Мардонӣ**

сарходими илмии Институти Осиё ва Аврупо.

Суроза: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: 918-61-85-23.

Пеишгуфтори таҳиягар

Ба тавачҷуҳи мутахассисони соҳаи фалсафа, муҳаққиқони фалсафаи Руму Юнони қадим, Шарқи асримиёнагӣ ва умуман ҳамаи дӯстдорони илми фалсафа намунае аз осори файласуфи намоёни давраи антиқаи румиро (византӣ), ки номаиш Фурфуриус (Порфирий) буд, пешниҳод менамоем. Номи аслии Фурфуриус Малх ё Малах буда, ӯ солҳои 232/233 дар шаҳри Тири кишвари Сурияи Румӣ таваллуд ёфта, солҳои 304/306 дар Рим аз дунё даргузаштааст. Фурфуриус дар фалсафа пайрави равияи навафлотуния буда, инчунин дар як қатор илмҳои замонааш, аз ҷумла дар назарияи мусиқӣ, риёзиёт, ситорашиносӣ ва дар таълиму тарбияи наврасону ҷавонон маҳорати баланд нишон додааст. Ӯ асарҳои гуногун дар соҳаи мусиқӣ, эҷодиёти Ҳомер ва ҳатто гийёҳхорӣ ё алафхорӣ, мантиқу фалсафа аз худ боқӣ гузоштааст. Гайр аз ин Фурфуриус ба осори файласуфон ва олимони соҳаҳои мухталифи илм шарҳу тафсири ҳақиқати зиёде навиштааст. Масалан, шарҳи ӯ бар “Асосҳо”-и Уқлидус (Евклид), ки “Маҷҳали мантиқу фалсафа” унвон дорад, тавассути тарҷумаҳои латинию арабиаш дар тули асрҳои миёна чун дастури беҳтарини таълими фалсафаи мантиқ дар донишгоҳҳои Аврупо истифода мешуд ва китоби меъри ба ҳисоб мерафт. Асари дигари Фурфуриус, ки “Маҷҳал” ба “Арғунун”-и Арасту, ном дорад, аз забони юнонӣ ба латинӣ мавриди тарҷума ва шарҳу тафсир қарор гирифтааст, барои Аврупои асрҳои миёна ҳамчун қомуси фалсафӣ хидмат кардааст.

Ба қалами Фурфуриус як қатор рисолаҳо дар соҳаи фалсафаи назарӣ ва амалӣ, кайҳониносӣ ва ситорашиносӣ тааллуқ дорад. Дар яке аз асарҳои калонҳаҷми худ, ки аз 15 ҷилд иборат буда, “Бар зидди масеҳиён” ном дошта, пораҳое аз он дар осори файласуфони дигар сабт шудааст, ӯ бо уламои масеҳӣ мунозара карда, баъзе назарияҳои онҳоро мавриди радду интиқоди шадид қарор медиҳад. Бо амри императори Рум Феодосии II дар соли 448 тамоми нусхаҳои асари “Бар зидди масеҳиён” мусодара ва маҳв карда мешаванд.

Аз осори Фурфуриус маълумоти каме то ба замони мо дар китобҳои дигарон омада расидааст. Аз ҷумлаи таълифоти ӯ ду рисолаест, ки яке перомуни ҳаёт ва фаъолияти илмии файласуф ва риёздони маъруфи Юнони Қадим Пифагор зери унвони “Зиндагиномаи Пифагор” аст. Рисолаи дуюми Фурфуриус ба рӯзгор ва осори устодаиш, файласуфи барҷастаи Юнони Қадим, асосгузори ҷараёни фалсафии навафлотуния Флутин бахшида шудааст.

Флутин шакли талаффузи арабии номи аслии юнонии Плотин мебошад. Ӯ дар шаҳри Ликополи Мисри Поён, ки музофотери аз империяи Рум таъкил мебуд, солҳои 204/205 ба дунё омада, соли 270 дар шаҳри Минтурнии вилояти Кампанияи Рум вафот ёфтааст. Давраи ҷавонияшро дар шаҳри Александрия, ки яке аз бузургтарин марказҳои илму фарҳанги он замон буд, гузаронидааст. Солҳои 231/232-242 дар ҳалқаи дарси файласуф Аммоний Саккас таълим гирифтааст. Ба гайри омӯхтани илмҳои гуногунӣ замони худ Плотин дар дилаш орзу мепарварид, ки бо фалсафаи форсҳо ва ҳиндуҳо ошноӣ пайдо кунад. Аз ин рӯ, вақте ки

император Гордиани III ба Иронзамин лаишкар кашид, Плотин ўро ҳамроҳӣ ва мусоҳабат кард. Дар ҷараёни лаишкаркашӣ император дар Байна-н-наҳрайн кушта мешавад ва Плотин баъди чанде аз азобу ранҷҳо соли 243/244 ба Рим рафта мерасад. Дар Рим ӯ мактаби худро таъсис медиҳад ва ба кори таълиму тадриси ҷавонони лаёқатманду илмдӯст оғоз менамояд. Дар ин ҷо ӯ шогирдону пайравони зиёде аз табақаҳо ва миллатҳои гуногуни ҷомаа, чи писарон ва чи духтарон, пайдо мекунад.

Императори нав Галлиен ва хонумаи ба Плотин эҳтирому иродат доштан. Бо истифода аз ин Плотин соли 265 кӯшиш кард, ки андешаи ташикли давлати афлотуниро аз нав эҳё намояд ва шаҳри файласуфон – Платонопольро- таъсис намояд. Лекин дарбориёни ҳосид ва мансабдорони нотавабин ба амалӣ шудани ин андешаву орзу монё шуданд ва татбиқи ин нақша имконнопазир гардид.

Плотин таълимоти илмию фалсафии худро дар синни бузургсолӣ рӯи қоғаз овард. Навиштаҳои ўро шогирди бовафояи Фурфуриус (Порфирий) ҷамъоварӣ ва таҳрир намуда, ба гуруҳҳо тақсимбандӣ карда ниҳоят интишор дод. Порфирий онҳоро ба шаш фасл ва ҳар фаслро ба нӯҳ қисм ҷудо кард, ки дар натиҷа 54 рисолаи Плотин аз “Инниадҳо”, яъне “Нӯҳгонаҳо” иборат гардиданд.

Калидвожаҳо: Порфирий (Фурфуриус), Плотин (Флутин), фалсафа, Арасту, Пифагор, Эвклид (Уқлибус), Рум (Византия), мантиқ, риёзиёт, ситорашиносӣ, инниадҳо, нӯҳгонаҳо.

Флутин, - файласуфи замони мо, - гӯӣ шарм дошт аз ин ки дар тане ҷой дорад. Аз ин рӯ ҳеҷ гоҳ дар бораи қавм, падару модар ва зодгоҳаш сухане намегуфт ва омода набуд дар баробари наққош ва пайкарсозе бинишинад. Ва чун Амелиус¹ исрор меварзид, ки иҷоза диҳад тасвирашро бикашанд, гуфт: “Тасвире, ки табиат моро дар он зиндонӣ кардааст, худ бас нест? Мехоҳӣ аз ин тасвир тасвире бадавомтар боқӣ бигзорам, чунонки гӯӣ арзише дорад, ки дар он бингаранд?” Вале Амелиус дӯсте ба номи Картриус дошт, ки беҳтарин нигоргари вақт буд. Ўро ба мадраса овард - дари мадраса ба рӯи ҳама кас боз буд – ва бар онаш дошт ки тасвире аз симои Флутин дар зеҳни худ бисозад. Картриус аз рӯи ин тасвири зеҳнӣ тасвире сохт ва Амелиус ҳам ба ӯ ёрӣ кард то тасвир ҳарчи шабехтар шавад. Ва бад-ин сон Картриус тасвире бисёр нақӯ аз Флутин сохт ва ба мо дод бе он ки Флутин худ огоҳ шавад.

2

Флутин аз бемории рӯда ранҷ мебурд, вале иҷоза намедод ба танқиқ муолаҷааш кунанд ва мегуфт, ки “чунин муолаҷае шоистаи марде солхурда нест”. Аз хӯрдани дорӯе ҳам, ки ҳовии гушти ҷонварони ваҳшӣ буд, сар бозмезад ва мегуфт: “Хӯрдани гушти ҷонварони аҳлиро ҳам хуш надорам”. Ба ҳаммом намерафт, вале дар хона ҳар рӯз муштмолаш мекарданд. Чун бемории тоъун шуюъ ёфт ва касе ки муштмолаш мекард, мурд, аз муштмол низ даст бардошт ва базудӣ дучори бемории “хуноқ” шуд. То хангоме, ки бо ӯ будам, асаре аз ин беморӣ пайдо набуд, вале пас аз он ки аз ӯ ҷудо шудам ва ба сафар рафтам, беморияш чунон саҳт шуд, ки - ба ривояти дӯстамон Астахиус, ки то дами марг назди ӯ буд - садояш гирифт ва чашмонаш бисёр заиф шуду дасту пояш пӯшида аз захм. Дӯстонаш аз ӯ дурӣ мечӯстанд чун одаташ ин буд, ки бо ҳар кас мехост аҳволпурсӣ кунад, даҳонашро ба даҳони ӯ наздик мекард.

Аз шаҳр берун рафт ва дар Кампания, дар мазрааи аз они дӯсти деринаш Зитус, ки аз дунё рафта буд, сукунат гузид. Мояхтоҷаш ё аз мулки Зитус таъмин мешуд ё аз мазрааи Кастрисиус, ки дар Минтурна буд.

Чун соати маргаш фаро расид, ба Астахиус, ки ба диданаш рафта буд, гуфт: “Дерест, ки чашм ба роҳи туам”. Он гоҳ боз гуфт: “Мекӯшам мавҷуди илохиро ки дар ман аст, ба мавҷуди илоҳӣ, ки дар кайҳон аст, бозгардонам”. Дар ин ҳангом море аз зери раҳти хобаш даромад ва дар суроҳе дар девор фурӯ рафт. Ва Флутин нафаси бозпасинро кашид. Ин воқеа дар поёни соли дувуми салтанати Клавдиус рӯй дод. Ва Астахиус мегуфт: “Флутин ҳангоми марг шасту шаш сол дошт”. Ба ҳангоми маргаш ман, - Фурфуриус, дар Лилипияум будам ва Кастрициус дар Рим буд. Танҳо Астахиус бар болинаш ҳозир буд. Агар шасту шаш сол аз соли дувуми салтанати Клавдиус ба ақиб баргардем, таърихи таваллуди Флутин бо саздаҳум соли салтанати Сурус мутобиқ мешавад, вале ӯ худ ҳаргиз дар бораи рӯзу моҳи таваллудаш сухане нагуфтааст, зеро ҳеҷ намехост дар рӯзи моҳи таваллудаш қурбонӣ кунанд ё чашм бигиранд. Аммо дар рӯзи таваллуди Суқрот ва Афлотун дӯстонашро даъват мекард ва чашм мегирифт. Ва дар ин чашнҳо ҳар як аз дӯстонаш, ки омодагӣ дошт, хитобае мехонд.

3

Дар аснои гуфтугӯ Флутин гоҳ бе муқаддима суханоне дар бораи нахустин солҳои зиндагияш мегуфт. То ҳаштсолагӣ, бо ин ки ба дабистон мерафт, ҳанӯз баъзе авқот пистони дояшро мемакид то он ки рӯзе касе сарзанишаш кард ва шармсор шуду даст аз ин кор бардошт.

Дар бистухаштсолагӣ ба фалсафа тамоюл ёфт ва ба назди омӯзгорони фалсафа, ки дар Искандария шуҳрате доштанд, рафт, вале суде неёфту андухнок шуду дарди дилашро бо яке аз дӯстон дар миён ниҳод. Ин дӯст, ки ба иштиёқи ӯ пай бурда бурд, ӯро ба назди Аммониус² фиристод ва Флутин пас аз хузур дар маҷлиси дарси ӯ ба дӯсташ гуфт: “Ба дунболи ҳамин мард мегаштам”. Ва аз он пас назди Аммониус² монд ва дар фалсафа чандон пеш рафт, ки моил шуд бо фалсафаи иронӣ ва ҳиндӣ ошно шавад. Чун император Гордианус III мехост ба Ирон лашкар бикашад, Флутин ҳамроҳи сипоҳи ӯ рафт. Дар ин ҳангом сиёнуҳсола буд, зеро ёздаҳ сол дар ҳалқай дарси Аммониус муқим монда буд. Гордианус дар Байна-н-наҳрайн кушта шуд ва Флутин бо таҳаммули душворихоӣ фаровон раҳой ёфт ва худро ба Антокия расонид. Пас аз он ки Филип ба мақоми императорӣ расид, Флутин ба Рим рафт. Дар ин ҳангом чихилсола буд.

Арниус, Аригнас ва Флутин аҳд карда буданд, ки таъолими Аммониусро пинҳон нигоҳдоранд. Флутин ба ин аҳд вафодор монд ва бо он ки бо касони бисёре муошир буд, дар он бора сухане нагуфт. Нахуст Арниус аҳдро шикаст ва пас аз ӯ Аригнас, вале Аригнас ҳам чизе нанавишт чуз ду рисола: “Дар бораи руҳ” ва “Шоҳ – нахустин шоир аст”. Флутин замони дарозе ҳиҷ нанвишт, вале дарс ки медод, бар пояи таъолими Аммониус буд. Ӯ даҳ соли тамом шогирдонро мепазируфт ва дарс медод, вале чизе наменавишт. Аз ин рӯ маҷлиси дарсаш назме надошт ва сухани беҳуда фаровон гуфта мешуд. Амелиус ба мо чунин гуфт. Дар саввумин соли иқоматаш дар Рим Амелиус ба ҳалқай дарси ӯ пайваст (саввумин соли салтанати Филип) ва то нахустин соли салтанати Клавдиус – яъне бисту чаҳор сол – дар назди ӯ монд. Амелиус, ҳангоме ки ба назди ӯ омад, тамрини фалсафӣ дошт ва бештар дар мадрасаи Лисимахус дарс хонда буд. Ва аз ҷиддитарин ҳамнишинони Флутин ба шумор мерафт. Ин шахс тақрибан ҳамаи осори Науминиусро гирд оварда буд ва бештарин бахшҳои онро аз бар дошт. Аз дарсҳои Флутин низ ёддошт бармедошт ва ин ёддоштҳоро дар худуди яксад чилд мураттаб сохту ба писархондаш Гесиҳиус бахшид.

4

Дар даҳумин соли салтанати Галлеинус ман, - Фурфуриус, - ҳамроҳи Антониуси аҳли Родос аз Юнон омадам ва дар ин ҳангом Амелиус бо ин ки ҳаҷдаҳ сол бо Флутин

хамнишин буд, ханӯз чизе ҷуз микдоре ёддошт омода накарда буд ва ин ёддоштҳо ханӯз ба яксад чилд болиғ нашуда буд. Дар ҳамин соли салтанати Галлиенус Флутин панҷоҳу нӯҳсола буд. Ман худ вақте, ки нахустин бор ба ҳалқаи дарси ӯ пайвастам, сисола будам.

Аз нахустин соли салтанати Галлиенус Флутин навиштан дар бораи мавзуотеро ки дар маҷлиси дарс матраҳ мешуд, оғоз карда буд. Ва дар ҳамин соли салтанати Галлиенус, хангоме ки ман бо ӯ ошно шудам, бисту як рисола навишта буд ва чанд тана рӯнавиштаҳое аз онҳо доштанд. Таҳия ва рӯнавишт ханӯз душвор буд ва касоне, ки онҳоро доштанд, омода набуданд аз даст бидиҳанд ва бо саҳтгирии тамом аз онҳо муҳофазат мекарданд. Чун ӯ худ унвоне ба рисолаҳо надода буд, ҳар касе унвоне дигар ба онҳо меод. Унвонҳое, ки саранҷом қабули ом ёфтанд, бад-ин шарҳанд (ман нахустин калимоти рисолаҳоро ба унвонҳо меафзоям³ то шинохтани ин ки кадом унвон ба кадом рисола марбут аст, осон шавад):

1. Дар бораи зебӣ (рисолаи шашум аз инниоди аввал);
2. Дар бораи маргнопазирии рӯх (рисолаи ҳафтум аз инниоди чаҳорум);
3. Дар бораи сарнавишт (рисолаи аввал аз инниоди саввум);
4. Моҳияти рӯх (рисолаи дувум аз инниоди чаҳорум);
5. Ақл, идаҳо, ҳастӣ (рисолаи нухум аз инниоди панҷум);
6. Дар бораи фуру афтодани рӯх дар чаҳони тан (рисолаи ҳаштум аз инниоди чаҳорум);
7. “Нахустин” ва он чи пас аз ӯст (рисолаи чаҳорум аз инниоди панҷум);
8. Оё ҳамаи арвоҳ як рӯҳи воҳиданд? (рисолаи нухум аз инниоди чаҳорум);
9. Дар бораи нек ё воҳид (рисолаи нухум аз инниоди шашум);
10. Се ақнуми аслӣ (рисолаи аввал аз инниоди панҷум);
11. Тартиби пайдоии чизҳо аз “Нахустин” (рисолаи дувум аз инниоди панҷум);
12. Дар бораи ду навъи модда (рисолаи чаҳорум аз инниоди дувум);
13. Матолиби мухталиф (рисолаи нухум аз инниоди саввум);
14. Дар бораи гардиши давронии осмон (рисолаи дувум аз инниоди дувум);
15. Фариштае, ки бар мо гумошта шуда (рисолаи чаҳорум аз инниоди саввум);
16. Дар бораи тарки тан ба хости худ (худкушӣ) (рисолаи нухум аз инниоди аввал);
17. Дар бораи кайфият (рисолаи шашум аз инниоди дувум);
18. Оё ашӣ муфрад ҳам дорои идаанд? (рисолаи ҳафтум аз инниоди панҷум);
19. Дар бораи фазоил (рисолаи дувум аз инниоди аввал);
20. Дар бораи диалектик (рисолаи саввум аз инниоди аввал);
21. Моҳияти рӯх (1) (рисолаи аввал аз инниоди чаҳорум).

Флутин, вақте ки ман бо ӯ ошно шудам, ин бист рисолаҳо навишта буд.

5

Ман дарвоқеъ андаке пештар аз даҳумин соли салтанати Галлиенус ба Рим расидам ва дар он хангом Флутин таътили тобистонии худро мегузаронид ва танҳо гуфтугӯҳое дар бораи матолиби кулӣ ва умумӣ бо дӯстонаш дошт. Дар ин сол ва дар тайи панҷ соли баъд, ки бо ӯ будам, яъне дар муддати шаш соли, ки дар мусохабати ӯ гузаронидам, дар чаласоти мадраса баҳсҳое фаровон пеш омад ва ману Амелиус ба ӯ исрор кардем ки боз бинвисад. Ва ӯ ин рисолаҳоро навишт:

- 22 ва 23. Ҳасти бо он ки яке ва ҳамеша ҳамон аст, тамоми он дар он воҳид дар ҳама ҷост (рисолаи чаҳорум ва панҷум аз инниоди шашум);
24. “Воҳид бартар аз ҳастӣ”. Намеандешед? (рисолаи шашум аз инниоди панҷум);
25. Вучуди билқувва ва вучуди билфеъл (рисолаи панҷум аз инниоди дувум);
26. Мавҷудоти бечисм фориғ аз инфюланд (рисолаи шашум аз инниоди саввум);

27. Масоиلى марбут ба рӯх (1) (рисолаи саввум аз инниоди чаҳорум);
28. Масоиلى марбут ба рӯх (2) (рисолаи чаҳорум аз эннеади чаҳорум);
29. Масоиلى марбут ба рӯх (3) (рисолаи панҷум аз инниоди чаҳорум);
30. Дар бораи назар (рисолаи ҳаштум аз инниоди саввум);
31. Дар бораи зебоии маъқул (рисолаи ҳаштум аз инниоди панҷум);
32. Маъқулоти дар берун аз ақл нестанд (рисолаи панҷум аз инниоди панҷум);
33. Дар радди ақоиди асҳоби наҳлаи ғносӣ (рисолаи нуҳум аз инниоди дувум);
34. Дар бораи аъдод (рисолаи шашум аз инниоди шашум);
35. Чаро ашӣи дур кӯчак менамоянд? (рисолаи ҳаштум аз инниоди дувум);
36. Оё некбахтӣ бо гузашти замон афзунӣ мегирад? (рисолаи панҷум аз инниоди аввал);
37. Дар бораи омезиши комил (рисолаи ҳафтум аз инниоди дувум);
38. Идаҳои касир си гуна пайдо шуданд? (рисолаи ҳафтум аз инниоди шашум);
39. Дар бораи иродаи озод (рисолаи ҳафтум аз инниоди шашум);
40. Дар бораи кайҳон (рисолаи аввал аз инниоди дувум);
41. Дар бораи идроки ҳиссӣ ва ҳофиза (рисолаи шашум аз инниоди чаҳорум);
42. Табақоти ҳастӣ (1) (рисолаи аввал аз инниоди шашум);
43. Табақоти ҳастӣ (2) (рисолаи дувум аз инниоди шашум);
44. Табақоти ҳастӣ (3) (рисолаи саввум аз инниоди шашум);
45. Абадият ва замон (рисолаи ҳафтум аз инниоди саввум).

Ин бистучаҳор рисолаҳо Флутин дар замоне навишт, ки ман дар назди ӯ будам ва мавзӯи онҳо, чунонки дар хулосаи рисолаҳои мутааддид ёдовар шудаам, мабоҳисест, ки дар маҷолиси дарс пеш омадааст. Ҷамъи ин рисолаҳо ва рисолаҳои, ки пеш аз омадани ман ба Рим навишта шудааст, болиғ бар чиҳилу панҷ рисола мешавад.

6

Дар ҳудуди понздаҳумин соли салтанати Галлиенус ман ба Сицилия рафтам ва ҳангоме ки дар он ҷо будам Флутин ин панҷ рисолаҳо навишт ва ба назди ман фиристод:

46. Дар бораи некбахтӣ (рисолаи чаҳорум аз инниоди аввал);
47. Дар бораи тақдир (1) (рисолаи дувум аз инниоди саввум);
48. Дар бораи тақдир (2) (рисолаи саввум аз инниоди саввум);
49. Дар бораи ақоними шиносанда ва ончи варои ин ақоним аст (рисолаи саввум аз инниоди панҷум);
50. Дар бораи ишқ (рисолаи панҷум аз инниоди саввум).

Флутин он рисолаҳоро дар нахустин соли салтанати Клавдиус ба назди ман фиристод ва дар оғози соли дувум, андаке пеш аз маргаш ин рисолаҳо ба дастам расид:

51. Моҳияти бадӣ (шарр) ва маншаи он (рисолаи ҳаштум аз инниоди аввал);
52. Асари ситорагон дар одамииён (рисолаи саввум аз инниоди дувум);
53. Мавҷуди зинда чист? Ва одамии чист? (рисолаи аввал аз инниоди аввал);
54. Дар бораи “некии Нахустин” (рисолаи ҳафтум аз инниоди аввал).

Бад-ин тартиб иддаи рисолаҳо болиғ бар панҷоҳу чаҳор мешавад. Қувват ва заъфи рисолаҳо бар ҳасби замони пайдоишашон фарқ мекунад: бар ҳасби ин ки дар оғози фаъолияти нависандагӣ падид омада бошанд ё дар давраи пухтагӣ, ё дар замони бемориаш. Бисту як рисолаи аввал аз қуввати камтаре бархӯрдоранд. Ва дар рисолаҳои, ки дар даврони миёна падид омадаанд, мунтаҳои қудрати Флутин намоён аст ва бисту чаҳор рисолае ки дар ин замон навишта шудаанд – ба истиснои рисолаҳои кӯтоҳ – дар ҳадди камоланд. Нуҳ рисолаи вопасинро Флутин ҳангоме навишт, ки тавоноияш рӯй ба

завол ниҳода буд. Ва ин нотавонӣ дар чаҳор рисолаи охир намоёнтар аст, то дар панҷ рисолае ки пеш аз онҳо навишта шудаанд.

7

Флутин шогирдони фаровон дошт ва иддае аз ононро иштиёқи ҳақиқӣ ба фалсафа, ба ҳалқаи дарси ӯ кашонида буд. Яке аз инон Амелиус аҳли Тосканӣ буд бо номи хонаводагии Кантилианос. Устод тарҷих меод, ки дар номи ӯ ҳарфи “р” ба ҷои “л” бигзорад ва ӯро бо номи Америус мехонд ва мегуфт ки Америус, ки аз калимаи *amegeia* (ба маънои “таксимнопазирӣ”) муштак аст, барои ӯ шоистатар аз Амелиуси маштак аз *ameleia* (ба маънии “беқайдӣ”) аст. Яке дигар аз шогирдон пизишке ба номи Павлину аз шаҳри Ситуплис буд ва Амелиус ӯро бо номи Миколус мехонд, зеро ҳамеша дар фаҳми матолиб дучори иштибоҳ мешуд. Пизишке дигар ба номи Астахиус аҳли Искандария буд, ки бо Флутин дар авохири умраш ошно шуд ва то рӯзи маргаш назди ӯ монд ва ба тимордории ӯ пардохт. Ин мард ба андешаҳои Флутин сар супурд ва файласуфе ростин гардид. Зутисуси шоир ва мунтақид низ аз ҳамнишинони Флутин буд, ки матни “Антимахус”-ро тасхих кард ва “Достони Атлантис”⁴-ро ба шеър даровард, вале саранҷом кӯр шуд ва андаке пеш аз марги Флутин даргузашт. Павлину ҳам пештар аз Флутин мурд.

Яке дигар аз ҳамнишинони Флутин Зитус буд, ки аз наҷоди араб буд ва духтари Теодосиусро ба занӣ гирифт. Ӯ низ пизишк буд ва бо Флутин дӯстии наздик дошт ва Флутин пайваста мекӯшид то ӯро аз мудохала дар корҳои сиёсӣ боздорад, зеро ӯ дар умури сиёсӣ фаъолият мекард ва шахси бонуфузе буд. Флутин бо ӯ бисёр наздик буд ва борҳо ба хонааш, ки дар фосилаи шаш мил аз Ментурна қарор дошт, мерафт ва меҳмони ӯ мешуд. Ин хона пештар ба Кастрисиус тааллуқ дошт, ки номи хонаводагиям фирмус буд. Кастрисиус пеш аз ҳамаи мо ба зебӣ ишқ меварзид ва Флутинро ба ҳадди парастии дӯст меод. Ва барои Амелиус хидматгузор ва ёваре вафодор буд ва ба ман ҳам чунон муҳаббат мекард, ки гӯӣ бародараш ҳастам.

Чандон тан аз аъзои Сано, ҳам дилбастаи дарси Флутин буданд ва аз он миён Морселос Урантиус ва Сабилуус беш аз дигарон дар роҳи фалсафа мекӯшиданд. Яке дигар аз онон Рукатианус буд ва ин мард дар канораҷӯӣ аз зиндагии сиёсӣ то ба он ҷо пеш рафт, ки аз дороияш даст шуст ва бандагонашро озод кард ва аз мақоми худ истеъфо намуд. Рӯзе ки қарор буд ба унвони “партур” (қозӣ, консул) дар масъалаи ом зоҳир шавад ва “лектор”-ҳо (мулозимони қозӣ) ҳозир буданд ва интизорашро мекашиданд, омода нашуд рӯй бинамояд ё аслан сару коре бо мақоми худ дошта бошад. Ҳатто хонае ҳам барои зиндагии худ нигоҳ надошт, балки дар хонаҳои дӯстонаш ба сар мебуд: дар яке гизо мехӯрду дар яке меҳобид ва дар ҳар ду рӯз беш аз як бор даст ба гизо намебуд бо он ки пештар чунон фарбеҳ буд, ки дар тахти равон ҳаракат мекард. Дар натиҷаи безътиной ба ниёзҳои зиндагӣ саломатии худро бозёфт ва бо он ки пештар наметавонист дастхояшро ҳаракат диҳад, чунон тандуруст шуд, ки дастҳои худро чолоктар аз санъатгарон ба кор мебуд. Флутин ӯро бисёр дӯст меод ва саҳт месутуд ва борҳо аз ӯ ҳамчун намунаи касоне ном мебуд, ки мувофиқи фалсафа зиндагӣ мекунанд.

Яке дигар аз ҳамнишинони Флутин Серопиун аҳли Искандария буд, ки нахуст ба фаро гирифтани фанни балоғат пардохт ва сипас ба фалсафа рӯй овард, вале он мояи тавоноӣ надошт, ки худро аз ҷанголи пул бираҳонад ва аз рибоҳорӣ канора ҷӯяд.

Ман, Фурфуриуси аҳли Сур, яке аз наздиктарин дӯстони Флутин будам ва ӯ танқихи навиштаҳояшро ба ман волегузошт.

8

Флутин чун чизе навишт, наметавонист дубора онро бихонад, ҳатто ба иллати заъфи чашм якбора хондан ҳам барояш душвор буд. Ҳатташ хуш набуд ва ҳичоҳои калимотро хуб аз ҳам ҷудо намекард ва ба имлои калимот эътиное надошт ва ҳамаи тавачҷӯҳаш вақфи андеша буд. Ва он чи моро ба шигефтӣ меовард ин буд ки то поёни зиндагӣ ин рафтораш тағйир накард. Нахуст ҳамаи андешаҳояшро аз оғоз то поён дар зехн мураббаъ месохт ва он гоҳ ба навиштан мепардохт ва чунон паёпай менавишт, ки гӯй аз рӯи китобе менависад. Ҳатто вақте ки бо касе машғули гуфтугӯ мешуд, риштаи андешаро аз каф раҳо намекард ва дар ҳамон ҳол гуфтушуниди зехнаш мутаваҷҷеҳи андешааш буд бе онки тафаккураш дучори гусастагӣ шавад. Ва чун касе ки бо ӯ машғули суҳбат буд, мерафт, он чиро навишта буд, дубора намехонд, зеро чунонки гуфтам, чашмаш иҷозаи чунин кореро намедод, балки дубора рӯй ба навиштан меовард ва иртиботи матлабро чунон ҳифз мекард, ки гӯй фосилае ба сабаби гуфтушунид дар миён набудааст. Бад-ин тартиб дар онҳо воҳид ҳам дар баробари худаш ҳозир буд ва ҳам дар баробари дигарон ва тавачҷӯҳаш ба масъалае, ки дар пеш дошт, ҳеҷ вақт коҳиш намеёфт, магар онҳо ки ба хоб мерафт. Ва барои ин ки кам бихобад гизо кам мехӯрд, ҳатто гоҳ лӯқмае тамом намехӯрд, доим дар ҳоли тафаккур буд.

9

Аз миёни занон чанд танае сарсупурдаи ӯ буданд. Масалан, Гамина, ки Флутин дар хонаи ӯ зиндагӣ мекард ва ҳамчунин духтари ӯ Гамина, ки ҳамноми модараш буд, ва Амфелика, ки ҳамсари Аристон писари Ҷомбликос шуд, саҳт дилбастаи фалсафа буданд. Бисёре аз мардону занони табақаи ашроф чун марги худро наздик мекунанд, дорой ва фарзандони худро, чи писару чи духтар, ба ӯ месупурданд ва яқин доштанд, ки ӯ сарпарастии неке барои онон хоҳад буд. Аз ин рӯ хонааш пур аз писару духтар буд. Яке аз онон Путоман ном дошт ва Флутин дар тарбияти ӯ кӯшише хос ба кор мебард ва водораш мекард, ки дарси худро борҳо пеши ӯ такрор кунад. Ҳар бор ки аминҳо ҳисоби дороии кӯдакони ба Флутин меоданд, Флутин бо хавсалаи бисёр ба онҳо расидагӣ мекард ва ҳамеша мураккаб буд, ки ҳисобҳо дурусту дақиқ бошад ва мегуфт: то ҳангоме ки кӯдакони дарси фалсафаро оғоз накардаанд, дорой ва даромадашон бояд ҳифз шавад ва ҳеҷ кас набояд ба онҳо даст бизанад. Ва бо ин ки бори номулоимоти зиндагиро аз дӯши касони бисёре бармедошт, ҳаргиз аз андешидан ва тамаркузи зехнӣ ғафлат намеварзид. Бо ҳама кас меҳрубон буд ва худро дар ихтиёри ҳамаи дӯстону ошноён мениҳод. Ва бо ин ки бисту шаш сол дар Рим бар сар бурд ва дар мушофаоти бисёре нақши довариро ба ӯҳда гирифт, ҳеҷ як аз коргузори давлат душмани ӯ нашуд.

10

Олимпиуси аҳли Искандария, ки даъвои файласуфӣ мекард ва замони кутӯҳе шогирди Аммоний буд, худро бартар аз Флутин мешумурд ва бо ӯ рақобат мекард. Ин мард дар душманӣ бо Флутин корро ба ҷое расонид, ки кӯшид ба василаи ҷоду ситорагонро бар он дорад, ки ба Флутин осеб бирасонанд, вале чун осебе ки мехост ба Флутин бирасад, ба худаш расид, дар хафо ба дӯстонаш гуфт: “Рӯҳи Флутин чунин нерӯи бузурге дорад, ки метавонад зарбаҳоро, ки дигарон мехоҳанд ба ӯ бизананд, ба худӣ ҳамлакунандгон бозгардонад”. Флутин аз нақшаи он кас огоҳ буд ва гуфт, ки дар он лаҳза аъзои танаш ба ҳам фишурда шуданд ва танаш чун киси пуле, ки бандашро бикашанд, мунқабиз гардид. Олимпиус чун дарёфт, ки ба ҷои осеб расондан ба Флутин худ осеб хоҳад дид, ҳамалоти худро қатъ кард.

Ба ростӣ, Флутин аз ҳангоми таваллуд чизе беш аз дигарон дошт. Коҳине мисрӣ, ки ба Рим омада ва ба тавассути дӯсте бо Флутин ошно шуда буд, мехост намунае аз дониши ҷодуии худро ба ӯ нишон диҳад ва аз ӯ хост то ба наздаш биравад ва фариштаеро,

ки бар \bar{u} гумошта шудааст, ба чашм бубинад. Флутин пазируфт ва ба парастиишгоҳи Эзис рафт, зеро марди мисрӣ мегуфт, ки он ҷо ягона нуқтаи поки шаҳри Рим аст. Чун аз фаришта даъват шуд, ки зоҳир шавад, худое рӯй намуд ва марди мисрӣ гуфт: “Ту чи некбахт ҳасти, ки ниғаҳбонат худое ҳаст, на мавҷуде фурутар”. Вале мумкин нашуд аз Худо суоле шавад \bar{e} \bar{u} замоне дарозтар ҳозир бошад ва дида шавад, зеро дӯсте ки дар маросим ҳузур дошт, аз рӯи ҳасад \bar{e} тарс мурғеро, ки барои дафъи шарр аз худ дар даст дошт, хафа кард. Бад-ин тартиб маълум шуд, ки ҳамзоди Флутин мавҷуде аз навъи худое аст ва Флутин чашми худои рӯҳи худро доим ба он ҳамзод дӯхтааст. Ин маросим яке аз илале буд, ки \bar{u} ро бар он дошт то рисолаи худро “Дар бораи фариштае, ки бар мо гумошта шудааст” бинвисад ва дар тайи он фарқи миёни фариштаҳои ниғаҳбонро ташриҳ кунад.

Ҳангоме ки Амелиус гароиши мазҳабии муфрите пайдо карда буд ва дар рӯзи аввали ҳар моҳ ва дар рӯзҳои чашни бузургдошти худоён ба парастиишгоҳҳои мухталиф мерафт, рӯзе аз Флутин хост, ки бо \bar{u} ба парастиишгоҳ биравад. Флутин посух дод: “Онҳо бояд ба назди ман биёянд, на ман ба назди онҳо”. Мо муродашро аз ин сухан, ки дар ҳоли барафрӯхтагӣ гуфт, дарнаёфтем ва ҷуръат накардем дар он бора суол кунем.

11

Флутин метавонист аз рӯи қиёфаи ашхос дар бораи хулқу хӯи онон ҳукм кунад. Рӯзе гарданбанде гаронбаҳо аз бевазана ба номи Хиона, ки бо кӯдаконаш дар хонаи Флутин зиндагӣ мекард, гум шуд. Фуломон хонаро ба назди Флутин оварданд ва \bar{u} пас аз он ки дар ҳамаи онон бадикқат нигарист, ба яке ишора карду гуфт: “Дуздр ин аст”. Дузд ро тозиёна заданд ва ба онки нахуст мункири дуздӣ буд, саранҷом эътироф кард ва гарданбандро бозпас дод.

Ҳамчунон дар бораи кӯдаконе, ки дар хонааш мезистанд, пешгӯӣ мекард ва мегуфт, ки чун бузург шаванд, чикора хоҳанд шуд. Масалан, дар бораи Паульман гуфт, ки ошиқӣ пеша хоҳад кард ва дар ҷавонӣ хоҳад шуд. Ва ба ростӣ чунон шуд. Рӯзе дарёфт ки ман, - Фурфуриус, - қасди худкушӣ дорам. Ба хонаам омад ва ба ман гуфт: “Иштиёқи ту ба марг аз рӯи хирад нест, балки натиҷаи изтиробе ношӣ аз беморӣ аст”. Ва ба ман исрор кард, ки ба сафар биравам ва истироҳат кунам. Итоат кардам, ба Сицилия рафтам зеро шунида будам, ки марди бузурге ба номи Пробус дар наздикии Лилияппияум зиндагӣ мекунад. Бад-ин сон орзӯи маргро аз сар дур кардам, вале аз Флутин ҳам ҷудо мондам ва дигар натавонистам ба мусохабати \bar{u} ноил оям.

12

Галлиенус императори Рум ва занаш Салонина ба Флутин иродат меварзиданд ва \bar{u} кӯшид аз ин дӯстӣ суд бибарад. Мегуфтанд дар Кампания шаҳри файласуфон вучуд доштааст, ки вайронае аз он боқӣ мондааст. Флутин аз онон хост ки он шаҳрро дубора обод созанд ва номашро шаҳри Афлотун бигзоранду заминҳои атрофи онро низ дар ихтиёри шаҳр биниҳанд то қасоне ки дар он сукунат хоҳанд гузид, мутобиқи “Қавонини” Афлотун зиндагӣ кунанд. Ва \bar{u} худ низ тааххуд кард ки бо шогирдон ва ҳамнишинонаш ба он ҷо рафт бикашад. Ва бегумон, ба ин орзӯ мерасид, вале дарбориён аз рӯи ҳасад ва шарорат монё аз он шуданд, ки нақшааш ба сурати амал дарояд.

13

Дар маҷолиси дарс нишон меод ки ҳам тасаллути кофӣ ба забон дорад ва ҳам қудрате бузург барои кашфу ташриҳи нуқоте, ки бо мавзӯи дарс иртибот дорад, вале дар талаффузи калимот иштибоҳ мекард. Масалан, калимаи “anamimnesketai”-ро anamnemisketai талаффуз мекард ва дар навиштан низ доим ба ин гуна иштибоҳҳо дучор мешуд. Вақте ки сухан мегуфт, нури ақл чехраашро равшан мекард. Қиёфааш ҳамеша

дилписанд буд, вале хангоми сухан гуфтан ҷаззобтар ва дилписандтар мешуд. Арақи сабук бар пешонияш менишаст ва аз қиёфааш меҳрубонӣ мерехт. Ва вақте ки ба пурсишҳои шогирдон посух меод, некхоҳӣ ва нерӯи хирад дар онҳо воҳид аз симояш хувайдо мегардид.

Як бор ман се рӯз паёпай дар бораи пайванди рӯҳ бо тан аз ӯ суол кардам ва ӯ посух доду матлабро ташреҳ кард. Марде бо номи Таумасиус ворид шуд ва чун моил буд ки шарҳе кулӣ дар бораи матлаб бишнавад, аз Флутин хоҳиш кард чунон мураттаб ва паёпай сухан бигӯяд, ки гӯи рисолае менависад, на онки доим Фурфуриус бипурсад ва ӯ посух бидиҳад. Флутин гуфт: “Вале агар вақте ки Фурфуриус суол мекунад, натавонем мушкили ӯро бикшоем, кодир нахоҳем буд сухане бигӯем ки ба кори рисола бихӯрад”.

14

Навиштааш кӯтоҳ ва оганда аз андеша буд. Матолибро ба ихтисор баён мекард ва дар суханаш андеша бештар аз иборат буд. Дар илҳомҳое, ки ба ӯ рӯй меоварданд, гум мешуд ва хангоми ташреҳи мавзӯот танҳо ончиро худ ба ростӣ эҳсос мекард, менавишт, на ончиро ки аз роҳи суннат ба ӯ расида буд. Бо ин ҳама усул ва ақидаи машшоӣ ва равоқӣ дар навиштаҳояш фаровон аст ва хусусан чақидаи “Мо баъда-т-табиа”-и Арасту дар онҳо метавон ёфт. Дар ҳандаса, риёзиёт, механик ва басариёт (илми манозир) ва мусиқӣ табаҳхур дошт, вале омода набуд вақти худро ба пажӯҳиши тафсилӣ дар он риштаҳо бигзаронад.

Дар ҷаласоти дарс ба дастури ӯ шуруҳ ва тафсирҳое аз қабиле тафсири Сорос, Крониус, Науминиус, Каюс, Аттикос ва аз муфассирони машшоӣ тафсири Аспасиос, Александр, Адрастус хонда мешуд. Вале ӯ худ матолиби ин тафсирҳоро такрор намекард, балки роҳи шахсии худро дар пеш мегирифт ва мекӯшид то дар мавриди мавзӯи баҳс бартари назариёти Аммонисро бар назариёти дигарон собит кунад. Он чиро хонад мешуд, ба суръат ҷазб мекард ва чақидаву маънии мавзӯоти мавриди баҳсро бо чанд калима баён мекарду мегузашт.

Вақте ки навиштаҳои Лонгинос “Дар бораи усул” ва “Дӯстдори даврони қадим” хонда шуд, Флутин гуфт: “Лонгинос донишманд аст, вале файласуф нест”. Рӯзе ки Ариганус дар маҷлиси дарс ҳузур ёфт, Флутин дучори шарм шуд ва хост дарсро қатъ кунад ва чун Ариганус аз ӯ хоҳиш кард, ки ба сухан идома диҳад, гуфт: “Вақте шахс мебинад, ки шунавандагонаш он чиро ӯ хоҳад гуфт, медонанд, шавқи сухан гуфтанро аз даст медиҳад”. Ва пас аз замоне кӯтоҳ лаб аз сухан фурӯ баст ва ба маҷлис поён дод.

15

Дар ҷашни таваллуди Афлотун ман шеър хондам бо унвони “Арусии муқаддас” ва чун бештаре он ба забони мармузи илҳом буд, касе гуфт: “Фурфуриус девона аст”. Флутин рӯй ба ман кард ва ба наҳве ки ҳама бишнавад, гуфт: “Ту нишон доди, ки дар онҳо воҳид ҳам шоир ҳастӣ, ҳам файласуф ва ҳам муфассири асрори муқаддас”. Диофанис, ки аҳли балоғат ва суханварӣ буд, хитобе дар дифоъ аз суханони Алкивиадс дар рисолаи “Меҳмони”-и Афлотун хонд. Дар ин хитоб иддио карда буд, ки шогирд барои пешрафт дар касби фазилат бояд ҳатто таслими хоҳишҳои ошиқонаи устод шавад. Флутин чанд бор ба қасди тарки маҷлис аз ҷой чунбид, вале саранҷом бар худ ғолиб омад ва монд. Ва дар поёни ҷаласа маро маъмур кард, ки чизе дар радди хитоба бинвисам. Диофанис омода нашуд хитобаро дар ихтиёри ман бигзорам ва ман ночор шудам хангоми танзими навиштаи худ ба ончи аз хитоба дар зехнам монда буд, қаноат кунам. Вақте ки навиштаро дар баробари ҳамон ҷамъ хондам, Флутинро чунон хуш омад, ки чандин бор ин мисраъро бар забон ронд: “Бизан ва мояи мубоҳоти мардон бош!”⁵

Апоплос, ки аз пайравони Афлотун буд, ба Флутин номае навишт ва ҳамроҳи он чанд рисолае дар бораи масоили фалсафии Афлотун фиристод. Флутин онҳоро ба ман дод ва аз ман хост, ки онҳоро бихонам ва ёддоштҳои худро дар бораи онҳо ба ӯ таслим кунам.

Флутин дар бораи ситорашиносӣ мутолаа мекард бе он ки дар ҷанбаи риёзии он зиёд тааммуқ кунад, вале дар равишҳои касоне, ки ба ёрии зоича ба пешгӯӣ мепардозанд, тааммуқи бештаре меварзид. Ва ҳамин ки нодурустии пешгӯиҳои ононро дарёфт, дар ҳамла ба онон тардидро раво нашмурд.

16

Дар ин замон иддае аз масеҳиён ва аъзои фирқаҳои мухталиф вучуд доштанд, ки асҳоби мадориси Адалфиус ва Акулинос буданд ва ба фалсафаи қадим пушт карда буданд. Инон теъдоди зиёде аз рисолаҳои Александри Либиёӣ, Филокомос, Демистротос ва Лидосро дар даст доштанд ва ваҳйҳои мансуб ба Зардушт ва Зустриянос, Никотаус, Алокинс, Мисус ва касони дигаре аз ин қабил сохта буданд, ҳам худро фиреб медоданд ва ҳам дигаронро ва иддио мекарданд, ки Афлотун ба умқи ҳақиқати маъқул роҳ наёфтааст. Флутин борҳо дар зимни дарсҳои худ ба онон метохт ва дар радди ақоидашон рисолае навишт, ки мо унвони “Радди ақоиди асҳоби наҳлаи гносӣ” ба он додем ва такмили ин корро ба мо вогузошт. Амелиус чиҳил чилд дар радди китоби Зустриянос навишт ва ман, Фурфуринос, теъдоди қобили таваҷҷӯхе рисола дар нақзи китоби Зардушт навиштам ва собит кардам, ки ин китоб комилан ҷадид ва маҷбул аст ва онро аъзои ин фирқа бад-ин манзур сохтаанд то хонандагон гумон кунанд, ки назариёте, ки онон аз он пайравӣ мекунанд, назариёти Зардушти бостонӣ аст.

17

Вақте касоне аз Юнон муддаъӣ шуданд, ки Флутин андешаҳои Нуманиусро гирифта ва ба унвони назариёти худ қаламдод намудааст, ва Трифон ки аз ҳавохоҳони фалсафаҳои равоқӣ ва афлотунӣ буд, Амелиусро аз ин мочаро огоҳ сохт ва Амелиус китобе навишт ва мо ин унвонро бар он ниҳодем: “Фарқ миёни ақоиди Флутин ва Нуманиус”. Амелиус ин китобро ба ман эҳдо кард ва номи маро Базилиус (ба маънии “шоҳ”) навишт. Дарвоқеъ ҳам номи ман Базилиус буд чи маро ба забони модариям Моликос мехонданд (ва номи падарам низ чунин буд) ва тарҷумаи Моликос ба забони юнонӣ Базилиус аст. Вақте ки Лонгинос китоби худро, ки унвони “Дар бораи ангешиш” дошт, ба ман ва Калаидомос эҳдо кард, муқаддимаи китобро бо иборати “Калаидомос ва Моликоси гиромӣ” оғоз намуд, вале Амелиус калимаи Моликосро ба Базилиус тарҷума кард ҳамон гуна ки Науминиус номи Максимусро ба Миколас тарҷума кардааст.

Номае ки Амелиус ба ман навишт, ин аст:

“Амелиус ба Базилиум дуруд мефиристад!

Якин бидон, ки агар манзур фақат радди суханони касоне бувад, ки мегӯӣ доим мекӯшанд то назариёти дӯсти моро ба Науминиуси аҳли Апома нисбат диҳанд ва аз ин тариқ асбоби нороҳатии туро фароҳам меоваранд, ман ҳатто як калима ҳам ба забон намеовардам зеро онон танҳо ба лофзанӣ ва забонаварии худ меболанд ва хунаре надоранд ҷуз ин ки дӯсти моро гоҳ ба ёвагӯӣ муттаҳам созанд ва гоҳ ба дуздии назариёти дигарон, ва гоҳ ҳам иддио кунанд, ки усуле ки ӯ дар навиштаҳои худ дар бораи онҳо сухан мегӯяд, чизе ҷуз матолиби ҳақир ва пеши по афтода нест; ва равшан аст, ки манзурашон аз ҳамаи ин ҳамалот ришханд кардан ва ҳақир чилва додани ӯст. Ончи маро ба навиштан водошт ин буд, ки ақидаи туро писандида ва бо ту ҳамдостон шудаам дар ин ки бояд бо истифода аз фурсате ки пеш омадааст, назариётро ки мавриди қабули мост, ба наҳве мураттаб созем, ки ба ёд доштанишон осон бошад ва онҳоро бо ин ки аз мударто пеш

машхур шудаанд, ба мардумони бештаре бишносонем ва бад-ин сон ному овозаи дӯсти донишмандамон Флутинро баландтар созем.

Асареро ки ваъда дода будам, инак барои ту мефиристам ва ту худ медони ки онро дар зарфи се рӯз навиштаам. Бояд дар он бодикқати комил бингарӣ зеро ман эродҳоро ба наҳви мураттаб зикр накардаам, балки танҳо матолиберо, ки бо ҳам баҳс карда будем, ба ҳамон тартиб ки ба зехнам расидааст, овардаам. Аз ин гузашта, ту худ медони ки дарёфтани манзури дӯсти мо, ки ақоидаш мавриди нақду озмоиш қарор гирифтааст, ҳамеша осон нест, зеро ӯ мавзӯи воҳидро дар мавориди мухталиф аз туруқи мухталиф баррасӣ мекунад. Бар ҳар ҳол яқин дорам, ки агар ман назариёти дӯсти рӯхониямонро дуруст ташреҳ накарда бошам, ту кори маро тасҳеҳ хоҳӣ кард. Ва он гоҳ ман, чунонки тражедипардозон мегӯянд: “Аз гуфтаи худ бархоҳам гашт ва ботилро ба як сӯ хоҳам ниҳод”, зеро қорам зиёд аст ва дастрасӣ ба дарсҳои дӯстамон надорам. Инак метавонӣ бубини ки чи гуна хоҳиши туро мутобиқи майлат баровардаам. Худо ниғаҳдор!”

18

Муътақидам ин нома арзиши онро дорад, ки ин ҷо оварда шавад зеро нишон медиҳад, ки мардумон дар замони зиндагии Флутин натавонанд гумон мебаранд, ки ӯ афкори Науминисро ба унвони андешаҳои худ қаламдод мекунад, балки чун манзурашро дарнамеёфтанд, ӯро ёвагӯи меангоштанд. Ва иллат он буд, ки ӯ аз банди ҳар гуна худнамоӣ ва забонварӣ озод буд ва дарсаш ҳолати гуфтушунид дошт ва дар банди он набуд ки иртиботи мантиқии суханонаш бар ҳама кас равшан бошад. Ман худ низ нахустин бор, ки дар маҷлиси дарси ӯ ҳузур ёфтам, ҳамон ҳолро доштам ва аз ин рӯ хитобае алайҳи ӯ навиштам ва кӯшидам нишон диҳам, ки маъқулот дар берун аз ақл қарор доранд. Ӯ ба Амелиус дастур дод, ки навиштаи маро бихонад ва пас аз он ки навишта то поён хонда шуд, гуфт: “Амелиус, ҳалли ин душвориҳо вазифаи туст. Фурфуриус аз он рӯ дучори онҳо шудааст, ки манзури моро дарнамеёбад”. Амелиус рисолаи муфассале навишт ба унвони “Дар посухи мушкилоти Фурфуриус”. Ман дар посухи ӯ хитобаи дигар навиштам ва Амелиус посухи дигар ба суханони ман навишт. Ва ман бори саввум бо заҳмати бисёр назарияи Флутинро фаҳмидам ва ақидаам дигаргун гардид ва тайи хитобае эътирозоти худро пас гирифтам ва ин хитобаро дар ҷаласаи дарс қироат кардам. Пас аз он ба навиштаҳои Флутин эътиқод ёфтам ва кӯшидам ӯро бар он дорам, ки назарияи худро муназзам созад ва ба тафсиле бештар бинвисад. Ва ҳамчунин Амелиусро баранагехтам то китобҳои таълиф кунад.

19

Эътиқоде ки Лонгинос бар асари хондани ончи ман дар номаҳоям ба ӯ дар бораи Флутин навишта будам, нисбат ба Флутин ёфта буд аз яке аз номаҳои ӯ, ки инак баҳше аз онро меоварам, пайдост. Дар ин нома аз ман мехоҳад, ки аз Сицилия ба назди ӯ, яъне ба Финикия биравам ва навиштаҳои Флутинро бо худ бибарам. Ӯ менависад:

“Хоҳиш дорам онҳоро бифиристӣ ва беҳтар аст ки бо худ биёварӣ. Ин хоҳишро доим такрор хоҳам кард ва аз ту хоҳам хост ки агар барои манзури дигаре ҳам набошад – ва дар ин ҷо ҳикмате ҳам нест ки агар биёӣ, интизори омӯхтанаширо дошта боши – лоақал ба хоҳири дӯстии деринаамон. Ва обу ҳавои ин ҷо, ки бегумон барои рафъи беморие ки мегӯи дучораш ҳастӣ, судманд аст омадан ба инҷоро ба ҳар сафари дигар тарҷеҳ диҳи. Гумон мабар, ки чизи тозае дорам то дар ихтиёрат биниҳам ё китобҳои қадимеро ки мегӯи гум кардаи, дар ин ҷо биёби. Ин ҷо котибу носих ба андозае камёб аст, ки ман ҳамаи вақти худро сарфи он кардаам, ки битавонам нусхаи комиле аз навиштаҳои Флутин фароҳам созам ва саранҷом чорае ҷуз ин наёфтам, ки касеро ки барои ман нусхабардорӣ мекунад, аз кори одиаш муоф кунам ва танҳо маъмури ин як

кор бисозам. То он чо ки медонам, хамаи он навиштахоро, ки шомили рисолахое ҳам хаст, ки тоза бароям фиристодаи, дорам, вале хамаи онҳо ноқисанд. Гумон мебурдам дӯстамон Амелиус иштибоҳҳои нуссохро тасҳеҳ кардааст, вале маълум мешавад ӯ корҳои фавритар аз ин дорад. Аз ин рӯ намедонам аз чи роҳ ба онҳо даст биебам. Ва хусусан бисёр моилам рисолаҳои “Дар бораи рӯҳ” ва “Дар бораи “Мақулот”-ро бо нусхаи саҳиҳ муқобала кунам, зеро несҳаҳое ки аз инҳо дорам, мағлуттар аз хамаанд. Бисёр шодмон мешавам агар битавони нусхаҳои дурусте дар ихтиёрам биниҳӣ то баъд аз муқобала пас бифиристам. Вале боз такрор мекунам, ки беҳтар аст худат биеӣ ва нусхаҳои дурусти он рисолаҳо ва ҳар рисолаи дигареро, ки мумкин аст аз назари Амелиус ба дур монда бошад, бо худ биеварӣ. Харчи ӯ оварда буд, харидам ва бисёр моилам осори Флутинро ки дархури ҳар гуна эҳтиром аст, дар даст дошта бошам.

Рост аст, ки вақте ки бисёр дур аз ман буди ва хусусан ҳангоме ки дар Сур иқомат дошти, ба ту навиштаам, ки бо бисёре аз назариёти ӯ чандон мувофиқ наметавонам буд, вале шеваи нависандагӣ ва якпорчагии андеша ва равиши фалсафии ӯро дар таҳқиқи масоил меписандам ва меситоям. Ва муътақидам, ки чуяндагони ҳақиқат бояд навиштаҳои ӯро дар зумраи муҳимтарин осор бишуморанд”.

20

Ин қазовати тезбинтарин ноқиди замонро, ки хамаи осори муосирони худро бодикқат баррасӣ кардааст, дар ин чо овардам то нишон диҳам ки ӯ дар бораи Флутин чи гуна доварӣ мекунад ва ӯ худ ҳамон касест, ки нахуст таҳти таъсири суханони аблаҳонаи дигарон Флутинро ба чашми ҳақорат менигарист. Чунин менамояд, ки ӯ дар бораи нусхаҳое, ки аз дасти Амелиус ба даст овардааст, дучори иштибоҳ аст, зеро бо равиши Флутин дар баёни назариёташ ошно нест. Беҳтарин ва дурусттарин нусхаҳои осори Флутин ҳамон нусхаҳои Амелиус аст, зеро Амелиус онҳоро аз рӯи дастхати худ Флутин истинсоҳ кардааст.

Дар ин чо мехоҳам он чиро ҳам Лонгинус дар китобе дар бораи Флутин ва Амелиус навиштааст, нақл кунам то қазовати ин марди барҷаста, ки саҳтгиртарин ноқиди замони хеш аст, дар бораи он ду тан комилан ошкор шавад. Унвони китоб чунин аст: “Дар бораи ғоят. Навиштаи Лонгинос дар посухи Флутин ва Кантилианос Амелиус” ва муқаддимаи китоб ба шарҳест ки меоварам:

“Эй Марселлос! Дар замони мо, хосса дар замони ҷавонии мо, файласуфони бисёре вучуд доштанд, вале акнун қаҳти фалсафа аст. Ҳангоме ки ман навҷавон будам, шумораи устодони фалсафа андак набуд ва ман хамаи ононро дидаам, зеро аз кӯдакӣ бо падару модарам ба ҷойҳои бисёр сафар карда ва дар аснои нишасту бархост бо касони бешумор, бо файласуфоне, ки дар он замон ҳанӯз зинда буданд, ошно шудаам. Баъзе аз онон назариёти худро навишта ва мудавван сохтаанд то ояндагон ҳам битавонанд аз онҳо суд бичӯянд. Баъзеи дигар бар он буданд ки ягона таклифшон роҳнамоии шогирдон ва баёни ақоиди худ бар онон аст. Аз гурӯҳи нахустинанд: Эклидус, Демокритуси Афлотунӣ, Проклинус, ки дар Тарвод зиндагӣ мекард, Флутин ва дӯсташ Кантилианос Амелиус, ки ҳанӯз дар Рим тадрис мекунанд, ва Темистоклис ва Фабиани равоқӣ, ва Аниус ва Модииус, ки чанде пеш дар синини пухтагӣ ва камол буданд, ва Хелидорусу Ариганос, ки ҳарду пайрави Афлотун буданд. Ва ман худ замоне дароз дар ҳалқаи дарси онон ба сар овардаам, ва он ду дар маърифат бар муосирони худ бартарӣ доштанд. Ва ҳамчунин Теодорус ва Аубаулус, ки аз асҳоби мадрасае дар Афин буданд. Баъзе аз инон андак чизҳое навиштаанд, масалан, Ариганос рисолае “Дар бораи арвоҳ” ва Аубаулус рисолае “Дар бораи рисолаҳои Филиппос ва Гергиос, ва эътирозоти Арасту бар “Ҷумхурии” Афлотун навиштааст, вале ин навиштаҳо кофӣ нест бар ин ки битавонем

нависандагонашонро дар зумраи касоне бишморем, ки навиштаҳои фалсафии муфассале аз худ ба ёдгор ниҳодаанд, балки осори иттифоқии мардоне ҳастанд, ки машғалаи аслиашон тадрис будааст на навиштан, ва аз ин рӯ нависандагиро кори аслии худ қарор надодаанд. Дар миёни ин гурӯҳ аз равоқиён Герминус ва Лисимахус буданд, ва Афинаусу Масониус, ки ҳарду дар Афина зиндагӣ мекарданд. Ва аз машшоиён Аммониус ва Птолембосро метавон ном бурд, ки ҳарду бузургтарин донишмандони замони худ буданд, хосса Аммониус. Ва ҳеч кас аз ҳайси табаххур ба пойи эшон намерасид, вале онон ҳеч асаре фалсафӣ аз худ боқӣ нагзоштанд, ва танҳо ашъору хитобаҳои пардохтанд ва ман онҳоро, гумон мекунам, бар хилофи майли худашон, нигоҳ доштаам, зеро он мардон ки омода набуданд андешаҳои худро дар китобҳои чиддӣ мудавван созанд, бегумон майл надоштанд ки ояндагон ононро аз тариқи шеър хитоба бишносанд.

Аз миёни гурӯҳе, ки осори навишта паид овардаанд, баъзе монанди Эқлидус, Демокритус ва Проклинус ба талхис ё рӯнавис кардани осори гузаштагон қаноат варзиданд ва баъзеи дигар монанди Ониус, Мидиус ва Фабиан нуктаҳои кучаке аз таҳқиқоти гузаштагонро гирифта ва рисолаҳои дар бораи онҳо навиштаанд. Ва хусусан Фабиан ба шеваи сабқ ба маротиб беш аз иртиботи мантиқӣ ва якпорчагии андешаҳо аҳамият додааст. Ҳелидоросро низ дар зумраи инон метавон шумурд, зеро ӯ низ андешаи фалсафии тозае бар ончи пешиниёнаш дар зимни дарсҳои худ ба миён оварда буданд, наҷфзуд. Касоне ки навиштанро чиддӣ гирифтанд ва дар навиштаҳои худ масоили бисёреро мавриди таҳқиқ қарор доданд ва дорои андешаи мустақил буданд, Флутин ва Кантилиянус Амелиус ҳастанд. Чунин менамояд, ки Флутин усули фалсафаи пифагориён ва Афлотунро равшантар аз ҳама касоне, ки пеш аз ӯ дар ин риштаҳо кор кардаанд, ташреҳ ва тафсир намудааст. Ва осори Наумниус, Крониус, Модератус ва Тросилус аз ҳеч вачҳ ба пойи навиштаҳои Флутин дар бораи он матолиб намерасад. Амелиус пой ба ҷои пойи Флутин ниҳода, ва дар бештари навиштаҳои худ пайрави назариёти ӯст, вале бар хилофи Флутин баёнаш мутамарказ нест ва дар ташреҳи матолиб суханро беш аз ҳад ба дарозо мекашад. Рисолаҳои ин ду тан, ба ақидаи ман, ягона навиштаҳои шоёни таваҷҷӯҳ мебошанд. Чи фоидае дорад, ки инсон вақти худро сарфи мутолааи навиштаҳои дигарон кунад ва аз осори нависандагоне гофил бимонад ки дигарон ҳарчи навиштаанд, аз осори онон гирифтаанд бе он ки худ матлабе бар он биафзоянд, ва натавонанд дар мавзӯҳои аслии чизе ибдоъ накардаанд, балки дар истидлол ва ташреҳи матолиб низ ба тақлид қаноат варзида ва коре накардаанд чуз ин ки ақоиди аксариятро гирд оваранд ё беҳтарини онҳоро бигзинанд?

Ман ақидаи худро дар ин бора дар ҷои дигар баён кардаам. Масалан, дар посухе, ки дар бораи назариёти Афлотун ба Кантилиянус додаам ё дар нақде, ки бар рисолаи Флутин “Дар бораи идаҳо” навиштаам. Базилиуси аҳли Сур, ки дӯсти ман аст ва бо онон низ дӯстӣ дорад, ва навиштаҳои мутааддиде ба равиши Флутин паид оварда ва роҳи ӯро бар равиши ман ниҳодааст, кӯшидааст дар тайи рисолае собит кунад ки назарияи Флутин дар бораи “идаҳо” беҳтар аз назарияи ман аст. Гумон мекунам дар посухе ки навиштаам, ба наҳви дақиқ равшан сохта бошам ки тағйири ақидаи ӯ мубтанӣ бар иштибоҳ аст. Дар ин посух ва ҳамчунин дар номаам ба Амелиус теъдоди қобили таваҷҷӯҳе аз ақоиди ин файласуфонро мавриди баҳс қарор додаам ва дар натиҷа ин нома ба иллати тӯлу тафсилаш китобе шуда ва ҳовии посухи нукотест ки ӯ дар номае аз Рим бо унвони “Дар бораи равиши фалсафии Флутин” барои ман фиристода. Ман ба навиштаи худ унвоне сода додаам ва онро “Посух ба номаи Амелиус” номидам.

Лонгинос дар ин муқаддима эътироф мекунад бар ин ки Флутин ва Амелиус дар таҳқиқи масоили мутааддид барҷастатар аз ҳамаи муосиронаш буданд ва тарзи фикрашон асолати ҳосе дошт, ва аз рӯнавис кардани навиштаҳои Наумниус ва ҷой додани назариёти ӯ дар дастгоҳи фалсафии худ саҳт ба дур буданд. Ва осори Наимниус, Крониус, Модератус, Тросиллус аз ҳайси диққат ба пойи навиштаҳои Флутин намерасад. Дар бораи Амелиус мегӯяд: “Ҷой ба ҷопойи Флутин мениҳод, вале бар хилофи Флутин баёнаш мутамаказ набуд ва суҳанро беш аз ҳад ба дарозо мекашонид”. Дар бораи ман, -Фурфуриус, - ки дар он ҳангом тоза бо Флутин муошарат оғоз карда будам, мегӯяд: “Базилиуси аҳли Сур, ки дӯсти ман аст ва бо онон низ дӯстӣ дорад, навиштаҳои мутааддиде ба равиши Флутин падида овардааст”. Ӯ аз он рӯ чунин менависад, ки ба ростӣ дарёфтааст, ки ман дар навиштан аз тӯлу тафсили ғайрифалсафии Амелиус иҷтиноб меварзидам ва равиши Флутинро сармашқи худ қарор додам будам. Ақидае ки ин бузургтарин ноқиди замони мо дар бораи Флутин изҳор мекунад, барои равшан сохтани ин нуқта кофӣ аст ки агар метавонистам даъвати ӯро бипазирам ва бо ӯ гуфтугӯ кунам, ӯ матолиберо, ки пеш аз шинохти дақиқи назариёт ва ақоиди Флутин бар алайҳи ӯ навиштааст, ҳаргиз наменавишт.

22

Вале ба қавли Гесиод “Чаро суҳан аз саҳра ва дарахти булут бигӯем?” Агар қарор аст ба гувоҳии ҳақимон истинод кунем, кадом кас ҳақимтар аз он худое аст ки гуфт: “Шумори регҳо ва андозаи пахнои дарёҳоро медонам, рози даруни безабонҳоро дармеёбам ва суҳани хомушонро мешунавам”.

Ҳангоме ки Амелиус Аполлон пурсид, ки рӯҳи Флутин ба кучо рафтааст, ҳамон худое, ки дар васфи Сукрот гуфта буд “Ҳеч кас донотар аз Сукрот нест”,⁶ бишнавед дар бораи Флутин чи гуфт: “Бо мизробии заррин чангамро менавозам ва барои бузургдошти дӯсте меҳрубон таронае ҷовидона оғоз мекунам ва фариштагони донишу ҳунарро меҳонам то бо овози шодмонӣ суруде ҷаҳонгир сар бидиҳанд чунонки гӯй гирд омадаанд то ба пайравӣ аз илҳоми илоҳӣ бад-он сон ки дар шеъри Ҳомер омадааст, барои Исидос бирақсанд. Ай фариштагони муқаддас! Биёед ҳамовоз шавем то сурудамон ба камоли зебоӣ бирасад дар ҳоле ки ман, Фобос, ки гесувони ғаниву пурпушт дорад, дар миёни шумо меҳонам: Ту он рӯҳе ки рӯзе сурати одамӣ дошт, вале акнун бандҳои зарӯрати инсонӣ аз дасту поят бардошта шудааст ва ба арвоҳи худое наздик мешавӣ ва бо диле қавӣ хизобаҳои хурушони танро пушти сар мениҳӣ ва ба оромӣ ба сӯи соҳиле шино мекуни, ки аз анбуҳи бадихо дур аст. Ва дар он ҷо рӯде неруманд чорӣ аст, то гом дар ҷодаи ҳамвори рӯҳи маҳз бигзорӣ, он ҷо ки шукӯҳу ҷалоли худой дар перомуни ту партав афкандааст ва дур аз бади беконун қонуни илоҳӣ ҳукмфармост”.

Он замон ҳам ки барои раҳой аз хизобаҳои талхи зиндагии ҳуношом дасту по мезади ва аз баробари ҳамлаҳои ногаҳонии амвоҷи он ба гурехтан мекӯшиди, борҳо арвоҳи некбаҳт мақсадеро ки ҳамеша ба ту наздик буд, нишонат медоданд. Борҳо ҳангоме ки рӯҳи ту бо ҷаҳишҳои худ дар бераҳаҳои пурпечухам саргардон мешуд, арвоҳи маргнопазир туро аз роҳе рост ба сӯи мадорҳои осмонии боло мебарданд ва дар роҳи худое меафканданд ва сутуне устувор аз рӯшноӣ ба сӯи ту мефиристоданд то ҷашмонат дар торикии оғанда аз андух қодир ба дидан шаванд. Хоби ширини ҷашмони туро набаст, балки ту абрҳои анбуҳеро, ки мекӯшиданд онҳоро бибанданд, аз ҳам пароканда ва манозирӣ зебоӣ бисёреро, ки ҷўяндагони дониш ба душворӣ метавонанд дид, тамошо карди.

Вале акнун ки аз он ғор раҳой ёфта ва ба гӯре ки зиндони рӯҳи осмоният буд, пушт кардаи, якбора вориди маҳмили осмонӣ мешавӣ: он ҷо, ки насими шодмонӣ мевазад ва

манзараи меҳрубонӣ ва ишқ чашмро менавозад ва ҳамаи ҷо оганда аз шодӣ аст. Ва худоёне ки дорои ҷозибай ишқанд, аз чашмаи маргнопазире лабрешаш сохтаанд. Дар он ҷо Минус ва Родомантус аз табори заррини Зевси бузург, ва Иякос ва Афлотун, яъне он рӯҳи пок, ва Пифагори шариф ва ҳамаи касоне ки ба сози ишқи ҷовидонӣ рақсиданд ва бо некбахттарин фариштагон хешӣ ёфтанд, сукунат доранд. Дар он ҷо дил гарқи шодмонии абадӣ аст. Ай рӯҳи некбахт! Ту ба набардҳои бисёр тан дардодаи ва акнун вақти он аст ки бо арвоҳи муқаддас ҳамнишин гардӣ ва аз зиндагии комил бархурдор шави.

Ай фариштагони донишу ҳунар! Бигзоред барои бузургдошти Флутини некбахт суруд бихонем ва бирақсем! Чанги заррини ман дар васфи некбахтии ӯ чунин гуфтааст”.

23

Ҳотифи худое ӯро ба зарофат ва меҳрубонӣ меситояд ва мегӯяд, ки бисёр шарифу ҷаззоб буд. Ва мо худ низ медонем ки чунин буд. Мегӯяд: ӯ дар хоб нашуд ва рӯҳи худро поку ноб нигоҳ дошт ва ҳамвора барои расидан ба ҷаҳони худой, ки тамомии рӯҳаш ба он ишқ меварзид, кӯшид ва ҳамаи ҳиммати худро сарфи “раҳой аз хизобаҳои талхи зиндагии ҳуношоми инҷаҳонӣ” кард. Он худое ки на шакл дораду на сурате маъқул, балки варои ҳар ақл ва ҳар маъқуле аст. Бар ин мард худое ки борҳо дар андеша аз туруке ки Афлотун дар рисолаи “Меҳмонӣ” нишон додааст, ба сӯи худой Нахустин ва мутаъолий суъуд кард, мутаҷаллӣ гардид.

Ман, Фурфуриус, ки акнун шастухаштумин соли зиндагиро мегузаронам, як бор ба он худо наздик шудам ва бо ӯ ягона гардидам, ба Флутин “мақсади ҳамеша наздикро нишон доданд” ва мақсаду поёни роҳаш наздик шудан ба худое буд, ки бартар аз ҳама чиз аст ва ягона шудан бо ӯ. Дар замоне ки дар суҳбати ӯ будам ҷаҳор бор ба он мақсад расид, он ҳам натавон ба наҳви билқувва, балки дар фаъолияте васфношуданӣ. Ҳамчунин худо мегӯяд: борҳо, вақте ки ӯ дар бераҳие пурпечу ҳам меафтад, худоён ба роҳи росташ меоварданд ва “сутуне устувор аз нур барои ӯ мефиристанданд”. Ва ин худ бад-ин маънӣ аст, ки ӯ ҳарчи навишт, тахти назорат ва мувоҷаботи худоён навишт. Худо мегӯяд, ки ту дар партави бедории дарунӣ ва берунӣ манозирӣ зебои бисёре диди, ки диданаш барои солиқони роҳ фалсафаи душвор аст. Андешаи баъзе касон мумкин аст аз ҳадди андешаи инсонӣ бартар биравад, вале одамӣ ҳаргиз мумкин нест битавонад ба жарфное бирасад, ки худоён метавонанд расид. Ончи хотифи илоҳӣ дар бораи фаъолият ва некбахтии ӯ дар тайи зиндагии инҷаҳонияш гуфтааст, чунин аст. Худо мегӯяд: ӯ пас аз раҳой аз банди тан дар маҳфили осмонӣ гом ниҳод ва дар он маҳфил меҳрубониву ишқу шодмонӣ ҳукмфармоист. Ва писарони худо – Минос, Родомантус ва Иякос, ки мегӯянд доварони арвоҳанд, дар он ҷо сукунат доранд. Ва худо мегӯяд, ки рӯҳи Флутин ба назди онон рафт, вале на барои онки дар борааш доварӣ кунанд, балки барои онки монади дигар одамиёни шариф аз мусоҳабати онон бархурдор шаванд. Ва одамиёне, ки аз мусоҳабати писарони худо бархурдоранд, Афлотун ва Пифагор ва ҳамаи мардоне ҳастанд, ки ба сози ишқи ҷовидон рақсиданд. Худо мегӯяд, ки некбахттарин арвоҳ дар он ҷо ошён доранд ва зиндагии оганда аз шодмонӣ мегузаронанд. Ва ин зиндагӣ абадӣ аст ва худоён раҳмати худро нисори онон карданд.

24

Ончи дар бораи зиндагии Флутин метавонем гуфт чунин аст. Ӯ худ маро маъмури танқиҳ ва муназзам сохтани навиштаҳояш кард ва ман дар замони зиндагияш ба ӯ ваъда додам ва дар баробари дӯстонамон аҳд кардам, ки ин вазифаро ба анҷом бирасонам. Нахустин коре ки кардам ин буд, ки чун салоҳ надидам рисолаҳо бар ҳасби замони пайдоияшон мураттаб шаванд ва аз ҳайси иртиботи мавзӯӣ нумураттаб бимонанд.

Равиши Аполлои Дороси (Родосӣ?) Афиниро ки осори Эпихармуси комедипардозро дар даҳ чилд мураттаб сохтааст, ва тарзи кори Андроникоси машшоиро, ки осори Арасту ва Теофрастро бар ҳасби мавзӯи муназзам кардааст, сармашқи худ сохтам ва мабоҳиси марбут ба мавзӯоти пайваста баҳамро дар пайи якдигар қарор додам. Чун аз Флутин панҷоҳу чор рисола дар даст доштам, онҳоро ба шаш дастаи нӯхтоӣ (Инниод) тақсим кардам ва аз таносубе ки миёни ду адади шаш ва нӯх ёфтам, шодмон шудам. Дар ҳар инниод рисолаҳои марбут ба ҳамро ғунҷонидам ва рисолаҳоеро ки мавзӯоти содатаре доранд, дар инниоди аввал қарор додам.

Инниоди аввал ҳовии рисолаҳоест, ки мавзӯи аслиашон ахлоқ аст, бад-ин шарҳ:

Инниоди 1 Рисолаи 1 Мавҷуди зинда чист ва одамӣ чист?

// - // - // - 1 // - // - // - 2 Дар бораи фазоил

// - // - // - 1 // - // - // - 3 Дар бораи диалектик

// - // - // - 1 // - // - // - 4 Дар бораи некбахтӣ

// - // - // - 1 // - // - // - 5 Оё некбахтӣ бо тули замон афзун меёбад?

// - // - // - 1 // - // - // - 6 Дар бораи зебӣ

// - // - // - 1 // - // - // - 7 Дар бораи неки Нахустин

// - // - // - 1 // - // - // - 8 Моҳияти бадӣ ва маншаи он

// - // - // - 1 // - // - // - 9 Дар бораи тарки тан бо хости худ (худкушӣ)

Инҳо рисолаҳои мундариҷ дар инниоди авваланд, ки дар онҳо дар дараҷаи аввал мавзӯоти ахлоқӣ мавриди баҳс қарор мегиранд. Инниоди дуввум маҷмуаест аз рисолаҳои марбут ба ҳикмати табиӣ ва аз ҷумла баррасӣ дар бораи кайҳони маҳсус ва мавзӯоти пайваста бо он:

Инниоди 2 Рисолаи 1 Дар бораи кайҳон

// - // - // - 2 // - // - // - 2 Дар бораи гардиши давронии осмон

// - // - // - 2 // - // - // - 3 Асари ситорагон дар одамиён

// - // - // - 2 // - // - // - 4 Дар бораи ду навъи модда

// - // - // - 2 // - // - // - 5 Дар бораи вучуд билқувва ва вучуд билфеъл

// - // - // - 2 // - // - // - 6 Дар бораи кайфият

// - // - // - 2 // - // - // - 7 Дар бораи омезиши комил

// - // - // - 2 // - // - // - 8 Чаро ашӯи дур кӯчак менамоянд?

// - // - // - 2 // - // - // - 9 Дар радди ақоиди асҳоби наҳлаи ғносӣ.

Мавзӯи рисолаҳои инниоди саввум низ кайҳони табиӣ аст бад-ин шарҳ:

Инниоди 3 Рисолаи 1 Дар бораи сарнавишт

// - // - // - 3 // - // - // - 2 Дар бораи тақдир (1)

// - // - // - 3 // - // - // - 3 Дар бораи тақдир (2)

// - // - // - 3 // - // - // - 4 Фариштае ки бар мо гумошта шуда

// - // - // - 3 // - // - // - 5 Дар бораи ишқ (эрос)

// - // - // - 3 // - // - // - 6 Мавҷудоти бечисм фориғ аз инфюланд

// - // - // - 3 // - // - // - 7 Дар бораи абадият ва замон

// - // - // - 3 // - // - // - 8 Дар бораи назар

// - // - // - 3 // - // - // - 9 Матолиби мухталиф.

Ин се инниодро чилди аввал сохтам. Рисолаи “Фариштае ки бар мо гумошта шудааст” аз он рӯ дар инниоди саввум ҷой дода шуд, ки мавзӯаш аз назари кулӣ баррасӣ шудааст ва яке аз мавзӯҳои маҷмуаест ки мардумон хангоми таҳқиқ дар бораи маншаи одамӣ ба он мепардозанд. Ҳамин сухан дар мавриди рисолаи “Ишқ” низ содиқ аст. Рисолаи “Абадият ва замон”-ро аз он рӯ дар ин инниод ҷой додам ки дар он масъалаи замон мавриди баррасӣ қарор мегирад. Рисолаи “Дар бораи назар” аз он рӯ дар ин

инниод чой гирифт ки ҳовии фусули марбут ба табиат аст. Пас аз рисолаҳои марбут ба кайҳони маҳсус инниоди чаҳорум чой дорад ки мавзӯаш руҳ аст, бад-ин шарҳ:

- Инниоди 4 Рисолаи 1 Моҳияти руҳ (1)
 // - // - // - 4 // - // - // - 2 Молҳияти руҳ (2)
 // - // - // - 4 // - // - // - 3 Масоил ва мушкилоти марбут ба руҳ (1)
 // - // - // - 4 // - // - // - 4 Масоил ва мушкилоти марбут ба руҳ (2)
 // - // - // - 4 // - // - // - 5 Масоил ва мушкилоти марбут ба руҳ (3)
 // - // - // - 4 // - // - // - 6 Идроки ҳисси ва ҳофиза
 // - // - // - 4 // - // - // - 7 Маргнопазирии руҳ
 // - // - // - 4 // - // - // - 8 Фурӯ афтодани руҳ дар ҳаҷони тан
 // - // - // - 4 // - // - // - 9 Оё ҳама арвоҳ як руҳи воҳиданд?

Бад-ин сон инниоди чаҳорум ҳовии ҳамаи рисолаҳои марбут ба руҳ аст. Инниоди панҷум ба рисолаҳои ихтисос дода шуд, ки мавзӯоташон ақл аст. Ҳамчунин рисолаҳои ки дар онҳо дар бораи “Бартар аз ақл” ва ақл дар руҳ ва идеҳои суҳан гуфта мешавад, дар ин инниод гунҷонида шудаанд:

- Инниоди 5 Рисолаи 1 Се укнуми асли
 // - // - // - 5 // - // - // - 2 Тартиби пайдои чизҳо аз “Нахустин”
 // - // - // - 5 // - // - // - 3 Дар бораи ақоними шиносанда ва ончи варои ин ақоним

аст

- // - // - // - 5 // - // - // - 4 “Нахустин” ва ончи пас аз ўст
 // - // - // - 5 // - // - // - 5 Маъкулот дар берун аз ақл нестанд
 // - // - // - 5 // - // - // - 6 “Воҳиди бартар аз ҳастӣ” намеандешад
 // - // - // - 5 // - // - // - 7 Оё ашӣ фардӣ берун аз идаанд?
 // - // - // - 5 // - // - // - 8 Дар бораи зебоии маъкул
 // - // - // - 5 // - // - // - 9 Дар бораи ақл, идеҳои, ҳастӣ

Инниоди чаҳорум ва панҷумро чилди дуввум сохтам. Инниоди шашӯмро дар як чилд қарор дорам ва бад-ин тартиб ҳамаи навиштаҳои Флутинро дар се чилд мураттаб сохтам, ки чилди аввал ҳовии се инниод ва чилди дуввум шомили ду инниод ва чилди саввум як инниод аст. Мундариҷоти чилди саввум, яъне инниоди шашум ба шарҳи зер аст:

- Инниоди 6 Рисолаи 1 Табақоти ҳастӣ (1)
 // - // - // - 6 // - // - // - 2 Табақоти ҳастӣ (2)
 // - // - // - 6 // - // - // - 3 Табақоти ҳастӣ (3)
 // - // - // - 6 // - // - // - 4 Ҳастӣ ба онки яке ва ҳамеша ҳамон аст, тамоми он дар они

воҳид дар ҳама ҳост (1)

- // - // - // - 6 // - // - // - 5 Ҳастӣ ба онки яке ва ҳамеша ҳамон аст, тамоми он дар они

воҳид дар ҳама ҳост (2)

- // - // - // - 6 // - // - // - 6 Дар бораи аъдод
 // - // - // - 6 // - // - // - 7 Идеҳои касир чи гуна пайдо шуданд? Дар бораи не
 // - // - // - 6 // - // - // - 8 Иродаи озод
 // - // - // - 6 // - // - // - 9 Дар бораи нек ё воҳид

Бад-ин тартиб панҷоҳу чор рисолаҳо дар шаш инниоди мураттаб сохтам ва ба баъзе аз онҳо тафсириҳои ҳам афзудам зеро дӯстон аз ман мехостанд нуктаҳои ки мавриди назарашон буд, барои эшон равшан кунам. Барои ҳамаи рисолаҳои унвоне тафсилӣ ҳам мутобиқи тартиби таърихи пайдои рисолаҳои сохтам ба истиснои рисолаи “Зебой”, ки дар дастрасам набуд.

Акнун хоҳам кӯшид рисолаҳоро як бори дигар аз назар бигзаронам ва нуктагузорӣ кунам, ва ғалатҳои имлоиро тасҳеҳ кунам ва ҳар тасҳеҳи дигареро ҳам ки лозим бошад, ба амал оварам.

ХОШИЯ

1. Амелиус (Amelius) – яке аз шогирдони Флутин аст ва номаш дар ин рисола борҳо омадааст.
2. Аммониус (Ammonius) маъруф ба Аммониус Саккас – файласуфи исқандаронӣ ва устои Флутин аст. Аз зиндагӣ ва назариёти ӯ чизе шинохта нест, чуз ин ки бино бар ривояти Фурфуриус, фалсафаи Флутин бар ақоид ва назариёти ӯ муттақӣ ст.
3. Нахустин калимоти рисолаҳоро маъмулан дар тарҷумаҳо намеоваранд.
4. Ручуъ кунед: Афлотун, Тимаус 25 ва Критиас, 158-159.
5. Мисраъе аз ҳамосаи “Илиада”-и Гомер.
6. Ручуъ кунед: Афлотун. Апология, 21.

Аннотация

Трактат «Жизнь Плотина», принадлежащий перу древнегреческого философа Порфирия, посвящен жизнеописанию его выдающегося учителя, философа и ученого Плотина. В трактате кратко излагается биография Плотина, его творческий путь и научная деятельность, описываются черты его человеческого характера. Из научно-философского наследия ученого до наших дней сохранились лишь отдельные фрагменты, разбросанные по трудам его современников, учеников и последователей. Наиболее полно сохранились его научно-философские рассуждения, записанные им уже в преклонном возрасте, которые были аккуратно собраны, упорядочены, отредактированы и изданы его верным учеником и сподвижником Порфирием под названием «Эннеады». В настоящее время они доступны в переводах на различных европейских языках, а также на фарси, арабском и русском языке. На таджикском языке «Эннеады» публикуются впервые на основе персидского перевода Мухаммада Хасана Лютфи.

Полагаем, что благодаря настоящему трактату уважаемые читатели соприкоснутся с еще одним произведением древнегреческого философского наследия, автор которого, Плотин, при своей жизни мечтал изучить древнеперсидскую и древнеиндийскую философию, но жизненные обстоятельства не позволили сбыться его мечте.

Ключевые слова: Порфирий (Фурфуриус), Плотин (Флутин), философия, Аристотель, Пифагор, Эвклид (Уқлидус), Рум (Византия), логика, астрология, инниады (девятки).

Annotation

The treatise "The Life of Plotinus", written by the ancient Greek philosopher Porfiry, is dedicated to the biography of his outstanding teacher, philosopher and scientist Plotinus. The treatise briefly outlines the biography of Plotinus, his creative path and scientific activity, describes the features of his human character. From the scientific and philosophical heritage of the scientist, only separate fragments have survived to this day, scattered among the works of his contemporaries, students and followers. His scientific and philosophical reasonings, written down by him already at an advanced age, were most fully preserved, which were carefully collected, ordered, edited and published by his faithful student and associate Porfiry under the name "Enneads". They are currently available in translations in various European languages, as well as in Farsi, Arabic and Russian.

The «Enneads» are published in Tajik for the first time based on the Persian translation of Muhammad Hasan Lutfi.

We believe that thanks to this treatise, dear readers will come into contact with another work of ancient Greek philosophical heritage, the author of which, Plotinus, during his lifetime dreamed of studying ancient Persian and ancient Indian philosophy, but life circumstances did not allow his dream to come true.

Keywords: Porfiry (Furfurius), Plotinus (Flutin), philosophy, Aristotle, Pythagoras, Euclid (Uqlidus), Rum (Byzantium), logic, astrology, inniads (nines).

Таҳияи Тоҷиддин Мардонӣ
доктори илмҳои филология, профессор

ИЗУЧЕНИЕ ДОМАШНЕГО ОБУЧЕНИЯ В ЕВРОПЕ И ЕГО ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДЛЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ВОХИДОВА САНАВБАРБОНУ

Зав. отделом Европы и Америки ИИПСАЕ, доктор исторических наук, профессор. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (992) 93-500-87-32 Email: sanajanvohidova@gmail.com

РАХИМОВ ФАРИДУН

Младший научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (992) 55-569-31-31 Email: 15618363289@163.com

В этой статье обсуждается растущая популярность домашнего обучения в Европе и его потенциал в качестве альтернативной формы образования в Таджикистане. В нем подчеркиваются преимущества домашнего обучения, в том числе более персонализированное образование и более безопасная и благоприятная учебная среда для учащихся, которые могут испытывать трудности в традиционных школах. В статье также признаются проблемы домашнего обучения, такие как потенциальная изоляция, трудности с обеспечением широкой и сбалансированной учебной программы и трудности с обеспечением удовлетворения образовательных потребностей учащегося. Кроме того, в нем обсуждается использование технологий в домашнем обучении и то, как они сделали доступ к учебным материалам и ресурсам более гибким и удобным. Однако в нем также упоминаются потенциальные проблемы с точки зрения доступа, безопасности и интеграции с другими образовательными ресурсами. В статье также упоминаются законодательные требования и нормативные акты в европейских странах и то, как они различаются в зависимости от страны. Статья информативна и дает всесторонний взгляд на тему, что делает ее полезной для читателей, которые рассматривают домашнее обучение в качестве варианта для своих детей.

Ключевые слова: домашнее обучение, альтернативное образование, Европа, Таджикистан, персонализированное образование, традиционные школы, изоляция, учебная программа, технология, юридические требования, нормативные акты, проблемы, преимущества.

Домашнее обучение как растущая тенденция в Европе предлагает более персонализированный подход к образованию, который может стать жизнеспособной альтернативой традиционной системе школьного образования. Большие размеры классов и единая методика обучения часто не работают для каждого учащегося, но домашнее обучение позволяет родителям адаптировать учебный план своего ребенка в соответствии с его индивидуальными потребностями и стилем обучения, что приводит к улучшению результатов. Кроме того, некоторые учащиеся могут подвергаться издевательствам или социальной изоляции в школе, что может пагубно сказаться на их физическом и психическом здоровье. Домашнее обучение обеспечивает более безопасную и благоприятную атмосферу для получения образования этими учащимися.

В Таджикистане домашнее обучение является примечательной темой, так как оно является довольно новым для страны. Несмотря на то, что домашнее обучение уже давно набирает обороты в других частях мира, в Таджикистане оно только недавно стало распространяться. Таким образом, в стране не так много знаний или осведомленности о домашнем обучении, и важно информировать население о плюсах и минусах этого другого подхода к образованию, который получил более широкое распространение в Европе из-за спроса на индивидуальное обучение.

Стремление к более персонализированному образованию было движущей силой современного движения за домашнее обучение с момента его зарождения в 1970-х годах в Соединенных Штатах. Это началось в ответ на предполагаемые ограничения традиционного образования. В 1975 году Закон об образовании для всех детей-инвалидов (ЕНА) признал право родителей обучать своих детей дома и потребовал от штатов предоставить бесплатное и надлежащее государственное образование учащимся с ограниченными возможностями [1, с. 243]. Движение продолжало расти в 1980-х годах с созданием таких организаций, как Ассоциация правовой защиты домашних школ (HSLDA)[2] и Национальный исследовательский институт домашнего образования (NHERI)[4]. В 2002 году Закон «Ни одного отстающего ребенка» (NCLB) признал домашнее обучение допустимой формой образования и потребовал от штатов включить учащихся, обучающихся на дому, в свои системы отчетности [10]. NCLB также предоставил финансирование для внеклассных и летних программ обучения. Исследования показали, что учащиеся, получающие домашнее образование, как правило, превосходят своих сверстников, получающих традиционное образование, в стандартизированных тестах [18]. Кроме того, значительно возросло использование технологий в домашнем обучении, что обеспечивает более широкий доступ к учебным материалам и ресурсам, а также гибкость в отношении расписания и местоположения.

История домашнего обучения в европейских странах пошла по той же траектории, что и в Соединенных Штатах, с растущим признанием обоснованности этой альтернативной формы образования и более широким использованием технологий для поддержки обучения.

Растущая популярность домашнего обучения может быть объяснена целым рядом факторов. У родителей есть сильное желание предоставить персонализированное образование, которое отвечает индивидуальным потребностям и стилю обучения их ребенка, а также лучше контролировать образование и учебную программу своего ребенка. Проблемы со здоровьем и аллергия, а также гибкость расписания и места также являются важными факторами при принятии решения о домашнем обучении. Кроме того, домашнее обучение обеспечивает более безопасную и благоприятную учебную среду для детей с особыми потребностями или тех, кто может столкнуться с травлей или социальной изоляцией в

традиционной школьной среде. Кроме того, для семей, проживающих в сельской местности или испытывающих трудности с транспортом, домашнее обучение является удобным решением. В конечном счете, благодаря домашнему обучению родители получают больший контроль и гибкость в отношении образования своего ребенка и могут гарантировать, что их ребенок получает наилучшее возможное образование, адаптированное к его индивидуальным потребностям.

Принимая решение о том, является ли домашнее обучение правильным выбором для их семьи, родители должны тщательно взвесить все за и против. Потенциальным недостатком домашнего обучения является потенциальная изоляция, трудности с предоставлением всесторонней учебной программы и трудностями в удовлетворении образовательных потребностей учащегося. Кроме того, могут возникнуть проблемы с обеспечением возможностей социализации ребенка. Чтобы решить эту проблему, семьи могут участвовать во внеклассных мероприятиях или присоединиться к группе поддержки домашнего обучения, однако им следует подумать о том, как их дети будут взаимодействовать со своими сверстниками. Наконец, семьям, обучающимся на дому, возможно, придется больше работать, чтобы получить доступ к ресурсам и материалам, таким как учебники и лабораторное оборудование, что может представлять собой проблему.

Следовательно, домашнее обучение требует значительных затрат времени и энергии со стороны родителей, которые должны взять на себя роль воспитателя и опекуна. Это может быть тяжелым бременем для тех, кто уже выполняет другие обязанности. В большинстве стран требуется, чтобы дети, обучающиеся на дому, соблюдали определенные правила и требования, а родители должны быть знакомы с правовыми нормами в своей местности и следить за их соблюдением. Наконец, некоторые родители могут быть обеспокоены возможными трудностями, с которыми могут столкнуться их дети, получившие домашнее образование, когда дело доходит до поступления в колледж или получения работы. В то время как многие учащиеся, получающие домашнее образование, поступают в колледж и делают успешную карьеру, родители должны думать о том, как колледжи и работодатели могут относиться к образованию их детей.

Для родителей крайне важно учитывать законодательные требования и правила своей страны, прежде чем принимать решение о домашнем обучении своих детей. Они должны будут убедиться, что соблюдают правовые нормы, а также решать потенциальные проблемы домашнего обучения. Правовые аспекты домашнего обучения различаются в зависимости от страны. В европейских странах, где домашнее обучение является законным, часто существуют особые правила и требования, которые необходимо соблюдать. Конкретные правила и требования к домашнему обучению варьируются от страны к стране [11], например:

- В Соединенном Королевстве домашнее обучение имеет долгую историю и признано законной формой образования, и родители не обязаны следовать национальной учебной программе. Однако родители должны обеспечить, чтобы их дети получали надлежащее образование и могли подвергаться проверкам со стороны местных властей.
- В Дании разрешено домашнее обучение, при условии, что оно соответствует программе государственной школы. Контроль за качеством обучения осуществляется через инспекции, проводимые местными школьными органами или независимыми инспекторами.
- В Австрии домашнее обучение является законным, но родители должны зарегистрировать своих детей в местной школе и следовать учебной программе, установленной Министерством образования.

- В Литве [20] разрешено домашнее обучение под контролем школ. Каждый ребенок, обучающийся на дому, должен находиться под присмотром уполномоченной школы (может быть частной школой) и сдавать ежегодные экзамены. Дети, обучающиеся на дому, получают диплом курирующей школы.

Родителям важно знать, что законы и правила, касающиеся домашнего обучения, которые различаются в зависимости от страны в Европе и в некоторых странах, могут быть незаконными или строго ограниченными [15]. Например:

- В Испании домашнее обучение строго ограничено, и родители должны получить разрешение от Министерства образования, прежде чем переводить своих детей на домашнее обучение, а разрешение предоставляется только в исключительных обстоятельствах.

- В Болгарии домашнее обучение является незаконным, а государственное образование является обязательным, за исключением детей с особыми потребностями, которые могут обучаться на дому под строгим контролем правительства.

- В Германии домашнее обучение является незаконным, а государственное или утвержденное частное образование является обязательным, за исключением случаев, когда продолжение посещения школы создаст чрезмерные трудности для отдельного ребенка.

В странах, где домашнее обучение является незаконным или строго ограниченным, правительство рассматривает обязательное образование как основное право и способ гарантировать, что все дети получают базовое образование. Они считают, что дети, не посещающие школу, могут упустить важные возможности для получения образования и могут быть изолированы от своих сверстников.

Несмотря на обеспокоенность, высказанную правительствами по поводу обязательного образования, многие родители успешно выбрали домашнее обучение своих детей и сообщают о положительных результатах с точки зрения академического и социального развития. В европейских странах имеется много успешных примеров домашнего обучения, и исследования показали, что домашнее обучение может оказать положительное влияние на академическое и социальное развитие учащихся.

Например, исследование, проведенное Лондонским университетом, показало, что учащиеся, обучающиеся на дому в Соединенном Королевстве, как правило, более инициативны и самостоятельны в учебе [12]. Опрос, проведенный правительством Великобритании, показал, что 89% учащихся, обучающихся на дому в Соединенном Королевстве, довольны своим образованием, а 84% считают, что они добиваются хороших успехов [19]. Студенты, получающие домашнее образование в Соединенном Королевстве, также, как правило, более активно участвуют в жизни своих сообществ, многие из них работают волонтерами и участвуют в общественных работах [7].

Точно так же исследование, проведенное Голландской ассоциацией домашнего образования, показало, что учащиеся, обучающиеся на дому в Нидерландах, набрали более высокие баллы, чем их сверстники, обучающиеся в традиционной школе, на стандартизированных тестах по математике и естественным наукам. Учащиеся, получающие домашнее образование в Нидерландах, как правило, более инициативны и самостоятельны. Опрос, проведенный Голландской ассоциацией домашнего образования, показал, что 93% учащихся, получающих домашнее образование в Нидерландах, довольны своим образованием, а 87% считают, что они добиваются хороших успехов [1, с. 191]. Студенты, получающие домашнее образование в Нидерландах, также, как правило, более активно

участвуют в жизни своих сообществ, многие из них работают волонтерами и участвуют в общественных работах [3, с. 533].

В этом исследовании рассматривается успех домашнего обучения отдельных категорий детей в Германии. Поскольку все больше и больше родителей выбирают домашнее обучение своих детей, в Германии наблюдается рост числа семей, выбирающих эту альтернативу обучению. В статье Al Jazeera 2013 года «Восстание домашнего обучения в Германии» [5] описывается, как страна стала центром для семей со всего мира, обучающихся на дому, что позволяет избежать ограничительных систем образования. В статье также освещаются истории успеха домашних школьников, которые добились больших успехов в жизни. Focus.de также дает представление о домашнем обучении в Германии с Erfahrungsbericht (отчет об опыте) от матери, которая занимается домашним обучением своих детей во время изоляции [9]. В отчете подробно рассматриваются проблемы и успехи домашнего обучения, а также то, как оно может быть жизнеспособным вариантом для родителей, стремящихся дать своим детям качественное образование.

Это говорит о том, что домашнее обучение оказывает положительное влияние не только на академическое развитие учащихся, но и на их социальное развитие.

Следует особо подчеркнуть пандемию COVID-19 которая оказала сильное влияние на образование: в результате пандемии многим учащимся пришлось перейти на домашнее обучение. Домашнее обучение становится все более популярным в последние несколько лет из-за его гибкости и удобства, но пандемия еще больше ускорила его распространение. Технологии сыграли важную роль в успехе домашнего обучения во время пандемии, и многие семьи, обучающиеся на дому, полагаются на технологии в дополнение к своему образованию [26, с. 1].

Особое значение имеют онлайн-ресурсы, позволяющие учащимся получить доступ к широкому спектру учебных материалов и ресурсов [26, с. 375]. Это позволило семьям, обучающимся на дому, адаптировать свое образование к индивидуальным потребностям и стилям обучения своих детей, помогая им достигать лучших результатов в учебе [14, с. 1]. Программы дистанционного обучения также сыграли важную роль, обеспечивая более структурированное образование для студентов [13, с. 79]. Эти программы могут быть реализованы онлайн или через традиционные заочные курсы, и часто следуют установленному учебному плану и обеспечивают поддержку со стороны учителей.

Виртуальные классы также становятся все более популярными среди семей, обучающихся на дому. Эти виртуальные классы позволяют учащимся участвовать в живых онлайн-занятиях с учителями и другими учащимися, помогая обеспечить более интерактивный процесс обучения и позволяя учащимся общаться со своими сверстниками [22]. Также возможны виртуальные экскурсии, которые позволяют учащимся посещать музеи, зоопарки и другие образовательные объекты, не выходя из собственного дома.

Технологии сыграли важную роль в том, чтобы помочь семьям, обучающимся на дому, оставаться на связи и получать доступ к широкому спектру учебных материалов. Это также позволило учащимся общаться с другими учащимися и учителями, даже если они физически не находятся в одном месте. Кроме того, благодаря технологиям родителям стало проще отслеживать успехи своих детей и оказывать им поддержку [8]. Возможность доступа к этим ресурсам и материалам в Интернете также означает, что семьи, обучающиеся на дому, имеют больше гибкости в отношении того, когда и где они могут учиться.

В целом, технологии сыграли важную роль в успехе домашнего обучения во время пандемии. Это позволило семьям, обучающимся на дому, получить доступ к широкому

спектру образовательных ресурсов и материалов. Учащимся стало проще оставаться на связи со своими сверстниками и учителями, а родителям была оказана поддержка, необходимая им для отслеживания успеваемости их детей [6]. Технологии помогли сделать домашнее обучение жизнеспособным и успешным вариантом для многих семей во время пандемии.

Даже после пандемии вполне вероятно, что домашнее обучение останется жизнеспособным вариантом для многих семей в будущем. Родители и учащиеся стали лучше знакомы с технологиями и ресурсами, необходимыми для домашнего обучения, и многие семьи могут продолжить использовать этот вариант даже после окончания пандемии. Домашнее обучение также подчеркнуло важность технологий в образовании и потенциал персонализированного обучения, которое можно адаптировать к потребностям отдельных учащихся [16]. В будущем технологии, вероятно, будут продолжать играть важную роль в том, как учащиеся учатся, как в традиционных классах, так и в условиях домашнего обучения.

Немаловажно отметить что использование технологий в домашнем обучении сопряжено с рядом проблем, таких как доступ к технологиям, безопасность и интеграция с другими образовательными ресурсами. Некоторые семьи могут не иметь доступа к Интернету или устройствам, таким как компьютеры или планшеты, что затрудняет доступ к онлайн-ресурсам. Кроме того, родителям может быть сложно следить за тем, как их дети используют технологии, и обеспечивать их безопасное и ответственное использование. Кроме того, у некоторых учащихся могут возникнуть трудности с адаптацией к онлайн-обучению, особенно если они не привыкли работать самостоятельно или использовать технологии. Технологии также могут отвлекать некоторых учащихся, а родителям может быть сложно следить за соблюдением правил в отношении экранного времени.

Таким образом, домашнее обучение может быть успешным и полноценным вариантом для семей, которые готовы играть активную роль в образовании своих детей. Родителям важно тщательно взвесить все «за» и «против» домашнего обучения и знать законодательные требования и нормы своей страны. Технологии могут быть полезным инструментом для семей, обучающихся на дому, но важно использовать их ответственно и помнить о потенциальных проблемах.

В Таджикистане домашнее обучение является относительно новой концепцией, поэтому важно понимать преимущества и трудности, которые оно может представлять. Поскольку страна работает над укреплением своей системы образования, необходимо учитывать потенциальные преимущества домашнего обучения, такие как индивидуальное обучение и более безопасная и благоприятная атмосфера для тех учеников, у которых проблемы в обычной школе. Кроме того, важно знать о юридических и нормативных актах, связанных с домашним обучением в Таджикистане, а также о потенциальных проблемах и способах их преодоления, например, обеспечить разнообразный и сбалансированный учебный план и удовлетворить образовательные потребности учащихся. Более того, домашнее обучение может стать выходом для семей, проживающих в отдаленных районах, где нет традиционных школ, а также для семей с детьми-инвалидами. Кроме того, использование технологий в домашнем обучении в Таджикистане является проблемой, которую необходимо принять во внимание и оценить, поскольку она может стать отличным ресурсом для улучшения образования.

В Таджикистане домашнее обучение не является обычной формой обучения, поскольку правительство настаивает на том, чтобы дети посещали традиционные школы. Министерство образования Таджикистана предоставляет бесплатное образование до 17 лет [24], что является

обязательным. Тем не менее, есть несколько причин, по которым домашнее обучение не признано законом в стране.

У правительств могут быть многочисленные опасения, когда речь заходит о домашнем обучении. Как например:

- Безопасность учащихся является первоочередной задачей, поскольку они с большей вероятностью могут столкнуться с жестоким обращением или пренебрежением или не получить такие услуги, как психиатрическая помощь или специальное образование.
- Домашнее обучение может привести к социальной изоляции, поскольку учащиеся могут не иметь возможности общаться со своими сверстниками и могут быть изолированы от более широкого сообщества.
- Правительства могут быть обеспокоены качеством обучения, которое получают учащиеся, обучающиеся на дому, или тем, будут ли они подготовлены к поступлению в колледж или к работе.
- Может наблюдаться отсутствие подотчетности, поскольку правительства могут полагать, что к учащимся, обучающимся на дому, не будут применяться те же стандарты или оценки, что и к учащимся, обучающимся в традиционной школе, и что не будет никаких средств, гарантирующих успеваемость учащихся.

Предложение:

1. Рекомендуется разработать комплексную политику домашнего обучения, определяющую права и обязанности всех заинтересованных сторон, включая родителей, учащихся и образовательные учреждения.
2. Предлагается расширить доступ к ресурсам дистанционного обучения, таким как цифровые учебные материалы и онлайн-курсы, для поддержки семей, занимающихся домашним обучением.
3. Важно предоставить родителям и учащимся инструменты и ресурсы для эффективного домашнего обучения, включая методические рекомендации по планированию уроков и ведению учебных записей.
4. Целесообразно создать систему мониторинга и оценки качества домашнего обучения, которая может включать периодические проверки со стороны образовательных органов.
5. Полезно создать сеть поддержки для семей, занимающихся домашним обучением, включая онлайн-форумы, программа взаимного наставничества и виртуальные встречи.

Заключение

Домашнее обучение, возможно, еще не является распространенной формой образования в Таджикистане, но его популярность во всем мире начинает расти. Таким образом, система образования должна оценить преимущества и недостатки домашнего обучения как варианта обучения. Кроме того, правительство и работники сферы образования должны понимать юридические требования и положения, применимые к родителям, которые могут выбрать неформальное домашнее обучение своих детей, поскольку это не признано законом в стране, и родители могут столкнуться с санкциями, такими как штрафы.

Повышение осведомленности о домашнем обучении в Таджикистане является важным шагом для родителей, чтобы они могли принимать взвешенные решения об образовании своих детей. Это также поможет им понять связанные с этим преимущества и проблемы, а также юридические требования и правила.

Кроме того, для тех, кто не может обучаться на дому, лучше подходят частные или онлайн-школы, обеспечивающие более гибкое расписание и учебную программу. Важно предоставить различные варианты, чтобы обеспечить наилучший результат для учащихся и их семей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ан дер Флейтен, М., Де Бур, Д., Винман, С., и Баккер, А. (2017). Домашнее образование в Нидерландах: изучение успеваемости и мотивации учащихся, обучающихся на дому. Американский журнал образования, 123 (2), 191–218. (дата обращения: 15.03.2023)
2. Ассоциации Вэб Домашней Транспортной Среды (HSLDA). <https://www.hslda.org/> (дата обращения: 02.02.2023)
3. Ван дер Влейтен, М., Винман, С., и Баккер, А. (2018). Домашнее образование и социальная связь: опрос студентов, обучающихся на дому в Нидерландах. Американский журнал образования, 123(4), 533–553. (дата обращения: 28.01.2023)
4. Веб-сайт Национального научно-исследовательского института внутреннего образования (NHERI). <https://www.nheri.org/> (дата обращения: 10.03.2023)
5. Восстание домашнего образования в Германии <https://www.aljazeera.com/news/2013/4/24/germanys-home-schooling-rebellion> (дата обращения: 03.01.2023)
6. ВЭФ (2020). Технологии и домашнее обучение во время пандемии Covid-19. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-homeschooling-technology-oecd/> (дата обращения: 21.03.2023)
7. Гилл, Дж. (2015). Домашнее образование в Соединенном Королевстве: исследование академических достижений и социальной интеграции. Журнал образования и человеческого развития, 4(2), 97–115. (дата обращения: 12.02.2023)
8. Домашнее обучение во время пандемии COVID-19 NCBI (2020). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7891122/> (дата обращения: 05.03.2023)
9. Домашний офис Америки, домашнее обучение четыре раза: мама повседневной жизни в короне <https://m.focus.de/familie/eltern/erlebnissbericht-zwei-mal-homeoffice-vier-mal-home-schooling-mutter-ueber-isolations> - повседневный_id_11874057.html (дата обращения: 19.01.2023)
10. Закон «Ни одного отстающего ребенка» (NCLB) 2001 г. Публичный закон 107–110. <https://www2.ed.gov/nclb/overview/intro/execsumm.pdf> (дата обращения: 17.02.2023)
11. Законы о домашнем обучении в Европе по странам <https://progressiveschooling.com/homeschool-laws-in-europe-by-countries/> (дата обращения: 07.03.2023)
12. Изучение перехода к домашнему обучению в средних школах: резюме исследования <https://www.gov.uk/government/publications/exploring-moving-to-home-education-in-secondary-schools/exploring-moving-to-home-education> -резюме исследований-в-средних школах#введение (дата обращения: 14.02.2023)
13. Купер, Дж. (2020). Домашнее обучение во время пандемии Covid-19: полное руководство. Обзор образования, 2(2), 79–89. (дата обращения: 25.03.2023)
14. Мартин, К. (2020). Домашнее обучение во время пандемии Covid-19: всесторонний обзор. Международный журнал образовательных исследований и технологий, 5 (2), 1–20. (дата обращения: 08.03.2023)

15. Международный статус и статистика домашнего образования https://en.wikipedia.org/wiki/Homeschooling_international_status_and_statistics (дата обращения: 03.03.2023)
16. НЕРИ (2020). Домашнее обучение во время пандемии Covid-19. <https://www.nheri.org/homeschooling-during-covid-19-lessons-learned-from-a-year-of-homeschool-education/> (дата обращения: 16.01.2023)
17. Обучение в школьных школах в Душанбе <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20200818/skolko-stoit-obuchenie-v-chastnih-shkolah-v-dushanbe-mi-sravnil> (дата обращения: 13.03.2023)
18. Отчет о государственном центре статистики образования (NCES): «Домашнее обучение в США: 2012 г.» <https://nces.ed.gov/pubs2016/2016096rev.pdf> (дата обращения: 22.02.2023)
19. Правительство Великобритании (2018 г.). Исследование домашнего образования в Великобритании, 2018 г. Получено с https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/735123/ukhes-2018-main-document.pdf (дата обращения: 11.01.2023)
20. Правительство Литвы наконец вводит домашнее обучение <https://hslda.org/post/lithuanian-government-finally-implements-home-education> (дата обращения: 09.03.2023)
21. Правовой статус и ресурсы по домашнему обучению в Германии <https://hslda.org/post/germany> (дата обращения: 04.02.2023)
22. Предоставляем учителям и семьям инструменты и советы, они должны помочь учащимся учиться. <https://staging-dot-teachfromhome.appspot.com/intl/ru/> (дата обращения: 07.01.2023)
23. Рэй, Б.Д. (2011). «История домашнего обучения». Журнал исследований в области образования, 104 (4), 243–252. (дата обращения: 18.03.2023)
24. Система образования в Таджикистане <https://www.scholaro.com/db/Countries/Tajikistan/Education-System> (дата обращения: 06.03.2023)
25. Чжан, Г. (2020). Дистанционное обучение и домашнее обучение во время пандемии Covid-19. Журнал исследований в области онлайн-обучения, 6 (3), 375–398. (дата обращения: 26.02.2023)
26. Юнг, С. (2020). Домашнее обучение вовремя Covid-19: как помогают технологии. Технологии и обучение, 20(6), 1–6. (дата обращения: 01.03.2023)

ОМУЗИШИ ТАЪЛИМИ ХОНАГӢ ДАР АВРУПО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН БАРОИ ТАҲСИЛ ДАР ТОҶИКИСТОН

ВОҲИДОВА САНАВБАРБОНУ

Мудирӣ шӯъбаи Аврупо ва Амрико ИОМДОА, доктори илмҳои таърих, профессор. Суроға:
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (992) 93-500-87-32 E-mail :
sanajanvohidova@gmail.com

РАҲИМОВ ФАРИДУН

ИОМДОА, ходими хурди шуъбаи Аврупо ва Амрико. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (992) 55-569-31-31 E-mail : 15618363289@163.com

Дар ин мақола маъруфияти афзояндаи таълими хонагӣ дар Аврупо ва иқтидори он ҳамчун шакли алтернативии таҳсил дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Он бартариҳои таълими хонагӣ, аз ҷумла таҳсилоти беиштар фардӣ ва муҳити амнтар ва мусоидтари омӯзиширо барои донишҷӯёне, ки дар мактабҳои анъанавӣ мубориза мебаранд, таъкид мекунад. Дар мақола инчунин мушкилоти таълими хонагӣ, аз қабili потенциали ҷудошавӣ, душворӣ дар таъмини барномаи васеъ ва мутавозин ва душворӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои таълимии донишҷӯ эътироф шудааст. Файр аз он, он истифодаи технологияро дар таълими хонагӣ баррасӣ мекунад ва чӣ гуна он дастрасӣ ба мавод ва захираҳои таълимиро чандиртар ва қулай кардааст. Бо вучуди ин, он инчунин мушкилоти эҳтимолиро дар робита ба дастрасӣ, амният ва ҳамгирӣ бо дигар захираҳои таълимӣ зикр мекунад. Дар мақола инчунин талабот ва муқаррароти қонунӣ дар кишварҳои аврупоӣ ва чӣ гуна онҳо аз рӯи кишвар фарқ мекунанд. Мақола иттилоотӣ буда, дурнамои ҷамаҷонибаи мавзӯро пешкаш мекунад, ки онро барои хонандагоне муфид мегардонад, ки таҳсили хонагиро ҳамчун интихоби фарзандони худ мешуморанд.

Калидвожаҳо; таълими хонагӣ, таҳсилоти алтернативӣ, Аврупо, Тоҷикистон, таҳсилоти фардӣ, мактабҳои анъанавӣ, ҷудошавӣ, барномаи таълимӣ, технология, талаботи қонунӣ, муқаррарот, мушкилот, имтиёзҳо.

**EXPLORING HOMESCHOOLING IN EUROPE AND ITS POSSIBILITIES FOR
EDUCATION IN TAJIKISTAN**

VOHIDOVA SANAVBARON

Head Department of Europe and America ISPAEC, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: (992) 93-500-87-32 E-mail:
sanajanvohidova@gmail.com

RAHIMOV FARIDUN

Junior Research Fellow, Department of Europe and America, ISPAEC. Address: 734025,
Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: (992) 55-569-31-31 Email: 15618363289@163.com

This article discusses the growing popularity of home schooling in Europe and its potential as an alternative form of education in Tajikistan. It highlights the benefits of home schooling, including a more personalized education and a safer and more supportive learning environment for students who may be struggling in traditional schools. The article also acknowledges the challenges of home schooling, such as the potential for isolation, difficulty ensuring a broad and balanced curriculum, and difficulty ensuring that the student's educational needs are being met. Furthermore, it discusses the use of technology in home schooling and how it has made access to educational materials and resources more flexible and convenient. However, it also mentions potential challenges in terms of access, security, and integration with other educational resources. The article also mentions the legal requirements and regulations in European countries and how they vary by country. The article is informative and provides a well-rounded perspective on the topic, making it useful for readers who are considering home schooling as an option for their children.

***Keywords;** home schooling, alternative education, Europe, Tajikistan, personalized education, traditional schools, isolation, curriculum, technology, legal requirements, regulations, challenges, benefits.*

ТУРЕЦКАЯ ПОЛИЦИЯ - ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

НАЗАРЗОДА НОСИР ДЖОБИР

доктор юридических наук, главный научный сотрудник Отдела Ближнего и Среднего Востока ИИПСАЕ. Тел: +992. 988.16.55.55; E-mail: nosir. nazarov @list.ru

В статье кратко рассматривается проблемы становления, развития, современное состояние и структуры Турецкой полиции. Полиция в Турции наряду с другими правоохранительными органами страны вносит определённый вклад в деле укрепления общественной безопасности, борьбы с преступностью и охраны прав и свободы граждан.

Краткое рассмотрение вопроса описывает структуру центральных и местных органов полиции, управление подразделениями, задача и обязанности полиции и полицейских страны. Кроме того, также излагается история становления и деятельность муниципальной полиции и деревенской охраны в Турции.

***Ключевые слова:** Турецкая полиция, обязанность и задачи полиции, организационная структура, муниципальная полиция, деревенская стража, история становления и развития, территория, регионы, участки.*

Первые полицейские подразделения в Турции возникли в период Османской Империи. В 1845 году были приняты Полицейские правила, определяющие задачи и обязанности полиции, которая в тот период выполняла военизированные функции [1].

В 1909 году был создан Генеральный Директорат безопасности Турецкой национальной полиции, а в 1913 г. Министерством внутренних дел были утверждены Инструкции, определяющие задачи Директората. В 1932 году был принят закон об организации полиции [2].

Инструкции действовали до принятия в 1934 году Закона № 2559 «О полномочиях и обязанностях полиции». В 1937 году был принят Закон № 3201 «Об организации безопасности», регулирующий права, обязанности, полномочия персонала полиции. В 2008–2009 гг. в Закон были внесены серьезные изменения [3].

В настоящее время полиция Турции входит в структуру Министерства внутренних дел Республики, в котором существует Генеральный директорат безопасности.

В обязанности полиции Турции входит:

- обеспечение общественного порядка, безопасности граждан и их собственности;
- выявление и привлечение к ответственности правонарушителей;
- выполнение других обязанностей, предписанных законами, правилами и актами правительства;
- профилактика правонарушений [4].

На полиции лежат также политические задачи: сохранение единства государства и обеспечение конституционного порядка. Кроме того, полиция выполняет и административные функции, включая меры по обеспечению безопасности и оказанию содействия другим органам.

СТРУКТУРА ТУРЕЦКОЙ ПОЛИЦИИ

Внутреннюю безопасность и защиту общественного порядка Турции осуществляют три ветви полиции:

- 1). Генеральный директорат национальной полиции Турции ((The Directorate General of Turkish National Police), который отвечает за территории городских муниципалитетов;
- 2). Генеральное командование жандармерии (the General Command of Gendarmerie), которое отвечает за сельские районы;
- 3). Командование береговой охраны (the Coast Guard Command), которое охраняет побережье страны [5].

Рассмотрим их подробнее.

1. Генеральный Директорат Национальной Полиции Турции делится на Центральную организацию (the Central Organization) и территориальные подразделения.

Центральная организация имеет довольно сложную структуру.

Полицию Турции возглавляет Генеральный директор. Ему подчиняются семь департаментов:

- Офис; [6].
- Директорат прессы и протокольных отношений;
- Департамент разведки;
- Департамент спецопераций;
- Департамент инспекций;
- Дозорный орган;
- Полицейский руководящий центр [7].

Генеральному директору помогают пять заместителей, каждый из которых руководит несколькими департаментами. Например, один из заместителей занимается международными делами, в которые входят: международные отношения, европейские дела, департамент по вопросам границ и миграции, департамент по борьбе с организованной преступностью.

Административно Турция разделена на провинции, города и районы. В соответствии с этим делением в Турции имеется:

- 81 директорат полиции провинций; [8].
- 751 директорат полиции городов, присоединённых к провинциям;
- 22 директората пограничных пропускных пунктов;
- 18 полицейских участков в свободных зонах;
- 834 полицейских участка [9].

Центральная организация подчиняется Министерству внутренних дел. В провинции руководители полицейских органов оперативно подчиняются губернаторам провинций (vali) и главам районов (кеутакам) [10].

Структура центральных и региональных полицейских сил определяется подразделениями по обеспечению правопорядка, которые действуют в рамках гражданской административной системы и выполняют свои обязанности, подчиняясь гражданским властям и под их контролем. Работа подразделения проходит под надзором глав городов и районов [11].

В крупных департаментах может быть много полицейских участков для покрытия территории, которую они обслуживают. Названия, используемые для этих объектов, включают:

Казармы; Окружной офис; Участковый пункт; Полицейский участок; Полицейское управление; Здание полицейского участка; Подстанции, небольшие станции, используемые

многими департаментами, особенно шерифами; Отделение, чаще всего используемое конной полицией; Район, который обслуживает полицейский участок, имеет множество различных названий, таких как участок, округ, подразделение и зона.

Однако в некоторых полицейских подразделениях, таких как полиция Гемпшира, полицейские участки не обслуживают определенный район, и офицеры обладают большой гибкостью в выборе того, где они могут работать [13].

Типичные удобства в полицейских участках обычно включают:

Офисное помещение, где могут работать офицеры, детективы и административный персонал;

Камеры для задержанных. В Великобритании помещение с камерами известно как помещение для содержания под стражей;

Комнаты для допросов как для задержанных, так и для посетителей, не содержащихся под стражей;

Комнаты для хранения вещественных доказательств и изъятого имущества;

Запирающиеся шкафы и кладовые для хранения снаряжения;

Стойка регистрации для публичных посетителей;

Автостоянка для автопарка и личного автотранспорта сотрудников полиции;

Помещение для персонала других экстренных служб;

Специализированные участки существуют в ряде стран, обычно содержащие более или менее подобных объектов. Примером могут служить женские полицейские участки в Латинской Америке [14].

Муниципальная полиция. Муниципальная полиция (*Belediye zabitasi*) - правоохранительный орган ответственный за обеспечение реализации муниципальных услуг и контроля за ними в различных муниципалитетах Турции. Сотрудники полиции также используют свои полномочия дорожной полиции в столичных муниципалитетах. Кроме этого у нее нет ни полицейских полномочий, ни какого-либо оружия.

4 сентября 1826 года принято считать датой создания муниципальной полиции [15]. В результате роста населения и роста городов в XIX веке министерство специализации стало неадекватно выполнять свои обязанности. Чтобы устранить это несоответствие, в 1845 году было основано Полицейское управление, а в 1846 году – жандармерия [16].

В 1855 году Управление общественного порядка было упразднено, а вместо него был основан муниципалитет Стамбула. Помощник шерифа был уполномочен по делам городской полиции. Постановлением 1869 года муниципальной полиции были снова переданы полицейские полномочия [17].

После реорганизации муниципальных служб в соответствии с муниципальным законом, принятым в 1930 году, полиция была определена как специальный правоохранительный орган, который руководит муниципальными службами и контролирует их. Этим законом была определена структура нынешней муниципальной полиции. Однако до 1956 года эти услуги выполнялись общими силами полиции, но в конечном итоге муниципальные полицейские силы были созданы для различных муниципалитетов, начиная со Стамбула [18].

Система муниципальной полиции состоит из пяти рангов [19]:

- Глава отдела - Начальник городского управления полиции;

- Управляющий делами - Менеджер муниципальной полиции, Заведующий отделением муниципальной полиции;

- Начальник: начальник муниципальной полиции;

- Комиссар муниципальной полиции;

- Офицер- Офицер муниципальной полиции.

Деревенская стража [20]

Деревенская стража (турецкое: *Köy Korucusu*) - в основном местные жители в деревнях региона Восточная Анатолия. Они выполняют вспомогательные и добровольные обязанности по поддержанию правопорядка и находятся под командованием жандармерии. Согласно закону 1985 года, их основной целью является защита деревень от нападений со стороны Рабочей партии Курдистана (РПК) [21].

Деревенская охрана (Коручулар букв. "Рейнджеры", официально известные как *Türkiye Güvenlik Köy Korgucuları* "Деревенская охрана безопасности Турции", являются пограничниками, подчиняющимися главному командованию жандармерии, участвующими в курдско-турецком конфликте. В основном это курды, но также черкесы, турки, узбеки и киргизы.

Первоначально они были созданы и финансировались турецким государством в середине 1980-х годов под руководством Тургута Озала. Их заявленной целью было действовать в качестве местного ополчения в городах и деревнях, защищая от нападений и репрессий со стороны повстанцев из РПК.

Основанием для создания деревенской охраны было то, что турецкой армии было бы полезно иметь дополнительный отряд людей, знающих регион Юго-Восточной Анатолии и язык, для оказания помощи в военных операциях против РПК. В 2019 году силы насчитывали в общей сложности около 54 000 деревенских охранников.

Сельская гвардия набиралась в соответствии с поправкой к «Закону о временной деревенской гвардии» 1924 года, которая была введена из-за отсутствия сотрудников службы безопасности после войны за независимость. Поправка была одобрена турецким парламентом в марте 1985 года после первых крупных столкновений между РПК и Турцией [22].

Существуют отдельные категории оплачиваемых и добровольных деревенских охранников, причем обоим разрешено использовать медвежье оружие. В 1985 году 7933 сельским охранникам было передано 3 679 единиц оружия [23]. С 1985 по 1990 год набор деревенских стражников в основном осуществлялся путем переговоров с племенным вождем, при этом племенам предоставлялись большие права автономии в обмен на их услуги [24].

Если смотреть на историю создания этого типа службы, то создание Деревенской гвардии привело к изменению политики РПК, которая реорганизовала свое военное крыло на третьем партийном съезде в октябре 1986 года и сделала присоединение своего военного крыла Народно-освободительные силы Курдистана принудительный [25].

Стражи деревни часто становятся жертвами боевиков РПК, в которых они видят "предателей". Во время продолжающегося конфликта с 2015 года, 62 охранника села убиты [26]. Стражи села получали неплохую зарплату. Иногда они получали ежемесячную зарплату в размере около 230 долларов США, в то время как годовая зарплата составляла 400 долларов США [27].

Стражи деревни наживались на контрабанде через турецко-иракскую границу, от которой у них был иммунитет. Ван Брюнессен даже заявил, что некоторые деревенские охранники были завербованы со стороны известных контрабандистов [28]. В период с 1990 по 1994 год количество деревенских охранников увеличилось с 18 000 до 63 000 человек [29].

В 2012 году правительство Турции указало, что планирует поэтапный отказ от системы деревенской охраны [30]. Но когда в 2014 году снова начались конфликты, деревенские охранники взяли на себя руководство и охрану. На этот раз государство принимает не только волонтеров. Теперь, чтобы справиться с безработицей в регионе, правительство нанимает

молодых людей, которые только что закончили военную службу в качестве командос, в качестве охранников деревни. За исключением женщин-волонтеров, с 2014 года стало сложно быть деревенской стражей, слишком много заявлений было подано за последние годы. Главное командование жандармерии создало новые условия для работы деревенской стражей после объявления о том, что в 2019 году 25000 человек будут наняты деревенской стражей [31].

Согласие на то, чтобы стать деревенским охранником, в значительной степени является добровольным процессом, хотя бывают и исключения [32].

В отчете Хьюман Райтс Вотч упоминается, что, если жители деревни не хотели становиться охранниками деревни, вполне вероятно, что их поселение было окружено войсками, лояльными турецкому правительству, а затем деревня была разрушена и эвакуирована [33].

ЛИТЕРАТУРА:

1. <https://m.ok.ru/group/54035384631419/topic/151590517506171>
2. <https://www.birgun.net/haber/turkiyedeki-asker-sayisi-tskde-kac-asker-gorev-yapiyor-guncel-433963>
3. Functions. Policing Profiles of Participating and Partner States. Polis.osce.org. Дата обращения: 9 ноября 2008. Архивировано из оригинала 23 июня 2007 года.
4. Functions. Policing Profiles of Participating and Partner States. Polis.osce.org. Дата обращения: 9 ноября 2008. Архивировано 23 июня 2007 года.
5. Турецкая береговая охрана находится под командованием Министерства внутренних дел. Однако во время войны некоторые из их элементов могут быть подчинены турецким военно-морским силам президентом.
6. Офисное помещение, где могут работать офицеры, детективы и административный персонал.
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Police_station
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Полиция_Турции
9. Полицейский участок (иногда называемый "участковым" или просто "дом") - это здание, которое служит для размещения полицейских и других сотрудников полиции. Полицейские участки обычно содержат офисы и жилые помещения для персонала и транспортных средств, а также раздевалки, камеры временного содержания и комнаты для допросов.
10. General information. Policing Profiles of Participating and Partner States. Polis.osce.org. Дата обращения: 9 ноября 2008. Архивировано 23 июня 2007 года.
11. General information. Policing Profiles of Participating and Partner States. Polis.osce.org. Дата обращения: 9 ноября 2008. Архивировано 23 июня 2007 года.
12. <https://m.ok.ru/group/54035384631419/topic/151590517506171>
13. https://en.wikipedia.org/wiki/Police_station
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Police_station
15. "Hakkımızda". Zabita.com. Архивировано из оригинал 27 июня 2019 г.. Получено 27 июн 2019.
16. "Hakkımızda". Zabita.com. Архивировано из оригинал 27 июня 2019 г.. Получено 27 июн 2019.

17. "Hakkımızda". Zabita.com. Архивировано из оригинал 27 июня 2019 г.. Получено 27 июн 2019.
18. "Тарихче". Департамент полиции столичного муниципалитета Стамбула. Получено 27 июн 2019.
19. "Belediye Zabıta Yönetmeliği" (PDF). Информационная система Мевзуат. Архивировано из оригинал (PDF) 31 декабря 2018 г.. Получено 27 июн 2019.
20. Деревенская охрана (турецкий: Коручулар букв. "Рейнджеры"), официально известные как Türkiye Güvenlik Köy Kogucuları ("Деревенская охрана безопасности Турции").
21. https://en.wikipedia.org/wiki/Village_guard_system
22. Справочник Рутледжа по турецкой политике. Рутледж. 2019. стр. 276. ISBN 9781138500556.
23. Справочник Рутледжа по турецкой политике. Рутледж. 2019. стр. 277. ISBN 9781138500556.
24. Там же.
25. Гунес, Ченгиз (11 января 2013 г.). Курдское национальное движение в Турции: от протеста к сопротивлению. Рутледж. С. 104–105. ISBN 978-1-136-58798-6.
26. Конфликт РПК в Турции: число жертв растет
27. Романо, Дэвид (2006). Курдское национальное движение. Кембридж: Издательство Кембриджского университета. п. 83. ISBN 9780511616440.
28. Справочник Рутледжа по турецкой политике. Рутледж. 2019. стр. 277. ISBN 9781138500556.
29. Справочник Рутледжа по турецкой политике. Рутледж. 2019. стр. 278. ISBN 9781138500556.
30. «Оппозиция амбивалентна, поскольку правительство проводит митинги для решения курдского вопроса». Сегодняшний Заман. 2 августа 2009 г.. Получено 24 августа 2009.
31. "25 бин коручу не заман алинакак? 2019 25 бин коручу алими сын дакика башвтуру шартлари кошуллары недир?". takvim.com.tr (по турецки). Получено 5 ноября 2019.
32. "Индюк". Государственный департамент США. Получено 6 апреля 2016.
33. «Несправедливый, ограничительный и непоследовательный: влияние закона Турции о компенсации в отношении внутренне перемещенных лиц: предыстория». www.hrw.org. Получено 6 июля 2020.

ПОЛИТСИЯИ ТУРКИЯ - МУҚАРРАРОТИ УМУМӢ

НАЗАРЗОДА НОСИР ЧОБИР

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сарходими илмии Шуббаи Шарқи Наздик ва Миёнаи
Институти Осиё ва Аврупо, тел: + 992. 988.16.55.55; E-mail: nosir.nazarov @ iist.ru

Мақола ба таври мухтасар масъалаҳои ташаккул, рушд, вазъи кунунӣ, дурнамои инкишоф ва сохтори политсияи Туркияро мавриди баррасӣ қарор додааст. Политсияи Ҷумҳурии Туркия дар баробари дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар дар таъмину таҳкими амнияти ҷамъиятӣ, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон саҳми муайяни ҳудро мегузорад.

Фишурдаи инъикоси масъалаи баррасишаванда сохтори мақомотҳои марказӣ ва маҳаллии политсия, идоракунии воҳид ва ҷузъу томҳо, вазифа ва уҳдадориҳои политсия ва

кормандони онро дар кишвар тавсиф менамояд. Ғайр аз он, ҳамчунин саҳифаҳои таърих ва фаъолияти политикаи муниципалӣ ва посбонони деҳотро дар Туркия низ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: политикаи Туркия, вазифаҳо ва уҳдадориҳои политика, сохтори ташиқилӣ, политикаи муниципалӣ, посбонони деҳот, таърихи ташаккул ва рушд, қаламрав, минтақаҳо, ноҳияҳо.

TURKISH POLICE - GENERAL PROVISIONS

NAZARZODA NOSIR JOBIR

Doctor of Law, Chief Researcher of the Department of the Middle East and the Institute of Asia and Europe, tel: +992. 988.16.55.55; E-mail: nosir.nazarov @iist.ru

The article briefly examines the problems of formation, development, current state and structure of the Turkish police. The police in Turkey, along with other law enforcement agencies in the country, make a certain contribution to strengthening public safety, fighting crime and protecting the rights and freedoms of citizens.

The summary of the issue describes the structure of the central and local police authorities, the management of units, the task and responsibilities of the police and police officers of the country. In addition, the history of the formation and activities of municipal police and village guards in Turkey is also outlined.

Keywords: Turkish police, duties and tasks of the police, organizational structure, municipal police, village guards, history of formation and development, territory, regions, sections.

ДАРКИ ДИНИИ ҲАРАКАТИ ТОЛИБОН

ҚУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБӢ

н.и.т., мудири шуъбаи Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқии ИОМДОА.

Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 93 528 28 62.

E-mail: komron.kudratov@gmail.com

Ҳаракати Толибон як ҷунбиши диниву сиёсии исломгаро буда, дар аксари кишварҳои ҷаҳон ҳаракати террористӣ эътироф шудааст. Дар соли 2021, пас аз хуруҷи артиши Амрико аз Афғонистон, Толибон дубора қудратро бо роҳи низомӣ ба даст гирифта, Афғонистонро дубора аморати исломӣ эълон карданд.

Толибон суннимазҳаб буда, бо далели мухталиф будани мазҳаб ва миллатҳо дар Афғонистон, пас аз ба қудрат расидан дар соли 1996 ва дар соли 2021, Толибон ба ҷараёни идеологии деобандӣ тамаркуз мекунанд. Он зидди истисмор ва ба поксозии меъёрҳои ислом аз урфу одатҳои кӯҳнашудаи маҳаллӣ ва таъсири бегона равона карда шудааст.

Ҳарчанд меъёрҳои дарки динии ҳаракати Толибон рӯшан нест, аммо метавон гуфт, ки он аз афкори ваҳобӣ, таълимоти мактабҳои деобандӣ ва фаҳмиши қабиладорӣ ғизо мегирад ва режими Толибон дар Афғонистон динро ҳамчун василаи тарсондан ва зулм алайҳи мардум истифода мебарад.

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф кушиш карда мешавад, ки ба дарки динии ҳаракати толибон равшанӣ андозад, шовинистӣ, радикалӣ, иртиҷочӯӣ, даҳшатафкан, зишт, мутаассиб ва ҷиҳодӣ будани онро нишон диҳад ва муаллиф дар ин самт муваффақ низ гардидааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, ҳаракати Толибон, дин, мазҳаб, шарият, дарки динӣ-мазҳабӣ, деобандӣ, ваҳобӣ, салафӣ, қавмгароӣ, хилофат, ҷиҳод, такфир, инфичор.

Дар пайи тағйиротҳои бунёдӣ, ки дар ҷомеа ба вучуд меоянд, мушоҳида мешавад, ки дин низ ба баъзе тағйирот (ислоҳот) дучор гардида, дар фаъолияти худ дигаргуниҳое ворид мекунад. Дар адабиёти исломӣ падидаи тағйирёбии дин бо истилоҳоти гуногун баён шудааст. Тағйири мусбат бо истилоҳоти эҳё, ислоҳот, таҷаддуд ва таҳаввулот ва тағйири манфӣ бо истилоҳҳои тағайюр, сохтакорӣ, инҳироф, ифсод ва табодул ифода ёфтаанд. Аз ин бар меояд, ки дин то андозае аз тағйирёбандаҳои ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобаста аст.

Таҳлилу баррасии адёни гуногун далолат бар ин мекунад, ки тағйирот дар дин аз давраи ибтидои таърихи башар то имрӯз вучуд дошт ва ба назар мерасад, ки минбаъд низ идома хоҳад ёфт, зеро дин ҳам ҳамчун руҳдодӣ фардӣ ва ҳам ҳамчун падидаи иҷтимоӣ воқеиятест марбут ба одамони зинда. Дин ҳанӯз аз оғози фарҳанги башарӣ на як марҳалаи таърихи шуури инсон, балки унсурҳои сохтори шуур ба шумор омадааст ва пажӯҳишгарон онро яке аз унсурҳои сохтори ҳаёт донистаанд. Ҳар як ҷомеа аз рӯи сохтори худ дар бораи дин, фарҳанг, низом ва усули тарбияти одамон арзишҳои хосе дорад. Дар ин замина ҷомеаҳо ва динҳо дар арсаҳои гуногуни фарҳангӣ бо ҳам дар иртиботи доимӣ қарор доранд. Дар натиҷаи ин ҳамкориҳои мутақобил дар ҷомеаҳо таҳаввулоту тағйироти гуногун ба вучуд омадаанд. Ба иборати дигар, на танҳо дин ҷомеаҳоро ба таври якҷониба ташаккул медиҳад, балки ҷомеаҳо низ метавонанд динро мувофиқи сохтор ва шароити худ дарк ва тафсир намоянд [8].

Дар Афғонистон низ дин омилҳои муайянкунандаи ҷомеа ва рафтори мардум аст. Он ҳамчун унсуре ба ҳисоб меравад, ки ҷаҳонбинӣ ва ҳатто тарзи зиндагиро ташкил, роҳнамоӣ, муайян ва танзим намуда, ҷаҳони маънавии одамонро шакл медиҳад. Гузашта аз ин, дини Ислом дар таъмини ваҳдату ягонагии ҷомеа ва сохтори он нақши муҳим дорад [4]. Ҳамчунин, пешвоёни дин, рӯҳониён ва сайидҳо, ки дар ҳаёти мазҳабии Афғонистон нақши бориз доранд ва таъсири муайяне ба мардуми Афғонистон мерасонанд.

Бо таваҷҷуҳ ба ҷаҳони исломи имрӯза, бахусус Афғонистон, изҳороти зерини Ҷорҷ Малек муҳим менамояд: “То замоне, ки мушкilotи марбут ба масоили динӣ бахусус дар Ховари Миёна ва дар маҷмуъ дар дигар сарзаминҳои исломӣ ҳал нашаванд, имкони ба даст овардани суботи сиёсӣ ғайриимкон аст” [5]. Маълум аст, ки дар Афғонистон низоъҳо ва ихтилофҳои хислати динидошта аз солҳои 90-ум идома доранд. Яке аз омилҳои барҷастаи ин низоъҳову ихтилофҳо дин ё фаҳмишҳои гуногуни мазҳабист.

Дар Афғонистон дар баробари таъсири дин ба ҷомеа дар ташаккули тафаккури мардум афроди динӣ низ саҳми бузург доранд. Бинобар ин, дин на танҳо хусусияти субъективӣ, инчунин хусусияти объективӣ низ дорад, ки ин дар ташкили гурӯҳҳо ё ҷамоатҳо дар ҷомеа ошкор мегардад. Яке аз абабҳои ба гурӯҳҳо, ҳаракатҳо ва ҷамъиятҳои динӣ рӯ овардани афроди алоҳида дар ҳамин аст. Инсон кӯшиш мекунад, ки ҳам ниёзҳои динӣ ва ҳам иҷтимоии худро тавассути ин гурӯҳҳо қонеъ созад. Дар ин

маврид шахс бо муносибатҳо ва намунаҳои рафтори нав рӯ ба рӯ мешавад. Аз ин рӯ, дарки муносибатҳои ҷамъиятии дорои хусусияти динӣ масъалаи ҷиддист. Зеро шабакаи равобити динию иҷтимоӣ бисёрчанба ва печида мебошад. Дар ин замина дарки ҷараёнҳо ва гурӯҳҳои мазҳабӣ, ки тасаввурот ва фаҳмишҳои мухталифи динро дар ҷомеа аз дидгоҳи ҷомеашиносӣ ошкор мекунанд, муҳим аст. Дар ин замина ҷараёнҳои мазҳабӣ дар Афғонистон кӯшиш кардаанд, ки ҷомеаи Афғонистонро бо истинод ба шарияти исломӣ, ки дар меҳвари анъанаҳои қабилавӣ таҳия шудааст, тарҳрезӣ кунанд.

Онҳое, ки исломи сиёсиро қабул кардаанд, мегуфтанд, ки ихтиёри мутлақ аз они Худост ва ҳама чиз, ҳатто заррае ҳам дар ҷаҳон бе фармони Ӯ амал намекунад. Аз ин нигоҳ ҳам ҳукумат (давлат) ва ҳам ҳукмронӣ дар як ҷанба илоҳӣ ва дар дигар ҷанба инсонӣ будааст. Аз ин рӯ, мардум метавонанд бо назардошти паёмҳои илоҳӣ ҳукмронии Худоро дар ҷомеа истеҳком бахшанд. Шумораи онҳое, ки ҷонибдори ин ақида, ки ҷомеаи идеалии дар Қуръон зикршуда танҳо ба ин васила ба даст оварда мешавад, дар ҷаҳони ислом ҳеҷ гоҳ кам набудааст [22].

Дини ислом метавонад ҳамчун манбаи илҳами мусулмонон барои таҳияи дидгоҳҳои исломи сиёсӣ хидмат кунад. Аммо он ҳамчун эътиқод муҳим аст ва аз тафсири сиёсӣ ҷудо ва мустақил боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, новобаста аз он ки исломи сиёсӣ барои мусулмонон ҷолиб аст, набояд фаромӯш кард, ки Ислом асосан ва пеш аз ҳама, дин аст, на сиёсат. Дар ин замина изҳороти Шайх Рашид ал-Ганнушӣ муҳим ба назар мерасад: “Ба даст овардани ҳукуматро набояд бузургтарин дастовард ҳисоб кард. Муваффақияти бузургтар он аст, ки мардум Ислом ва пешвоёни онро дӯстдоранд, аммо хатарноктарин чиз барои исломгароён ин аст, ки пешвоён пеш аз ба қудрат расидан дӯстдошта ва баъдан нафратовар мебошанд” [6]. Дар ин замина, онҳо ҳамчун ҷунбишҳои исломӣ дар олами ислом ба вучуд омада, ба ҷуз сиёсиву иҷтимоӣ ва бар пояҳои фарҳангӣ ва эътиқоди мардум ташкил ёфта, чизе дигаре нестанд. Дар ин замина Ислом дар бораи сохти сиёсиву иҷтимоӣ нигоҳи дигар дорад. Ин аст, ки исломи сиёсӣ дар давраҳои гуногуни таърих пайдо мешавад, вале ҳеҷ гоҳ қомилан аз байн намеравад, ҳамчун як ҷараён боқӣ мемонад [6].

Пайдо шудани ҷараёнҳои дорои ангеаи динӣ дар Афғонистон бо оғози муборизаи мусаллаҳона алайҳи Иттиҳоди Шӯравӣ рост меояд [17]. Сарварони ҷараёнҳои динии Афғонистон дар байни худ ихтилофоти амиқ доштанд. Аз ин рӯ, баъди ба даст овардани маъмурият дар Кобул рақобатҳои сиёсиро густариш дода, кишварро ба ҷанги шахрвандӣ кашиданд. Усули муборизаи ҷараёнҳои мазҳабӣ дар Афғонистон аз дигар кишварҳои исломӣ фарқ мекард. Умуман, ҷараёнҳои исломии сиёсӣ дар ҳатти радикалӣ-анъанавӣ амал карда, ҳушунатро ба унвони як усул қабул кардаанд. Ҳаракатҳои мазҳабӣ дар Афғонистон аз ҳассосиятҳои этникӣ ва ҳамчунин гуфтугӯҳои мазҳабӣ истифода мебаранд. Гуфтугӯҳои ҷараёнҳои дорои ангеаи мазҳабӣ дар давраи ҷанги шахрвандӣ қисман мазҳабӣ ва қисман этникӣ буданд. Метавон гуфт, ки ҷараёнҳои динӣ вақтҳои охир асосан аз ин ду омил истифода карданд.

Дида мешавад, ки ҷараёнҳои мазҳабӣ дар Афғонистон бо номи бунёдҳо ва иттиҳодияҳои мухталиф дар донишгоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ, васоити ахбори омма ташкил шуда, фаъолияти худро ба таври муназзам идома медиҳанд. Гуфтан мумкин аст, ки онҳо бахусус дар қорҳое мисли додани стипендия ва бо хобгоҳҳо таъмин кардани онҳо машғул буданд.

Дар сохтори иҷтимоии ҷомеаҳои суннатӣ, ки дар он дин бартарӣ дорад, қонуниятӣ сиёсӣ ба дин асос ёфтааст, табақҳои ашроф фаёланд ва сохтори иқтисодӣ феодалист. Дар чунин ҷомеаҳо қанғо, зиддиятҳо ва низоҳои байниҷомеавӣ бештар ба дин асос ёфтаанд. Баъзан ҳатто кӯшиш мешавад ба низоҳо ва зиддиятҳои иҷтимоии ғайримаҷзабӣ тобиши маҷзабӣ дода шавад.

Шахсонӣ алоҳида меъёрҳои ҷамъиятиро муҳокима намекунанд ва ба дурустӣ меъёрҳои иҷтимоӣ шубҳа надоранд. Дар чунин ҷомеаҳо рафтори шахсро урфу одатҳои ҷамъиятӣ танзим мекунанд. Аз ин рӯ, дар ҷомеаҳои суннатӣ «байни шахсияти фардӣ ва иҷтимоӣ фарқиятӣ ҷиддие вуҷуд надорад». Дар чунин ҷомеаҳо кӯшиш мекунанд, ки мушкилоти иҷтимоӣ ба тариқи анъанавӣ ҳал карда шавад. Дар ҷомеаҳои шарқӣ ва махсусан дар Афғонистон, фаҳмиши ҷомеаӣ анъанавӣ ҳоло ҳам идома дорад. Дар ин замина, азбаски ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаҳои суннатӣ бар пояи дин асос ёфтаанд, дар ҷомеаҳои суннатӣ ё ҷомеаҳо, ки осори суннатӣ доранд, бештар аз дин никӯшиш мешаванд [12]. Зеро ба гуфтаи рӯшанфикрон, дин рамзи ақибмондагии маданӣ дар чунин ҷомеаҳо аст. Дар ҷомеаҳо, ки тартиби анъанавиро қабул мекунанд, одатан ҳокимияти авторитарӣ ба ҷои аввал меояд. Аз нуқтаи назари Вебер, он ба «муқаддас будани анъанаҳои қадим ва эътиқод асос ёфтааст ва онҳо, ки аз рӯи анъана барои амалӣ кардани ҳокимият даъват шудаанд, қонунӣ ҳисоб мешаванд. Дар низоми анъанавӣ роҳбароне, ки аз рӯи анъана таъин карда мешаванд, ба қонунҳо итоат намекунанд, балки меъёри қонунӣ будани фармонҳои аз ҷониби раҳбарони таъиншуда дар он аст, ки онҳо хилофи урфу одатҳо нестанд. Аз ин ҷост, ки баъзан суннатҳои қабилавӣ, гарчи хилофи аҳкоми динӣ исломанд, бартартарият доранд [9].

Дар Афғонистон тамоюлҳо, ки аз фаҳмиши суннатӣ ислом ҳимоят мекунанд, ба қудрат расидаанд. Далели равшани ин гурӯҳҳои муҷоҳидин аст, ки дар кишвар қудрати сиёсиро дар даст доштанд ва то ҳол нуфузи қобили мулоҳизае доранд. Муҷоҳидин аз ин тамоюл, ки сиёсат ва динро муттаҳид мекунад, дифоъ карда, барои бо қонунҳои исломӣ идора кардани кишвар мубориза мебаранд. Намунаи радикалитарини ин раванд ҳукмронии пешина ва ҳозираи Толибон аст. Гуфтаи мумкин нест, ки тарафдорони тафаккури модернистӣ дар Афғонистон хеле муваффақ буданд, аммо онҳо, ки аз фаҳмиши анъанавӣ дифоъ мекунанд, ба як қудрати сиёсӣ табдил ёфтаанд. Онҳо, ки аз афкори суннатӣ дар Афғонистон дифоъ мекунанд, қасоне ҳастанд, ки ҳамзамон ба майдони сиёсӣ интиқол ёфтани исломро қабул доранд.

1. Зуҳури Толибон ҳамчун ҳаракати динӣ-маҷзабӣ

Бо ҳамлаи Иттиҳоди Шуравӣ ба Афғонистон дар соли 1979 ҳазорҳо афғонистонӣ ба Покистону Эрон муҷоҳират карданд. Аксари онҳо, ки дар Покистон паноҳ бурданд, аслан паштун буданд ва дар урдугоҳҳо, ки бо кумаки кишварҳои арабӣ ва ғарбӣ дар вилоятҳои Балучистон ва Серҳати Покистон, ки дар он ҷо паштунҳои покистонӣ ба сар мебаранд, ҷой гирифтанд. Бо мурури замон урдугоҳҳои гурезаҳо зерӣ таъсири ҳизбҳои муҷоҳидин қарор гирифтанд ва баъдтар ба марказҳои таълими ҷанговарони гурӯҳҳои муҷоҳидин табдил ёфтанд. Ва дар ҳоле ки насли аввали афғонҳо алайҳи шуравиҳо меҷангиданд, насли дувуми паноҳандагон дар ин урдугоҳҳо ба дунё омаданд, ки Афғонистонро дар зиндагии худ надида буданд. Оилаҳои гуреза фарзандони худро ба мадрасаҳои дар урдугоҳҳо таъсисёфта, ки таълими динӣ доштанд, мефиристонданд. Дар мадрасаҳои динӣ таҳсил кардани фарзандони паноҳҷӯёни афғон сабабҳои идеологӣ ва иҷтимоӣ дошт. Бо сабаби он ки дар мактабҳои давлатӣ Афғонистон ақидаи чапгароён

хукмрон буд, аксари мардум фарзандони худро ба ин мактабҳо нафиристоданд. Зеро он замон давлате, ки аз афкор ва мафкураи чапгароён дифоъ мекард, низ зиддинӣ доништа мешуд. Дар ҷаҳони равонии ин оилаҳо таълиму тарбия дар мактабҳои муосир маънои онро дошт, ки фарзандонашон аз дин дур мешаванд ва дар сафи пеши ҷиҳод будани уламо ҷавононро ба таҳсил дар мадрасаҳои динӣ ташвиқ мекарданд [21].

Дар ҷанги зидди Иттиҳоди Шуравӣ мафҳумҳои ҷиҳод, мадрасаҳои динӣ ва руҳониён аҳамияти бештар пайдо карданд. Дар давраи ҷиҳод нуфуз ва қудрати руҳониён рӯз то рӯз зиёд мегардид. Аксари сарварони ҷизбҳо, ки бар зидди русҳо меҷангиданд, одамоне буданд, ки дар мадрасаҳои динӣ таълим гирифта буданд. Мардуми афғон бо фатвоҳои раҳбарони ҷизбҳо ба ҷиҳод ҳамроҳ шуданд. Ҳамин тавр, дар канори ҷанбаи иҷтимоӣ ҷанбаи сиёсии руҳониён низ ошкор шуд. Дар натиҷаи обрӯи иҷтимоӣ ва сиёсии худ руҳониён имтиёзҳои калони иқтисодӣ касб карданд. Ин эътибори рӯҳониён як омил муҳимми фарзандонро ба мадрасаҳои мазҳабӣ фиристодани хонаводаҳои паноҳандаи афғон гардид. Ҳамин тариқ, дар байни гурӯҳҳои муҷоҳидини афғон Ҷизби ҷунбиши исломии инқилобӣ таҳти сарвари Мавлавӣ Муҳаммад Набӣ Муҳаммадӣ ва Ҷизби Исломӣ бо раҳбарии Мавлавӣ Юнус Холис мадрасаҳои бештар доштанд. Донишҷӯёни ҷавоне, ки дар ин мадрасаҳо таҳсил мекарданд, барои гурӯҳҳои муҷоҳидин хеле муҳим буданд. Ба ин далел, ин аҳзоби муҷоҳидин як бахше бо номи “Донишҷӯёни танзимӣ” таъсис додаанд, ки умури донишҷӯёнро танзим мекард. Дар натиҷаи пайвасти омадани сели гурезаҳо аз Афғонистон ба Покистон мактабҳои мавҷудаи бошишгоҳҳо номувофиқ шуданд. Дар Покистон созмонҳои паштунгароёна аз қабилҳои “Ҷамияти уламо”, “Ҷамоати Исломӣ” ва “Ҷамияти аҳли Ҳадис” тавонистанд, ки ин вазро ба нафъи худ истифода баранд. Ин созмонҳо ба фарзандони паноҳҷӯёни афғон имкон доданд, ки дар мадрасаҳои динии ҳадашон таҳсил кунанд. Ҷамияти уламо дар шаҳрҳои мухталифи Покистон барои ҷавонони афғон мадрасаҳо боз карданд. Дар ин мадрасаҳо ҷавонони афғон дарси ройгон мегирифтанд. Аз ин рӯ, ҳазорон нафар ҷавонони афғон ҷунин мадрасаҳои диниро хатм кардаанд. Аввалин таълимоти динӣ, ки сохтори Толибонро ташкил меод, дар ин мадрасаҳои дар Покистон таъсисёфта шакл гирифт [15, с. 99; 21].

Аксари ҷангҷӯёне, ки дар ҳаракати Толибон ширкат доштанд, аз ҷавононе иборат буданд, ки дар ин мадрасаҳо таҳсил мекарданд. Ин ҷавонон дар урдугӯҳҳои паноҳандагон дар Покистон ба дунё омадаанд ва таҳсили рӯякии динии худро дар мадрасаҳои мазҳабӣ, ки Покистон иҷозат додааст, анҷом додаанд. Ин ҷавонон дар баробари омӯзиши динӣ истифода аз силоҳро низ омӯхтаанд. Аммо ҳеч кадоме аз онҳо воқеан ҷангро надидаанд ва дар ҷанг иштирок накардаанд. Донишҷӯёни ҷавони ин мадрасаҳои мазҳабӣ аз устодоне, ки дониши кам доштанд ва дини исломро ба маънии хушқу зоҳириаш дарк мекарданд, дарси Қуръон, ҳадис ва шариати исломро омӯхтаанд. Аз ин рӯ, ин донишҷӯёни ҷавон аз таърих, фарҳанг ва сиёсати Афғонистон маълумоти кам доштанд ё тамоман надоштанд. Дар баробари ин аз падаронашон, ки бар зидди русҳо дар Афғонистон меҷангиданд, дар муҳити дигари иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ ба воя расидаанд. Ба ин маънӣ, ки ин донишҷӯёни ҷавон насл буданд, ки аз ноамнии воқеӣ, шуғл, офатҳои беҳонавударӣ ва муҳити ҷангӣ беҳабар буданд. Ин донишҷӯёни ҷавон тасаввуроте надоранд, ки ҳамсоя ё қабिलाшон дар Афғонистон кист ва дар бораи ояндаи кишвар низ андешае надоранд. Қавитарин эътиқоди онҳо ин аст, ки Ислом

бартар ва комилтар аз дигар динҳост. Ин донишчӯёни ҷавон ба ҷуз дарси динӣ ягон касбу хунаре надоранд, ки рӯзгори худро пеш баранд [18, с. 50].

Нерӯҳои ҷангии Толибон аз ҳамин донишчӯёни ҷавон иборат буданд. Онҳое, ки дар раҳбарии ҳаракати Толибон буданд, дар давраи ҷиҳод бо дигар гурӯҳҳои муҷоҳидин бар зидди русҳо ҷангидаанд. Ин мадрасаҳо, ки бо кумаки молии кишварҳои арабии Халиҷи Форс, пеш аз ҳама Арабистони Саудӣ ва созмонҳо ва гурӯҳҳои муҷоҳидини паштунтабори Покистон таъсис ёфтаанд, аз ҳар ҷиҳат насли дигарро тарбия кардаанд. Сабаби пуштибонии гурӯҳҳои муҷоҳидин аз ин гуна мадрасаҳо паҳн кардани ақидаҳои ҳизбии худ ва ба даст овардани қудрати ҷангӣ буд. Дар давраи баъдӣ, ҳаракати Толибон тавонист ҷавононро, ки дар ин мадрасаҳо ба воя расидаанд, ҳамчун ҷангчӯ истифода баранд [23, с. 73; 17]. Ин донишчӯёни ҷавон бовар доштанд, ки дар роҳи Худо ҳастанд. Аз ин ру, ин донишчӯён ҳар як вазъиятро ғалаба медонистанд. Ва ҳамеша чунин эътиқод доштанд, ки агар дар ҷанг ҳалок шаванд, шаҳид ва агар захмӣ шаванд, ҷонбоз (ғозӣ) мешавад. Маҳз ҳамин андеша буд, ки онҳо дар солҳои аввали ҳаракати Толибон шаҳрҳои гуногуни кишварро забт карданд.

Ба гуфтаи Толибон, гурӯҳҳои муҷоҳидини кишварро ба бунбаст кашида, ҷиҳоди покизаи мардуми Афғонистонро доғдор кардаанд. Пас аз он ки ҳаракати Толибон шаҳри Ҷиротро ишғол кард, дар сармастии пирӯзӣ, бо баҳонаҳои гуногун қавмҳои ғайрипашту ва ғайринизомиёнро ба қатл расониданд.

Толибон дар баробари пирӯзиҳо талафоти калон низ медоданд ва ба хоҳири таҳкими қудрати ҷангии худ дар вақтҳои намоз фарзандони хонаводаҳои камбизоатро аз ҷамоатҳо ҷамъ мекарданд. Аз сӯйи дигар, Толибон ҷангиёни хориҷии паштуни муқими Покистонро ба ҷанги Афғонистон истифода намуданд. Азбаски ҷангиёни покистонӣ бо Афғонистон ҳеҷ иртиботи маънавӣ ва эҳсосӣ надоранд, онҳо ба молу ҷони мардум ва ҳатто ба номуси онҳо тамаъ мекарданд. Дар куштори Мазори Шариф дар соли 1998 ҳазорон сокини осоишта кушта, ҳазорон духтари ҷавон таҷовуз ва ҳазорон манзилҳои мардуми осоишта ғорат гардиданд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ба пайдоиши ҳаракати динии Толибон пеш аз ҳама омилҳои беруна мусоидат кардаанд. Ҳаракати Толибон дар натиҷаи фаъолияти бозигарони геополитикӣ ба мисли ИМА, Покистон ва Арабистони Саудӣ ташкил ёфтааст, ки пеш аз ҳама бо мақсади шикаст додани Иттиҳоди Шуравӣ, ба даст овардани ҳукмронии комил дар Афғонистон, густариш додани нуфузи худ дар Осиёи Марказӣ ва паст кардани нуфузи Россия пас аз пошхурии Иттиҳоди Шуравӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ амал кардаанд. Новобаста аз он ки имрӯзҳо CIA (Central Intelligence Agency)-и ИМА ва ISI (Inter-Services Intelligence)-и Покистон даст доштани худро дар зуҳури ҳаракати динии Толибон инкор мекунанд, ҳаракати Толибон самараи фаъолияти онҳост.

2. Фаҳмиши динӣ ва мазҳабии Толибон

Мутафаккирони ғарбӣ аз қабиле Бернард Люис ва Самуэл Хантингтон аз ин ақида дифоъ кардаанд, ки вучуди амалҳои хушунат дар ҷаҳони ислом аз дин сарчашма мегирад. Ба эътиқоди онҳо, масъалаи ҷиҳод яке аз масъалаҳои умдаи тамоми мусалмонон аст. "Рӯҳониён, фақеҳон ва суннатшиносон бар ин назаранд, ки ҷиҳод вазифаи ногузири дин аст." [3; 11]. Аз ин рӯ, ба гуфтаи онҳо, масъалаи ҷиҳод дар Ислом ҳар мусалмонро ба хушунат водор кардааст.

Бо назардошти дарки динии Толибон, дида мешавад, ки онҳо ба сабаби дониши сатҳӣ аз шариати исломӣ ва иҷрои аҳкоми динӣ муҳофизакор ва саҳтгиранд. Тасвири

хушунат дар татбиқи аҳкоми шариат ва ҳукми Толибон аз рӯи бозтоби он ба мардум, шаҳодат медиҳад, ки рамзҳои зеҳнии Толибон аз аҳкоми қабилавӣ берун нарафтааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки сохторе, ки дарки динии Толибонро ташкил медиҳад, аз се сарчашмаи муҳим ғизо мегирад:

1. Фаҳмиши дин дар атрофи ақидаи ваҳҳобият ташаккул ёфтааст;
2. Фаҳмиши дин дар атрофи урфу одат ва эътиқоди қабилаҳои паштун ташаккул ёфтааст;
3. Фаҳмиши дин дар атрофи эътиқод ва таълимоти диние, ки мадрасаи Деобанд пешбинӣ кардааст, ташаккул ёфтааст.

Наздик будани Толибон ба уламо ва сипоҳиёни динӣ ин ақидаро водор сохтааст, ки аҳли суннат кӯшиши паҳн кардани ақидаи ваҳҳобиро бо номи мазҳаби ҳанафӣ кардаанд, ки ин ақида (толибонизм) бештар паҳн гаштааст. Бархӯрди тунди Толибон бо занон ва фатвоҳои тақфирии онҳо алайҳи гурӯҳҳои ғайрисуннатӣ ваҳҳобиятро тақвият бахшидааст. Мадрасаи Исломии Файзулӯлум, ки ба “Ҷамоати уламо”-и Файзободи Покистон тааллуқ дорад, маркази асосиест, ки дар он Толибон таълим гирифтаанд. Ин марказ бо паҳн кардани ваҳҳобият машҳур аст [16].

Ҳамин тавр, дида мешавад, ки Толибон ба ҷуз фаҳмиши қабилавӣ, ба далели дарки сатҳӣ дар бораи таълимоти динӣ ва қазоват бар пояи маъниҳои зоҳирӣ ва хушки шариати исломӣ зерин таъсири мазҳаби ваҳҳобӣ қарор доранд. Аз тарафи дигар, Толибон ба сабаби иртиботи маҳдуд бо ҷаҳони беруна, бо ворид шудан ба мадрасаҳои “Ҷамъияти уламо” аз муллоҳои мактаби Деобанд, ки дар бораи дин фаҳмиши сатҳӣ доштанд, таълим гирифта, бо кирдорашон ба ақидаи динии Афғонистон ва ҷаҳони ислом зарари ҷиддӣ расонидаанд [13].

Толибон аз тариқи мадрасаҳои Деобанд кӯшиш мекунанд, ки тасаввуроти динии худро дар Афғонистон паҳн кунанд. Барои дарки ин масъала лозим аст, фаҳмиши динии мадрасаҳои Деобандиро мавриди таҳлил қарор диҳем.

Пас аз Шоҳ Валиуллоҳ ҳаракати исломии Ҳинд таҳти роҳбарии Сайид Аҳмад бо кумаки писараш Абдулазиз ва наберааш Шоҳ Исмоил идома ёфт. Муборизаи мусулмонони Ҳиндустон бар зидди англисҳо дар замони ҳукмронии Сайид Аҳмад ба авҷи худ расид. Афғонистон яке аз муҳимтарин марказҳои муборизаи мусулмонони Ҳинд алайҳи Бритониё будааст [20, с. 103].

Имрӯзҳо дар ҷаҳон, асосан дар Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Афғонистон ва Малайзия то 8000 мадрасаҳои Деобандӣ мавҷуданд ва онҳо вобаста ба таълимоти динӣ ва дарки он, бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ ба 3 намуд тақсим мешавад:

Аввалин мадрасаҳои деобанд ба нишони эътироз бар зидди режими мустамликадорӣ Англия дар Ҳиндустон ташкил шуда буд, ки принсип ва пояҳои амалии шоҳии суннии ислом — ҳанафиро дарбар мегирад.

Дуюмин, мадрасаҳои деобанди Покистон аст, ки таҳти роҳбарии паштунтабор Мавлави Фазлурраҳмон раҳбари “Ҷамоати уламо” заминаи дахҳо созмонҳои хурди исломӣ гардидааст. Мавлави Фазлурраҳмон илҳомбахши идеологии на танҳо ҳаракати Толибон дар Покистон, балки дар минтақаҳои ҷанубии Афғонистон низ мебошад.

Сеюмин, мадрасаҳои деобанди Афғонистон аст, ки Толибон парвардаи он аст ва онҳо на танҳо нисбат ба намояндагони хоричӣ, балки нисбат ба шаҳрвандони худ, ки аз тафсири радикалии ин ҷараёнро пуштибонӣ намекунанд дар ҷанг ва хушунат аст [16, с.110].

Давраи истилои Британия аксари сарони Чунбиши мусулмонони Ҳинд дар Афғонистон истиқомат доштанд ва дар он ҷо ҳаракатро роҳбарӣ мекарданд ва идомаи ҳаракатро таъмин менамуданд. Дар роҳбарии Чунбиши мусулмонони Ҳинд хузури омӯзгорон ва донишҷӯёни мадрасаи Деобанд аксариятро ташкил меод. Муаллимон ва донишҷӯёни мадрасаи Деобанд бо рӯҳониёни Афғонистон низ мубодилаи афкор мекарданд. Дар ин давра дар Афғонистон мадрасаҳои мазҳабӣ таъсис дода мешаванд, ки дар онҳо ҳам омӯзгорони афғон, ки дар Деобанд таҳсил кардаанд ва ҳам устодони мадрасаи Деобанд, ки дар Афғонистон зиндагӣ мекарданд ба тадрис мепардозанд. Аз ин рӯ, дар мадрасаҳои Деобанд Мавлавӣ Холис, Мавлавӣ Муҳаммад Набӣ Муҳаммадӣ ва Сибғатуллоҳ Муҷаддадӣ барин муҷоҳидони афғон таҳсил кардаанд [13].

Таърифи дарки Толибон дар бораи дин хеле душвор ба назар мерасад, зеро, аз як тараф, онҳо зери таъсири мактабҳои Деобанд қарор гирифтаанд, аз тарафи дигар, дар якҷоягӣ амал кардани фаҳмиши ваҳҳобӣ ва фаҳмиши қабилавии қабилаҳои паштун дар мадди аввал буда, бо набудани як фаҳмиши динии мушаххас дарки номуайяни диниро ба вучуд овардаанд. Ҳаракати Толибон динро ҳамчун василаи тарсондан ва зулм алайҳи мардум истифода мебаранд. Толибон аз дину фарҳанги Ислом ба нафъи худ истифода намуда, ба мардуми Афғонистон ва ҷаҳон симои даҳшатнок ва зишти онро офаридаанд. Зеро дар фаҳмиши динии Толибон амалҳои хатарноки шовинизми миллӣ, радикализм, экстремизм, вандализм, иртиҷоҷӯӣ, мутаассибӣ, нақзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ҷой дорад.

Дар умум ҳаракати Толибон, ки як чунбиши мазҳабӣ ва сиёсӣ буда, талош дорад суннатҳои исломӣ ва шариатро дар саросари Афғонистон ва эҳтимолан берун аз он бо зӯр паҳн кунад. Ҷаҳонбинии мазҳабии Толибон радикалӣ буда, дар сатҳи давлатӣ сиёсати динии асри миёнагиро пеш гирифтаанд. Асоси фаҳмиши динии Толибонро ақидаҳои мазҳабии «неосалафизм» ташкил медиҳанд, ки дар натиҷаи синтези тасаввуф, ваҳҳобият, таълимоти динии мадрасаҳои деобандӣ ва эътиқоди қабилавӣ ба вучуд омадааст.

3. Эҳёи хилофат ва инқори аҳкоми ҷиҳод дар фаҳмиши Толибон

Вуруди Ғарбиён ба ҷаҳони ислом ва фурӯпошии Императории Усмонӣ ба ҷомеаҳои исломӣ таъсири амиқ гузоштааст. Дар империяи Усмонӣ мақоми халифа, ки пешвои рӯҳонии тамоми мусулмонони суннимазҳаб ба ҳисоб мерафт, вучуд дошт. Пас аз фурӯпошии Императории Усмонӣ масъалаи бунёди хилофат тақрибан як аср зехни мусулмонони суннимазҳабро банд кардааст. Дар ин замина аз ҷониби мутафаккирони мусулмон китобҳои таълиф шуда ва дар ҷаҳони ислом гурӯҳҳо ва ҳизбҳои мухталифи сиёсӣ ташкил шудаанд. Ин мутафаккирони мусулмон муътақиданд, ки мусулмонон бояд ба “салаф” баргарданд, то аз ин вазъ халос шаванд. Чунбиши бозгашт ба “Салафи Солеҳ” бори аввал дар Миср аз ҷониби мутафаккирон аз қабили Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ, Муҳаммад Абду, Абдурраҳмон Кавкабӣ ва Рашид Ризо оғоз шуда буд.

Мадрасаҳои Ҳоққонӣ пайравони мадрасаҳои Деобанди Ҳиндустон мебошанд. Аз ин рӯ, Толибон фаҳмиши хилофатро ҳамон гунае, ки мактабҳои Деобанди Ҳинд ба миён гузоштаанд, қабул доранд. Идеяи бозгашт ба ниҳоди хилофат дар афкори сиёсии мактабҳои Деобанд, гурӯҳҳои бунёдгари исломӣ ва Толибон реша давондаанд. Масъалаи бозгашт ба хилофат дар андешаи мактабҳои Деобанд заминаи муҳимми боқӣ мондани арзишҳои исломӣ дар ҷомеа аст ва роҳи татбиқи амалии он ҷиҳод дониста мешавад [13].

Амали чиҳод, ки мусалмонон ба он эътиқод доранд, бо мафҳумҳои “фанатизм”, “ваҳшоният” ва “таҳаммулнопазирӣ” баробар шудааст. Аммо маънои аслии мафҳуми чиҳод ба ҷанг рабте надорад. Дар забони арабӣ истилоҳҳои аз қабилҳои ҳарбӣ, кифа ва мукатала маънои ҷангро медеҳанд. Аз ин рӯ, ҳар саъю кӯшиш ва фидокорӣ, ки барои дар роҳи Худо будан ва пайравӣ ба ин роҳ карда мешавад, ба мафҳуми чиҳод дохил мешавад. Аммо вақте ки кишварҳои мусалмонӣ зерин истило буданд, ақидаи фарз будани чиҳод ҳукмфармо шуд. Ин нави чиҳодро метавон чиҳоди дифоӣ номид [1].

Имрӯз мафҳуми чиҳод ба идеологияи бунёдгарии исломӣ табдил ёфтааст, ки дар сарҳатти ҳаракатҳои салафию ваҳобӣ қарор дорад. Ҳаракатҳои мисли Толибон, ки амалҳои хушунатро қонунӣ меҳисобанд, ҳамчун "Салафиҳои тақдирӣ" ё "Салафиҳои чиҳодӣ" тавсиф карда мешаванд [10]. Пас аз солҳои 1990-ум худкушӣ ва инфичор (терроризм) барои ҷараёнҳои фундаментализми динӣ қонунӣ доништа шудаанд.

Дар охири садаи XX истилоҳи чиҳодро гурӯҳҳои исломӣ дар Афғонистон, ҷунбишҳои ҷудоиталаб ва созмонҳои мазҳабӣ, аз қабилҳои Ал-Қоида ва Толибон, истифода мекарданд. Метавон гуфт, ки ин гурӯҳҳо барои машруъ намудор кардани аъмоли худ аз мафҳуми чиҳод истифода мекунанд ва бо ташвиқи ин пайравони худро пайдо менамоянд. Ҳатто солҳои охир ин гуна ҷунбишҳо бархе аз мусалмонон ҷунбишҳои чиҳодӣ унвон кардаанд. Созмонҳои чун Толибон ва Ал-Қоида гуфтаанд, ки чиҳод вазифаи тамоми мусалмонон аст. Дар фаҳмиши онҳо чиҳод ба маънои муборизаи мусаллаҳона фаҳмида мешавад [19, с. 19; 20]. Чиҳод дар фаҳмиши Толибон бо куштор баробар аст. Ҳарчанд дар Афғонистон ҳама мусалмонанд, ҷангидан ва куштани Толибон чиҳод маҳсуб мешавад, ки бо меъёрҳои ислом рост намеояд.

Ҳарчанд хатари паҳн гардидани идеологияи бунёдгарии исломӣ, ё дурусттараш "чиҳодӣ" аз ҷониби Толибон вучуд дорад, дар Афғонистон дар баробари ҳаракати Толибон дигар созмонҳои ифротӣ-динӣ ва гурӯҳҳои террористӣ дар шароити мусоид рушд доранд, ки ҳадафи асосии ин созмонҳо тарғиби ғояҳои бунёди давлати исломӣ («хилофат»), чиҳод бар зидди кофирон, сарнагун кардани соҳти конституционӣ ва ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

4. Тақдир⁶⁶ ва инфичор дар Толибон

Ба ақидаи салафиҳо дар иҷтиҳоди динӣ ба унсурҳои монанди ақл ва мантиқ ниёз нест. Салафиён ба ҳама гуна ҷараёнҳои «оқилонаи теологӣ», ки дар ислом ба вучуд омадаанд, муқобил ҳастанд. Онҳо бар ин боваранд, ки маъноҳои зоҳирии Қуръон ва ҳадис маъноҳои воқеӣ мебошанд. Ба эътиқоди салафиҳо, дар ҳар шакле аз эътиқоди исломӣ, ки аз саҳобаҳо ва тобеиён ба мо расидааст, дурусттарин эътиқод аст [14, с. 18]. Бо тақдир кардани рақибони худ худро мучтаҳид шуморида, аз Усома бин Лодин ва Шайх Абу Мусаб Зарқавӣ пайравӣ кардаанд. Фатвоҳои онҳо барои созмонҳои террористӣ ба мисли Толибон, ки дар ҷаҳони ислом вучуд доранд, эътибор пайдо кардааст. Толибон мусулмонро кофир ва муртад нахонда бо фатво бар зидди онҳо ҷангида, дар шаҳрҳои Мазори Шариф, Бомӣён, Маймана ва Қундуз ҳазорон мусулмонро куштаанд, гурӯҳҳои ғайримусулмонро ба далели мусалмон набуданашон ба қатл маҳкум карданд [2].

Ба гуфтаи Толибон, ҳамлаи инфичорӣ-худкушӣ ба хоҳири арзишҳои ислом аст. Барои бомуваффақият иҷро намудани инфичор фидокорӣ зарур аст, яъне ҳадафи аслии

⁶⁶ Тақдир - ба бединӣ нисбат додан, кофир хондан, бедин ҳисоб кардан

ин амал шаҳид шудан дар ҳамлаи маргталабона аст. Ба ин маънӣ, ҳамлаи худкушӣ ё чиноят ба мафҳуми “Шаҳиди хушбахт” таъриф шудааст [7]. Дар фаҳмиши Толибон инфичор ё худкушӣ равост ва онҳо иҷрокунандагони аслии шариат ҳастанд. Муқовимат бо Толибон маънои муҳолифат бо Исломо дорад. Ба гуфтаи Толибон, ҳамаи онҳое, ки дар ин роҳи интиҳоб намудаи онҳо ҷони худро аз даст додаанд, шаҳид махсуб мешаванд ва онҳое, ки алайҳи Толибон меҷанганд, берун аз доираи ислом ҳастанд.

Амалиётҳои ҷангӣ ва хушунатҳои бесобиқа ҳаракати Толибон алайҳи мардуми осоишта ва муҳолифини онҳо равона гардидааст. Усулҳои асосие, ки Толибон барои барқарор кардани қудрати худ истифода мебаранд, қатл, шиканча ва инфичор аст. Онҳо дар ҷангҳои худ аз усулҳои асримиёнагии шиканча барои мардон ва занон истифода мекунанд ва ин тадбирҳо хислати намоишӣ дошта, афкори ҷамъиятии мамлакатро ба даҳшат афканда, ба урфу одатҳои классикии исломӣ зид ҳастанд. Вазъи душвори дохилӣ, ҷангҳои шаҳрвандии тулонӣ ва мудохилаи хориҷӣ ба Афғонистон замина барои исломгароӣ тундрав, ки Толибон намунаи он ҳастанд, гардидааст ва имрӯҳо ин бухрон дар вазъи мураккаби этникӣ ва конфессионалии Афғонистон идома дорад.

Хулоса. Ҳамин тавр, ҳаракати Толибон, ки дар доираи қабиладорӣ паштунҳо гирд омада буданд, фаҳмиши динии худро дар атрофи тафсири зоҳирӣ ва хушки Қуръон ва ҳадисҳо ба вучуд оварда, ташаккул додаанд. Дарк ва тафаккури исломие, ки Толибон тарғиб мекунанд, дар кодексиҳои иҷтимоӣ-фарҳангии қабилаҳои паштун мавҷуд аст. Дар Афғонистон сохторе, ки аз арзишҳои зеҳнии Толибон дифоъ мекунад, вобаста ба вазъи сиёсӣ, ё муҳолифи қудрати сиёсӣ буд ва ё ҷонибдори он. Имрӯз дар Афғонистон афроде, ки аз ҳаракати Толибон ҳамчун як сохтори қонунӣ дифоъ мекунанд, кам нестанд.

Дар фаҳмиши Толибон қавмгароӣ нақши фаъол дорад. Фикру амалҳои қавмгароӣ дар ҷомеаи паштунҳои Афғонистон ба таври фаъол идома доранд. Аз ин рӯ, ғояи қавмгароӣ дар Афғонистон гоҳе дар атрофи ҷунбишҳои мазҳабӣ, аз қабилӣ миллатгароӣ паштун ва гоҳе Толибон идома дорад. Ба ин далел ноустувории сиёсӣ дар Афғонистон солҳои тӯлонӣ побарҷост.

Ҳарчанд меъёрҳои дарки динии ҳаракати Толибон рӯшан нест, аммо метавон гуфт, ки он аз афкори ваҳҳобӣ, таълимоти мактабҳои деобандӣ ва фаҳмиши қабиладорӣ ғизо мегирад. Таълимот ва андешаҳои ваҳҳобӣ, ки идеологияи расмии Арабистони Саудист, дар давраи ҷиҳод ба гурӯҳҳои исломии Афғонистон таъсир гузоштааст.

Таълим ва дарки ислом дар шакли тасаввуфӣ дар мактабҳои Деобанд ба замонҳои қаблӣ рост меояд. Маълум аст, ки пеш аз ба вучуд омадани давлати Покистон онҳо бо номи “Ҷамоати исломӣ”, ки аз ҳуқуқҳои мусулмонони Ҳинд ҳимоя мекард, муттаҳид ва мубориза мебарданд. Роҳбарони ҳаракати номбурда маркази фаъолияти худро ба Афғонистон кӯчонда, дар шаҳрҳои калоне, ки қабилаҳои паштун зиндагӣ мекарданд, мадрасаҳо кушоданд ва мувофиқи ақидаҳои худ толиб тарбия карданд. Аз ин рӯ, фаҳмиши деобандии ислом дар атрофи қабиладорӣ паштун тавассути ин толибон шакли дигар гирифтааст ва имрӯз дар ҳаракати Толибон маъно пайдо кардааст.

Ҳарчанд ба зеҳни динии ҳаракати Толибон ҷараёнҳои мухталифи диние, ки дар ҷаҳони ислом ба вучуд омадаанд таъсир гузоштаанд, аммо он аз кодекси пуштунвали, ки қонуни қабилаҳои паштун аст, таъсири зиёд гирифтааст. Барои Толибон қонуни пуштунвали муқаддамтар аз шариати исломист. Ба ибораи дигар, ҳаракати Толибон кӯшиш мекунад, ки шариати исломиро дар асоси пуштунвали танзим намояд. Зеро барои Толибон намуди зоҳирӣ, гузоштани риш ва гузоштани лунгӣ (салла) барои мардон,

ниқоб ва чодар (бурқа) барои занон ва тарзи либоспӯшӣ муҳим аст ва онҳо бо мардум аз рӯи ҳамин меъёрҳо муносибат мекунанд ва ба гуфтаи Толибон, ин нишонаҳо нишонаи мусалмонист.

Ҳамин тариқ, андешаи динии Толибон аз ду хусусият, яке хусусияти арзишҳои печидаи мазҳабӣ, ки дар аксари мавридҳо мухолифи ақидаи аҳли суннат ва ҷамоат, ки мусулмонони Афғонистон пайрави онанд, ва аз тарафи дигар, хусусияти қавмгароии паштунӣ, ки аз арзишҳои исломӣ болотар гузошта мешаванд, иборат аст. Аммо сохтори ҷомеаи Афғонистон ба гурӯҳҳои гуногуни этникӣ асос ёфтааст ва ин гурӯҳҳои этникӣ омили муҳими муайянкунандаи субот дар Афғонистон мебошанд ва онҳо аҳли мазҳаби суннат ва ҷамоат буда, ақидаҳои динии Толибонро қабул надоранд. Аз ин ҷост, ки бо гузашти бештар аз ду сол ҳеч беҳбуди дар вазъи сиёсӣ иҷтимоии Афғонистон ба назар намерасад, ва Толибон, ба таъбири Шайх Рашид ал-Ганнушӣ, ки болотар зикр шуд, баъди ба даст овардани ҳокимият барои аксари мардуми Афғонистон манфуртар шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Abdulhakim Allahdad. Perception and Interpretation Problems of Contemporary Approaches of the Concept of Jihad // JOURNAL OF EDUCATION IN MUSLIM SOCIETIES AND COMMUNITIES. 2019. P. 7-30. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/993140> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
2. Afganistan: The massacre in Mazar-i Sharif, 2015. <https://www.hrw.org/legacy/reports98/afghan/Afrep0r0.htm> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
3. Bernard Lewis, Buntzie Ellis Churchill. Islam: the religion and the people. <https://ru.scribd.com/document/523686160/Bernard-Lewis-Buntzie-Ellis-Churchill-Islam-The-Religion-and-the-People-2009-Pearson-Education#> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
4. Dr. Hassan. Unity of Muslim Ummah, It's Need, Importance and Suggestions (June 30, 2015). International Multilingual Journal of Contemporary Research, June 2015, Vol. 3, No. 1, pp. 26-32, American Research Institute for Policy Development USA. <https://ssrn.com/abstract=2800517> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
5. George Malek Politico-religious issues relating to the survival of Christianity in the middle east <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02666958808716077?journalCode=cjmm19> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
6. Graham Fuller. The Future of Political Islam. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781403978608_10 (санаи муроҷиат 08.08.2023)
7. Murat Yahşi, "Suicide Bomber Personality and Efficiency in Terrorist Organizations", Turkish Military Academy Defense Sciences Institute, Department of Security Sciences, (Unpublished master's thesis) Ankara 2015, p. 41.
8. Ron McGivern. INTRODUCTION TO SOCIOLOGY – 1ST CANADIAN EDITION <https://opentextbc.ca/introductiontosociology/chapter/chapter-15-religion/> (санаи муроҷиат 08.08.2023)
9. Ron Synovitz. Taliban 'Tribal Version': Shari'a Is Not The Same Everywhere <https://www.rferl.org/a/taliban-sharia-law-afghanistan/31488108.html> (санаи муроҷиат 08.08.2023)

10. Salafism in Afghanistan and the Emergence of ISKP: A Brief History // US Institute of Peace is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to this content. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep24928.5.pdf> (санай мурочиат 08.08.2023)
11. Samuel Huntington. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 22-49 (28 pages) <https://www.jstor.org/stable/20045621> (санай мурочиат 08.08.2023)
12. Tom Gjelten. Why Religion Is More Durable Than Commonly Thought In Modern Society <https://www.npr.org/2017/04/28/525895389/why-religion-is-more-durable-than-we-thought-in-modern-society> (санай мурочиат 08.08.2023)
13. Ахмед Рашид. Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии. 2003.175 с.
14. Довуд Оқой, Муҳаммад Ризо Дамирӣ. Баррасии нақши бунёдгарои исломӣ дар Осӣи марказӣ // Фаслномаи таҳқиқоти сиёсӣ. Эрон 1393. №6, С. 18.
15. Додихудоев Х.А. Теоретический анализ проблем экстремизма // Международной отношения и безопасность. – 2022. – № 1 (1). – С.96-102;
16. Дурандеш М. Толибон ва ахлоқи сиёсӣ. Кобул, 2017.
17. Князев А. Афганская политика стран Центральной Азии: ретроспектива и современные парадигмы // Аналитический центр МГУ. 09.11.2022. <https://ia-centr.ru/experts/aleksandr-knyazev/afganskaya-politika-stran-tsentralnoy-azii-retrospektiva-i-sovremennye-paradigmy/> (санай мурочиат 08.08.2023)
18. Кудратов К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан:1991–2014 гг.: дис. ... канд. ист. наук: Душанбе, 2015. 2016 с.
19. Маҳди Аббосзода. Бунёдгарои исломӣ ва хушунад аз нигоҳи Ал-Қоида // Фаслномаи сиёсат. Техрон, 1388. С. 19.
20. Мужда В. Афғонистон ва панҷ соли султай толибон. Кобул, 2014.
21. Муҳаммад Акрам Орифӣ Мабнои мазҳабӣ ва қавми толибон // Улуми сиёсӣ. Эрон, Қум 1397, С. 192-195.
22. Муҳаммад Алӣ Паём. Нақши истеъмории Ғарб ва Шарқ дар Афғонистон. Машҳад. 1364.
23. Питер Марсден (Peter Marsden) Толибон, ҷанг, мазҳаб ва назми навин дар Афғонистон. Аз забони англисӣ тарҷумаи Қозим Фирӯзманд. Техрон 1379. С.73.

РЕЛИГИОЗНОЕ ПОНИМАНИЕ ДВИЖЕНИЯ ТАЛИБАН

КУДРАТЗОДА КОМРОН АБДУНАБИ

к.и.н., руководитель отдела Южной и Восточной Азии ИИПСАЕ.

Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

Движение Талибан — правое исламское религиозное и политическое движение, признанное террористическим движением в большинстве стран мира. В 2021 году, после вывода американских военных из страны, Талибан вернул себе власть в военном отношении и взял на себя ответственность за Афганистан в качестве официального правительства.

Талибы являются суннитами, и из-за разнообразия религий и этнических групп в Афганистане после прихода к власти в 1996 и 2021 годах талибы ориентируются на

идеологию Деобанди. Он направлен против эксплуатации и очищения исламских норм от устаревших местных обычаев и иностранного влияния.

Хотя критерии религиозного восприятия движения Талибан не ясны, можно сказать, что оно питается ваххабитскими идеями, учениями школ Деобанди и пониманием трайбализма, а режим Талибана в Афганистане использует религию как средство запугивания и угнетения народа.

В этой статье автор пытается пролить свет на религиозное восприятие движения Талибан, показать, что оно шовинистическое, радикальное, повстанческое, устрашающее, уродливое, фанатичное и джихадистское, и автор смог доказать это в этой статье.

Ключевые слова: Афганистан, движение Талибан, религия, шариат, религиозное понимание, деобандизм, ваххабизм, салафизм, этничность, халифат, джихад, такфир.

RELIGIOUS UNDERSTANDING OF THE TALIBAN MOVEMENT

KUDRATZODA KOMRON ABDUNABI

PhD in History, Head of the Department of South and East Asia, ISIAEC

Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.

Tel.: (+992) 93 528 28 62. E-mail: komron.kudratov@gmail.com

The Taliban is a right-wing Islamic religious and political movement recognized as a terrorist movement in most countries of the world. In 2021, following the withdrawal of the US military from the country, the Taliban regained military power and assumed responsibility for Afghanistan as the official government.

The Taliban are Sunni and due to the diversity of religions and ethnic groups in Afghanistan, after coming to power in 1996 and 2021, the Taliban are guided by Deobandi ideology. It is directed against the exploitation and purification of Islamic norms from outdated local customs and foreign influence.

Although the criteria for the religious perception of the Taliban movement are not clear, it can be said that it is fueled by Wahhabi ideas, the teachings of the Deobandi schools and the understanding of tribalism, and the Taliban regime in Afghanistan uses religion as a means of intimidation and oppression of the people.

In this article, the author tries to shed light on the religious perception of the Taliban, to show that they are chauvinistic, radical, insurgent, terrifying, ugly, fanatical and jihadist, and the author was able to prove this in this article.

Key words: Afghanistan, Taliban movement, religion, Sharia, religious understanding, Deobandism, Wahhabism, Salafism, ethnicity, caliphate, jihad, takfir

ТАҚРИЗ БА КИТОБИ УСТОД МАРДОНӢ ТОҶИДДИН НУРИДДИН «НАБАРДИ НОТАМОМ»

ХОЛНАЗАРОВ Н.М.

ходими калони илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

Як сол пеш (1922) китоби доктори илмҳои филологӣ, профессор Мардонӣ Т.Н. бо номи «Набарди нотамом» аз чоп баромад. Китоби мазкур бо пешниҳоди Шурои илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо дар шаҳри Душанбе аз тарафи нашриёти «Дониш» ба чоп расидааст.

Китоби мазкур дорои 124 саҳифа буда, иборат аз мақолаҳоест, ки дар солҳои гуногун навишта шудаанд. Ҳар мақола яке аз саҳифаҳои муборизаҳои шадиди халқҳои арабро бар зидди душманони аҷнабӣ ва истисморгарони ғарбӣ равшан месозад. Дар ин муборизаҳо собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба халқҳои араб ёрӣ мерасонад. Ҳоло Иттиҳоди Шуравӣ зери сафаҳоти таърих монда ба боди фаромуши дода шудааст. Вале кишварҳои араб ҳануз ҳам муборизаҳои худро ба муқобили зулму истибдод ва истисмор, ғасбу ғорати сарзаминҳояшон ҳамонро идома медиҳанд. Яке аз мушкилоти доғи рӯз набардҳои шадид дар Ироқу Сурия, Либияву Фаластин ва баъзе кишварҳои дигари араб мебошад, ки ҳануз хомӯш нашуда, баръакс дар кишвари Фаластин бо як золимии гушношунид ва бераҳмии ҷоҳилони идома ёфта истодааст. Чун ин набардҳо идома доранд. Китоби мазкур ҳам бо номи «Набарди нотамом» рӯйи чоп омадааст.

То миёнаҳои асри XX дар Шарқи араб системаи мустамликавӣ ҳукмрон буд. Дар натиҷа, халқҳои араб дар давраҳои гуногуни таърихи мавҷудияти хеш зери султаи мустамликадорони аҷнабӣ ба мисли Англия, Олмон, Италия, Франция умр ба сар мебуданд ва сарватҳои табиӣ онҳо аз ҷониби мустамликадорон талаву тороч мегардид. Ҳамин амали номатлуби султахоҳон сабаби болоравии қаҳру ғазаби мардуми ҷафодид ва заҳматкаши араб ва ҳамзамон боиси шиддатёбии муборизаи миллӣ-озодихонаи онҳо гашта буд. Бар асари ин муборизаҳо дар нимаи дуюми асри XX дар Шарқи араб системаи мустамликадорӣ ба шикаст мувоҷеҳ гардида, дар харитаи ҷаҳон давлатҳои нав ба вучуд омаданд.

Ба бедории сиёсии халқҳои араб ва муборизаҳои озодихонаи онҳо таълимоти ленинӣ, ки арабҳо тавассути омӯзиши осори ин абармарди таърихӣ ва сиёсии ҷаҳон ба даст оварда буданд, нақши муҳим бозидааст. В.И.Ленин дар ҳақиқат дӯст, маслиҳатгар ва пуштибони халқҳои Шарқ буд.

«В.И.Ленин дар тӯли фаъолияти инқилобии худ ҳамаи ҳодисаҳои сиёсии Шарқи Наздик ва Миёнаро бо диққат омӯхта, ба ҳаёти сиёсии Миср, Ироқ, Лубнон, Сурия, Марокаш ва дигар мамлакатҳои Шарқи Араб тавачҷуҳи махсусе зоҳир карда, муборизаи зидди мустамликавии халқҳои ин давлатҳоро самимона тарафдорӣ менамуд»- омадааст дар саҳ.4 дар мақолаи «В.И.Ленин ва Шарқи Араб».

Бояд зикр намуд, ки худи мавҷудияти Давлати Шуравӣ омили муҳимме буд, ки ба ҷараёни ҳаракатҳои миллӣ-озодихонаи халқҳои араб ва дигар мамлакатҳои олам таъсири амиқ дошта, дар муборизаашон ба онҳо барои ғалаба боварии комил, қувва, устуворӣ ва рӯҳ мебахшид.

Мақолаи дигари ин китоб «Мамлакатҳои араб ва сиёсати забткоронаи Исроил» ном дошта, дар ин мақола таърихи пайдоиши давлати Исроил, ҳудуди муайяншудаи ин давлат дар хоки Фаластин, фисадии аҳолии яҳудӣ ва араб дар ин ҳудуд, нақши сионистон дар ташкили давлати Исроил дар ҳудуди Фаластин, фаъолиятҳои таҳрибкорона,

террористӣ ва даҳшатафканиҳои Исроил бар зидди мардуми бумии Фаластин бо мақсади ишғол намудани ҳар чӣ бештари хоки Фаластин ва дар ин ҷойҳо ҷойгир кардани яҳудиён-мигрантҳо, набардҳои мутааддиди мардуми Фаластин барои озодӣ ва истиқлолият, ҷангҳои Арабу Исроил, кӯмакҳои бешоибии ИМА ба Исроил бо мақсади доштани як «мушти пурзӯр» дар Шарқ, тарафдории Иттиҳоди Шӯравӣ аз мардуми араб ва беш аз ҳама аз мардуми ҷафодидаи Фаластин ва дигар масоили вобаста ба мавзӯи инъикоси худро ёфтаанд.

Мақолаи дигари ин китоб «Халқи Фаластин ва муборизаи он барои озодӣ ва истиқлолияти худ» ном дошта, ҳамчун ҷавоб ба хоҳиши гурӯҳи муаллимони омӯзишгоҳи касбии техникии №19 ноҳияи Колхозобод ва муаллимони мактаби 8-солаи №77 ноҳияи Шугнон иншо гардида, бозгӯи тамоми давраҳои муборизаи озодихонаи мардуми Фаластин, дӯстон ва душманони озодӣ ва истиқлолияти ин кишвар, набардҳои мардумии Фаластин, пайдоиши гурӯҳҳои мубориз бо номҳои «Фатҳ» ва «Ҳамос» дар худуди Фаластин, ба майдони мубориза ворид гардидан ва ба мақоми пешвои ҳаракати муқовимати фаластинӣ расидани Ёсир Арафот, Халаф-ал-Вазир, Форуқ-ал-Қаддумӣ, Муҳаммад Юсуф ан-Наҷҷор, Холид ал-Ҳасан, Камол Адвон ва дигарон мебошад.

Мақолаи дигар дар ин китоб «Ташриҳи низоъи Шарқи Наздик» ном дошта, бештар дар атрофи китоби донишманди маъруф ва директори Институти шарқшиносии АФ ССР Евгений Максимович Примаков «Анатомияи низои Шарқи Наздик» баҳс мекунад.

Мақолаи навбатии дар китоб ҷой додашуда, «Набарди нотамом» ном дорад ва аз таърихи дар хоки Фаластин ташкил намудани Давлати Исроил, ҷангҳо ва зулму ситами исроилиҳо бар сари мардуми ғамдидаи Фаластин, нобаробарӣҳо дар ҳаёти мардуми кишвар, ба майдони муборизаҳо ворид гардидани як қатор шоирони мубориз, ки тавассути шеърҳои онҳо, орзую омол, ғаму андӯх, фарёду нолаи мардуми бенавои Фаластинро ба гӯши ҷаҳониён расонидаанд, ҳикоят мекунад. Ҷанӯз ҳам ин набард идома дорад ва мо умед дорем, ки оқибат муборизаи озодихонаи мардуми Фаластин рӯзе самари хуб хоҳад дод.

Ба намунаи мисол аз эҷодиёти ду нафар шоирони мубориз, ки шеърҳои онҳо на танҳо дар Фаластин, балки дар тамоми дунё мехонанд, иқтибос меоварем. Шеър аз Маҳмуд Дарвеш мебошад, ки тарҷумаи тахтуллафзӣ шудааст:

Ҳар исёне, ки дар замин бошад,
 Маро такон медихад.
 Ва ҳар боғе, ки дар ҷаҳон ҳаст,
 Донае, ки аз он мечашем,
 Ва ҳар шеъре дар замин,
 Ба ракс бархезад,
 Дастваширо дар даст мегирем.

Маҳмуд Дарвеш соли 1983 бо ҷоизаи байналмилалӣ ба номи Ленин «Барои таҳкими сулҳу дӯстӣ миёни халқҳо» мукофотонида шудааст.

Мақолаи охириини дар китоб ҷой дода шуда «Муин Бсису» ном дошта ба ҳаёт, рӯзгор, эҷодиёт ва муборизаҳои ин шоири муборизи фаластинӣ бахшида шуда, ҳамчун тухфа чанде аз шеърҳои ба шакли тарҷума оварда шудаанд.

Намуна: Ба ман қаламу коғаз доданд,
 Калиди хонаамро ба кафи дастам доданд,
 Варақи покро мехостанд, ки ман сиёҳ кунам,
 Аммо он садо бароварду гуфт: «Ин корро макун!»

Қаламро низ ният доштанд, ки нопок созанд,
Лекин он ғичирросзанон амр кард, ки «Мақун!»
Калиди хонаам низ ҷарангос карду гуфт:
«Ба хурмати ҳар санге дар девори хонаат,
Ин корро мақун»

Хонандаи муҳтарам, чӣ хеле ишора гардид, китоби устод Мардонӣ Т.Н. «Набарди нотамом» асосан аз маҷмӯи мақолот иборат мебошад, ки дар солҳои гуногун иншо шудаанд. Ҳар як мақола бо сабки хосе иншо гардида, бозгӯ ва инъикоскунандаи муборизаҳои миллӣ-озодихонаи халқҳои араб бар зидди бегонагон ва мустамликадорони ғарбӣ, таъсис ва ташкили давлати Исроил дар хоки Фаластин, ташкили ниҳодҳо ва гурӯҳҳои мубориз, ба майдони муборизаҳо ворид гардидани як қатор симоҳои нав, то ба пешвой расидани иддае аз ин симоҳо, ба майдони муборизаҳо ва ба майдони адабиёт омадан ва рушд кардани як зумра ватанпарастони воқеӣ мебошад, ки силоҳи асосиашон ҚАЛАМ ба шумор меравад.

Китоби мазкур метавонад, бозёфте нодир дар фаҳму дарки масоили ниҳоят печидаи Шарқи Наздик ба шумор рафта, барои оммаи васеи хонандагон пешниҳод гардад.

НАҚШИ АРЗИШҶОИ АХЛОҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶОМЕА

МАҲТОБ МУХТОРОВА

Аълоҷии маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола мазкур раванди ташаккули иҷтимоию ахлоқӣ, ки ҳамеша дар рӯзгори ҷомеаи инсонӣ вуҷуд дошта, то имрӯз он ба ҳар шеваи тоза аз мавҷудияти худ хабар медиҳад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба муоҳида метавон дарёфт, ки қулли дигаргуниҳои иҷтимоию ахлоқӣ асосан дар давраҳои гузариш зухур намуда, ба тағйироти арзишҳои инсонӣ, миллӣ, мазҳабӣ ва ҳатто башарӣ боис мегарданд.

Дар ҷомеаи имрӯзи мо, ки ба сӯи бунёди давлати миллӣ ва тарбияи насли худшинос ва созанда гом мезанад, тарғиби арзишҳои ахлоқӣ ва дар ин замина ба вуҷуд овардани насли масъулиятшинос, ки ба ҳама арзишҳои инсонӣ эҳтиром мегузорад, зарур аст.

Калидвожаҳо: шарм, тарбия, ахлоқ, арзиш, млат, инсон, худшинос.

Дар ҷомеаи ҷаҳони муосир, ки дар як фазои муштарақ арзи ҳастӣ дорад, асосан ду раванди ба ҳам дар муҳолифат ва муҳорибат қарор дорад; яке ҷараёне, ки умраш ба сар омада, бо унсурҳои бозмондаи худ ба рушди ҷомеа монеаҳо ба вуҷуд меорад ва ба равандҳои рӯзгор созгор нест ва ҳама ҷаҳду талошро баҳри мавҷудияти худ истифода менамояд, дигаре, бо дастовардҳои пешқадам ва кашфиётҳои илмию фановарӣ таъя намуда, ба ҷомеа маънии тоза мебахшад ва ба одамон хоҳиши зистан ва буданро бештар мебахшад.

Ин ду раванди иҷтимоию ахлоқӣ ҳамеша дар рӯзгори ҷомеаи инсонӣ вуҷуд дошта, то имрӯз он ба ҳар шеваи тоза аз мавҷудияти худ хабар медиҳад. Чунин дигаргуниҳои иҷтимоию ахлоқӣ асосан дар давраҳои гузариш зухур намуда, ба тағйироти арзишҳои инсонӣ, миллӣ, мазҳабӣ ва ҳатто башарӣ боис мегарданд. Равоншиноси аврупоӣ Уилям Дюронт ин равандҳои пуртазоди ҷомеаи инсониро дар ахлоқу одот ба муоҳида

гирифта, чунин менигорад: “Ахлоқу одот, ки ба кундӣ тағйир меёбанд, дар рӯзгори мо монанди абрҳо дар баробари бодҳо дар тағйиранд. Мабонӣ (бунёдҳо) ва одоти дерине, ки ҳофизаи инсонӣ оғози онҳоро ба ёд намеоваранд, дар баробари дидагони мо дарҳам мезананд, ингор (пиндор), ки одоте ахир ва ғайриасилу фаромӯшшуда ҳастанд” [14, 87]. Дар ҳақиқат, дар ҳар давраи гузариш ё ҷангҳои шахрвандию муҳолифатҳои сиёсӣ дар ҳар ҷомеаи шахрвандӣ пеш аз ҳама анъана ва расму оини мардумӣ ба осеб дучор шуда, ба алоқи мардум, хосатан ҷавонон таъсир мерасонад. Дар натиҷа, ҷомеа ба як саргумии беҳадаф мубтало гардида, мардум арзиши ҳар анъанаи созандаи ахлоқию фарҳангии аз ниёгон меросмондари ба кунҷи фаромӯшӣ медиҳад ва ё бо таъсири фарҳанги истилогаронаи мардумони ғолиб моҳияти онҳоро гум мекунад. Ва дар ин ҳолат аҳли маъруф ва зиё бояд чароғи илму маърифат ва анъаноти ниёгонро доиман фурузон нигоҳдоранд, дар акси ҳол мардум ва ҷомеаи шахрвандӣ дар баҳри пурталотуми ҷаҳонишавӣ фарқ шуда, моҳияти худро ҳамчун халқ ё миллат гум мекунад. Соиби Табрзӣ шояд ҳамин вазъияти роҳгумзадагии ахлоқию фарҳангии ҷомеаи онрӯзаро ба инобат дошта, масъулияти худро ҳамчун донишманд ва дӯстдори миллати хеш чунин изҳор намудааст:

Ҳар кӣ по қач мегузорад, хуни дил мо мехӯрем,
Шишаи номӯси миллат дар бағал дорем мо.

Дар ҷомеаи суннатии мо арзишҳои ҳанӯз ғаёл ва рафтору кирдори моро фаро гирифтаанд, ки онҳо ҷомеаро маҷбур месозанд, ки рафтору кирдор ва муносибату муомилоти ахлоқию иҷтимоии одамонро дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои суннатӣ ғунҷонда бошем ва дар акси ҳол ҳатто ашхоси соҳибназар ҳам дар ин зиндагии ҷорӣ мавқеи худро пайдо кардан наметавонанд. Яке аз чунин арзишҳои ниҳоят муҳим ва воҷиб дар ҷомеаи имрӯзаи мо ин эҳсоси шарму ҳаё мебошад, ки он ҳам дар радифи дигар меъёрҳои ахлоқӣ дар баробари худҳои аҳли ҷомеа бемоҳият шуда истодааст. Гоҳо аз сабаби ноогоҳӣ бошад, бархе аз масъулин ва ё муддаён шарму ҳаёро аз арзишҳои динию мазҳабӣ доништа, бо ин баҳона онро аз ҷумлаи одоти хурофот доништа, риояи баъзе аз меъёрҳои онро нишони гумроҳӣ ва хурофотпарастӣ меҳисобанд.

Шарм эҳсосест, ки дар ҳар фард дар натиҷаи огоҳии ӯ аз носозгории ғаёлият ё рафтори худ бо арзишҳо ва меъёрҳои дар ҷомеа пазируфташуда ба вучуд омада, он риояи меъёрҳои ахлоқиро тақозо мекунад. Инсон дар ҷомеа зиндагӣ карда, аз одамони гирду атрофи худ маҷмуи арзишҳои ахлоқию мазҳабӣ ва фарҳангиро меомӯзад ва мақоми иҷтимоии худро дар риояи меъёрҳои шарму ҳаё мебинад. Аз ин рӯ, шарм як навъ шуури ахлоқӣ буда, ба ғаёлияти эҳсосии инсон таъсир мерасонад. Баъзеҳо эҳсоси шарму ҳаёро аз ҷумлаи омилҳои медонанд, ки онҳо ба рушди муътадили фард дар ҷомеа монё мешавад, дар ҳоле ки шарму ҳаёро аҳли маърифат василаи муҳимтарине медонанд, ки шахсро аз амалҳои ғайриахлоқию кирдорҳои ғайриинсонӣ бозмедорад.

Аҳли рӯзгор эҳсоси шармро як зухуроти муҳими отифӣ медонанд, ки он ба одамон дар пешгирӣ аз изтиробии руҳӣ ва ҷудошавии иҷтимоӣ кӯмак мекунад. Шарм шахсро аз содир кардани амалҳои нодуруст, ҳатто ҳангоми гирифтани имтиёз хушдор медиҳад, то ба низоми ахлоқии ҷомеа ҳалал ворид нагардад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки шарм ба амал ё сифати муайяни рафтор ва кирдори шахс нигаронида шуда, ҳамеша бо тарс, азоби рӯҳӣ, аз даст додани ғаёлияти ҷисмонӣ ва маънавӣ, маҳдудкунии эҳсосӣ ва паст кардани баҳодихии худ оварда мерасонад. Эҳсоси шарму ҳаё шахси соҳибназарро бар он маҷбур месозад, ки ҳар кирдору рафтори худро ба

меъёрҳои ахлоқиву иҷтимоӣ ҷомеа мутобиқ намояд, то аз ҷамоаи ахлоқии мардум берун намонад.

Дар айёми наврасию ҷавонӣ ба назар чунин менамояд, ки рафтору кирдори моро атрофиён пайваستا назорат мекунад ва ба ҳар қору амали мо баҳо медиҳанд. Ин пиндор ҷавонро ба як ҳолати ногувор маҷбур месозад. Шояд ҳамин ҳисси ноҳинҷорӣ боис мешавад, ки дар ин синну сол ҷавонон шӯхию эътирози калонсолонро хеле ба мушкилиҳои рӯхӣ таҳаммул мекунад, камгапу дарундор мешаванд ва аз амалҳои ҷиддӣ канораҷӯиро беҳтар медонанд, зеро гумондоранд, ки мардум ҳар амали ӯро ба мушоҳида мегиранд ва аз пайи ошкор сохтани камбудии ахлоқии онҳо мебошанд. Аз ҳамин сабаб, ҷавонон дар ин синну сол ё худро бепарво нишон медиҳанд ва ё барои ягон сухани беҷои атрофиён ба ғазаб омада, асабонӣ мешаванд ва эҳсоси шарму ҳаё онҳоро маҷбур месозад, ки мардумгурез бошанд. Чунин эҳсоси масъулият ҳатто дар ҷавонони худбодар ва муваффақ пайдо мешавад, зеро онҳо ҳам аз қонеъ нагардидани интизориҳои одамони дигар шарм медоранд ва ҳатто аз наздикони худ ҳарос пайдо мекунад. Дар натиҷа, ба назари ҷавонон ин синну сол чунин менамояд, ки онҳо дар гиру дори зиндагӣ муваффақ нестанд, ба дигарон рафтору кирдори онҳо писанд наафтааст, арзишҳои ахлоқию фарҳангӣ ба қадри кофӣ дар фаъолияти онҳо ташаккул наёфтааст, аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса мерасанд, ки атрофиён ба онҳо ба чашми ҳақорат менигаранд. Дар баробари ин, ҳар як эроди ночиз боиси тӯфони шарм ва афсурдагии ҷавонон мегардад ва онҳоро ҳисси ноумедӣ таслим мекунад.

Эҳсоси шарму ҳаёро танҳо аз нуқтаи назари манфӣ баррасӣ кардан ба мақсад созгор намеояд. Дар баъзе ҳолатҳо шарм инсонро боздошта, намегузорад, ки ба кирдори носолим ва бадахлоқӣ даст занад, вале дар баъзе ҳолатҳо чун ин эҳсос ба мақсади дар назди мардум шармсор кардани одамон равона шавад, он ба шикасти шахсият ва ба бегонашавии одамон аз ҷомеа оварда мерасонад ва дар натиҷа шахс маҷбур мешавад, ки муошират бо одамонро қатъ кунад, доираи шиносҳоро маҳдуд созад ва аз хона баромадан ё чизи нав омӯختанро фаромӯш созад.

Дар ин ҳолати даҳшатноки харобиовар ҳар шахс маҷбур мешавад, ки арзишҳои ахлоқию инсонии худро сарфи назар намояд:

- талаш бар он мекунад, ки худро ба вазъияте пайвандад, ки барои онҳо шарму ҳаё қомилан арзиш надорад;
- боиси дарди шадиди равонӣ мегардад;
- иззати нафсро коҳиш медиҳад ва эҳтиромро нисбати худ аз байн мебарад.

Равоншиносон намунаи ҷолибтарини шармро дар кишвари Испания ба мушоҳида гирифтаанд, ки дар ин ҷо одамон аз гуноҳ ё рафтори нодурусти ашхоси дигар эҳсоси шарму хичолат менамудаанд.

Шарм танҳо вақте муфид аст, ки шахсро ба амали нек ҳидоят созад ва одамон аз кирдори ношоиста эҳсоси пушаймонӣ намоянд. Шарму ҳаё вақте моро ба омӯختани сабақҳои зиндагӣ, фаҳмидани чизи муҳим кӯмак мекунад ва моро аз олами ноумедӣ ба дунёи зебою хушбинӣ раҳнамун месозад, басо муҳим ва муфид хоҳад буд.

Ба назари мо, ҳар як расму русуме, ки аз аҷдодон ба мерос монда, дар айни замон чун арзиши ахлоқӣ дар моҳияти ҳар халқу миллат мақом пайдо кардааст, бояд дар доираи кадом як меъёр худро ғунҷонда, аз ҳама гуна осебҳо дар канор монад. Ин арзишро мо дар мақулаи зебоишиносии шарму ҳаё ё арзиши инфилоӣ (ғайрифайёл)

мебинем. Пеш аз ҳама шарму ҳаё ва ё ифбат фақат он нест, ки рафтору кирдорамонро аз рӯйи хоҳишҳои касе доимо ба танзим дошта бошем, на, на ҳаргиз ин тавр набудааст. Ҳаё ва шарм ин меъёри кулли рафтору кирдори одамонро муайян мекунад. Бисёр бузургони мо дар масъалаи шарму ҳаё андешаҳои судбахшу судманд баён намудаанд. Зеро ҳаё ин хислати шариф ва боиси назму тартиби олам мебошад. Ҳамзамон шарму ҳаё барои инсонии бошараф мучиби обрӯй ва эҳтиром мебошад. Мавлоно Бедил дар яке аз ғазалҳои худ дар бораи шарму ҳаё андешаҳои ҷолиб баён карда, онҳоро барои марду зан муҳим арзёбӣ мекунад, яъне дар назари Мирзо Бедил ҳаё барои мардон виқор ва тамкинӣ сабури мебахшад ва барои занон беҳтар аз зару зевар бувад:

Ҳусни маънӣ хоҳӣ, аз касби ҳунар ғофил мабош,
Абруи бемӯ бувад, теғе, ки ӯ бечавҳар аст.
Аз ҳаё магзар, ки дар номусгоҳи эътибор,
Шарм мардонро виқор асту занонро зевар аст.
Гар ризои Ҳақ тамаъ дорӣ, ба нафъи халқ кӯш,
Ҳар ғизо к-афтад мувофиқ бо бадан, ҷонпарвар аст[2, 45].

Дар осори насри ахлоқии ниёгон шарму ҳаё аз муҳимоти ахлоқи инсоният баррасӣ шудааст. Ҳусайн воизи Кошифӣ дар осори ахлоқии худ “Футувватномаи Султони”, “Ахлоқи Муҳсинӣ” ва “Рисолаи Ҳотамия” шарму ҳаёро дар радифи шукр, сабр, таваккул, порсой, адаб, олиҳимматӣ, азм, ҷидду ҷаҳд, субот ва истиқомат, адолат, авф, ҳилм, хулқу рафқ, шавқат ва марҳамат, саховату эҳсон, амонат ва диёнат ва ғайра аз муҳимоти рӯзгор доништа, дар риояи ҳамаи ин хислатҳои шариф шарму ҳаёро ҳамчун меёр мешиносад. Яъне, тамоми хислатҳои инсонро шарму ҳаё дар ҷаҳорҷубаи муайян субот медоранд. Ба андешаи Ҳусайн воизи Кошифӣ, “агар сифати шарм аз миён барафтад ва ҳеч касро аз ҳеч кас шарм набошад, низоми ҷаҳон халал пазирад ва масолеҳи халоиқ аз якдигар фуру резад”[15,129].

Салафи бузург ва зиндагисози мо ҳаёро барои хосу ом муҳим меҳисобанд ва норасоии ҳаёро “самароти ахлоқи норасида” доништаанд:

Гар ҳаё набвад барафтад расми исмат аз миён,
В-ар ҳиҷобе дар миён аст, аз тақозои ҳаёст.

Ҳусайн воизи Кошифӣ оид ба чанд намуди ҳаё сухан ба миён мегузорад, ки доништани онҳо барои имрӯз хеле муҳим ва пураҳамият мебошад. “Яке аз ақсоми ҳаё-ҳаёи ҷиноят аст. Яъне, гунаҳгор аз кирдори худ шарм дорад... Ки гар гуноҳ набахшанд, шармсори аст”[15,130]. Чӣ хеле ки маълум гардид, ҷинояткор аз ҷинояти содиркардаи худ шарм накард ва агар гуноҳи шахсеро набахшанд, ҳар дуру дар як тарозу месанҷанд. Дар ин ҳолат ҳар ду ҳам гунаҳгор ва ҳам шахсе, ки гуноҳи касеро набахшад, аз ҷумлаи шармсорон шинохта мешавад ва адолати иҷтимоӣ осебпазир мешавад.

Ҳаёи карам нисбат ба дигар арзишҳои ахлоқӣ саҳттар ва муҳимтар ба назар мерасад. Карам шарм дорад, ки хоҳандае аз даргоҳи ӯ хичил бозгардад.

Муҳол аст, агар сар бар ин дар ниҳӣ,
Ки боз оядат дасти ҳоҷат тиҳӣ.

Бешубҳа, карам ва ё хайру саховат дар назди мардум фазилати баланд дорад ва ҳар ки саховат пеша мекунад, соҳиби эҳтироми ҳамагон аст. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар бораи саховатмандӣ чунин менигорад: “Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мучиби дӯсткомиву хучастафарҷомӣ аст. Ва ҳеч сифате одамииро ва хусусан ашрофу бузургони эшонро беҳ аз ҷуду сахо нест” [15,165]. Агар шахс дар сахо ва карам олиҳиммат бошад,

он мучиби некномии ӯ гашта, хосу ом ба ӯ таҳсину эҳтиром хоҳанд гуфт. Фирдавсии бузург сабаби некномии шоҳ Фаридунро дар хайру сахо мебинад ва ин фазилатро бо ин байтҳо меорад:

Фаридуни фаррух фаришта набуд,
Ба мушку анбар сиришта набуд.
Ба доду диҳиш ёфт он мардумӣ,
Ту доду диҳиш кун Фаридун туй.

Ҳаёи адаб низ мавриди таваҷҷуҳи донишмандон буда, риояи талаботи онро ҳатмӣ доништа, он ба маънии он ки “амале бошад, ба ҳасби шаръу ақл иртиқоби он мамнуъ набошад”. Ба қавли Кошифӣ, “ҳақиқати адаб он аст, ки дар ҷамеи аҳвол роҳи рост дошта бошӣ... Ақобир гуфтаанд, ки беҳтарин сармоя ва хуштарин перояи мурод одамро таҳсили адаб аст” [15,132].

Агар ба номусгоҳ эътибори назар андӯзем, мебинем, ки маҷмуи аъмоли моро маҳз шарму ҳаё ба меъёри муайян мебароранд ва дар ҳолати риояи нашудани талаботи мавҷуда ба бинои олами имрӯз осеб ворид шуда, боиси вайронии ҷомеаи инсонӣ мегардад. Метавон илова намуд, ки маҷмуи арзишҳои инсонӣ ва миллӣ дар доираи меъёрҳои ахлоқӣ бунёд гардидаанд ва дар ҳолати аз иҷрои онҳо сарфи назар намудан ҳаёти ҷомеа дар зери хатар қарор мегирад. Суоле ба миён меояд, ки чаро дар ҷомеаи имрӯз арзишҳои инсонӣ ва ахлоқӣ то ин ҳад осебпазир гардида, аз ҷониби ҷамеи мардум сарфи назар шудаанд. Имрӯз дар ҳар қадам мо ҷавононеро мебинем, ки аз ягон арзиши ахлоқӣ огоҳ набуда, бешармона тамоми арзишҳои ҷомеаро зери по мекунад. Ин дар ҳолате ба амал меояд, ки мо атрофиён ба ин кирдори онҳо бетарафиро пеша карда, ба он эътиборе намедихем. Яъне, дар вайронии тартиботи ҷомеа мо ҳам сахмгузор мебошем. Вайроншавии ахлоқӣ ва зиёд шудани бадахлоқӣ ба шароити иқтисодӣ вобаста набуда, бештар ба бесаводии аҳли ҷомеа ва бемасъулияти ҳар шахс вобаста аст. Солҳои зиёд аз пайи арзишҳои озодихоҳӣ гом бардошта, ба насли ҷавон чунин нишон додем, ки озодӣ ин аз ҳама арзишҳое, ки зиндагии моро ба танзим меовард, рӯгардон бошем. Кулли арзишҳои некуро ба сиёсати замон вобаста доништа, татбиқи онҳоро мавриди тамасхур қарор додем. Ниҳоят, файласуфи олмонӣ моро ҳушдор медод, ки “озодӣ ин дарки масъулият аст”. Имрӯз бемасъулияти аҳли ҷомеа дар ҳама зинаҳои таъсиррасон ба беқадрии арзишҳои инсонӣ ва ахлоқӣ оварда расонидааст.

Шарму ҳаё ин шинохти масъулияти иҷтимоии ҳар фарди ҷомеа дар назди миллат ва давлат мебошад. Маҳз арзишҳои ахлоқӣ, хосатан риояи талаботи шарму ҳаё ба он одатҳои оварда мерасонад, ки рафтору кирдори ҳасанаро дар ҷомеа устувор мегардонад, ки аз рӯи таҷрибаи наслҳо барои ҳифзу инкишофи ҷомеаю инсон манфиатнок буда, ба талаботу эҳтиҷоти одамон ҷавобгӯ мегарданд. Шарму ҳаё ҳамчун мақулаи зебоишиносӣ метавонад бевосита ба танзими сохтор, вижагиҳо ва меъёрҳои таърихан тағйирёбандаи шуури ахлоқӣ таъсир расонад. Маҷмуи арзишҳои ахлоқии ҷомеа дар ҳама дастурҳои таълимӣ, қоидаҳо ва монесаҳои иҷтимоие зоҳир шуда, ниҳоятан онҳо аз назари манфиатҳои ҷамъиятӣ ба рафтору кирдори ношоиста, носазовор ва нолоиқ монеа ба вучуд оранд. Хосатан, аҳли зиё ва масъулини мақомоти ҳуқуқию фарҳангӣ худро аз ҳама амалҳое, ки ҳадафи онҳо ба бенизомии ҷомеа ва беқадрии арзишҳои ахлоқӣ равона карда шудааст, на фақат канораҷӯӣ намояд, балки дар риоя ва анҷом додани баъзе аз аъмоли неку созанда намуна нишон диҳад, то дар тафаккури ҷомеа ин гуна амалҳои нек таъсиррасон гардад. Риояи шарму ҳаё ҳамчун зинаҳои асосии татбиқи арзишҳои ахлоқӣ

ҳамчун зухуроти моҳияти ҷамъиятии инсон, ҳамон ҷиҳати бунёдиест, ки симои инсонро муайян мекунад. Аз ин мебарояд, ки ахлоқ, хосатан шарму ҳаё дар сулҳу суботи ҷомеа муҳимтарин василае мебошанд, ки бидуни онҳо танзими ҷомеаи мутамаддин ва расидан ба ҳадафҳои созандагӣ ва бунёдкорӣ имконнопазир аст. Дар ин маврид шуури ахлоқӣ омили муҳимтарини пешрафти ҷомеаи инсонӣ мегардад ва ба ташаккули шуури ҷомеаи инсонӣ ва пешрафти шуури ахлоқӣ боис мешавад. Дар ҳолати ба танзим даромадани тамоми арзишҳои ахлоқӣ ва баробари пешрафти иҷтимоӣ-таърихии ҷомеа, ба камолоти ҷанбаҳои гуногуни он: иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ оварда мерасонад. Ахлоқ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ василаи муҳимтарини болоравии тафаккури шаҳрванди бунёдкор, масъулиятшинос гардида, дар тарбияи насли мубориз ва худшинос боис мешавад.

Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи имрӯзи мо, ки ба сӯи бунёди Давлати миллӣ ва тарбияи насли худшинос ва созанда гом мезанад, тарғиби арзишҳои ахлоқӣ ва дар ин замина ба вучуд овардани насли масъулиятшинос, ки ба ҳама арзишҳои инсонӣ эҳтиром мегузорад, зарур аст. Дар ин ҷодаи басо душвор ва заҳматпеша ба ҳама ҳамватанон ва дӯстон, ки Тоҷикистони азизро чун Ватан-Модар дӯст медоранд, пешравӣ ва худшиносии миллиро таманно менамоем. Ва боз месазад, анҷоми ин нигоштаро бо панди Мирзо Бедил ҳусни анҷом бахшем, ки ба ҳар соҳибмақоми ҷомеаи имрӯз беҳтарин ниёиш аст:

Гар ризои Ҳақ тамаъ дорӣ, ба нафъи халқ кӯш,
Ҳар ғизо к-афтад мувофиқ бо бадан, ҷонпарвар аст.

АДАБИЁТ:

1. Абаули ибни Сино. Андар ахлоқ. Осор. Ҷ.2.-Душанбе: Дониш, 2005.
2. Абдуқодири Бедил. Ғазалиёт.-Душанбе: Маориф, 2016.
3. Абдураҳмони Ҷомӣ, . Баҳористон.- Душанбе: Маориф, 2014.
4. Аҳмади Дониш. Меъёру-т-таддайн.- Душанбе:Эр-граф, 2010.
5. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ, китоби дуюм.-Душанбе:Дониш, 1989.
6. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ, китоби якум.-Душанбе:Дониш, 1988.
7. Аҳмади Дониш.Наводир –ул- вақоеъ.- Душанбе: Адиб, 2020.
8. Кайковус, Унсурмаолии. Қобуснома.-Душанбе: Маориф, 2016.
9. Насириддини Тӯсӣ. Ахлоқи Носирӣ.-Душанбе: Шуҷоён, 2009.
10. Низомии Ганҷавӣ.Ҳафт пайкар.- Маскав: Идораи интишороти шуъбаи адабиёти Ховар, 1987.
11. Панҷсад ҳадис-Маскав:Соми, 1991.
12. Самандари Тирмизӣ. Дастур-ул-мулук.-Душанбе: Адиб, 1990.
13. Саъдии Шерозӣ.Мунтахаби куллиёт.-Сталинобод, 1956.
14. Уилям Дюрант. Лаззоти фалсафа, тарҷумаи Аббоси Зарёб, Техрон, 1387 ҳ.ш.
15. Ҳусайн Воизи Кошифӣ.Ахлоқи Муҳсинӣ. – Душанбе, 1991.

РОЛЬ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМЕ ОБЩЕСТВА

МАХТАБ МУХТОРОВА

Отличник образования и науки Республики Таджикистан

В данной статье рассматривается процесс социально-нравственного становления, который всегда существовал в жизни человеческого общества и до сегодняшнего дня всемерно определяет его существование. В целом можно констатировать, что все социальные и нравственные изменения возникают преимущественно в переходные периоды и приводят к изменению человеческих, национальных, религиозных и даже гуманитарных ценностей.

В современном обществе, идущем по пути создания национального государства и воспитания самосознательного и творческого поколения, необходимо продвигать моральные ценности и в этом контексте формировать ответственное поколение, уважающее все человеческие ценности. . Желаем прогресса и национального самосознания всем соотечественникам и друзьям, любящим дорогой Таджикистан как Родину в этой очень непростой и трудной жизни.

Ключевые слова: стыд, образование, этика, ценности, нация, человек, самосознание.

THE ROLE OF MORAL VALUES IN THE FORM OF SOCIETY

MAHTAB MUKHTOROVA

Excellence of education and science of the Republic of Tajikistan

In this article, the process of social and moral formation, which has always existed in the life of human society, and until today, it informs its existence in every way, is discussed. In general, it can be found that all social and moral changes appear mainly in transition periods and lead to changes in human, national, religious and even humanitarian values.

In today's society, which is moving towards the creation of a national state and the education of a self-aware and creative generation, it is necessary to promote moral values and, in this context, create a responsible generation that respects all human values. We wish progress and national self-awareness to all compatriots and friends who love dear Tajikistan as Motherland in this very difficult and hard-working life.

Keywords: shame, education, ethics, value, nation, human, self-awareness.

АБУРАЙҲОНИ ЗАМОН – МУАРРИФИГАРИ ҲИНДУСТОН

Аҳмад ҲОҶИЗОДА

номзади илмҳои филологӣ

Чун имсол соли бузургдошти як ҳазору панҷоҳсолагии алломаи Машриқзамин Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ дар доираи чорабиниҳои муҳими илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил мегардад, дар ин мақола мехоҳем аз фаъолияти яке аз пайравони корномаи Берунӣ дар кишвари азизамон – Ҳабибулло Раҷабов - муҳаққиқи варзидаи кишвари бузурги Ҳиндустон, шаммае рӯ коғаз оварем.

Аз таълифоти зиёде, ки аз Абурайҳони Берунӣ то замони мо расидааст, асари ӯ дар бораи Ҳиндустон, ки бо номҳои «Мо ли-л-Ҳинд», «Китоб фи таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд» ва гоҳо «Таърихи Ҳинд» аз он ёдоварӣ мешавад, ба эътирофи муҳаққиқон, муҳимтарин кори дорои аҳамияти ҷаҳонӣ, ба ҳисоб меравад.

Шарқшиноси машҳури рус академик В.Р. Розен дар тақризе ба нахустин чопи «Мо ли-л-Ҳинд» дар доираҳои илмии Аврупо, ба ин асари Абурайҳони Берунӣ чунин баҳо медиҳад: «Дар он рӯҳи интиқодии ҳолисонаи ба кулӣ озод аз ҳама гуна хурофотҳои мазҳабиву наҷодӣ ва ё таассуби миллатгароиву табакотӣ, вусъати воқеан фавқулӯдаи андеша, агар ба як ибора мухтасар гӯем, - рӯҳи илми ҳақиқӣ, ба маънои имрӯзаи сухан, эҳсос мешавад. Ин ёдгории беназирест, ки дар навъи худ ҳамто надорад, на дар даврони қадим ва на асрҳои миёнаи Мағрибу Машриқ асари илмии монанди он офарида нашудааст».

Ҳабибулло Раҷабов дар айёми мо муаррифии Ҳиндустонро барои муосиронаш чунон ки Абурайҳон ҳазор сол пештар ба он иқдом намуда буд, идома медиҳад.

Доктори илмҳои филология, профессор Ҳабибулло Раҷабов аз олимони шинохтаи камназири кишварамон мебошад, ки тамоми фаъолияти илмии худро ба таҳқиқи мавзӯҳои гуногуни адабиёт ва фарҳанги Ҳиндустон бахшидааст. Профессор Ҳабибулло Раҷабов дастпарварди олимони машҳури шаҳри бузурги илму фарҳанг – Санкт-Петербург (Ленингради пешин) мебошад. Ӯ соли 1962 баъди итмоми мактаби миёна ба шӯъбаи ҳиндӣ ва урдуи Донишгоҳи давлатии Ленинград дохил шуда таҳсил дар ин боргоҳи азими донишро дар соли 1967 бо муваффақият ба анҷом мерасонад. Сипас барои идомаи таҳсил ба аспирантураи Институти шарқшиносии ИҶШС дар Маскав дохил шудааст, ки фаъолияти илмиро аз он ҷо оғоз намуда ба таҳқиқи адбиёти муосири Ҳиндустон мепардозад ва соли 1977 рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Новелистикаи Мохан Ракеш» бо муваффақият дифоъ мекунад. Фаъолияти минбаъдаи профессор Ҳабибулло Раҷабов дар Институти шарқшиносии Академияи фанҳои Тоҷикистон ба ҳайси ходими илмӣ ҷараён мегирад, ки нависандаи ин сатрҳо ифтихори ҳамкор буданро бо эшон дар он замон доштам, ки тафсилоташ дар мавриди дигар баён хоҳад ёфт.

Профессор Ҳабибулло Раҷабов дар омӯзиши забон ва адабиёти ҳиндӣ яке аз аввалин ва варзидатарин муҳаққиқони соҳа дар ҳиндушиносии тоҷик мебошад. Устод Ҳ. Раҷабов дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ» рисолаи докториро дифоъ намуда соли 1998 онро дар шакли монография ба таърифи расонда ва ба унвони илмии профессори кафедраи филологияи Ҳинду Покистони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мушарраф мегардад. Дар давоми беш аз бист сол – солҳои 1984-2005 профессор Ҳабибулло Раҷабов ба ҳайси мудири кафедраи филологияи ҳиндӣ адои вазифа намуда, ҳамзамон фаъолияти илмии пурсамаре нишон додааст. Профессор Ҳабибулло Раҷабов солҳои 2005-2008 вазифаи пурмасъулияти проректори аввали Донишгоҳи миллии

Тоҷикистонро бар уҳда дошт ва номи ӯ дар рейтингҳои ҷаҳонии ҳиндушиносони машҳур сабт ёфтааст.

Аз зери қалами устод Раҷабов Ҳ. рисолаҳо ва мақолаҳои зиёде берун омадааст, ки гунҷондани танҳо зикри номи онҳо дар ин сатрҳо, аз имкон берун аст. Ба тариқи намуна аз таълифоти ӯ «Новелистикаи Мохан Ракеш», «Премчанд», «Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ», «Се насли ҳикоянависони ҳиндӣ», «Ин аст Ҳиндустон», «Адибони муосири ҳиндӣ» ном мебарем, ки ба адабиёт, забон ва таъриху фарҳанги Ҳиндустон бахшида шудаанд.

Ба маврид медонем ёдоварӣ намоем, ки профессор Ҳабибулло Раҷабов завқи хуби шеърдониву шоирӣ низ дорад, ки ин истеъдод ғайр аз ашъори намакини эҷодкардаи худӣ ӯ, инчунин дар тарҷумаи маҳсули эҷодии шоирони маъруфи Ҳиндустон ва Покистон низ зоҳир мегардад. Махсус қайд кардан лозим аст, ки тарҷумаи куллиёти ашъори шоири номдори Покистон Файз Аҳмади Файз аз забони урду ба забони тоҷикӣ ба қалами профессор Ҳабибулло Раҷабов тааллуқ дорад.

Профессор Ҳабибулло Раҷабов олими пуркор ва сермаҳсул аст, ки самараи ин пуркориҳо мо дар ҷопи рисолаву монографияҳои илмӣ дар сатҳи баланд таълифёфта ва ба нашррасида мебинем. Дар панҷ соли охир панҷ китоби пураарзиши устод дастраси муҳаққиқон ва дӯстдорони фарҳангу адаб ва таърихи муосири Ҳиндустон гардид. Дар ин мақола саъй мешавад то ба хонандагоне, ки тавачҷуҳ ба ин мавзӯҳо доранд, ин асарҳои нави устод Ҳабибулло Раҷабов ба қадри имкон муаррифӣ карда шаванд.

Тозатарин китоб аз таълифоти имсол ба таърисидаи профессор Ҳабибулло Раҷабов бо унвони «Ҳиндустон – кишваре, ки бояд дид», асарест, ки ба 75-солагии истиқлолияти Ҳиндустон ва 30-солагии оғози муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳиндустон бахшида шудааст.⁶⁷ Мутолиаи ин китоб бо муҳимтарин воқеаҳои таърихиву фарҳангӣ ва иҷтимоии Ҳиндустони муосир хонандаро шинос намуда доир ба адбиёти ҳиндӣ ва намояндагони маъруфи он маълумоти хеле ҷолибу муфид дар ихтиёр мегузорад. Дар ин китоб саҳифаҳои таърихи барқарор гардидани муносибатҳо байни Тоҷикистон ва Ҳиндустон дар давоми 30 сол бо санаду ҳуҷҷатҳо инъикос ёфтаанд. Зимни мақолае, ки дар он аз боби муносибатҳо сухан меравад, устод Раҷабов Ҳ. ба таърихи сафарҳои сайёҳони гуногун аз гӯшаву канори ҷаҳон ба Ҳиндустон назаре андохта аз қадимулайём мавриди тавачҷуҳи олимон, адибон ва донишмандони гуногун қарор гирифтани ин кишвари афсонавино ёдоварӣ мекунад. Ба ин қисмат ҳаминро илова карданим, ки адибу мутафаккири маъруфи араб Абуусмон Амр ибн Баҳр ал-Ҷоҳиз (в. 868) низ ҳануз дар асри худ бо як шефтагии фавқуллода оид ба Ҳиндустон ва мардуми фарҳанги он изҳори назар мекунад: «Аҳли Ҳиндустон дар илми тиб ба муваффақиятҳо даст ёфтаанд, асрори нихони илочи бемориҳо ва махсусан бемориҳои вазнинро медонанд. Ҳиндуҳо дорои назми оӣ, санъати баланди балоғату суханварӣ ва донишҳои фалсафиву ахлоқӣ мебошанд».

Албатта, тарзе дар оғози ин мақола ишора гардид, корномаи Абурайҳони Берунӣ дар боби шинохти таъриху фарҳанги Ҳиндустон аз тарафи ҷаҳонӣ беназир аст.

Дар ин китоб мақолаи «Ҳиндустон аз назари шоири инсондӯст Мирзо Турсунзода» моро ба ёди солҳое мебарад, ки ашъори пуршӯр ва дар айни замон самимонаву дилсӯзонаи устод Турсунзода нисбат ба Ҳиндустон, вирди забонҳо мегашт ва мардум аз «Қиссаи Ҳиндустон»-и ӯ «Тара Чандрӣ» ва «Сайёҳи Ҳинд»-ро замзама мекарданду аз забони шоир мегуфтанд:

⁶⁷ Ҳабибулло Раҷабов. Ҳиндустон – кишваре, ки бояд дид. Душанбе, «ЭР-граф», 2023, 272с.

Ба ту хонандаи азиз, аз нав
 Менамоям мурочиат, бишнава.
 Ба хаёли диёри Ҳиндустон
 Ҳиндуи номуродин рӯи чаҳон.
 Хоби шабҳои худ ҳаром кунам
 Қиссаи хешро давом кунам.

Ин мақолаи профессор Ҳабибулло Раҷабов ба андешаи мо беҳтарин баррасии фишурда ва хеле нишонраси силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-и устод Мирзо Турсунзода мебошад, ки ба қавли ӯ «беҳтарин пайвандгари эҳсоси мардумони ин ду кишвар мемонад».

Дар ин китоб хонанда аз мақолаҳои адабиётшиносии устод Раҷабов Ҳ. дар робита бо Ҳиндустон низ огоҳӣ пайдо мекунад, ки аз ҷумлаи онҳо мақолаҳо «Гандизм ва таъсири он ба адибони Ҳинд», «Роҷеъ ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинд дар Тоҷикистон» ва «Тарҷумаи асарҳои Премчанд ба забони тоҷикӣ» мебошанд, ки барои муҳаққиқон дар омӯзиши пайвандҳои адабии Тоҷикистон ва Ҳиндустон маълумоти судманд доранд. Аз ҷумла, дар бораи тарҷумаҳои осори адибони Ҳиндустон ба забони тоҷикӣ ва тарҷумонҳо устод Раҷабов Ҳ. омори муфассале дар мақолаи «Роҷеъ ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинд дар Тоҷикистон» овардааст, ки хидмати яқояки олимону зиёӣро дар тарҷумаву нашри намунаҳои адабиёти Ҳиндустон чи аз назму чи аз наср, пеши назар намоён месозад.

Дар идомаи мавзӯи тарҷумаи адибони Ҳиндустон ба маврид аст, аз китоби дигаре сухан гӯем, ки низ ҳамин соли 2023 аз ҷоп баромадааст. Унвони ин китоб «Ҷиҳози арӯс» аст, ки дар он тарҷумаҳои профессор Ҳабибулло Раҷабов аз осори ҳашт нависандаи маъруфи Ҳиндустон гирд оварда шудааст.⁶⁸ Муққадимаи ин маҷмӯа шомили нуктаҳои муҳтасар вале хеле муфид дар бораи жанри ҳикоя дар адабиёти Ҳиндустон аст, ки устод Раҷабов Ҳ. дар ин мавзӯ таҳқиқоти густурдаеро анҷом додааст. Оид ба ҳадафи ҳикояҳои хиндӣ, ки дар «Ҷиҳози арӯс» барои хонандагон тоҷик пешкаш шудааст, қайд карда мешавад, ки: «ҳадафи ҳар як ҳикоя на танҳо муддате ба хонанда лаззати эстетикӣ бахшидан аст, балки бисёр ҳадафҳо он ҷо нуҳуфтаанд, аз ҷумла тақдири зан, ниғаҳдории дӯстиву рафқати соҳибони мазҳабҳои гуногун ва ғайра». Дар ин маҷмӯа шаш ҳикоя аз Равиндранатх Тҳакур (1861-1941), панҷ ҳикоя аз Премчанд (1880-1936), дутогӣ ҳикоя аз Вишну Прабҳакар (1912-2009), Пҳанишваранатх Рену (1921-1977) ва Камлешвар (1932-2007) ва як ҳикоя аз ҳар кадоме аз Ҳадича Мастур (1927-1982), Сэр Сайид Аҳмадхон (1817-1898) ва Рағхунандан Триведӣ (1955-2004) ба таъъ расидаанд. Тарҷумаҳоро профессор Ҳабибулло Раҷабов бевосита аз забони асл – хиндӣ ва урду ба забони тоҷикӣ гардондааст.

Монографияи «Тасвири воқеаҳои фоҷиавии тақсимшавии Ҳиндустон дар асарҳои адибони Ҳинд» асари дигарест, ки аз зери хомаи профессор Ҳабибулло Раҷабов берун омада ва соли 2022 ба таъъ расидааст.⁶⁹ Номи ин аср мазмуну муҳтавои онро ба хубӣ бозгӯ мекунад. Муаллиф дар муқаддима қайд мекунад, ки «саҳифаҳои сиёҳу фоҷиабори таърихи Ҳиндустон, аз ҷумла воқеаҳои мудҳиши солҳои чилуми асри ХХ-ро, ки дар арафаи озод шудани ин мамлакат рӯй додаанд, садҳо таърихнигорон, воқеанависон, муҳаққиқон, рӯзноманигорони маҳаллӣ, муҳаққиқону сайёҳони хориҷӣ ба қалам додаанд». Дар идома профессор Ҳабибулло Раҷабов таъкид менамояд, ки ин воқеаву

⁶⁸ Ҷиҳози арӯс. Маҷмӯаи ҳикояҳо. – Душанбе, «ЭР-граф», 2023, 272 с.

⁶⁹ Ҳабибулло Раҷабов. Тасвири воқеаҳои фоҷеавии тақсимшавии Ҳиндустон дар асарҳои адибони Ҳинд. – Душанбе, «ЭР-граф», 2022, 272 с.

ходисаҳо дар осори адибони ватандӯсти Ҳиндустон, ки аз чараёни ҳаёт дар кишварашон дар канор нестанд, инъикоси равшан ёфтаанд. Дар ин монография барои муайян намудани дараҷаи бозтоби воқеаҳои пурдаҳшат ва марговару харобиовари задухӯрдҳои байни ҳиндувон ва мусулмонон дар арафаи аз зулми мустамликадорон озод шудан ва ба ду қисм ҷудо шудани Ҳиндустон дар соли 1947, асарҳои як қатор нависандагони муосири Ҳиндустон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Боби аввали монография ба тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар асарҳои адибони Ҳинд ихтисос дода шудааст ва дар он асарҳои ба мавзӯи марбути нух нависанда: Бхишма Саҳнӣ, Иброҳим Чалис, Моҳан Ракеш, Михир Мукопадҳай, Рачендра Сингх Бедӣ, Вишну Прабҳакар, Абдул Бисмиллоҳ, Хушвант Синх, Хоча Аҳмад Аббос в Кришан Чандар арзёбӣ гардидаанд. Ба таъбири профессор Ҳабибулло Рачабов «омӯхтани чунин асарҳои бадеии ифодакунандаи бархӯрдҳои хурду бузурги зиёновари мазҳабӣ мумкин аст, ки беандешаҳо ба васеътар дидану фикр кардан мачбур созад».

Тарзе ки муаллифи монография дар муқаддима таъкид менамояд, мавзӯи асосии тадқиқот тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар романи адиби машҳури Ҳиндустон Яшпал (1903-1976) таҳти унвони «Ҳақиқати қалбакӣ» мебошад. Ба ҳамин манзур профессор Ҳабибулло Рачабов боби дуюми монографияро пурра ба баррасии романи «Ҳақиқати қалбакӣ» бахшида, онро дар се фасл мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар фасли аввал арзёбии романи Яшпал аз тарафи муҳаққиқони адабиёт дар дохил ва хориҷи Ҳиндустон ва нуқтаи назари онон дар бораи аҳамияти роман ба баҳс кашида шудааст. Муҳаққиқони дохилии Ҳиндустон ба роман баҳои баланд дода қайд кардаанд, ки «онро дар қатори шоҳасарҳои машҳури ҷаҳон гузоштан мумкин аст». Дар хориҷ аз Ҳиндустон низ ба романи Яшпал ҳамчун китоби калони тарҷумаи ҳоли ҳиндуҳо баҳо додаанд.

Дар фасли дуюми ин қисмати монография мазмуну муҳтавои романи Яшпал ихтисоран баён ёфта, сабаби таълифи он гардидани авҷгирии бархӯрдҳои мазҳабӣ таъкид карда шудааст.

Фасли сеюм шомили пораҳои иқтибосӣ аз романи «Ҳақиқати қалбакӣ» ва таҳлилу андешарониҳои профессор Ҳабибулло Рачабов доир ба воқеаҳои солҳои чилуми асри ХХ мебошад. Муаллифи монография дар хотима хулоса мекунад, ки шумораи зиёде аз «адибони пешқадами Ҳинду Покистон, ки худашон шоҳиди ин ҳодисаҳо буданд, ҳар кадом асаре эҷод кардаанд ва ин асарҳо на танҳо ба хотири он навишта шудаанд, ки бархӯрдҳои мазҳабии соли 1947 дар адабиёт тасвири худро ёбад, балки ба хотири пешгирӣ намудани чунин бархӯрдҳои дигар аст».

Профессор Ҳабибулло Рачабов дар Тоҷикистон аз олимони ягонае мебошад, ки адабиёти муосири Ҳиндустонро ба доираҳои илмии кишварамон муаррифӣ мекунад. Таҳқиқотҳои ӯ дар шакли рисолаву монографияҳо ба таърифи расидаанд, ки дар онҳо мавзӯи ташаккулу инкишофи забону адабиёти ҳиндии даврони навин (манзур асрҳои XIX – XX аст) мавриди баррасиву таҳлил қарор гирифтааст.

Рисолаи устод Рачабов Ҳ «Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав» дар Тоҷикистон аввалин асари адабиётшиносии, ки барои хонандагон доир ба таърихи адабиёти Ҳиндустон ва чараёнҳои адабӣ дар давоми асрҳои XIX – XX маводу маълумоти илмии муфид медиҳад. Ин асари профессор Ҳабибулло Рачабов соли 2017 аз ҷоп баромад ва соли 2018 бо такмили иловаҳо дубора ба нашр расида дастраси доираҳои илмиву донишгоҳии кишварамон гардонда шуд.⁷⁰ Маълум аст, ки Ҳиндустон аз даврони қадим соҳиби адабиёти пурғановату рангин буд, ки ба адабиёти сарзаминҳои дигари минтақа

⁷⁰ Ҳабибулло Рачабов. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. – Душанбе, «ЭР-граф», 2018, 540 с.

таъсири қобили мулоҳиза расонидааст. Тарзе устод Раҷабов Ҳ. дар муқаддимаи китоб ишора мекунад, «аз миёнаҳои асри XIX давраи навини адабиёти ҳиндӣ оғоз меёбад, ки аз лиҳози мазмун, образҳо ва жанрҳо аз адабиёти давраҳои пешин фарқ мекунад. Маҳз дар ҳамин давра жанрҳои мансур ба мисли роману ҳикоя мавқеи бисобиқа пайдо мекунанд».

«Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав»-и профессор Ҳабибулло Раҷабов аз саҳифаҳои аввал хонандаро ба оғозгоҳи ин давра бурда ба тадриҷ вориди таърихи адабиёти ҳиндӣ менамояд ва аз шӯриши сипохиён дар таърихи навини Ҳиндустон маълумот медиҳад. Сипас доир ба нақши забони ҳиндӣ дар муттаҳид сохтани мардумони Ҳиндустон сухан ронда ҳамзамон маълумоти зиёди судмандеро аз хусусиятҳои забони ҳиндӣ ва интишори он дар минтақаҳои сарзамини Ҳиндустони бузург баён менамояд. Аз ҷумла, дар бораи кӯшишҳо ва муборизаҳои расман ҷойгузин кардани забони ҳиндӣ ба ҷои забони англисӣ, ки дар ҷомеаи Ҳиндустон дар давоми садсолаҳо пештозӣ мекард ва аз мушкилоте, ки дар ин роҳ пеш меомад, маълумоти ҷолиб меоварад. Нуктаи дигаре, ки таваҷҷуҳи хонандаро ба худ мекашад, пайдоиши ҷараёни маорифпарварӣ дар Ҳиндустон аст, ки тибқи навиштаҳои устод Раҷабов Ҳ. ба замоне мувофиқ меояд, ки ин ҷараён дар Осиёи Миёна низ зухур карда буд.

Профессор Ҳабибулло Раҷабов зимни саҳифаҳои ин асари худ аз ҷараёнҳои адабии давраи навин маълумоти фаровон ироа намуда доир ба пайдоиши ҷараёнҳо ва нависандагону шоироне, ки намояндагони ҷараёнҳо эътироф гардидаанд, бо истифода аз манбаъҳои таҳқиқотии адабиётшиносии ҷи ҳиндӣ ва ҷи хоричӣ, аз ҷумла ҳиндушиносони рус, тафсилоти хеле ҷолибро манзури хонанда мегардонад.

Аз мутолиаи ин китоб қасоне, ки ба адабиёти муосири Ҳиндустон таваҷҷуҳдоранд, бахусус, муҳаққиқон ва донишомӯзон, доир ба марҳилаҳои зухур ва инкишофи ҳар қадом аз ҷараёни адабӣ ва адибони мансуб ба он ҷараёнҳо маълумоти зиёди судманд пайдо мекунанд. Аз ҷумла, ҷараёни ба истилоҳи маъмул – *ҷаҳлявд*, ки ба ифодаи профессор Ҳабибулло Раҷабов муҳимтарин хусусияти он «адабиётро аз вобастагии асримиёнагӣ озод кардан ва озодона сухан гуфтан аст». Тавсифи ҷараёнҳои дигари адабӣ дар адабиёти муосири Ҳиндустон низ дар ин китоб хеле муҳаққиқона баён ёфтаанд, ки сухан гуфтан аз тамоми онҳо дар ин мақола, аз имкон берун аст. Як нуктаи ба назари мо ҷолиб, ки аз он сарфи назар кардан наметавонем, он аст, ки профессор Ҳабибулло Раҷабов дар асари мавриди баррасӣ, дар бораи шоире ба номи Ҳаринваншрай Баччан менависад, ки дар тарҷума ва тарғиби адибон аз забонҳои дигар, аз ҷумла рубоӣҳои Умари Хайём, сахм доштааст, ки ин сабаби ба арсаи вучуд омадани «пайравӣ аз Хайём» дар адабиёти ҳиндӣ гардидааст. Устод Раҷабов Ҳ. истеъдоди фавқуллода зоҳир намудани Ҳаринваншрай Баччанро дар ин амр ин тавр арзёбӣ мекунад: «То замони Баччан ва дар замони Баччан низ шоирони гуногунзабони Ҳиндустон Хайёмро тарҷума мекарданд, лекин бояд гуфт, ки ҳеҷ як аз ин тарҷумонҳо чун Баччан маҳз бо ин васила ва ба Хайём чун Баччан пайравӣ накардаанд, дақиқтараш пайравӣ кардан барояшон муяссар нашудааст».

Дар «Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав» профессор Ҳабибулло Раҷабов ба тавсифи тамоми ҷараёнҳои маъмул дар адабиёти муосири ҳиндӣ пардохта, барои хонанда маълумоти фишурда, вале хеле судмандро дар ихтиёр мегузорад. Ба ҳамин васила мутолиакунандагони асар аз ҷараёни «*прагмативад*», ҷараёни «*анчалик*» ва адибони мансуб ба ин ҷараёнҳо, инчунин ҷараёнҳои нави дигар, аз қабилҳои ҷараёнҳои «ҳикояи нав», «зидди ҳикоя», «ҳикояи ақлонӣ», «ҳикояи оддӣ», «ҳикояи параллелӣ», «ҳикояи демократӣ» ва «ҳикояи фаъл» оғоҳӣ пайдо мекунанд.

Дар оғози ин мақола ишора гардид, ки профессор Ҳабибулло Раҷабов соҳиби завқи баланди шоирона аст ва ин маъниро мо дар асари дигари ӯ, ки ба Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ бахшидааст, ба хубӣ эҳсос мекунем. Китоби «Муҳаммад Иқбол – шоири абадзинда» маҷмӯаест, ки дар он мақолаҳои устод Раҷабов Ҳ. бахшида ба паҳлуҳои гуногуни зиндагинома ва маҳсули эҷодии аллома ва Мавлонои асри XX – Муҳаммад Иқбол гирдоварӣ шудаанд.⁷¹

Ин мақолаҳо аз ҷиҳати самимияти қалбӣ, ки дар онҳо эҳсос мешавад, ба гумони банда, дар иқболшиносӣ ҳамто надоранд. Чун онҳо аз зери хомаи шахсе берун омаданд, ки аз ҳар нигоҳ дар ин мавзӯ маҳорати олиии касбӣ дорад, чи донишманди шеърӣ шоир ва чи забону фарҳанги қаламраве, ки аз он алломаи Лоҳурӣ бархостааст.

Профессор Ҳабибулло Раҷабов дар мақолаҳои «Баъзе хусусиятҳои давраи аввали эҷодиёти Муҳаммад Иқбол», «Мулоҳизаҳо дар атрофи «Куллийёт»-и урдуи Муҳаммад Иқбол», «Ғазалҳои урдуи Муҳаммад Иқбол» ҳамчун муҳаққиқи варзида бо истифода аз таълифоти олимони шарқшиноси дар ин ришта интишорёфта ва дастрасии бевосита доштан ба асарҳои муҳаққиқони Ҳинду Покистон бисёр ҷанбаҳои то кунун баҳсталаби ҳаёт ва фаъолияти эҷодии аллома Муҳаммад Иқболро равшан месозад. Ва бо ахлоқу одоби фавқулода баланди инсонӣ, ки ба устод Раҷабов Ҳ. хос аст, аз муҳаққиқоне ёдоварӣ мекунад, ки дар омӯختани аллома Иқбол саҳми босазо доранд, аз ҷумла шарқшиносони Ғарб – Николсон, Арберри, Аннемари Шиммел ва шоири шаҳири тоҷик Мирсаид Миршакар ва олими пурқору ҳамкори некухисол Абдуллоҷон Ғаффоров, бо кадрдонӣ зикри хайр менамояд. Мақолаҳои дигари маҷмӯаи «Муҳаммад Иқбол – шоири абадзинда» низ хеле муҳаққиқона навишта шуда ва дар иқболшиносӣ саҳифаи тозае мебошанд, ки аз рӯзгори аллома Муҳаммад Иқбол ҳикоят мекунанд. Дар ин робита ба мақолаи «Муҳаммад Иқбол аз назари доктор Виктор Аҳмад Ризвӣ»-и профессор Ҳабибулло Раҷабов дар ин маҷмӯа ишора мекунем, ки доир ба ҳунари истифодаи аллома Иқбол аз «алфози фарсудаи ғазал» ба маъниҳои нав ва вусъат додани доираи мавзӯи ғазал, суҳан меравад.

Ба андешаи банда, мақолаҳои дар маҷмӯаи ба аллома Иқбол бахшидаи профессор Ҳабибулло Раҷабов шинохти ин шоири маҳбубро дар доираи хонандагони тоҷик бештар мегардонад ва умед аст, ки ҷавоби шоистае бошад ба ин рубоии ӯ:

Чу раҳти хеш барбастам аз ин хок,
Ҳама гуфтанд бо ман ошно буд.
Валекин кас надонист ин мусофир,
Чӣ гуфту бо кӣ гуфту аз кучо буд.

Ба унвони ҳусни анҷом дар баёни заҳматҳои профессори кафедраи филологияи Ҳинди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва мудири шуъбаи Осиеӣ Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиеӣ ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон устод Ҳабибулло Раҷабов, комёбӣ ва сиаҳатмандии ҳамешагии тану ҷони ин марди шарифро дуо намуда орзу мекунем, ки таҳқиқотҳои нав ба навро дар муаррифии бештари адабиёту фарҳанги Ҳиндустон, ба мутолиаи мо бирасонанд.

⁷¹ Ҳабибулло Раҷабов. Муҳаммад Иқбол – шоири абадзинда. – Душанбе, «ЭР-граф», 2019, 180 с.

**БОБОДЖОН ГАФУРОВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК СОВЕТСКОГО
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ****Профессор Иброхим Истамбули**

5 декабря сего года состоялась Международная научная конференция, посвящённая 115-летней годовщине великого сына таджикского народа, учёного и государственного деятеля академика Бободжона Гафурова.

Можно сказать, что имя Бободжон Гафуров стало символом целой эпохи, а его имя стало ассоциироваться с новейшей историей таджикского народа. Он достойный представитель таджикского народа. Каждый гражданин Таджикистана имеет право гордиться именем такого ученого и государственного деятеля.

Лидерские качества Гафурова как государственного деятеля и учёного проявились, когда он возглавил институт востоковедения АН СССР — крупнейший центр в Советском Союзе, изучающий страны и народы Азии и Северной Африки. Вклад учёного и государственного деятеля Гафурова в развитие института был основополагающим и неоценимым.

Центр востоковедения был новым учреждением в Советском Союзе, с ограниченным числом сотрудников и учёных, с очень скромным опытом по сравнению с западным востоковедением. Об этом как раз указал академик Рыбаков: "Восток проснулся – один только Институт востоковедения еще не проснулся!"

Сам Гафуров, ставший впоследствии секретарем ЦК Компартии Таджикистана, не раз указывал на низкий уровень знания языков и истории стран Востока среди специалистов.

Следовательно, возникла острая необходимость перестроить советское востоковедение, обеспечить его дополнительными кадрами и обеспечить необходимые материальные средства. Над этим как раз и начал работать Гафуров с большим энтузиазмом и большим темпом после того как стал руководителем института.

Не прошел и год как он организовал в Ташкенте первую конференцию востоковедов всего Советского Союза. Эта конференция стала отправной точкой для обмена опытом и достижениями между научными центрами Советского Союза.

Ученый также уделил особое внимание кадровому вопросу института. Численность сотрудников института увеличилась за первый год правления Гафурова с 185 до 338 человек.

Параллельно он делал все возможное, чтобы увеличить финансовую поддержку института со стороны государства. Это позволило ученым регулярно отправляться в командировки и исследовательские экспедиции.

В 1957 году было создано издательство, специализирующееся на издании восточной литературы, и это было подтверждением глубины и дальневидности мышления у Бободжона Гафурова как учёного и государственного деятеля.

Достижения Гафурова не ограничились только укреплением научной базы Института востоковедения. Вскоре он превратил этот институт в приёмную для политических и интеллектуальных консультаций в Советском Союзе, где высокопоставленные чиновники и делегации из стран Азии и Африки, приехавшие с визитом в Советский Союз, могли провести дискуссии и переговоры о сотрудничестве.

Он проявил себя как проницательный и строгий администратор, умеющий урегулировать конфликты, был «активным и способным организатором» (по словам профессора Игоря Михайловича Дьяконова); другие называли его «Восточным мудрецом». В то же время он был организатором сталинского типа в работе. Академик В. М. Алпатов

считает правление Гафурова лучшим периодом в истории Института востоковедения. При Гафурове в институте появились ряд молодых сотрудников, в том числе репрессированных и уволенных с работы, впервые была создана специальная языковая структура - кафедра языков, организующая поездки советских востоковедов в зарубежные страны для учебы.

В своей монографии «Таджики» Гафуров опроверг теорию о том, что таджики являются «пришлым» народом, и научно доказал, что формирование таджиков как народа произошло в древние времена и конкретно на землях Средней Азии.

Это историческое мнение подтверждалось найденными в то время письменными источниками, а также данными, взятыми из археологии, лингвистики, антропологии, нумизматики и других наук.

Некоторые пытались умалить значение тех выводов, к которым пришел ученый Бободжон Гафуров. Я думаю, что за теми ложными обвинениями, которыми они пытались нанести вред эпическому историческому труду учёного Гафурова, стояли сторонники космополитической тенденции в советской политической науке, и противники идентичности народов Советского Союза. Хотя они и не оспаривали научную точность работы. Скорее, они пытались подорвать самобытность учёного и исследователя... Причина в глубине и полноте исследования, и антропологического научного метода, который был не очень любим партийными и идеологическими элитами.

«Таджики» — это прорыв в востоковедении, а также в историческом самосознании самих таджиков, тепло принявших книгу.

Вот что отмечал известный таджикский учёный Мухаммаджон Шакури: "Труд академика Бободжона Гафурова "Таджики", изданный в 1972 году, быстро приобрел широкую известность. Каждый образованный человек в Таджикистане стремился получить экземпляр книги".

Необходимо остановиться на очень важном моменте биографии академика и государственного деятеля Гафурова. Я имею в виду его решение посетить Святую Землю и совершить хадж. Он коммунистический чиновник и близок к одному из самых выдающихся идеологов Советского Союза Михаилу Сулову. Гафуров совершил хадж в Мекку в 1974 году, воспользовавшись приглашением короля Саудовской Аравии Фейсала.

Как бы то ни было, этот визит свидетельствует, с одной стороны, что он был уникальной и смелой личностью в те времена, когда о таком шаге было непросто даже подумать. А с другой стороны, глубоко в его душе была тяга к Всевышнему и забота о традициях и верованиях своего народа. Я уверен, что Бободжон Гафуров сделал этот шаг сознательно и намеренно, в естественном контексте своего жизненного пути и в исполнение своей духовной потребности.

Бободжон Гафуров, совмещавший политическую и научную деятельность, уделял фундаментальное внимание развитию науки, культуры и национального самосознания. Именно по его инициативе в 1948 году был открыт первый университет в Таджикистане. Открытие Таджикского государственного университета стало большим событием в научной жизни республики.

Он также был покровителем талантов. По мнению современников, несмотря на свою приверженность коммунистической идеологии, Гафуров оставался блюстителем национальных интересов. Именно его личная поддержка способствовала большим успехам на научной и культурной арене многих талантливых ученых, поэтов и писателей.

Я чувствую радость и благодарность судьбе за то, что я попал на благородную землю Таджикистана, и рад что идея издать книгу "Таджики" на арабском языке была приурочена к этому прекрасному событию – 115 летию великого учёного и патриота своей родины.

Очень глубоко сказал многоуважаемый Президент, Лидер нации Эмомали Рахмон об академике Гафурове: "Он поистине был государственным деятелем с академическим кругозором и академиком с государственным мышлением. Более того, вся его жизнь являет собой пример преданного и самоотверженного служения интересам науки, своего народа и отечества".

Перевод: Шахлохон Муродалӣ
младший научный сотрудник Институт Азии и Европы НАНТ

ГУСТАРИШИ ДҶУСТИИ БАЙНИ ИНДОНЕЗИЯ ВА ТОЧИКИСТОН ДАР РУҶИЯИ МАВЛОНО

(Тарҷумаи баромади Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Индонезия дар Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон Доктор Муҳаммад Фадҷрол Раҳман ба ифтихори 815-умин солгарди зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ Румӣ дар мавзуи «Мавлоно – муршиди ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо» Китобхонаи миллии Тоҷикистон. Маҷмӯаи мақола ва баромадҳои иштирокдорони Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (Душанбе, 27 сентябри соли 2022))

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ё Ҷалолуддини Румӣ сӯфӣ аз кишвари форсизабон аст. Мавлоно дар Балх таваллуд шудааст, ки дар гузашта бахше аз Афғонистон буд ва ҳоло бахше аз Тоҷикистон аст. Мавлоно ҳамчун як суфӣ, зиёӣ ва шоир дар Шарқу Ғарб обрӯ ва шуҳрати зиёд дорад. Чӣ тавре ки Аннемари Шиммел донишманди олмонӣ, ки дар пажӯҳиш дар бораи ислом ва тасаввуф тахассус дорад, зикр кардааст: “дар ҷаҳони Ғарб шоири маъруфи мусалмоне нест, ки бо Мавлоно муқоиса карда шавад”. Соли 2007-ро ЮНЕСКО бахшида ба 800-умин солгарди зодрӯзи адиби бузург Соли Румӣ эълон кардааст.

Бартарии ашъори Балхӣ дар он аст, ки ӯ аз сафари рӯҳонӣ, ки тай кардааст, маншаъ мегирад. Мушкилот, монеаҳо ва озмоишҳои гуногуни зиндагӣ ва барои эҷоди асарҳои муҷассамаи ӯ ҳамчун мавод ва сарчашма истифода шудаанд. Андешаҳои ки аз ҷониби Мавлоно иброз шудаанд, метавонанд ҳамчун маводи тафаккурӣ барои хонандагони дорои маълумоти гуногун, аз ҷумла вобаста ба дин, қавм, синну сол, интихоби сиёсӣ ва ҷинс истифода шаванд.

Ба гуфтаи Муҳаммад Нур Ҷобир, мудири Пажӯҳишгоҳи Мавлоно дар Индонезия дар китоби “Роҳ ба сӯи бозгашт”, осори вай ба шароити кунунии иҷтимоӣ иртибот дорад. Имрӯзҳо одамон дар даврони саноат ва технология таваллуд мешаванд, ки дар он ҷо моро садои мошинҳои саноатӣ ихота кардааст. Пешрафти гуногуни технологӣ бо суръати баланд рушд ёфта, тавонистанд масофаи иртибот ва иттилоотро аз байн баранд. Бо вучуди ин, ин пешрафтҳои технология метавонад одамонро ба дом афсонад, то онҳо ҳамеша бо воситаҳои мобилии худ машғул бошанд. Дар натиҷа одамон оҳиста-оҳиста эҳсос карданд, ки онҳо танҳо дар ҷаҳони маҷозӣ ҳастанд, аммо дар ҷаҳони воқеӣ бегонаанд. Мо одатан мебинем, ки бисёриҳо дар ҷаҳони маҷозӣ худро хушбахт ҳис

мекунанд, аммо бо ҷаҳони воқеӣ ғамгин ва танҳо мебошанд. Дар ин ҳолат Мавлоно маъноӣ пурраи табиати зиндагиро пешкаш мекунад. Паёмҳои вичдон ва башарият пуле (купрук) байни ниёзҳои инсонӣ ва Мавлоно Балхӣ мебошанд.

Мавлоно Балхӣ тафсир мекунад, ки инсонҳо ҷанбаҳои ҷисмонӣ ва равоӣ доранд. Ҷанбаи ботинӣ ё рӯҳӣ воқеан хеле аҷиб аст ва барои дигарон таъсири бузург дорад, аммо аксари одамон танҳо ҷанбаи зоҳириро мебинанд. Бисёр одамон танҳо ба ҷанбаи зоҳирӣ таваҷҷуҳ мекунанд, ки ин монеае барои ба даст овардани ҷанбаи олии ботинӣ мегардад. Дар ин ҳолат, одамон ба табиби рӯҳонӣ ниёз доранд, ки одамонро роҳнамоӣ мекунанд, ба ҷаҳони ботинӣ ворид мешаванд. Мавлоно Балхӣ мегӯяд:

**Humans are Astrolabes of noble qualities,
Human nature is the manifestation of His signs,
Whatever is incarnated in man is His radiance,
Like the shadow of the moon seen in flowing water,
On the human astrolabe painted spider webs,
So that the painting of His attributes is eternal for man,**

То анкабутҳои инсонӣ аз осмони ғайб ва аз хуршеди рӯҳонӣ асрори Ёро бигӯянд ва биомӯзанд, ин тортанакҳо ва астралабҳо бидуни хузури ситорашиносонӣ рӯҳонӣ одамонро ба дасти мардуми оддӣ меафтаданд.

Мифтаҳул Ҷанна дар китоби “Тафсилоти тасаввуфшиносӣ бораи тасаввуфи ишқии Ҷалолиддини Румӣ» (Sufi Theology Studies on Love Mysticism Jalaluddin Rumi) гуфтааст, ки Мавлоно яке аз шоирони камшуморест, ки тавонистааст мавҷи каломи худро ба монандии сунамӣ (амвоҷи бузурги уқёнус) эҷод кунад, ки гоҳ-гоҳ эҳсоси миллионҳо одамонро ба сӯи моҳияти илоҳӣ, озодӣ, шӯҳрат ва ҳадафи ҳаёти воқеӣ фаро гирад. Осори Мавлоно низ арзиши фаромарзӣ дорад, ки барои ифшоӣ маънии он равиши муайянеро тақозо мекунад.

Арзишҳои Панчашила дар осори Мавлоно

Панчашила усули (панҷ принцип-идеологияи миллии Индонезия мебошад) аслии Индонезия буда, инчунин тарзи ҳаёти халқи Индонезия ба он асос ёфтааст. Дар Панчашила (Pancasila) панҷ принцип вучуд дорад. Якум: имон ба Худо; дуум: инсоният; сеюм: Ваҳдат; чорум: демократия ва панҷум: адолати иҷтимоӣ.

Арзишҳои Панчашила ба андешаҳои Мавлоно шабоҳат доранд. Арзиши аввал имон ба Худост. Ин усул маъноӣ онро дорад, ки аҳли Индонезия миллати динӣ аст. Ҷамин тавр, гарчанде Индонезия миллате нест, ки дини воҳид дошта бошад. Аз ин рӯ, индонезиягӣҳо ба Худо бовар мекунанд ва мувофиқи дини эътиқоди худ ба Худо имон доранд. Мавлоно низ бар ин бовар аст, ки дар сатҳи бунёдии рӯҳонӣ ҳама динҳо метавонанд ба ҳам оянд. Румӣ гуфтааст:

**Don't ask what my religion is
I'm not Jewish,
Not a zoroaster
Not even Islam
Because I know,
As soon as a name is called,
You will give another meaning
than the meaning that lives in my heart
My religion is the religion of love**

**The one I always follow wherever it goes
That's my religion, that's my belief**

Он кас, ки ман ҳамеша онро дар ҳар кучое, ки равад, пайравӣ мекунам. Ин аст дини ман, ин эътиқоди ман аст.

Арзиши дуввум ин усули инсондӯстӣ аст, яъне ҳар як инсон як дараҷа дорад. Аз ин рӯ, онҳо бояд ба ҳамдигар дилсӯзу меҳрубон бошанд. Ин бо андешаҳои Мавлоно ҷамоҳанг аст:

**Whoever's has clothes of ego and selfishness that has been torn in the way
of love,
He will be free from all forms of greed and disgrace.**

Сӯфиён танҳо ба роҳи ишқ бовардоранд, одамоне метавонанд аз нафс ва такаббур озод бошанд. Бе роҳи ишқ инсон наметавонад озод бошад. Чаро? Зеро одамоне танҳо бо роҳи ишқ одад ва хислати худро тағйир дода метавонанд.

Арзиши сеюм ин усули ваҳдат аст, ин маънои онро дорад, ки ҳар як индонезиягӣ бояд ягонагӣ, ҳамгирӣ ва манфиати миллатро аз манфиатҳои шахсии худ боло гузорад. Барои зиндагии муштарак дар ҷомеа, мо бояд табиати гуногуни фарқиятҳои мавҷударо самимона эътироф кунем. Мавлоно мегӯяд:

**"There are many hidden stairs in the world,
step by step towards His heavens.
Each group is a ladder,
every way is a way to Him"**

Арзиши чорум, усули демократия буда, маънои онро дорад, ки раванди қабули қарорҳо тавассути машварат, муҳокима, муносибати хуб ва ҳамкорӣ сурат мегирад. Мавлоно гуфтааст:

**Discussion will increase understanding and awareness.
Intellect will help in one sense.
"Discuss! Because the person who can be discussed is someone who can be
trusted."**

Арзиши панҷум ин усули адолати иҷтимоӣ аст ва маънои онро дорад, ки Индонезия ҳамчун як давлат адолатро барои ҳама одамоне, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба вуҷуд меорад. Инчунин барои ҳар як сокини индонезиягӣ муҳим аст, ки нисбат ба якдигар муносибати одилона дошта бошад.

Чунон ки Мавлоно гуфтааст:

**The injustice of the wrongdoers is the well of darkness,
This is what the pious say.
The more unjust a person is,
the more frightening the well will be.
Justice said, "the worse will get worse anyway."**

Мутоллаи муносибатҳои Индонезия ва Тоҷикистон

Муносибатҳои ҳасанаи Индонезия ва Тоҷикистонро метавон аз шеъри Мавлоно фаҳмид, ки чунин баён кардааст:

**The hearts of lovers will seek lovers,
All lovers will captivate lovers.
If you see a lover, know that he is also a lover.
That person is both a lover and a sweetheart.
If thirsty people seek water, Water also seeks thirsty people.**

Мавлоно дар ин байт таъкид мекунад, ки дар суннати сӯфӣ ишқи бечавоб нест. Барои вай миёни ошиқу маъшук ду робита вучуд дорад, яъне ошиқу маъшук. Ошиқ ошиқ асту маъшук ошиқ. Байни Худо ва парастандагони Ӯ ҳамеша робитаи муҳаббати зинда вучуд дорад. Ба одамон танҳо лозим аст, ки боварӣ ҳосил кунанд, ки объекти дурусти муҳаббат ба Худои ниҳой аст.

Дар заминаи равобити Индонезия ва Тоҷикистон мисли равобити ошиқу маъшук аст, ки минбаъд ҳам якдигарро мукамал хоҳад кард ва барои рушди ду кишвар талош хоҳад кард. Аз ин рӯ, 15 июни соли 2022 Ҳангоми супурдани Ӯғтимоднома ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Қасри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор доштанд, ки умедвор аст, ки муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Индонезия дар ояндаи наздик ба марҳалаи рушд хоҳанд расид, махсусан дар соҳаҳои иқтисод, тиҷорат, маориф, туризм ва фарҳанг.

Раиси ҷумҳур Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин қайд намуд, ки Индонезия барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як кишвари муҳим аст, зеро Индонезия дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ҳамчунин дар ҷаҳони мусулмонӣ мақоми вижа дорад. Муносибатҳои хуби ду кишвар дар се сафари Президент Эмомалӣ Раҳмон ба Индонезия, дар солҳои 2003, 2005 ва 2016 низ зоҳир шудааст.

Ба ин муносибат ба ман иҷозат диҳед, салому эҳтироми худро аз номи Президент Чоко Видодо ва салони 273 миллион нафар, аз ҷумла дӯстдорони Мавлоно дар Индонезияро ба Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Раиси Китобхонаи миллии Тоҷикистон, ҳозирон ва тамоми аҳли ҷамъияти мардуми Тоҷикистон бирасонам. Ҳукумати Индонезия 28 декабри соли 1991 Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба расмият шинохт. Индонезия ва Тоҷикистон дар тӯли муддати тӯлонӣ дӯстии хубе барқарор кардаанд ва мо боварӣ дорем, ки мо ҳоло ҳам иқтисодии зиёде барои ҳамкорӣ дорем, ки барои тақдими минбаъдаи он бояд пайгирӣ карда шаванд. Индонезия ва Тоҷикистон шабоҳатҳои зиёд доранд, аз қабилҳои аксари аҳолии ҳар ду кишвар мусулмонанд ва ҳамчунин иқтисодии ҳар ду кишвар дар ҳоли рушд аст.

Теъдоди дӯстдорони ашъори Мавлоно дар Индонезия хеле зиёд буда, дар ҳоли афзоиш мебошад. Якчанд ниҳодҳои марбут ба Румӣ таъсис ёфтаанд, аз ҷумла дар Ҷакарта як ниҳоди вижае вучуд дорад, ки ақидаҳои Мавлоноро паҳн мекунад, ки онро “Институти Румӣ” меноманд. Дар Йогукарта як мактаб-интернати исломии Мавлоно Балхӣ вучуд дорад, ки дар он мазҳаби тасаввуф таълим дода мешавад. Дар Бандунг мадрасаи Румӣ мавҷуд аст, ки дар он ҳамасола муколама ва мусиқии шеърӣ баргузор мегардад. Дар чанд шаҳрҳои Индонезия қаҳвахонаҳои Румӣ низ мавҷуданд. Гузашта аз ин, тарҷума ва нашри китобҳо дар бораи Мавлоно пайваста афзоиш меёбад.

Дар охир, барои ҷамъбасти суҳанронии худ аз он умедворам, ки таълимоти Мавлоно дар бораи башарияти умумибашарӣ ҳамеша ҳамаи моро ба коре барои зиндагии беҳтар илҳом мебахшад.

Соҳиби Баҳруло
Ходими илмии шуъбаи
Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА

МАВЗУИ ВАТАН ДАР ШЕЪРИ МУҲАММАД ҒОИБ**ХУМОРОВА ЗЕВАР**

Магистранти соли дуоми ихтисоси забон ва адабиёти тоҷик,
ДДЗХТ ба номи Сотим Улуғзода

Муҳаммад Ғоиб дар шеърҳои зебоии диёрро тараннум карда, муцаббати худро нисбати Ватан инъикос менамояд. Аз ин рӯ, тасвиру мушоҳидаҳои ӯ аксаран ҷаззобу самимӣ воқеъ гардидаанд. Шоир Тоҷикистонро ҷаннати рӯи замин медонад ва хонандаро ба сайри ин сарзамин бурда, ҳушдор медиҳад, ки ба қадри ин обу хоки пайвандӣ бирасанд. Ӯ бо роҳе равон аст, ки қалбҳоро ба ҳам мепайвандад ва чун насими тозае ба атроф бӯи хуши Ватанро меорад. Шоирро боз ҳам нешрафту комёбӣ, зафарҳои нави Ватан ба ваҷд меоранд ва ӯ ҳамвора месарояд. Васфи Ватан –Модар саросари китобҳои шоирро фаро мегирад. Дар мақолаи мазкур муаллиф роҷеъ ба маърифати баланди ватандорӣ ва ҳисси худшиносии миллии шоир, ки дар шерҳои ба Ватан сурудааш баён ёфтаанд, маълумот додааст.

Калидвожаҳо: шеър, ватан, тараннум, муҳаббат, тасвир, мушоҳида, замин, ҳушдор, пайванд, насими тоза, нешрафт, маърифат.

Инсоният аз азал якчанд муқаддасоте дорад, ки ҳамеша ӯро арҷ мегузорад ва эҳтиромаш мекунад. Ин пеш аз ҳама Ватан ва Модар мебошад. Дар ҳамаи давру замон ин ду мафҳуми ба ҳам наздикро - Ватан ва Модарро бештар васф ва тараннум намудаанд. Ин гуна васфу ситоиш дар ашъори ниёғони мо низ хуб ба назар мерасад. Дар ашъори Рӯдакӣ васфи Бухоро, дар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Эронзамин, ашъори Ҳофизи Саъдӣ Шероз, назаррасанд. Тавассути ин дар дилу дидаи мардум меҳри ватанпарварӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллиро бедор менамуданд. Ин анъана то ба замони мо омада расидааст, ки адибони муосирин низ аз ин ашъори хешро дар васфи Ватан эҷод мекунанд.

Метавон чанде аз инҳоро ном бурд, ки ҳақиқатан ҳам дар ин мавзӯ шеър сурудаанду дар ин чода муваффақ ҳам шудаанд: Мирзо Турсунзодаву Лоик, Бозор Собир, Камол Насрулло, Гулназар, Мехринисо Гулрухсор, Муҳаммад Ғоиб ва дигарон. Зебоии манзараи табиати зодгоҳ дар ашъори офаридашудаи ӯ доимо намоён буд ва боз мавзуи асосии эҷодиёти худро аз меҳру муҳаббат ба Ватан бештар саршор намудааст. Сарзамини ниёгон, ки муқаддас ва барои дилаш беандоза азиз аст, тавсифи пурмазмун мегирад.

Маҳз ҳамин аст, ки миёни ҳаводорони назм маҳбубият пайдо кардааст, зеро дар шеърҳои офаридаи ин адиби тавоно васфи воқеияти ҳаёт ва Ватан таҷассум гардидааст. Хонанда аз хондани шеърҳои шоир худро дар дунёи ҳаёлотӣ рангини зиндагӣ тасаввур менамояду бо чашми пур аз меҳр ба зиндагӣ назар медӯзад, чунки тамоми тору пуди адиб аз обу гили Ватан сиришта шудаасту худро як лаҳза аз ӯ берун дида наметавонад. Аз шеърҳои бӯи дашту сахроҳои Ватан, долу дарахтон, нағмаи мурғони хушхон, сангу гиёҳҳои давобахши диёр, чашмаву рӯдҳои шӯхи беқарор, хоки зарҳезу кӯҳҳои осмонбӯс ба машом мерасад. Дар воқеъ, эҷодиёти шоир бо равонӣ ва санъатҳои ташбеҳу истиора аз дигар ҳаммаслақонаш фарқ мекунад ва инро метавон дар ин пораи шеърӣ дид:

Он чи ки ман мекунам, баҳри Ватан мекунам,
Баҳри Ватан мекунам, он чи ки ман мекунам.
Бе Ватанам бенишон, бе Ватанам бе забон,
Канда дил аз ину он, фикри кафан мекунам.

Нусхаи аслаш манам, муждаи васлаш манам,
Вирди забон то шавад, рӯ ба сухан мекунам[1. с. 60].

Агар шеър зинда доштан ва парваридани муҳаббат ба Ватан ва миллат аст, қозибтарин ва самимитарин дар ашъори ин марди нақӯном мечӯшад. Бо тамоми ҳастӣ Ватанро дӯст медорад, ифтихор мекунад аз сарзамини бобой ва тамоми молу мулки дороии дунёро ба гарди хоки Ватан баробар намекунад ва дар ҳама кунчи ҷаҳон бӯи Ватанро эҳсос менамояд:

Сер аз бӯяш намегардад димоғе умрбод,
Ҳамчу бӯи гарми нон бӯи Ватан бар мо расад.
Мешавад пурнур чашм аз дидани рӯи Ватан,
Чашмаи камоб тобад рӯд дар ҷӯи Ватан[2. с. 42].

Ба андешаи шоир ғарибафтодаро фақат бӯи Ватан зинда мекунад ва ҳусни он ба ҷуз мафтунӣ чизе нест:

Бар ғарибафтода ҷон бахшад фақат бӯи Ватан,
Хешро бинад ҳаёлан ӯ ба ҳар кӯи Ватан.
Мо ба ҳусни кишвари зебои худ мафтун шавем,
Баҳри ҳифзи рӯйсурхиҳои худ дилхун шавем.
Дар лаҳад гӯянд агар: душман ба ҳокат по ниҳод,
Мурдаи садсола бошем, аз кафан берун шавем [2. с. 42].

Агар шеър зинда доштан ва парваридани муҳаббат ба Ватан ва миллат аст, қозибтарин ва самимитарин дар ашъори ин марди нақӯном мечӯшад. Бо тамоми ҳастӣ Ватанро дӯст медорад, ифтихор мекунад аз сарзамини бобой ва тамоми молу мулки дороии дунёро ба гарди хоки Ватан баробар намекунад. Дар ин ҳолат дил даруни сина метападу адибро водор месозад, ки мисраъ андар мисраъ эҷод кунад, то пеши рақибони Ватан маҳбубияти Ватанро васф бенамояд. Беихтиёр хома ба даст болои саҳфаи сафед медавиданду менавиштанд бо номи Ватан:

Ту хурд не, бузург ту, ҳамин бувад баҳои ман,
Қаламрави муҳаббатӣ, ту сарҳади вафои ман.
Агарчи ҳамчу гӯшае ба як канори оламӣ,
Вале тамоми оламӣ ба пеши дидаҳои ман.
Зи рафтагон нишонаву амонати барои ман,
Ватан, Ватан, Ватан, Ватан[3. с. 40].

Ин мисраъҳо шоирро ба вачд меоваранд, мисли он ошике, ки ором надорад ва тавсиф менамояд:

Ҳазор шукри сарнавишт, асар ту дорӣ аз биҳишт,
Ту сачдагоҳу қиблаам, ту ҳадя аз Худои ман,
Зи баъди ояҳо шавӣ ту зикр дар дуои ман,
Ватан, Ватан, Ватан, Ватан[3. с. 45].

Идеали ҷамъиятӣ ва симои маънавии қаҳрамони шоирро, пеш аз ҳама, хизмат ба халқу Ватан, меҳру муҳаббат ба мардуми меҳнаткаш ташкил намудааст. Муҳаммад Ғоиб вориси ҳақиқии назми қадима ва сарватманди мост. Шеърҳои ӯ монанди занҷир ба ҳам пайваस्ताю марбут мебошанд. Матлаъу мактаби он аввалу анҷоми занҷир бошад, дигар бандҳо ҳалқаҳои василаи ҳамон занҷири ягона ба шумор мераванд. Дар ин гуна иртиботи қавӣ муносибати санъати сухан роли калон мебозад. Инро метавон дар шеъри «Дарди меҳр» пай бурд:

Ватан мегӯям аз рӯзе, ки маар фаҳми сухан дорам,
Сухан мегӯям аз рӯзе, ки манн меҳри Ватан дорам.
Вафою эътиқоду ифтихорам- қаҳрамононам,

Ба ин чамбияти худ гуфтугӯю анчуман дорам.
 Ба дил раҳму ба чон сӯзу ба хун нангу ба чашмон меҳр,
 Тамоми хулқи ибратбахши миллат дар бадан дорам[3. с. 46].

С. Саидов ҳангоми баррасии шеъри ватанпарваронаи Муҳаммад Ғоиб ишқи Ватанро дар ботини шоир хеле баланд инъикос менамояд: «... ишқи Ватан аз дилу синаи қаҳрамони лирикӣ чунон боҳарорат фавора мезанад, ки ўро аз Ватан ҷудо тасаввур кардан муҳол аст» [4. с. 42].

Баъзан ашъори шоир тобиши андуҳи дарднок мегирад, дар онҳо эҳсоси беқарорӣ пайдо мешавад, қаҳрамони лирикийи онҳо саргардонест, ки кулбаи зодгоҳашро тарк карда, аз ҷониби ҳама рад ва фаромӯш шудааст. Ва ягона чизе, ки бетағйир боқӣ мемонад, ки арзиши абадӣ нигоҳ медорад, меҳр ва сабақи гузаштагон аст:

Гирифтам аз ниёгон дарси номуси Ватандорӣ,
 Насими бӯи гулбоғи нав аз боғи куҳан дорам.
 Зи куҳаш орзу санге барои лавҳи рӯи гӯр,
 Зи хоки пунбапарвардаш таманно як кафан дорам.
 На ғайру ошно донад, на на сад мушқилкушо донад,
 На дунёи даво донад, ҳамон дарде, ки ман дорам[3. с. 67].

Чашмаи шеъри Муҳаммад Ғоиб мисли ойна ҳусну ҷамоли водихои гулпӯш, ғуруру салтанати кӯҳҳои сарбаланд, ранги лочварди осмони беканор ва нақҳати боғу бӯстони азизамонро дар худ таҷассум кунонида, ба дарёи пуршӯри назми тоҷик ҳамроҳ мешавад.

Яъне гуфтан мумкин аст, ки тавсифи шоир аз Ватан то фазои тӯлони давр мезанад: марзи он аз мазорпуштаҳо то ба кӯҳҳои осмонбӯси Бадахшон домана мегирад. Ватанхоҳӣ амри дили шоир буд, ки ўро барои тавсифи Ватан водор намуд ва мавзӯи Ватан дар осори ӯ оинаи қаднамои миллат ва кишвар мебошад. Муҳаммад Ғоиб шоири Ватанпарасту Ватансаро аст, ки муҳаббати ўро нисбати Ватан аз ҳар шеъри ӯ ба хубӣ пайҳас кардан мумкин аст.

Умуман, шеърҳои дар васфи Ватан сурудаи Муҳаммад Ғоиб хеле зиёданду ҳар як шахсро дар руҳияи Ватандӯстиву Ватанпарварӣ ҳидоят мекунад. Дар ҳақиқат ҳам мо бояд ҳар як ваҷаб хоки Ватанро азизу муқаддас донем ва зинҳор аз ин диёри бихиштмонанд ношукрӣ насозем.

АДАБИЁТ:

1. Ғоиб М. Ватандорӣ. – Душанбе : Маориф, 2016.
2. Ғоиб М. Ашки дил.- Русская литература Душанбе-2014.
3. Саидов С. Шеъри шоири асил ва рисолати он. / С. Саидов. - Душанбе: Шарки озода, 2013. - 79с.
4. М. Ғоиб. Дарди номус. М. Ғоиб. - Хучанд: Ношир, 2014. - 235 с.
5. Асозода Х. Адабиёти садаи XX-и форсии дари Афғонистон (китоби аввал, ҷ. II). -Душанбе, Сино -2011.
6. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор. -Душанбе, Ирфон -1967.
7. Аҷамӣ Муҳаммадалӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър, (Нақд ва баррасии шеъри тоҷик). -Душанбе, Адиб -2008.
8. Аҷамӣ Муҳаммадали. Аз қаламрави шеър то қаламрави ишқ. -Душанбе, Ҳумо -2003.
9. Баёзи фолклори тоҷик. ҷ. 1. -Душанбе, Ирфон -1985.
10. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт (муқаддимаи адабиётшиносӣ). қ. 1. -Душанбе, Маориф.-1992.

11. Ваҳҳобзода Р. Шеър ва дониш. -Душанбе, Адиб -2017.
12. Ғойиб Ҳақназар. Унсурҳои шеъри Салим. //Рӯзномаи “Садои мардум”, 18.04.2002.
13. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик, ҷ. 3. Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, Душанбе-2018.
14. Зехнӣ Т. Санъати сухан. -Душанбе, “Адиб,-2007.
15. Мусулмониён Раҳим. Назарияи адабиёт.- Душанбе, Маориф -1990.

ТЕМА РОДИНЫ ПОЭЗИИ МУХАММАДА

В своих стихах Мухаммад Гаиб воспеваает красоту земли и выражает свою любовь к родине. Вот почему его картины и наблюдения часто очаровательны и искренни. Поэт считает Таджикистан раем на земле и проводит читателя по этой земле, призывая ценить эту землю и воду. Он течет по пути, который соединяет сердца и, как свежий ветерок, несет в окрестности благоухание Родины. Поэт по-прежнему очарован прогрессом и успехом, новыми победами Родины. Восхваление Родины охватывает все книги поэта. В данной статье автор дал информацию о высоком уровне патриотизма и чувства национального самосознания поэта, которые выражаются в стихах, воспетых им Родине.

Ключевые слова: поэзия, родина, песня, любовь, образ, наблюдение, земля, тревога, связь, свежий ветерок, прогресс, просветление.

THE THEME OF HOMELAND IS MISSING IN MUHAMMAD'S POETRY

In his poems, Muhammad Ghayib glorifies the beauty of the land and reflects his love for the homeland. That is why his pictures and observations are often charming and sincere. The poet considers Tajikistan a paradise on earth and takes the reader on a tour of this land, warning them to appreciate this land and water. He flows along a path that connects hearts and like a fresh breeze brings the good smell of the Motherland to the surroundings. The poet is still fascinated by progress and success, new victories of the Motherland, and he sings all the time. Praise of the Motherland covers the whole of the poet's books. In this article, the author has given information about the poet's high level of patriotism and sense of national self-awareness, which are expressed in the poems he sang to the Motherland.

Keywords: poetry, homeland, song, love, image, observation, land, alarm, connection, fresh breeze, progress, enlightenment.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матн мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯяи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, рақами телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ҷ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. –с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, с. 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, с. 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, Осие ва Аврупо № 2, 2019 141 общая число страниц например:

Муллоахмадов М. Осори эроншиносӣ, ч.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Раҷабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва чома”, № 2 (10), 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, с. 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, с. 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Ба матбаа _____ тахвил гардид. Чопаш _____
ба имзо расид. Коғози офсет. Андозаи 60x84 1/8.
Ўзъи чопии шартӣ 23,0. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 03

Дар матбааи ҶДММ «МУЛКВАР» ба табъ расидааст.
mehr1981@mail.ru